

PÉCSI
TUDOMÁNYEGYETEM

Földtudományok Doktori Iskola
Földtudományok Doktori Program

A völgyeségi nemzetiségi-etnikai csoportok
együttélésének társadalomföldrajzi vizsgálata

PhD értekezés

Szőts Zoltán

Pécs, 2006

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Földtudományok Doktori Iskola
Földtudományok Doktori Program

A völgyégi nemzetiségi–etnikai csoportok együttélésének társadalomföldrajzi vizsgálata

PhD értekezés

Szóts Zoltán

Témavezető:

Dr. Dövényi Zoltán

D.Sc.

PÉCS, 2006

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés, célkitűzés	2
2. Szakirodalmi áttekintés	5
2.1. A társadalomföldrajz és rokontudományai. A használt fogalmak tisztázása.	5
2.2. A Völgységi táj és a vonzáskörzet a szakirodalomban.	8
2.3. A közvetlen kutatási előzmények	17
3. Alkalmazott módszerek	18
3.1. Az anyaggyűjtést nehezítő, hátráltató problémák.	18
3.2. Az egyes fejezetek megírásával kapcsolatos módszertani alapok és nehézségek	18
4. A Völgységi népességcsere 1944-1948	21
4.1. Háború és népességcsere. Az etnikai térszerkezet szétrobbanása	21
4.2. A bukovinai székelység "nagy futása" mint migrációs jelenség	24
4.3. A Tolna-Baranya-Bács megyei telepítési migráció	28
5. Kísérlet a kollektivizálás keltette mobilitás megragadására 1948-1960	49
5.1. A székely telepesek mobilitása 1947-1963	49
5.2. A völgységi helyi társadalom és a telepes-csoportok mobilitása 1945-1960	51
6. Az etnikai-nemzetiségi csoportok szerveződése a Völgységben	62
6.1. Szervezeti cezúrák 1938-1948	62
6.2. Elkülönülés vagy együttélés: székely autonóm törekvések 1945-1950	66
6.3. Kulturális integráció, szervezeti kiteljesedés: német egyesületek, székely körök, nemzetiségi önkormányzatok a völgységi kistérségben.	74
6.4. A völgységi kistérség etnikai-nemzetiségi csoportjainak mai helyzete	82
7. A helyi társadalom etnikai tagolódása	86
7.1. A népességcsere hatásai a Völgység társadalmára 20. század második felében	86
7.2. A falvak társadalmára a tökések átalakulástól a második világháborúig	93
7.3. A második világháború és az azt követő ki- és betelepítések hatásai a falvak társadalmára	97
7.4. „A felülről építkező társadalom és az etnikumok”	100
7.4.1. Az elkülönüléstől az együttélésig	100
7.4.2. A falvak társadalmának tagolódása a Kádár-korszakban	105
7.5. A rendszerváltás	113
7.5.1. A szerkezetváltás gyötrelmei, új kitörési pontok	113
7.5.2. Vegyes házasságok, asszimiláció, modernizációs identitásvesztés	125
8. Összegzés	138
9. Köszönetnyilvánítás	142
10. Mellékletek	143
10.1. Irodalom	143
10.2. Egyéb források	151
10.3. Adatközlők névsora	153
10.4. Egyéb mellékletek	155

1. BEVEZETÉS, CÉLKITŰZÉS

A disszertáció **tudományterülete a társadalomföldrajz**. Az államszocializmus első évtizedeiben Magyarországon a tudománypolitika a materializmus jegyében, a földrajzot egyrészt igyekezett elszigetelni a társadalomtudományoktól, másrészt a természeti földrajzi és gazdaságföldrajzi tudományterületre terelte. Az idősebb tudósgeneráció tagjai azonban tovább adták tanítványaiknak a magyar humángeográfia tradícióit. Az 1970-es években megélénkülő történeti, néprajzi és szociológiai kutatások mellett a geográfiában is bekövetkezett a váltás, a geográfusok is a társadalom vizsgálata felé fordultak.

Debreceni egyetemi tanulmányaim során már érzékelttem a társadalomtudományokban a nyitást, és olyan szerencsés voltam, hogy Kádár László professzor úr földrajzi stúdiumain biogeográfiát, néprajzot és tájföldrajzot is hallgathattam. Lakóhelyem iparát taglaló **gazdaságföldrajzi** szakdolgozat megírása után kapcsolódtam be a völgyeségi **helytörténeti**, majd a tolnai–baranyai **nemzetiségtörténeti** kutatásokba, Solymár Imre szerzőtársammal a bukovinai székelyekre vonatkozó forrásokat tártam fel. A több évszázadra visszanyúló helytörténeti–néprajzi Völgyesség-kutatás eredményezte, hogy a vidék ebben a tekintetben a legjobban feltárt kistájak közé tartozik. A '90-es évek helytörténeti kutatása a falumonográfiák újbóli szaporodásával járt és táji szintre emelkedett a Völgyeségi konferenciákon: először **történeti, majd régészeti-történeti és néprajzi** tematikájával, azután a Pécsi Egyetem Földrajzi Intézetének, illetve Dr. Tóth József professzor *"A társadalmi-gazdasági aktivitás területi-környezeti problémái"* doktori programjának köszönhetően **természeti-, gazdasági- és társadalomföldrajzi** szakterületekre is kiterjedt.

A kistáji-kistérségi vizsgálat **aktualitását** az 1989–90-es rendszerváltozás után bekövetkező önkormányzatokra épülő új közigazgatási rendszer és az európai uniós csatlakozásunk is aláhúzza, amelyben a régiók és a kistérségek szerepe felértékelődött, ezzel párhuzamosan immár a földrajztudományban is utat tört, felerősödött a **modern regionalizmus** is.

A Dél-Dunántúl és Tolna megye, és ezen belül a Völgyesség arculatát két jelentős etnikai átrendeződés alapozta meg. A török hódoltság után gyér magyar és rác (délszláv) lakosság maradt itt. A 18. század második feléig tartó újranepekedési folyamat eredménye a német telepesek nagyfokú térnyerése (Tolna: 27 %, Völgyeségi járás: 75 % még 1941-ben is). 1920 után a szerbek – optálásuk eredményeként – csak Medina, Grábóc és Dunaföldvár településeken maradtak. A második világháború befejezése után a német lakosság jelentős részének kitelepítése, bukovinai székelyek, felvidéki magyarok betelepítése változtatta meg az etnikai képet. A németiség aránya a megyében 12 %-ra csökkent, a Völgyességben egyharmados arányra. A csökkenés ellenére a térség németek által lakott vidék maradt.

A régió társadalmi-strukturális vizsgálatában SZENYÉRI Z. (2002) etnikai földrajzi és AUBERT A (1994) társadalomföldrajzi-szociálgeográfiai megközelítésében két igen fontos szempontot emelt ki a településhálózat értékelésében, a **települési státuszt** – a településhierarchiában elfoglalt helyet –, és az **etnikai csoportok társadalomtagoló** szerepét. Ugyancsak a települési státuszhelyzet fontosságát hangsúlyozta és a település pozíciójának, vagyis **településföldrajzi, gazdaság- és közlekedésföldrajzi** valamint **természeti tényezők** hatásainak vizsgálatára tért ki egy baranyai aprófalú esetben KOVÁCS K. (1987). GÁSPÁR G. (2001) települési esélyeknek nevezte ezeket a tényezőket baranyai Bóly és környezete összesen 6 települése társadalmának értékelésében. Olyan faktort emelt ki, amely döntőnek bizonyult a **települési közösség** fennmaradásában, mert az **érdekartikulációs és érdekérvényesítő képesség**, egyben a közösség kohéziós állapotának kifejezője is. Az **etnikai költődéseket** természetesen valamennyien a **társadalmi struktúra többtényezős részelemeként** kezelték, ugyanakkor a **helyi társadalom minőségét** tartották meghatározónak a tár-

sadalmi-gazdasági fejlődés egyes szakaszaiban.

" *Túl a politikai-társadalmi változások felszínén, a társadalom mélyrétegeiben ott él az etnikai identitás, amely nem elhanyagolható erő a társadalom föltápáskodása, modernizálódása esetén.* " – fogalmazta meg a **táji-történeti tagoltság** tudományos megközelítésének **gyakorlati jelentőségét** A.GERGELY A. (1997. p.175). Egyetértek vele abban is, hogy csak alapos táj kutatásra, adott esetben földrajzi elemzésre épülő változásvizsgálat eredményezheti etnoregionális térképek megrajzolását, amely elvezethet a helyi viszonyok ismeretéhez, és az arra építhető új társadalomépítő stratégiák kidolgozásához (A.GERGELY A. 1997).

A fentiekből kiindulva kutatásomban a következő célok elérésére törekszem. Azt **vizsgálom, hogy az etnikai-nemzetiségi csoportok milyen módon tagolják és formálják a helyi társadalmat**, a bobeki életforma csoportoknak tekintve őket, hiszen a maguk szándéka szerint alakítják a természetet, s tevékenységük módját történelmi, vallási, kulturális és pszichológiai hagyományok határozzák meg (BOBEK, H. 1948). Kutatási témám olyan mikrovizsgálat, amely a helyi társadalom etnikai-nemzetiségi csoportjainak környezetformáló tevékenységét kutatja. Tehát, **a helyi társadalom meghatározó struktúráképző elemének tekintem a magyar táji-etnikai csoportokat és a német nemzetiséget**. Konkrétan azt kutatom, hogy milyen szerepet játszottak és játszanak a Dél-Dunántúlt sok tekintetben reprezentáló kistájon, a Völgységben a 18-20. században és napjainkban?

A kutatási terület elhatárolása:

A **topográfiai probléma** összetett, a **Völgység történeti kategória**, elnevezése a népi tájnévadásban gyökerezik, ugyanakkor azokhoz a tájakhoz tartozik, amelyek azonosakká váltak többé-kevésbé a közigazgatási járásokkal, hasonlóan a zalai Göcsejhez és a baranyai Hegyháthoz vagy Ormánsághoz. A **közigazgatási Völgység** tehát egy változó kiterjedésű járás, a 18. századtól hol kisebb, hol nagyobb egység, viszonylagos állandósággal 1725-től létezett 1977-ig. AUBERT A. (1994) falusi társadalomvizsgálata a Dunántúl dombsági tájai közül egy baranyai kistájra, az agrár jellegű Geresdi-dombságra irányult, GÁSPÁR G. (2000) elemzése a baranyai nemzetiségi vidék síksági részére. A Völgység ugyanennek a nemzetiségi régióknak és **természetföldrajzi meghatározottságában a Tolna-Baranyai-dombságnak a része**. Azonban nemcsak agrártérség, melynek központja a városiasodó ipari-kereskedelmi központ Bonyhád, hanem hozzá tartoznak az Észak-mecseki bányavidék ipari-bányász falvai is. A vizsgálódást kézenfekvő a közigazgatásban lehatárolt bonyhádi járás területére szűkíteni, amely 1945-ben 28 falu. A forrásbázis miatt a **járási**, és a járás törzsterületét képező **kistérségi** keretekhez ragaszkodom, jóllehet a **vonzáskörzet**-vizsgálat alapján idekapcsolható lenne a baranyai Hidas, Mecseknádasd, Ófalu, Óbánya, Máza, Szászvár stb, Tolnából Felsőnána, Kéty stb.

A **fő probléma a magyar etnikai-néprajzi csoportok és a német nemzetiség létszámadatainak megragadása**, ami fakad a levéltári és statisztikai források elégtelenségéből és hézagosságából. A pontos és teljességre törekvő bemutatás igénye természetesen nem azt jelenti, hogy a rendkívül bonyolult folyamatok minden aspektusára kitérhetek. Különösen nehézségek adódnak az etnikai alapú megközelítésekben. Vezérmotívum a lélekszám megállapítása és a domináns hatótényezők kiemelése.

Elemzésem háromszintű:

1. Helyi társadalomvizsgálat egy falukörzet-kistérség **településeinek** történeti, és társadalomföldrajzi megközelítésében.
 2. Egy kistáj-kistérség-vonzáskörzet azaz **településcsoport** statisztikai és empirikus úton történő bemutatása.
 3. Egy kistérségben élő **etnikai és nemzetiségi csoportok**, mint közösségek értékelése, ezeknek a csoportoknak a viszonya a családi és települési közösségekhez.
- Munkám során az alábbi kérdésekre keresem a választ.

Milyen társadalmi, gazdasági és kulturális vonások jellemezték a vizsgált térséget a második világháború előtt?

Az 1944 és 1948 közötti kényszermigrációs népességcsere hogyan játszódtott le Völgységben?

Hogyan formálódott a helyi társadalom a lakosságcsere és az 1948/49-es rendszerváltás után?

Milyen a telepések és a helyi népesség társadalmi és földrajzi mobilitása a szocialista korszak első időszakában?

Milyen új formációk léptek a korábbi nemzetiségi-etnikai szervezeti keretek helyébe az elmúlt fél évszázadban?

Hogyan integrálódtak a telepesek-csoportok a helyi társadalomba?

A társadalmi, gazdasági és politikai változások hogyan hatottak az etnikai-nemzetiségi csoportok viszonyára a Kádár-korszak egyes periódusaiban?

Milyen módon reagált az 1989/90-es rendszerváltás gazdasági-társadalmi struktúraváltására, az új kihívásokra a helyi társadalom?

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

2.1. A társadalomföldrajz és rokontudományai. A használt fogalmak tisztázása.

A földrajztudományban két alapvető társadalomföldrajzi iskolát különböztetnek meg, az angolszász-amerikai, amely a társadalmi együttélésre koncentrál és annak individuális vetületeire, az európai, amely a társadalmi cselekvésre helyezi a hangsúlyt és a térképző folyamatokat elemzi (BERÉNYI I. 1997. p. 14.) Az európai társadalomföldrajz sokféle fogalmi meghatározása az alapján differenciált, hogy a tudomány milyen szakterületéről közelítenek a szerzők. A különféle meghatározások tartalmát röviden összegezve, egy nagyon általános megfogalmazás születik. **„A társadalomföldrajz az a tudomány, amely földrajzi szemléletből az emberi tevékenységgel s annak eredményével foglalkozik”**(WIRTH, E. 1979. p.75.)

Az európai társadalomföldrajzi szemlélet leglényegesebb kérdése az, hogy milyen a viszony ember és környezete között, milyen hatást gyakorol az ember környezetére. A részterületeken (pl. népesség és településföldrajz) elvégzett vizsgálataival keresi választ. Ebben a gondolatmentben a környezet természeti és társadalmi teret jelent (ENYEDI GY. 1983. p.8.). A kérdésfelvetés **„a társadalmi tevékenységnek és magának a népességnek a történelmi fejlődés során kialakult térbeli rendjére kérdez rá, és hangsúlyozottan a jelen összefüggéseire irányul, akkor is, ha történeti adatokkal szintén dolgozik”**(ENYEDI GY. 1983. p. 8, KEMÉNYFI R. 2003).

A német és francia földrajzi gondolkodásban jelent meg a természetföldrajzi tájfogalommal analóg kultúrtáj fogalma, amelyben a különböző kulturális elemek komplex térbeli rendszert alkotnak, a magyarok közül Teleki Pál, Cholnoky Jenő, Prinz Gyula a tájföldrajz alapozói (PAP N. - TÓTH J. 1999. p. 10, BERÉNYI I. 1997. p.110.). A magyarországi rendszerváltás után újjászülető társadalomföldrajz is a földrajzi tér komplex megközelítését hangsúlyozza. **„A földrajz egyidejűleg természet- és társadalomtudomány mert tárgya egy sajátos, minőségileg új tértípus, mely társadalmi-gazdasági-infrastrukturális természeti szférák kölcsönhatásrendszere, így belső strukturáltsága is sokgyökerű”**(TÓTH J. 2002. p.19.).

Napjainkban a nagyobb térbeli összefüggések keresése mellett újra megjelent a geográfában az egyedi, a sajátos **mikrotérsegek** vizsgálata, **a helyeknek a** kutatása, mely jellegzetesen elkülönülő térelemek kialakulását a helyi hagyományok jelentősen befolyásolták (NEMES NAGY J. 1998). A földrajzra is termékenyítőleg hatottak a **kistérségi** jelenségekre koncentráló etnológia módszerei (BERÉNYI I. 1997).

Egy mikrogeográfiai kutatás sem nélkülözheti a társadalom vizsgálatához szükséges alapfogalmak (mobilitás, rétegződés, társadalmi réteg, nemzetiség, etnikum, etnikai csoport) tisztázását. Vajon leírhatóak-e ezekkel a helyi társadalmak? Milyen módszerrel? Az eddigi vizsgálatok döntően szociológiai jellege, az előrehaladott **szociológiai-elméleti alapozás** a gyakorlati eszköztár szűkösségével párosult (SZELÉNYI I, KOLOSI T, ANDORKA R, FERGE ZS.). Tisztázom tehát a társadalomföldrajz, a földrajzi diszciplínák és a rokontudományok (szociológia, néprajz, történettudomány, névtan) segítségével a legfontosabb fogalmakat.

MACKENSEN és társai szerint a **mobilitás** alatt az egyén - vagy egyének és csoportok - pozícióváltását értjük a rendszer meghatározott egységei között. Ha ez a struktúra megszabott a társadalmi jegyek által, akkor ez **társadalmi mobilitás**. A területi, vagy **földrajzi mobilitás** minden olyan mozgás, amely egy területi rendszer egységei között zajlik (EKÉNÉ ZAMÁRDI I. 1995. pp. 293-296.) Minden mobilitás-kutatásnak a ceterum censeója a társadalom rétegzettség, hogy milyen osztályokat, rétegeket, csoportokat különböztet meg

(ANDORKA R. 1975. p. 97.), hiszen... *"társadalmi mobilitásról akkor beszélünk, ha a társadalom különböző rétegei és csoportjai helyet változtatnak a rétegződés rendszerében"* (KOZMA T. 1979. p.18.).

A földrajztudományban az etnikai földrajz használja az **etnicitás** terminus technicust, amely szerint *"azt a módot jelenti, ahogyan a személyes identitás kifejeződik, és a társadalmi rétegződésnek azt a típusát, amely tényleges, vagy vélt leszármazáson és kulturális jellemzőkön alapul"* (KOC SIS K. 2002 p. 319). KEMÉNYFI R. (2003) célszerűnek tartja használatát elsősorban a mikrokutatásokban, mert lehetségesnek tartja az állandóan változó mentális terek vizsgálatán keresztül az etnikai változások dinamikájának a megragadását.

A **nemzetiség** számomra, olyan kisebbségi népcsoportot jelent, amely egy államon belül nem a többség nyelvét beszéli (KÖVÁGÓ L. 1978). Amelyet a közép-európai kulturális nemzetfogalomnak megfelelően a nyelv mellett a kultúra, a közös történelmi múlt, az ezekből fakadó magatartás, lelki habitus és az összetartozás tudata különít el másoktól (KÓSA L. 1980). Így a völgyégi németek és szerbek értelemszerűen nemzetiségek, a zsidóságot vallási közösségnek, a cigányokat jobb híján etnikai csoportnak tekintem. Azért nem fogadom el őket nemzetiségnek, mert sem nyelvükben, sem kultúrájukban nem egységesek.

Etnikai-néprajzi csoportnak tartom a Kárpát-medencében elfogadott szemléletnek megfelelően a sajátos „mi” tudattal, a közös eredettel rendelkező emberek csoportját, mert elkülönülésüknek történelmi gyökerei vannak (KÓSA L. – FILEP A. 1975). Magyar etnikai csoport meghatározásával élek, mely szerint a székelység a keleti határok védelmére telepített szabadalmas jogállású sajátos szervezetben és önkormányzatban élő, különleges történelmi tudattal rendelkező, sajátos néprajzi és nyelvjárási sajátosságokkal rendelkező magyar népcsoport. Belőlük szakadt ki egy kis néptöredék, amely az 1764-es Madéfalvi veszedelem után Bukovinában, csaknem két évszázadig őrizve székely mivoltát, önálló etnikai egységgé kovácsolódott. A magyar néprajztudomány a bukovinai magyarokat etnikai-néprajzi csoportnak tekinti (KÓSA L. – FILEP A. 1975 pp. 74-75.).

A felvidékieket DANKÓ I. (1982) dél-szlovákiaiának jelölte meg földrajzi-állami meghatározottság alapján. Mélyebb gyökerű történelmi kategóriáról van azonban szó. A történelmi Magyarország északi hegyvidékét értették 1918 előtt ez alatt, az Északi-Kárpátok, Felföld, a szlovákok által lakott Felső Magyarországot, a „tótsági vidékeket”. Trianon után bővült a Felvidék fogalma a magyarlakta Csallóközzel, Mátyusfölddel, a Kisalföld Dunától északra eső Szlovákiához került területeivel. Egyet kell értenem LÁSZLÓ P. (1996) véleményével, hogy a felvidéki magyarok gyűjtőfogalom, és értelmezhető a történettudomány számára. *Felvidéki magyarnak tartom a Szlovákiában élő magyar nemzeti kisebbséget, és azt a népelemet, amely belőlük 1920 óta onnan kényszerűségből, vagy anélkül az „anyaországba” érkezett* (KÓSA L. – FILEP A. 1975).

A Völgységbe települt erdélyi magyarokat az előzőhöz hasonlóan *származási hely szerinti gyűjtőkategóriának kell tartanom*.

A **táj fogalmát** a szaktudományok eltérően fogalmazzák meg. A táj *„természeti-földrajzi, néprajzi-kulturális és történelmi-társadalmi tényezők hatásában kialakult területi egység.”* (JUHÁSZ D. 1988 p. 9.) Bár ez a **névtannak** a tájnevekre, mint helynevekre vonatkozó megfogalmazása, nem a földrajz számára alkotott kategória, mégis kifejezi annak megközelítését, még felsorolásának sorrendiségében is, ahogyan BULLA B. a táj komplexitását hangsúlyozza, ugyanakkor a táj vázának a domborzatot tartja (BULLA B. 1962). A magyar **földrajzi szakirodalomban** két fő irányzat érvényesül a népi tájnevek és a természetföldrajzi egységek viszonyában, az egyik, az organikus felfogás, az előbbieket favorizálja, értékmentőnek tartja, ha a térképszerkesztők és geográfusok a népi tájneveket megőrzik, eredeti elhelyezkedésüknek megfelelően használják. A másik a mesterséges tájnévadás, a tudomány saját szempontrendszerét abszolutizálja. A földrajz éppen a

jelenségek földfelszíni ábrázolásának kényszere folytán húz éles határokat ott is, ahol ezek átmenetiek. A természeti földrajz arra törekszik, hogy minden kis területnek nevet adjon, a tájak megállapításában a fizikai földrajz dominál (PRINZ GY. 1936, KÁDÁR L. 1941, GÁBRIEL A. 1973). *"A kistáj egybeesik egy-egy ember tényleges látókörével, bejárt, ismert szülőföldjével, melyhez érzelmileg és élményszerűen is kötődik. Ez elnagyoltan egy régi járás területével egyenlő, vagy annál kisebb."* – szűkíti le kistáji szintre a munkamegosztás **néprajzi** vizsgálatát ANDRÁSFALVY B. (1978. p. 240.).

Minden tudomány a maga sajátos szempontrendszere szerint közelít a kérdéshez, jut el ennek megfelelően eredményre. Míg a klasszikus földrajzban meghatározó a mesterséges táj, a névtan csak az organikus, népi tájnévadást követő elhatárolásokra alapoz. A népi táj-szemlélet elsősorban a felszín tagolódásához igazodik, de törekszik a történelmi, társadalmi nemzetiségi változások megörökítésére. Leginkább a dinamikus tájföldrajz közelít a társadalomtudományok, így a néprajz felfogásához, amely figyelembe veszi az időbeli változásokat. PROBÁLD F. (1995) a hagyományos statikus leíró földrajz legnagyobb hibájául rótt fel az időbeli változások, folyamatok és tendenciák figyelmen kívül hagyását és a társadalomtudományoktól való elszigetelődést. Korszerű földrajzi munka így nem mellőzheti a fenti követelményekben jelentős eredményeket elérő rokontudomány, a néprajz megközelítéseit. KÁDÁR L. (1975) az energikus tájföldrajz megfogalmazója tovább megy, egyenesen a költői-művészi eszközökkel megragadhatóbbnak tartja a tájakat a maguk egyediségében, mint a tudományos módszerekkel.

A **vonzáskörzet**-kutatások elméleti alapjainak legfrissebb összegzése BUJDOSÓ Z. (2003) tanulmánya, ő is hangsúlyozza, hogy a magyar településföldrajzi szakirodalom nem rendelkezik egységes fogalmi meghatározással. Nem elidőzve itt most a különböző tényezők szerinti eltérő megfogalmazásokkal a funkcionális megközelítést tartom hozzám legközelebb állónak. BELUSZKY PÁL a vonzáskörzet kialakításában a települések központi funkcióit emeli ki: **„Valamely város a vonzáskörzet központi funkciójú intézményei által városi szolgáltatásokkal rendszeresen és szükségszerűen ellátott területet nevezük a város (szűkebb értelemben vett) vonzáskörzetének”** (BELUSZKY P. 1975. p. 13.). Hasonlóan fogalmaz HAJDÚ Z. (1983. p. 365) történeti földrajzi dolgozatában, kiterjeszti a városi funkciót ellátó központi helyekre is a fogalmat: **„A központ-vidék között kialakuló sokoldalú funkcionális kapcsolatrendszer...a központi jellegű települések körül kialakuló vonzáskörzet totális gazdasági-társadalmi jelenség, vagyis a területen élő lakosság gazdasági-társadalmi, politikai stb. mozgásának összege.”**

A vonzáskörzet-kutatás a sok együttes tényező hatása miatt az egyik legváltozatosabb és legérdekesebb földrajztudományi kutatási terület, a legmegbízhatóbban mutatja be a települések városiasodását, és a településközi kapcsolatokat. BUJDOSÓ Z. (2003) azt is hangsúlyozza, hogy bár a települések közötti sokféle és eltérő jellegű és intenzitású kapcsolatra hatással van a közigazgatási rendszer, de attól független kategória a vonzáskörzet, amely a város és vidéke mindennapos kapcsolata. Kialakításában a szubjektív elem, a résztvevő lakosok, az egyének döntéshozatala érvényesül. TÓTH J. (1982) a települések területi struktúrájában a vonzáskörzetet a települések feletti egyik objektivációs szintnek tartja.

Probléma a vonzáskörzet, városkörnyék, kistérség fogalmának elkülönítése, ennek sok esetben kritikátlan használata. A városkörnyékiség jogi szabályozásának keretei Magyarországon 1971-ben jelentek meg, ezt követően egyre több lett a városkörnyéki igazgatási egység, sőt a járási nagyságrendűek is elterjedtek a 70-es évek közepétől. Az 1996. évi 21. Törvényben megfogalmazottak szerint a városkörnyék a vonzásközpontú kistérség, a fejlesztések összehangolása érdekében kialakult önszerveződő területi egység. A kistérség *„a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszerek összessége alapján behatárolha-*

tó területi egység, egymással intenzív kapcsolatban lévő önszerveződő, egymással határos területek összessége.”

BELUSZKY P. (1981) a városi vonzáskörzeteket nevezi **városkörnyéknek**, megjegyezve, hogy a középfokú igazgatás egysége is. TÓTH J. (2001) a szerves fejlődés során a centrum és periféria viszonyában kialakult kistérséget a vonzáskörzet szinonimájaként kezeli. SÜLI-ZAKAR I. (1997) a magyar regionális struktúrában a város-szomszédsági szintnek tartja. NEMES NAGY J. (1997) a régiót alkotó terek alsó szintjének, és a kistájjal, városi vonzáskörzettel azonosítja. BÚJDOSÓ Z. (2003) számára a városkörnyék és a kistérség csak közigazgatási kategória, holott a törvény betűje is azt sugallja, hogy objektív kapcsolatrendszer fűzi össze a településeket. A probléma elsősorban abban gyökerezik, hogy a közigazgatási egységek kialakításakor nem a vonzáskörzetek, a tényleges kapcsolatok szerint hozták létre a városkörnyégeket, majd a kistérségeket, ez nagyon sok zavart okoz. Különösen a megyehatárok közvetlen közelében fekvő központi helyek igazgatási körzeteinek kijelölése szenvedett csorbát.

Álláspontom szerint is a vonzáskörzet objektív történeti-földrajzi kategória, a társadalmi-gazdasági fejlettség bizonyos szintjéhez kötődően jött létre, a polgári városfejlődésben csúcsosodott ki. Azt a teret foglalja magába, amely bizonyos funkciók alapján egy központi településhez kapcsolódik. Magyarországon a megkésett fejlődés eredményeképpen csak a 17–18. század fordulójától formálódik, s csak az urbanizációs folyamatnak 20. század utolsó harmadára vált teljesé a vonzáskörzetek területi rendszerének kialakulásával (BELUSZKY P. 1999).

A **település** legáltalánosabban megfogalmazva a társadalmi-gazdasági tér koncentrációjának fogja fel a tudomány. A szociológia a strukturált népességcsoportot a településtudomány a műszaki rendszert érti alatta, a településföldrajz klasszikus megfogalmazása szerint egy embercsoport lakó és munkahelyének térbeli egysége. BELUSZKY P. a modern időkhez igazítva a rekreációs funkcióval egészítette ki. A társadalmi-gazdasági tér strukturálódása felől közelítő társadalomföldrajzi irányzat a rendszerszemléletű értelmezést favorizálja. Ezek közül TÓTH J. tetaréder modellel szemléltethető meghatározását adom: „**a település társadalmi-gazdasági, infrastrukturális és természeti szférák kölcsönhatáson alapuló, együttműködő rendszere**” (KÖSZEGFALVI GY. – TÓTH J. 2002. p.426.)

2.2. A Völgységi táj és a vonzáskörzet a szakirodalomban

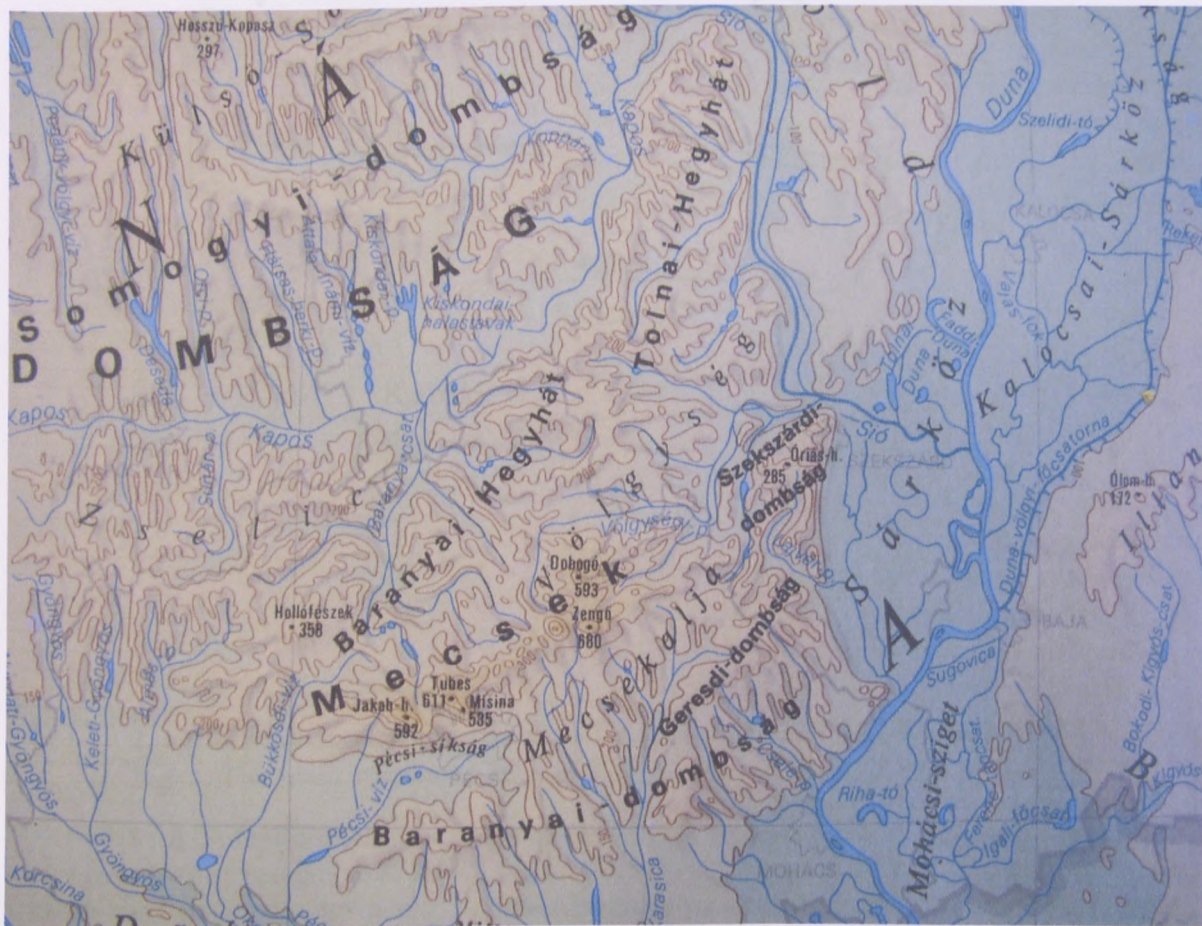
A táji tagolódás völgységi aspektusait SOLYMÁR I. (1987) összegezte. A Völgység kistáj **relatív** elhelyezése a földrajz számára egyértelmű, „*a Mecsek hegység északi előterében elterülő pannon alapkőzetű dombvidék, a Dunántúli-dombság nagyszerkezeti egységének része*” (LOVÁSZ GY. 1977 p. 84.). **A tájegység kiterjedésében és határainak megvonásában azonban már eltérő álláspontok alakultak ki.** A csoportosításban a népi tájtudathoz való viszonyt és a területi kiterjedést érvényesítem a Kapos–Sió–Sárvíztől a Mecsekig húzódó „nagy Völgységtől” a kistáji kereteket is felszabdáló táji tipizálásig.

I. A Mecsektől északra fekvő Tolnai–Baranyai-dombvidék morfológiailag két eltérő részre bontható, Völgységre és Hegyhátra, előbbire jellemző a széles **völgyek** rendszere, utóbbi széles **hátságokkal** és szűk völgyekkel jellemezhető. A Bikali-víztől és a Vaszari-erdőtől délre eső terület a Hegyhát, az északra eső a Völgység, a Dombóvártól Kurdig a Kapos völgyét kísérő lejtő feletti meredek tető még a Hegyhát, viszont Mucsitól a Völgységi-patak vízvidéke kezdődik (GÁBRIEL A. 1973).

II. A Mecsektől északra eső, a Kapos és a Sió–Sárvíz törésvonala által lehatárolt terület. A löszös pannon tábla tektonikai okokból fakadó aszimmetrikus feldarabolódása az azonos elem. Az egyes rögök úgy billentek oldalra, hogy meredek oldaluk nyugatra a Kapos, illetve a Danal és Hidas-patak völgyére tekintenek, kelet felé lankás fennsíkot

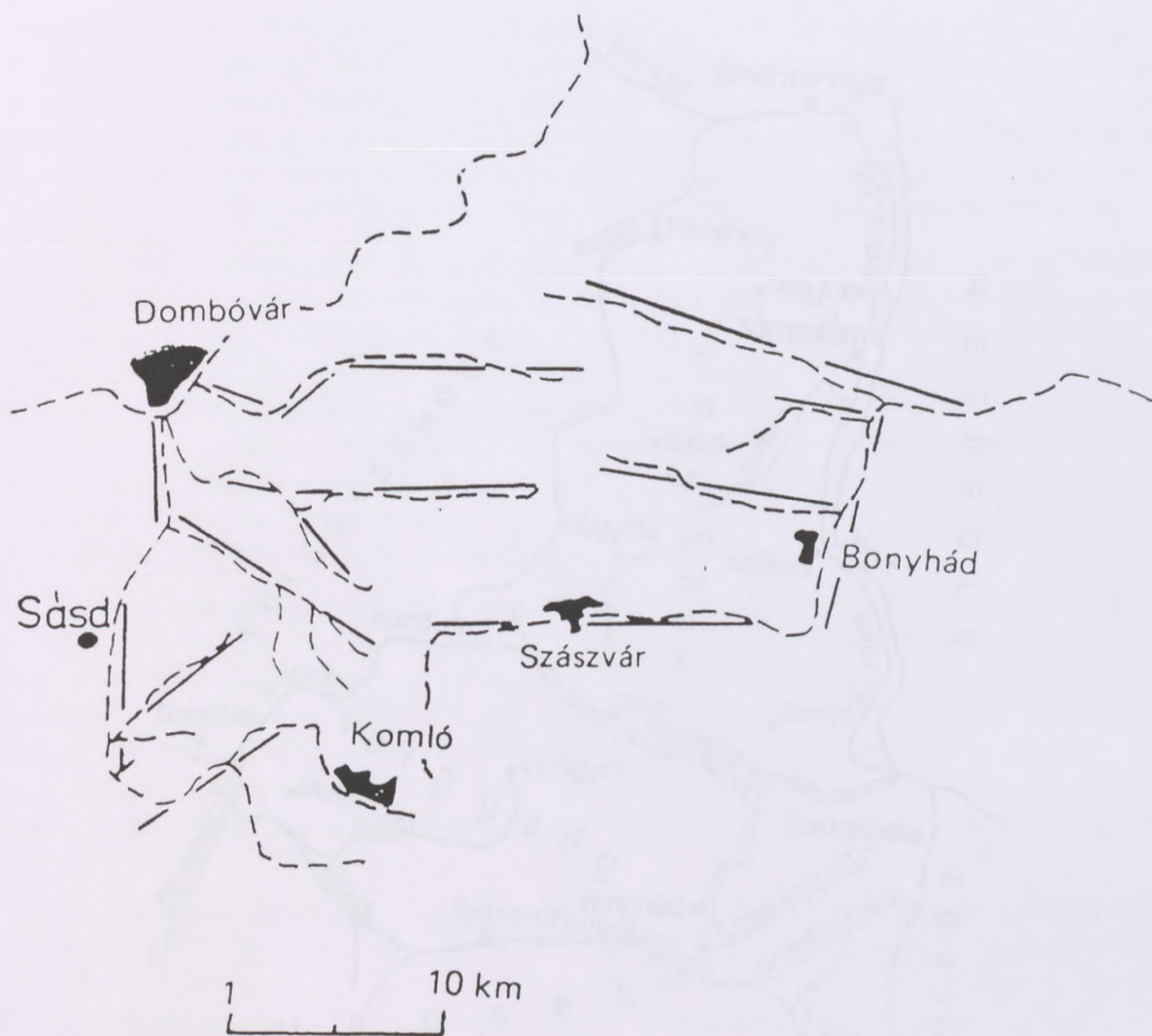
alkotnak (KOGUTOWICZ K. 1936).

III. A Völgyiség a Völgyégi-patak vízgyűjtő területével azonos. Ez megfelel a népi tájnévadás jellegzetességeinek, hiszen a népi tájnevek elsősorban társadalmi egységek, leginkább vízgyűjtő területek (GÁBRIEL A. 1973). Ebből a feltételezésből kiindulva, és úttörténeti megfontolásokból Solymár a Völgyégi patak vízgyűjtőjéhez kapcsolta a Hidas patak vízgyűjtőjét is. Magyarország Nemzeti Atlasza domborzati és vízrajzi térképe is így jelöli ki a Völgyiséget (SOLYMÁR I. 1987, 1. ábra).

1. ábra: A Völgyiség az MNA (1989. 10) domborzati és vízrajzi térképén
Fig. 1. Landscape Völgyiség set of MNA 1989 (Hungarian National Atlas)

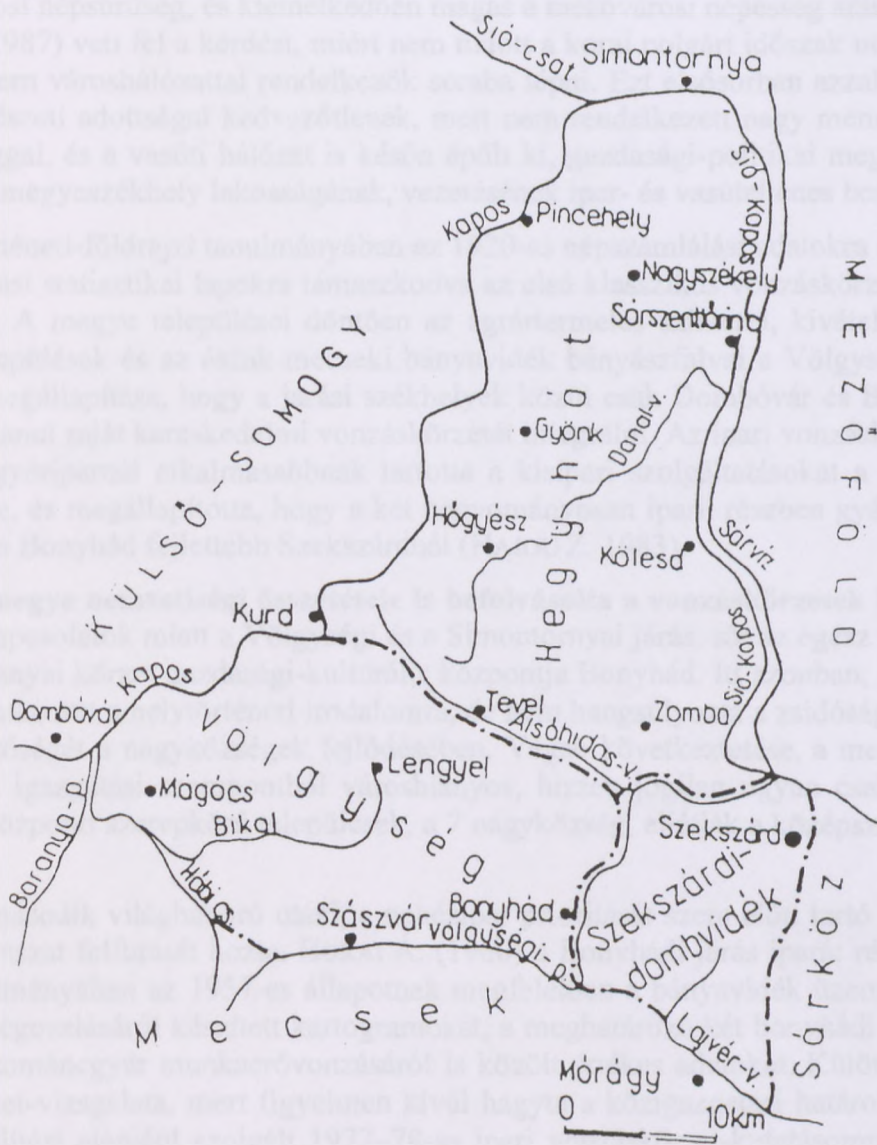
IV. A Tolna-Baranyai dombság Mecsektől északra eső részének azonos geomorfológiai vonásait hangsúlyozó kistáji tagolás, amely a szerkezeti törésvonalakat tekinti határnak: Kapos–Alsóhidas-patak–Baranya-csatorna. (2. ábra) A Tolnai Hegyhát elkülöníthetőségét mintegy megkérdőjelezi, sőt a Baranyai Hegyhátat egyenesen a Völgyiségbe tagozza be, Délnyugati-Völgyiségnek tartja, és a Sásdi-árok-kal kétfelé is bontja. A Zselic kutatója, LEHMANN A. számára is hasonlóan a Völgyiség a Zselicel határos, a Hegyhát, mint önálló természetföldrajzi egység nem létezik. Antropogeográfiai vizsgálatában a taxonómiai határolástól eltér abban, hogy délen és keleten a behatároló települések a Völgyégi-patak teljes vízgyűjtőjét lefedik. (LEHMANN A., 1971, 2001)

2. ábra: Főbb szerkezeti vonalak a Völgységben LOVÁSZ GY. (1977. 85)
 Fig. 2. The main structural lines of Völgyseg By GY. LOVÁSZ 1977

V. A Tolnai-dombság közös geomorfológiai vonásai ellenére az eltérő felszínalak-tani jellemzőket hangsúlyozó kistáji tagolás, amely a szerkezeti törésvonalakon folyó vizeket tekinti határnak. Így azok: Kapos–Alsóhidas-patak–Völgysegi-patak–Hábi-csatorna–Baranya-patak alsó szakasza. (ÁDÁM L. – MAROSI S. – SZILÁRD J. 1981, ÁDÁM L. – MAROSI S. – SZILÁRD L. 1990, 3. ábra) A szerzők elkülönítenek mind Baranyai, mind Tolnai Hegyhátat.

VI. Ha a Magyarország Nemzeti Atlaszának a morfológiai, talajtani, ökológiai és éghajlati faktorokat is figyelembe vevő táji tipizálása szerint a Mecsektől északra, Zselictől keletre, és a Sárköztől nyugatra fekvő, az északon a Kapos–Sió–Sárvíz völgyétől lehatárolt Tolnai–Baranyai dombsági táj minden része a B, azaz az eróziós-deráziós dombság jellegű tájtipusokba sorolható. Megjelenik egy nyugat-kelet irányú övezetesség, nyugaton és részben délen, délkeleten az eróziós dombság meredekebb erdősültebb magasabb rögeivel, keleten alacsony dombsági tájak, völgyközi háta kies szőlőkultúrával. A terület déli felén mérsékelt és mérsékelt nedves klimatikus hatás érvényesül.

3. ábra: A Völgyseg tájféldrajzi felosztása ÁDÁM L. (1969. 10)

Fig. 3. The localisation of Völgyseg By L. ÁDÁM

A sorrendiségben a népi tájtudathoz való viszonyt és a területi kiterjedést érvényesítettem a Kapos–Sió–Sárvíztől a Mecsekig húzódó „nagy Völgysegtől” a kistáji kereteket is felszabdalo táji tipizálásig. Még a tájféldrajz is a 18–20. század társadalmának viszonyait értékelve jut el a táji tagolódás kifejtéséhez, sok esetben a jelenlegi és akkori megyehatárok miatt tükröz olyan felparcellázottságot, amely a középkorban eltért ettől.

Értelmezésemben a völgysegi táj egy, a társadalmi változásokat is tükröző rendszer, olyan kistájunk, amely a természetes határokat érzékelő népi tájtudatban gyökerezik, eredetileg a Völgysegi patak vízgyűjtőjével volt azonos, és már a középkorban elkülönült elsősorban, mint társadalmi és területi egység, majd ezt követően a közigazgatásban is megjelent.

A táj fogalmi meghatározása és a völgysegi táj térbeli behatárolása variációinak számbavétele után az idő dimenziót követem, mert a történelmi fejlődés a polgári társadalomban hozta meg a **vonzáskörzet** kiteljesedését.

Az 18. századi újratervezés dinamikus népességnövekedést eredményezett Tolna megyében, ugyanakkor itt lett a régióban a legmagasabb a települések átlagos lélekszáma,

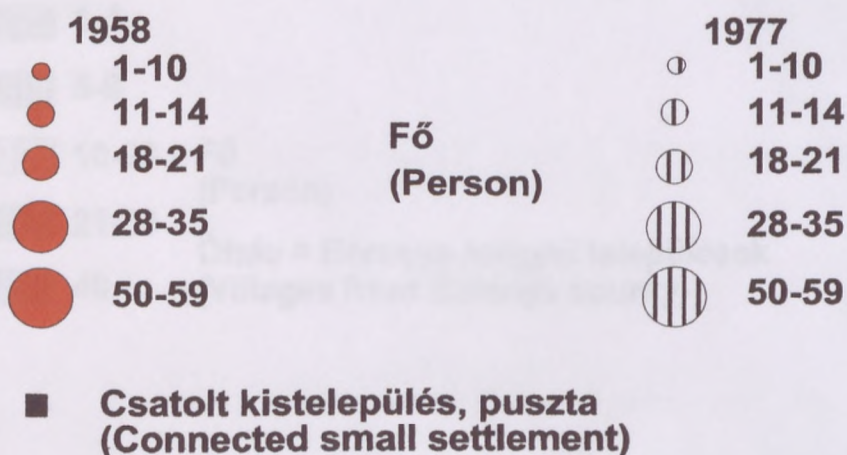
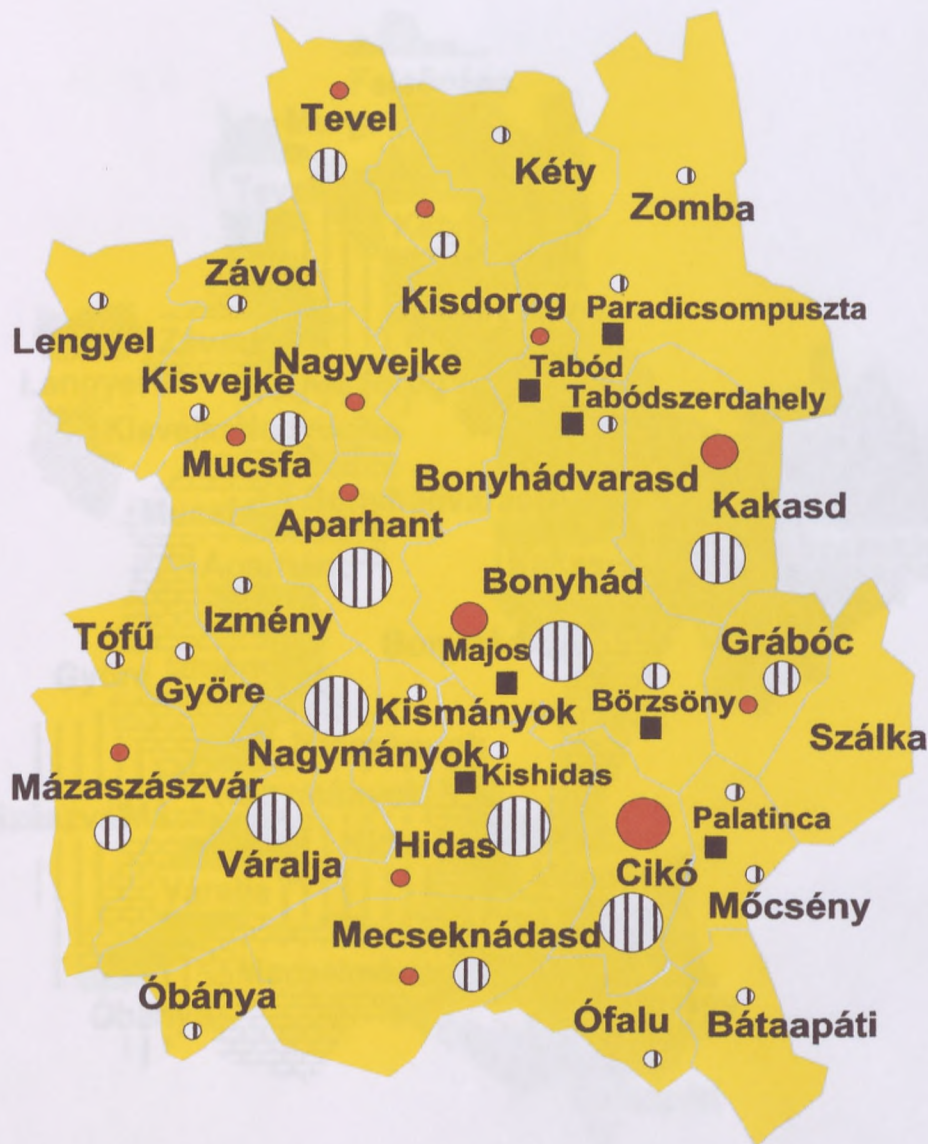
a mezővárosi népsűrűség, és kiemelkedően magas a mezővárosi népesség aránya is. HAJDÚ Z. (1983, 1987) veti fel a kérdést, miért nem tudott a korai polgári időszak után Tolna megye a modern városhálózattal rendelkezők sorába lépni. Ezt elsősorban azzal magyarázza, hogy természeti adottságai kedvezőtlenek, mert nem rendelkezett nagy mennyiségű olcsó nyersanyaggal, és a vasúti hálózat is későn épült ki, gazdasági-politikai megfontolások is hatottak, a megyeszékhely lakosságának, vezetésének ipar- és vasútellenes beállítottsága.

Történeti-földrajzi tanulmányában az 1920-as népszámlálási adatokra és az 1925-ös közigazgatási statisztikai lapokra támaszkodva az első klasszikus vonzáskörzet-vizsgálatot végezte el. A megye települései döntően az agrártermelés szinterei, kivételt képeznek a centrumtelepülések és az észak-mecseki bányavidék bányászfalvai a Völgységben. Egyik lényeges megállapítása, hogy a járási székhelyek közül csak Dombóvár és Bonyhád tudta maradéktalanul saját kereskedelmi vonzáskörzetét integrálni. Az ipari vonzáskörzet vizsgálatában a gyáripárnál alkalmasabbnak tartotta a kisipari szolgáltatásokat a vonzáskörzet értékelésére, és megállapította, hogy a két hagyományosan ipari, részben gyáripari település Tolna és Bonyhád fejlettebb Szekszárdnál (HAJDÚ Z. 1983).

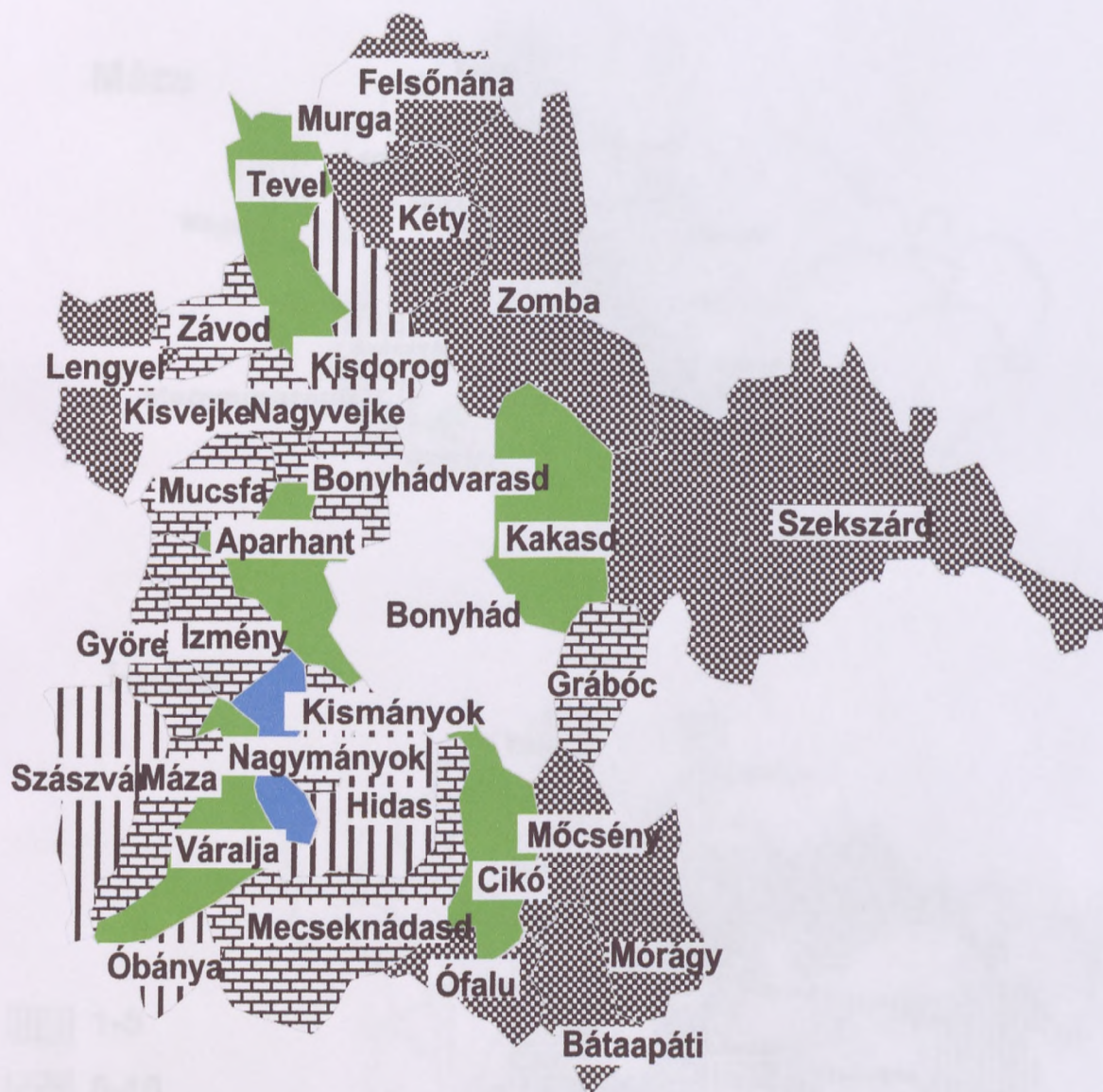
A megye nemzetiségi összetétele is befolyásolta a vonzáskörzetek kialakulását. A nyelvi kapcsolatok miatt a Völgységi és a Simontornyai járás, sőt az egész tolnai és még a kelet-baranyai körzet gazdasági-kulturális központja Bonyhád. Itt azonban, bár HAJDÚ Z. (1983) hivatkozott a helytörténeti irodalomra, de nem hangsúlyozta a zsidóság, mint városi elem jelentőségét a nagyközségek fejlődésében. Végső következtetése, a megye csak statisztikai és igazgatási szempontból városhiányos, hiszen jogilag ugyan csak egy városa van, de a központi szerepkörű települések, a 7 nagyközség, ellátják a középszintű feladatokat.

A második világháború utáni, a nehézipar prioritását szem előtt tartó iparfejlesztés a szénbányászat felfutását hozta. BORAI Á. (1960) a Bonyhádi járás iparát részletesen tárgyaló tanulmányában az 1957-es állapotnak megfelelően a bányavidék üzemibe ingázók földrajzi megoszlásáról készített kartogramokat, a meghatározó két bonyhádi gyár, a cipőgyár és a zománcgyár munkaerővonzásáról is közölt értékes adatokat. Különösen értékes vonzáskörzet-vizsgálata, mert figyelmen kívül hagyta a közigazgatási határokat. Munkája összehasonlítási alapjául szolgált 1977–78-as ipari vonzáskörzet-kutatásomnak. A Bonyhádi Zománcgyár ipari vonzáskörzetének összevetése alapján megállapítható lett, hogy a vonzáskörzet jelentős mértékben bővült létszámában, növekedett intenzitásában, és kiterjedt természetesen nemcsak a tolnai, hanem a baranyai Völgységre is (4- 6. ábra).

A földrajzi szakirodalomban elfogadott nézet, hogy a legtömegesebb vonzást a kisvárosi funkciók gyakorolják vidékükre, amit a társadalom minden rétege rendszeresen igénybe vesz, és a középfokú vonzáskörzetek lefedik az országot (BELUSZKY P. 1999). A Dél-Dunántúl városhálózata is szervesen kiépült 1980-ra, képesé vált a községek középfokú szükségleteinek ellátására (HAJDÚ Z. 1987). **Bonyhád vonzáskörzete nagyjából a völgységi kistáj törzsterületét érinti, nem azonos a közigazgatási beosztás járásával, városkörnyékével, kistérségével, hanem kialakulása óta mindig kiterjedt a vonzásában lévő baranyai falvakra is.**

4. ábra: A Bonyhádi Zománcgyár ingázó dolgozói 1958-ban és 1977-ben.
BORAI Á. (1960. 132), SZÖTS Z. 1980.
Fig. 4. Employees of enamelled pots and pans factory in Bonyhád, coming from surrounding 1958, 1977 By Á. BORAI 1960, Z. SZÖTS 1980.

1-4

5-9

10-20

Fő
(Person)

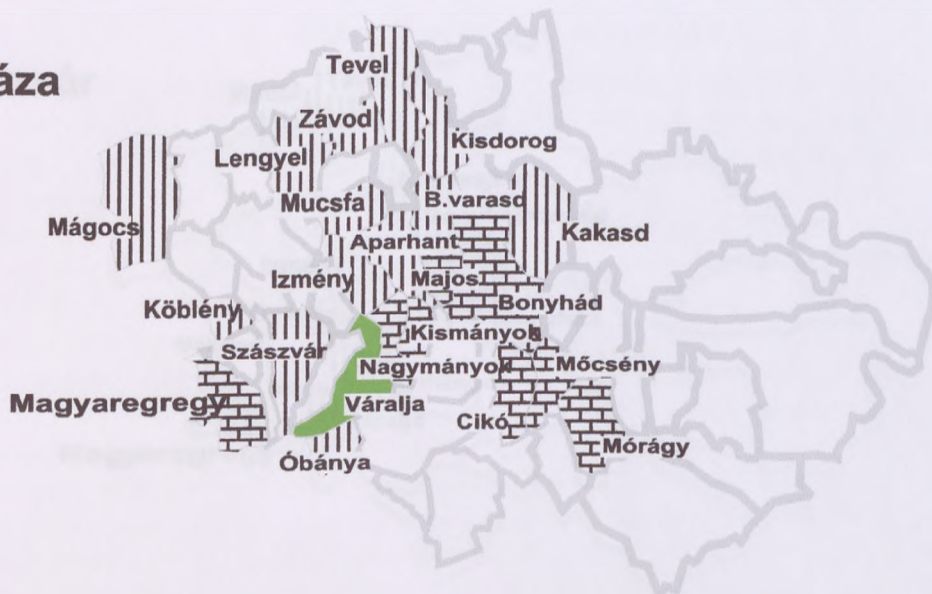
21-30

40

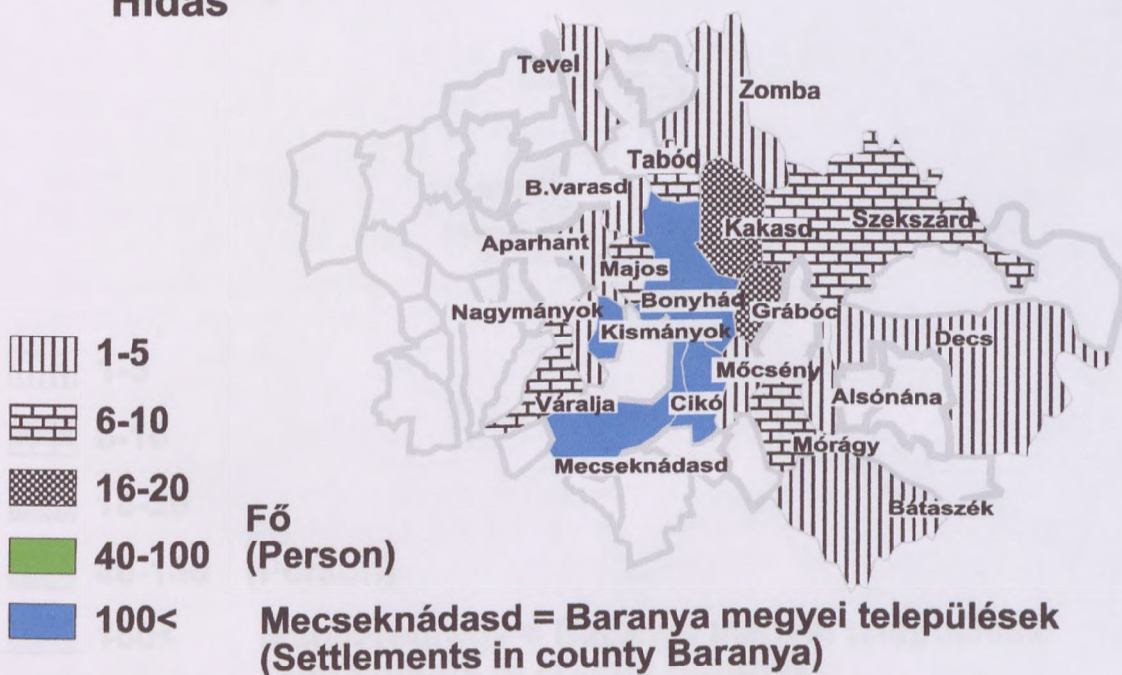
Ófalu = Baranya megyei települések
(Villages from Baranya county)

5. ábra: A Bonyhádi Cipőgyár ingázó dolgozói 1978-ban. SZÓTS Z. 1980
Fig. 5. Employees of the shoe factory in Bonyhád coming from surrounding 1978. By Z. SZÓTS 1980.

Máza

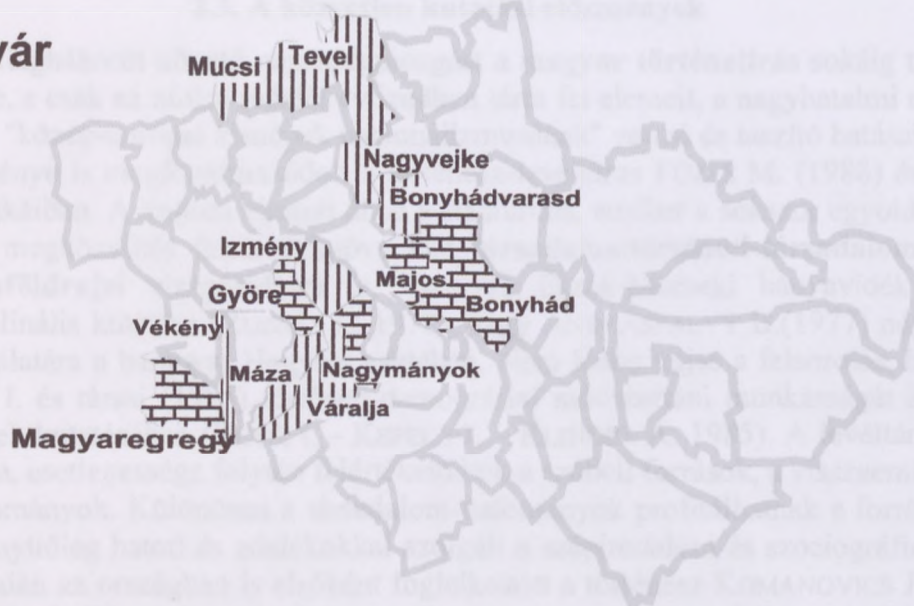

Hidas

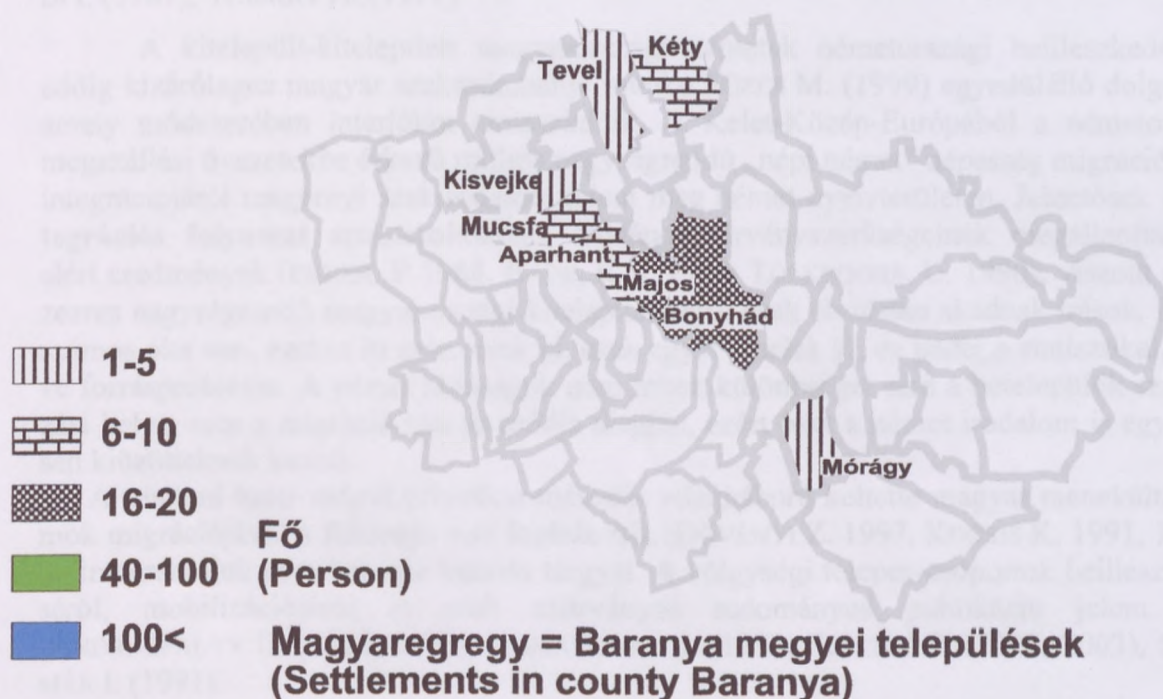

6./a ábra: A bejáró bányászok állandó lakhely szerinti megoszlása 1957. BORAI Á. (1960. 62-67)
Fig. 6. Division of residence of miners 1957. By Á. BORAI 1960

Szászvár

Nagymányok

6./b ábra: A bejáró bányászok állandó lakhely szerinti megoszlása 1957. BORAI Á. (1960. 62-67.)
Fig. 6. Division of residence of miners 1957. By Á. BORAI 1960

2.3. A közvetlen kutatási előzmények

A világháborút követő népességmozgást a **magyar történetírás** sokáig tabu témaként kezelte, s csak az utolsó másfél évtizedben tárta fel elemeit, a nagyhatalmi aspektusokat, a bibói "közép-európai kisépek nacionalizmusának" vonzó és taszító hatásait, erőit. A szintézis igénye is megfogalmazódott a történész-levéltáros FÜZES M. (1988) és TÓTH Á. (1993) munkáiban. A kutatás eljutott abba a stádiumba, amikor a sokszor egyoldalú politikatörténeti megközelítés felcserélhetővé vált **társadalomtörténeti-társadalomnéprajzi-társadalomföldrajzi** vizsgálódásra is, ilyen az Észak-Mecseki bányavidék komplex interdiszciplinális kutatása (RUZSÁS L. 1972), vagy ANDRÁSFALVY B. (1977) néprajzi változás-vizsgálatára a baranyai Hegyhát esetében. Nem lenne teljes a felsorolás, ha mellőzném HOÓZ I. és társai (1985) történeti-demográfiai módszertani munkásságát a baranyai nemzetiségek kutatásában (HOÓZ I. – KEPECS J. – KLINGER A. 1985). A levéltári források hézagossága, esetlegessége folytán felértékelődtek a szóbeli források, a visszaemlékezések, a szájhagyományok. Különösen a társadalom-tudományok profitálhatnak e forrástípusból, de termékenyítőleg hatott és adalékokkal szolgált a szépirodalom és szociográfia is. A régióban és talán az országban is elsőként foglalkozott a történész KOMANOVICS J. (1966) a problematikával. Könyvtárnyi irodalom született azóta, a szakmunkákon kívül itt a szociográfiák legfontosabbjait sorolom itt fel: ALBERT G. (1983), CSUPOR T. (1979, 1987), FÖLDI I. (1987), THIERRY Á. (1971)

A kitelepült-kitelepített magyarországi németek németországi beilleszkedésével eddig kizárólagos magyar szaktudományi munka FÜZES M. (1999) egyedülálló dolgozata, amely módszerében interjúkra támaszkodik. A Kelet-Közép-Európából a németországi megszállási övezetekbe érkező milliós nagyságrendű „népi német” népesség migrációjáról-integrációjáról tengernyi szakirodalom jelent meg német nyelvterületen. Jelentősek az **integrációs folyamat** szakaszolásában, általános törvényszerűségeinek megállapításában elért eredmények (ERKER, P. 1988, BADE, K. J. 1990, TOLKSDORF, U. 1990), viszont a százazres nagyságrendű magyarországi kitelepítettekről csak elszórtan akadnak írások. Ennek számos oka van, ezekre itt nem térek ki, csak egyet emelek ki, ez pedig a statisztikai, illetve forrásprobléma. A német hatóságok nem tettek különbséget sem a betelepülők származási helye, sem a migráció oka és módja alapján, ezért őket a német irodalom is egységesen kiűzötteknek kezeli.

A trianoni határ mögül érkező, a második világháború keltette magyar menekülthullámok migrációjával a **földrajz** már foglalkozik (DÖVÉNYI Z. 1997, KOCIS K. 1991, 1993), de integrációjuk nem képezte kutatás tárgyát. A völgyeségi telepes-csoportok beilleszkedéséről, mobilizációjáról is csak szórványos tudományos publikáció jelent meg (ANDRÁSFALVY B. (1972, 1973), KOMANOVICS J. (1970), LÁSZLÓ P. (2002, 2003), SOLYMÁR I. (1991).

Munkám szerves előzménye SZENYÉRI Z. (2002) és AUBERT A. (1994, 1997) munkássága. SZENYÉRI Z. (2002) disszertációja Tolna-Baranya német nemzetiségének **etnikai földrajza**. Értelemszerűen érinti a völgyeségi telepes csoportok (bukovinai székelyek, felvidéki magyarok) megjelenését, mint migrációs jelenséget, de természetszerűen tárgyából fakadón, nem foglalkozott az erdélyi és délvidéki menekültekkel, és kihagyta a cigányság vizsgálatát is. Időben a 18. századi újratelepítés idejétől indult el a történeti alapozással és már a napjaink helyzetképét is adta felmérése alapján. Mikrorégió szinten módszeresen értékelte a problémafelvetést a **társadalomföldrajz**, AUBERT A. (1993, 1994, 1995, 1997) alapvetésére építtek.

3. ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

3.1. Az anyaggyűjtést nehezítő, hátráltató problémák.

Az adatgyűjtésben a legnehezebb, alapvető probléma a népszámlálások bevallásra alapozott nemzetiségi létszámadatainak irrealitása, a népszámlálási statisztikák nem képezik le a nemzetiségi viszonyokat 1949 és 1980 között. A németek ebben az időben nem merték bevallani identitásukat, hiszen éppen az 1941-es népszámlálást használták fel a kitelepítéskor. A népszámlálások ugyanakkor nem vetnek fényt a magyar lakosság etnikai tagoltságára, a magyarságon belüli etnikai csoportokról nem, vagy ritkán készült hivatalos felmérés. A forrásbázist ezért itt kibővítettem levéltári kutatásokkal, induktív interjú- és kérdőívkészítéssel, megfigyeléssel, szociográfiai írások értékelhető adatainak felhasználásával, és terepmunkával.

Az „Egy forrás nem forrás” kutatói elvének érvényesítésére törekedtem, amikor az adatközlők kontrolljaként levéltári forrásokat használtam, vagy a levéltári-statisztikai forrásokat szóbeli közlésekkel ütköztettem. Előbbi esetre példa, hogy a lengyeli internálótábor megnyitása időpontjának megállapítására a visszaemlékezések mellett a két kulcsfalú, Váralja és Cikó községi iratait használtam. Utóbbira pedig, hogy kitelepített németek számának megállapításában a községi szintű levéltári adatsorokat szembesítettem a Németországban élő elszármazottak (Bonyhádvarasd, Tevel), illetve a helyben maradtak által (Györe) rekonstruált listákkal.

3.2. Az egyes fejezetek megírásával kapcsolatos módszertani alapok és nehézségek

Csaknem minden fő fejezetben alkalmaztam a **kérdőíves felmérést**. A negyedik részben LANGERNÉ RÉDEI M. életpálya-interjú kérdőívét használtam, amelyet 1992-ben dolgozott ki. 1999 nyarán egy 32 fős mintából álló felmérést végeztem el. Kézenfekvőnek tűnt, hogy először magyar telepese csoportot válasszak a kérdőíves vizsgálat tárgyául. Ez egy ún. **szakértői mintavétel** lehet, hiszen arra alapozva választok mintát, amit az alapsokaságról a kutatások mai állásának megfelelően tudok, tehát saját megítélésem alapján. **Céлом elsősorban az, hogy kipróbáljam a kérdések, a kérdőív alkalmazhatóságát.** Mivel ismereteim szerint még nem készült ilyen felmérés a bukovinai székelység népesedéséről, nem rendelkezek alapvető információkkal a kor, nemek, jövedelmi viszonyok stb. tekintetében. Ezért eleve nem választhattam úgy ki a mintát, hogy az kövesse a populációt jellemző arányokat, ami feltétele lehet, egy ún. kvótás mintavételnek (BABBIE, E. 1998 p.201, 205, 243). Az előzetes kiértékelés és ugyanazoktól az adatközlőktől 8 életútinterjú felvétele már a bukovinai székelyek migrációs útvonalának a felvázolására adott lehetőséget. Amikor a számítógépes adatbevitel is megtörtént szembesültem egy viszonylag nagy adatbázis és egy igen kicsi elemszámú minta ellentmondásával. Egyelőre ezért elhalasztottam feldolgozását.

Az ötödik fejezetben kidolgoztam egy olyan módszert, amely **kohorszvizsgálatnak** is tekinthető, mert a 30-as és 40-es években született telepese-gyerekek, tehát egy speciális és életkori csoport a vizsgálat tárgya. 15 évet fog át, és minden évben a csoport különböző tagjairól gyűjtöttem adatokat (BABBIE, E. 1998 p. 122). Lényegében egy születési helynév-statisztikára épülő szociológiai vizsgálat, a bonyhádi gimnázium anyakönyvi adatait hasznosítja, amelyben a szülők foglalkozása adott lehetőséget az intergenerációs mobilitás folyamatának érzékelésére. A periférikusnak tűnő megközelítés megint csak a magyar társadalom etnikai-származási csoportjainak a kutatására adott lehetőséget.

A 6. fejezet **kérdőívét** teljesen a **gyakorlat szülte**, hiszen a megyei tanács művelődési osztálya által 1989-ben „**Művelődés és területiség**” címmel kiírt pályázatára egy egyszerű kérdőívet szerkesztettem a hagyományörző csoportok felmérésére. Három lényeges kérdést vettem fel a szervezeteknek:

- Szervezettség, jogállás
- A szakmai tevékenység és feltételei
- A gazdasági-pénzügyi helyzet és feltételek

Mivel a hagyományörző csoportok a Völgyességben **etnikai-nemzetiségi alapokon** szerveződtek, kézenfekvővé vált, hogy alkalmasak az etnikai szerveződések vizsgálatára. A következő lépésben már célzottan az egyes etnikai alapú szerveződéseknel ismételtem meg a méréseket, majd gyakorló múzeológusként a néprajzi gyűjteményeket is bevontam, mint az **etnicitás** hordozóit.

Másik **adaptálásom** AUBERT A. (1994) **szociálgeográfiai kérdőíve**.^{*} A tájegység teljes felmérésére nem volt lehetőségem, ezért 2004-ben egy reprezentatív kérdőíves felméréssel 10 településre kiterjedő, céljában elsősorban a tájegység agrártársadalmának és etnikai viszonyainak változását követő, a 20. század második felére, az 1989-90-es rendszerváltás utáni időszakra is kitérő vizsgálatra szántam el magam. A kiválasztott település-együttes, a Nyugat-Völgyesség önkéntes társulás 6 törzstelepülése (Kisvejke, Kisdorog Lengyel, Mucsfa, Závod, Tevel), s mivel felmérésem kísérleti terepe a közúti összeköttetéssel Bonyháddhoz és Tevelhez kötődik, Bonyhádvarasdort is bevettem a vizsgálatba. Fekvésükben ezek a Völgyességi kistérségnek a Bonyhád határától nyugatra eső részét képezik, melynek települései egymással térségi és közlekedési kapcsolatban vannak, s amelyek gazdasági-társadalmi és nemzetiségi-etnikai összetételükben is sok tekintetben reprezentálják a Völgyességet. A minta növelésekor etnikai és gazdasági szempontokat vettem figyelembe Győre, Bátaapáti, Ófalu bevonásával. A tíz falu mintegy 2000 háztartása biztosította a megfelelő sokaságot, a kiválasztottak a völgyességi kistérség falusi települései népességének felét adják, így a mérés reprezentatívnak tekinthető a kistérségre vonatkozóan.

Mivel a rendszerváltás előtti állapotokra kérdezett módosítanom kellett az 1980-as évek monolit **társadalmi struktúrájára** alapozott kategóriáit napjaink jóval differenciáltabb társadalmi összetételének megfelelően, feltételezve, hogy ennek segítségével a helyi társadalom változásai leírhatóak.

ANDORKA R. (1997) a rendszerváltás viszonyait figyelembe vevő megközelítése alapján különválasztottam a vezetőket és az értelmiséget, illetve a felső- és középvezetőket elkülönítettük az alsó- és művezetőktől. Nem bíztam abban, hogy a társadalom csúcsán álló, jó anyagi helyzetű és nagy hatalmú politikai és gazdasági vezető réteg a falvak szintjén megragadható, hiszen ez egy mikrovizsgálat, de legalább a helyi vezetőket két kategóriára bontottam. Viszont különválasztottam az önálló parasztokat, a mezőgazdasági munkásokat, arra törekedve, hogy a községek, a helyi társadalom új, a privatizációval megváltozott földtulajdonviszonyaira is fény derülhessen. Összevontam a betanított és segédmunkásokat, az előbbieket elenyésző voltát feltételezve. A foglalkozások egységes osztályozási rendszere (FEOR) főcsoport beosztásának megfelelően megállapítottam, hogy melyek azok a foglalkozási kategóriák, amelyek alapján az adatközlők számára egyértelmű, hogy melyikbe sorolhatók a keresők. Így a felső- és középvezetők esetében a költségvetési és gazdasági szervezetek vezetőinél a 20 főnél nagyobb létszámúakat sorolhattam ide. Az alsó- és középvezetőkhöz a 20 főnél nagyobb szervezetek részegység-vezetői és termelésirányítói, illetve a 3-20 fős kisseb szervezetek vezetői, az önálló iparos és kereskedő kategóriába az 1-3 személyes egységek tartoznak. Külön vettem az „irodistákat”, az irodai és az „egyéb” máshová nem sorolható foglalkozásokat. Az első tíz kategória az aktív, a további 5 inaktív lett (1. melléklet).

Mivel a kérdőív háztartásonként az első és második keresők foglalkozására kérdezett, feltételezve a kétkeresős modellt és elhanyagolva a további keresőket - mert jóval kisebb a gyakorisága a kiterjesztett és több magból álló háztartásoknak - aktívnek azt a háztartás tekintettem, amelyekben legalább egy aktív dolgozó van. A nem aktív keresők arányának

^{*}Külön köszönet Aubert Antalnak, hogy rendelkezésünkre bocsátotta.

nagymértékű növekedésével számolva inaktívnak tartottam a háztartást, amelyikben egyetlen aktív dolgozó sincs, így inaktív nyugdíjas, inaktív munkanélküli háztartás lehetséges. Itt eltértem a hivatalos felfogástól, mert bár a munkanélküli segélyen lévők aktívnak számítanak, az ellátás átmeneti, rövid idejű és kevés jövedelmet hozó. Mindenképpen hátrányos helyzetű egy háztartás, még ha ketten részesülnek is munkanélküli ellátásban. Értelmezésemben a háztartás *"az együtt lakó és a megélhetési költségeket megosztó, együtt fogyasztó (étkező, tartós javakat közösen használó) emberek csoportja, akik általában, de nem szükségszerűen rokonok"* (ANDORKA R. 1997 p.353).

A szabályos öregségi nyugdíjasoknál megkérdeztem a korábbi foglalkozást is, így az aktívak mellett, sőt az inaktív nyugdíjas, tehát rokkantnyugdíjas, munkanélküli további foglalkozását, és így az ő foglalkozásuk is megjelenik a rétegződés-felvételben. Az öregségi- és rokkantnyugdíjas kategóriát összevontam és a három egyértelműen hátrányos helyzetű kategóriát tettem az inaktív sorba, a munkanélkülieket, háztartásbelieket és a keresettel vagy nyugdíjjal nem rendelkező egyéb eltartottakat. Végül gyermekgondozási díjon és segélyen lévőket is számításba vettem.

Az **etnikai megoszlásban** a völgyiségi sajátosságokhoz igazítottam a kérdőívet, hiszen nincs számottevő délszláv elem, és bevettem a cigányságot, bár nem éri el a népesség 3 %-át, mégis fontos, mert – mint halmozottan hátrányos helyzetű etnikum – megtelepedésük, vagy növekedésük a helyi társadalom eróziójának és hanyatlásának mércéje (GÁSPÁR G. 2001). A magyar etnikai csoportok megoszlásában az 1945-48 közötti népességcseré kialakította helyzet szolgál kiindulópontul. Így helyi magyar, bukovinai (és erdélyi) székely, felvidéki magyar, és egy gyűjtő kategória az egyéb, máshová nem sorolhatóra bontható. A helyi magyarnak az 1945 előtt is ott élő, illetve 1945 előtt odaköltöző magyar népességet értem, ezt a megoldást a kényszerűség diktálta, hiszen a telepítés idején idekerültek ugyanúgy benne vannak, mint a később odaköltözők, akinek esetleg nem is tudják az etnikai hovatartozását az adatközlők. A németek, székelyek, felvidéki magyarok estében ugyancsak kiszűrhetetlen a telepítés utáni migráció. Ezeknek a főcsoportoknak a vegyes házasságai alapján 15 oszlopom van, a 16.-ban a cigány etnikai csoport és vegyes házasságai kerültek.

Napjaink helyi gazdasági szervezeteinek összegzésében a 2004-es telefonkönyv adataiból indultam ki és adatközlőinkkel hosszas telefonbeszélgetések alapján egészítettem ki. A helyi sajtó friss adatait is kritikával kezeltem.

Az alkalmazott módszerek részletezésére, ahol ez szükséges, az egyes részfejezetekben még kitérek.

A forrásanyagok feltárását követően a feldolgozásban érvényesül a **történeti-földrajzi** aspektus: keret a történelmi szakaszolás, tartalmát adja a nemzetisége, etnikumok és a helyi társadalmi struktúra kölcsönhatása, településszerkezet és munkamegosztás vázolója. A vizsgálati módszer induktív, a településszintű adatokból építkezve jutok el a területi viszonyok értékeléséhez. A megfelelő mutatók kiválasztásával (lakónépesség, természetes szaporulat, foglalkoztatottsági és etnikai szerkezet, gazdasági aktivitás, lakásépítések...stb) időkeresztmetszetek, bázisívek alkalmazásával megfoghatók a változások tendenciái. A források szabják meg, hogy mennyiben tudok egy-egy szakaszt jellemezni.

A kapott statisztikai és empirikus adatok értékelése, az eredmények közlése grafikonok és ábrák, táblázatok keresztábrázolások és térképi ábrázolás segítségével történik. Ezek együttesen alkalmazhatók egy táji vizsgálatban is. A térképek részben átvételek, de jórészt saját szerkesztésűek. Alapelvem a lehető legpontosabb térbeliség elérése. A térképezésnél a jelenlegi településhatárokból indultam ki, de törekedtem a korábbi igazgatási állapotok jelzésére ott, ahol ez lehetséges volt. A kartogramok, de a grafikonok és táblázatok esetében is sokszor több forrást használtam, ezért értelemszerűen nem minden kútfőt tüntettem fel a megfelelő ábránál, de a szakirodalomban természetesen szerepeltetem.

4. A VÖLGYSÉGI NÉPESSÉGCSERE 1944-1948.

4.1. Háború és népelességcsere. Az etnikai térszerkezet szétrobbanása

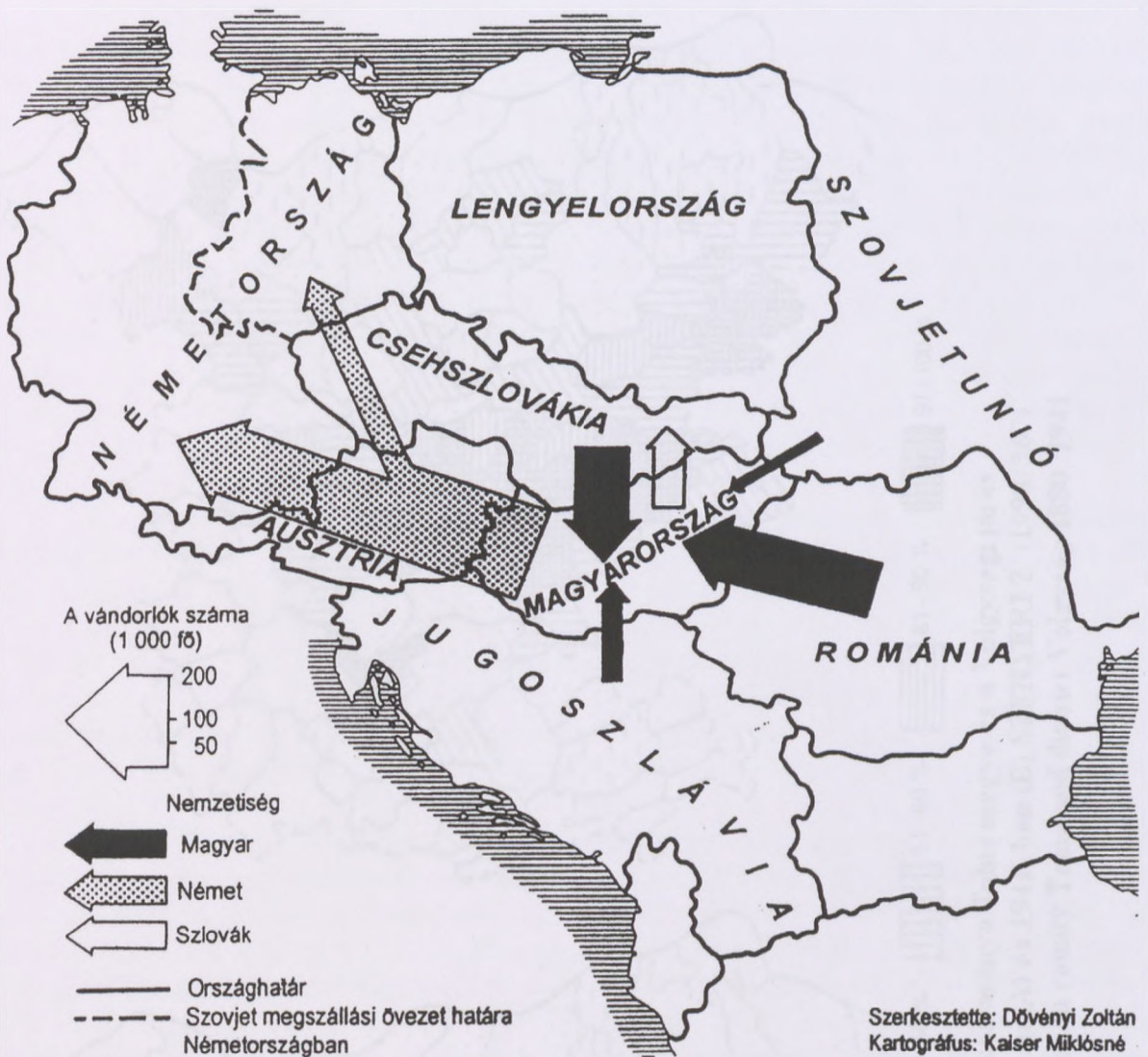
A fejezetben a háború utolsó szakaszában kezdődő, és 1948-ban nyugvópontra jutó **völgységi kényszerszermigráció földrajzi leképezésére** teszek kísérletet. Arra keresem a választ, hogyan alakul át a DK-Dunántúl német nemzetiségi magterülete egy döntően magyarlakta és szórt német nemzetiséggel bíró tájjá? Az eseménysor belpolitikai és nemzetközi háttérét csak annyiban érintem, amennyire szükséges annak térbeli megjelenítéséhez, hiszen ezt a történettudomány alapjaiban elvégezte. Az időbeli és térbeli folyamatok megragadásában a különféle levéltári és statisztikai források összehasonlításával élek, az elemzésben változásában igyekszem rögzíteni a bonyolult folyamatot. A bácskai telepítés hivatalos adatsorát SZABADOS M. (1943) közölte le, egyházi forrásokra épített MERK Zs.(1997). A bukovinai székelység menekülésének, mint migrációs jelenségnek a rekonstruálásában saját kutatásra is építek, életútinterjúk és egy migrációs kérdőív eredményeit vetem össze FÖLDI I. (1987), CSUPOR T.(1979, 1987), TALPASSY T. (1945) szociográfiáival. Elsőrangú levéltári forrás az események egyik irányítójának, Bodor Györgynek egykorú jelentése valamint későbbi visszaemlékezése. Nélkülözhetetlen FÜZES M. (1986) levéltári forrásfeltárása, amely a részletekre is kitér, ugyanakkor régiós kitekintésű. Kortárs, bár erősen kritikával kell kezelni a kor szemléletével erősen átható nacionalizmusa miatt TALPASSY T. (1945) egykorú szociográfiáját. A felvidéki magyarok betelepítése kapcsán FÜZES M. (1986) és LÁSZLÓ P. (1987, 2003) jól használható adatbázisaira támaszkodok. A Tolna-Baranya-Bács megyei telepítési migrációban a levéltári forráspublikációk mellett a helyi kismonográfiák (BAI J. 1997, EPEL, J. 1988, KOLTA L. 1995, SOLYMÁR I. 1997, SZILÁGYI M. 1992) adatait is használom.

A társadalomföldrajz számára a legfontosabb tájalakító tényező az ember. Tevékenységének intenzitását alapvetően megszabja a tájban, mint gazdasági térben való földrajzi eloszlása. Az évszázados folyamatokban kialakult helyzeteket rendkívül gyorsan átalakíthatják a migrációk. A PETERSEN alkotta tipizálás szerint kényszerszermigráció, amikor az ember és hatalom viszonyában a hatalom által érvényesített valamilyen erőszakos-kényszerítő vándorlási politika érvényesül, amelynek eredménye menekülés, elhurcolás (EKÉNÉ ZAMÁRDI I. 1995 pp. 300–301.).

A 20. század közepének kényszervándorlásai Európa népességének nagymértékű átrendeződésével jártak (EKÉNÉ ZAMÁRDI I. 1997). A Magyarországot is érintő népelességmozgás viszonyait és nagyságrendjét tükrözi a 7. ábra, amely azt mutatja, hogy a második világháborút követően csaknem 300000 magyar érkezett a trianoni ország területére, és csaknem ugyanannyi, mintegy 200000 német és 100000 szlovák hagyta el azt (DÖVÉNYI Z. 1997 p. 10.).

A Völgység lakossága a 18. század közepétől formálódó sajátos **táji munkamegosztásban** élt a 20. század közepéig. A földrajzi adottságok, a dombos vidék, a nem túlságosan előnyös talajviszonyok, az itt élők gazdálkodása – belterjes állattenyésztés, istállózó állattartás, szőlőtermesztés, ipari növények termesztése – település és tájformáló jelentőségűek voltak. A népesség felekezeteit, termelő és értékesítő szövetkezeteit, iskoláit, a közigazgatást és az üzlethálózatot is egy egységes rendszer részeinek kell tekintenem. Kialakultak a népesség igényeire és lehetőségeire épülő közösségi autonómiák. A terület népeségeltartó képességének korlátozottságát jelezte a földelaprózódás, mely a századfordulótól kezdve kivándorlást és „egykezés”-t eredményezett (LÁSZLÓ P. 1996).

A táji munkamegosztáson túl **etnikai munkamegosztás** is létezett. A többségi németek árutermelő földműveléssel, a magyarok földműveléssel, szőlő- és gyümölcsstermesztéssel foglalkoztak. Jórészt az iparosok is közülük kerültek ki.

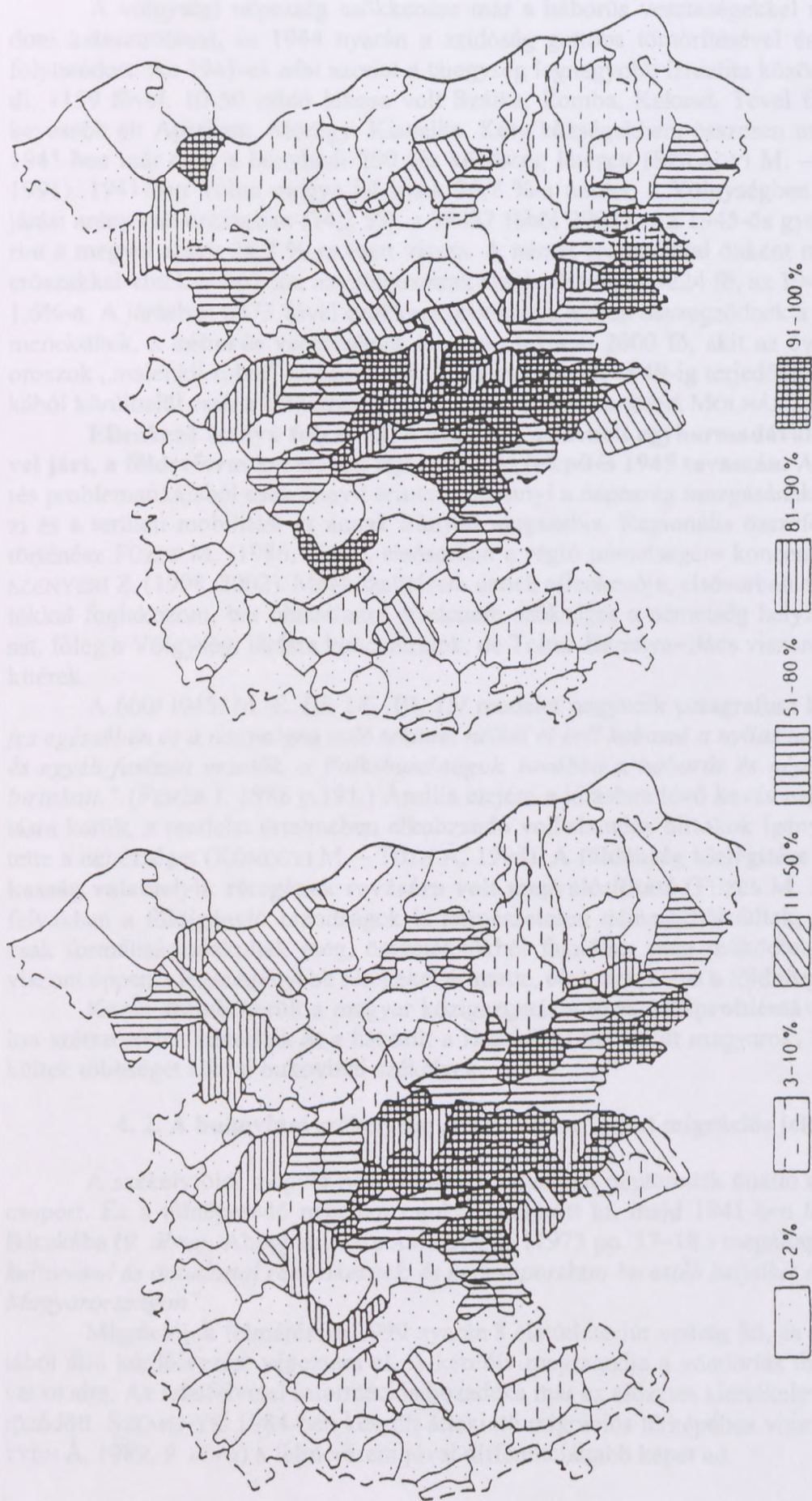

7. ábra: Magyarország és a nemzetközi vándorlás 1945-1948 DÖVÉNYI Z. (1997. 10)

Fig. 7. Hungary and the international migration 1945-1948. By Z. DÖVÉNYI 1997

A zsidók szervezték a kereskedelmet, valamint iparosként is működtek. A településszerkezet és a népesség tevékenysége kölcsönösen feltételezték egymást. A vidék nem tekinthető egyértelműen aprófalvas szerkezetűnek. **A központ, Bonyhád a 19. század végétől kezdve a vonzáskörzet falvainak közigazgatási, kereskedelmi, egészségügyi, kulturális szükségleteit is ellátta.** A Bonyhádtól északra fekvő agrárfalvak részben a teveli és a zombai kiscentrumhoz kötődtek, a délnyugati kistelepülések pedig a mecseki bányavidék kiscentrumához, Szászvárhoz is vonzódtak, a szénbányászat munkaerőbázisául szolgáltak (ANDRÁSFALVY B. 1972, SZÓTS Z. 1990).

A második világháborút megelőző emberöltő völgyeségi nemzetiségi összetételében és a tolnai német összefüggő nyelvterületen a legmarkánsabban jelentkező folyamat a németiség előretörése. A Swäbische Türkei vidékén a 18–19. században lejátszódó német expanziót a történettudomány és a néprajz is regisztrálta, az etnikai földrajzi kutatás is tényként kezeli (SZITA L. 1980, ANDRÁSFALVY B. 1980, SZENYÉRI Z. 1998). A Völgyeségi járásban 1880-hoz viszonyítva növekedett arányuk, 90 % fölé lépett Mórág, Aparhant és Szálka, elérte a 80 %-t Grábóc, meghaladta az ötvenet a korábban magyartöbbségű Kisvejke esetében. A peremeken fekvő Kakasdon, a bányavidéki Nagymányokon és Kisdorogon 90% alá csökkent, a vegyes lakosságú Zombán 50 % alá esett, ezt mutatja a 8. ábra.

8. ábra. Az anyanyelvet beszélők százalékos aránya Tolna megye és a Volgyeségi járás lakosságán belül, településenként 1880-ban (A) és 1941-ben (B) SZENYÉRI Z. (1998. 267)

Fig 8. Native tongue of German population in county Tolna and district Volgyesség 1880, 1941
By Z. SZENYÉRI 1998

A völgyeségi népesség csökkenése már a háborús veszteségekkel megkezdődött a doni katasztrófával, és 1944 nyarán a zsidóság gettóba tömörítésével és deportálásával folytatódott. Az 1941-es adat szerint a tájegység legnagyobb izraelita közössége a bonyhádi, 1159 fővel. 10-50 zsidó lakosa volt Szálka, Zomba, Kakasd, Tevel falvaknak, ennél kevesebb élt Aparhant, Mórág, Kisvejke, Kéty községekben, összesen mintegy 1500 fő. 1945-ben már csak a bonyhádi 200 fős közösség létezett (SZILÁGYI M. – SCHWEITZER J. 1991). 1941-ben Tolna megye lakóinak 26,7 %-a német, a Völgyességben a legmagasabb járási arányú az országban (74,3 %), a 39037 főből 29027. Az 1945-ös gyorsfelmérés szerint a megyei arány 24,8 %-ra esett vissza. A német csapatokkal önként ment el 3762 fő, erőszakkal vittek el 462 főt, az eltávozottak száma összesen 4224 fő, az 1941. évi népesség 1,6%-a. A járásban 6373 fővel csökkent létszámuk, ebben összegződnek a Németországba menekültek, a **háborús veszteségek** és az a csaknem 2000 fő, akit az év januárjában az oroszok „malenkij robot”-ra hurcoltak el. Az év végétől 1949-ig terjedően a kényszermunkából körülbelül csak a kétharmaduk tért vissza (DURGONICSNÉ MOLNÁR E. 1992).

Ellenkező irányú folyamat, a népesség átmeneti egyharmadával való bővülésével járt, a földreform keretében lejátszódódó telepítés 1945 tavaszán. A ki- és betelepítés problematikájából csak annyit érintek, amennyi a népesség mozgásának rugóit értelmezi és a területi mobilitást és annak irányait megszabja. Regionális összefoglalását adja a történész FÜZES M. (1986, 1988), elsősorban a régió németiségére koncentrál a geográfus SZENYÉRI Z. (1998, 2002). Megközelítésem ennek ellenkezője, elsősorban a telepési csoportokkal foglakozom, bár óhatatlanul érintenem szükséges a németiség helyzetének alakulását, főleg a Völgyeségi járásra koncentrálok, de Tolna–Baranya–Bács viszonyaira is részben kitérek.

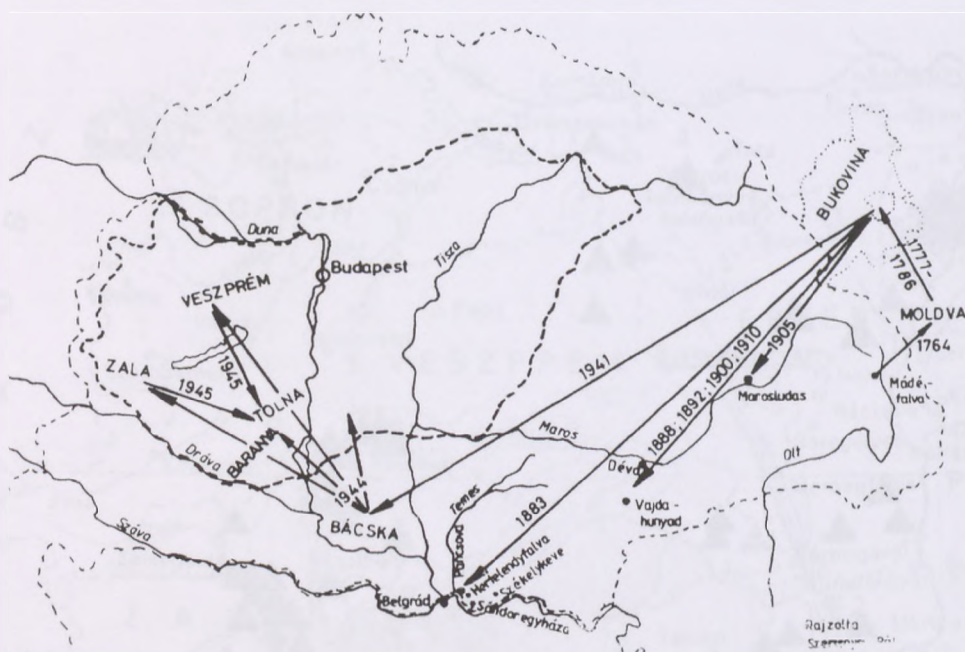
A 600/1945. M. E. III. 18. /III. 15/ rendelet negyedik paragrafusa kimondta: „*Teljes egészében és a nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a nyilas nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök birtokait.*” (FEHÉR I. 1988 p.191.) Április elejére a járásban lévő kevés nagybirtok felosztásra került, a rendelet értelmében elkobozandó volksbundos birtokok igénybevétele jelentette a nehézséget (KÖHEGYI M. – TÓTH Á. 1994). **A földéhség kielégítése már csak a lakosság valamelyik rétegének rovására volt megvalósítható** (FÜZES M. 1986). A német falvakban a földigénylő bizottságok is természetesen németekből álltak, s a bizottságok csak formálisan alakultak meg, összetételükből fakadóan nem működtek. A Volksbund viszont éppen a legszegényebb rétegeket érintette, ők lettek volna a földhözjuttatottak.

Korán szembekerült a magyar közigazgatás a **menekültproblémával**. A Dunántúlon szétszóródva vészelték át a háborút a Bácskából menekült magyarok, köztük a menekültek többségét alkotó bukovinai székelyek.

4. 2. A bukovinai székelység „nagy futása” mint migrációs jelenség

A székelyföldi magyar népcsoportból kiszakadt néptöredék önálló etnikai–néprajzi csoport. Ez a túlnépesedő népelem rajokat bocsátott ki, majd 1941-ben telepítették őket Bácskába (9. ábra). Ahogyan ANDRÁSFALVY B. (1973 pp. 17–18.) megállapította, „*sajátos kultúrával és öntudattal rendelkeznek, és népcsoportként keresték helyüket és elismerésüket Magyarországon*”.

Migrációjuk felmérésére 1999 nyarán 8 életútinterjút vettem fel, és egy 32 fős mintából álló kérdőívezést végeztem el. A kérdőív megragadja a vándorlás folyamatát, fényt vet okaira. Az adatfelvétel információs hozadéka már az előzetes kiértékelés folyamán tükröződött. SZEMENYEI 1984-ben készült áttekintő migrációs térképéhez viszonyítva (SEBES-TYÉN Á. 1989, 9. ábra) a felmérésem jóval differenciáltabb képet ad.

9. ábra: A bukovinai székelyek vándorlása SEBESTYÉN Á. (1989)

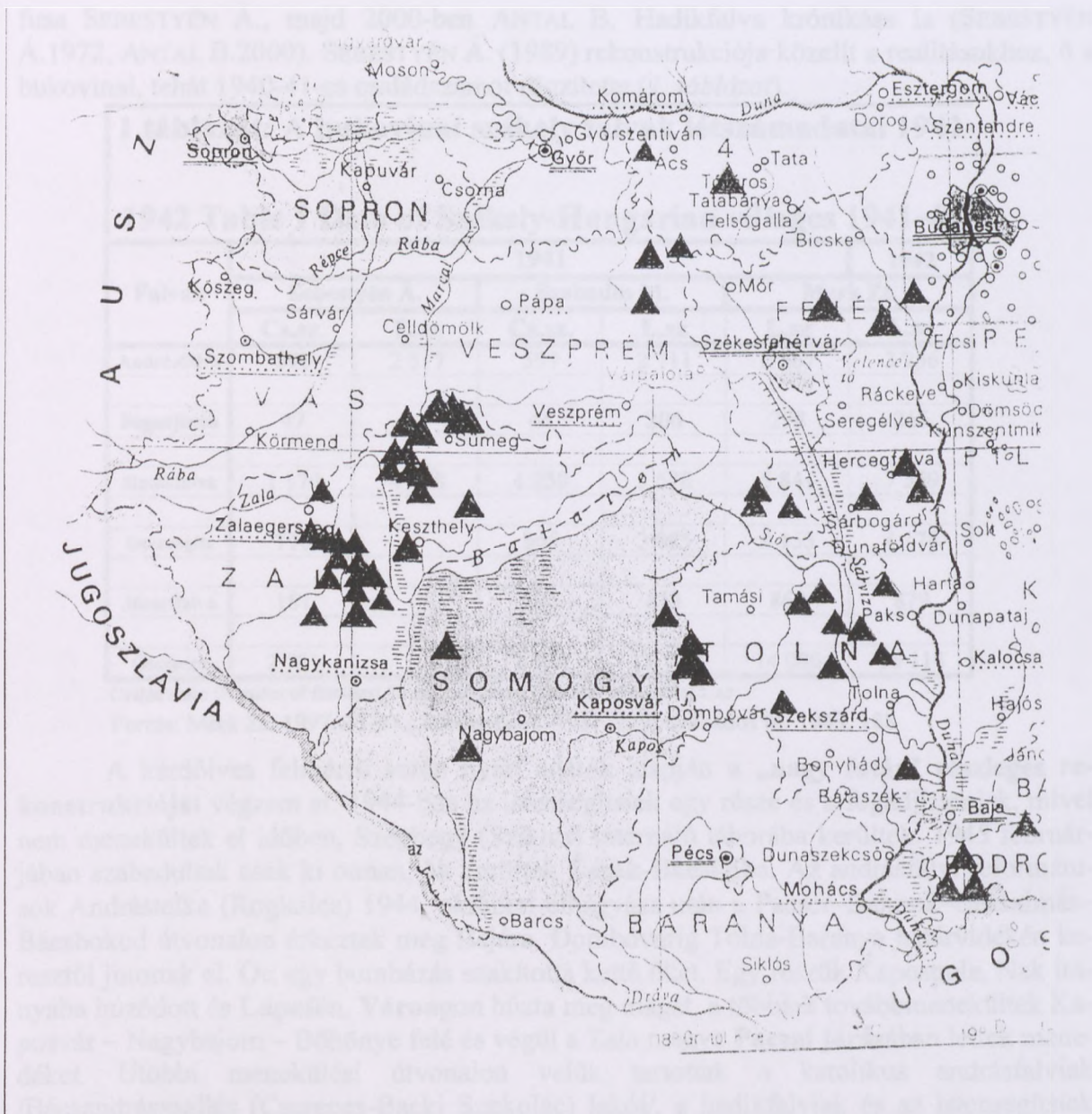
Fig. 9. The migration of Székely-Hungarians From Bukovina. By Á. SEBESTYÉN 1989

Egyrészt, hogy spontán kitelepedés is volt, például Halmiba Ugocsa megyébe került egy család. ŐSY-OBERDING J.(1967) adata szerint 4000-4500 fő már 1941 előtt elhagyta Bukovinát. Erdélybe, Szatmár és Zemplén megyébe telepedtek. 1941-ben már az erdélyi bukovinai szórványokból is volt Bácskába irányuló vándorlás. A másik, hogy nemcsak Zala, Veszprém és Tolna, hanem Fejér és Komárom, valamint Somogy megye és Észak-Bácska is háborús menedék (10. ábra).

A székely telepes családok számáról igen eltérő és ellentmondó adatok állnak rendelkezésre. Az 1930-as román hivatalos népszámlálás szerint az öt bukovinai magyarok által lakott falunak 15650 lakója volt, ebből mintegy 1500 fő nem volt magyar (SZATMÁRY L. 1941, KIS-VÁRDAY GY. 1933). A bácskai telepítés hivatalos mérlege szerint 1941 őszén 2928 bukovinai székely család 13198 lakója telepedett le, utána számolva 2929 család 13193 fővel, 19 család kivételével mindenki eljött Bukovinából. ŐSY-OBERDING J.(1967) szerint 1941 előtt már 4500 bukovinai optáns (hivatalosan lemondott állampolgárságáról) és katonaszökevény tartózkodott a menekülttáborokban, csak hogy ő a telepítés előtt átjötteket is hozzáadva teszi 17700 főre lélekszámukat, valójában a korábban kitelepedők is benne foglaltatnak a létszámban, végszámaikat utána sokan idézik kész tényként (SZABADOS M. 1943, ŐSY-OBERDING J. 1967, STARK T. 1989).

MERK Zs.(1997) a Kalocsai Érsekség levéltárából nyert adatsora 1941-es évre 13719 fő Andránháza telep nélkül és Hadiktelkét számítva. Viszont ha a református Andrásfelkőre vonatkozó hivatalos adatot hozzáadjuk, 14086 főt kapunk. Az érsekség a bukovinai telepek 1942-es összlétszámára 16000 főt adott meg (MERK Zs. 1997, SZABADOS M. 1943) Mi az oka vajon a telepítési kormánybiztosság és az érsekség eltérő adatainak? A földhöz juttatás folyamata 1941 júliusától október végéig is elhúzódott, SZABADOS M.(1943) a ténylegesen letelepített családszámot és lélekszámot állapította meg.

A májustól októberig terjedő időszak természetes szaporulata is jelentősnek tekinthető az akkori magyarországi tendenciáktól eltérően.

10. ábra: A bukovinai székelyek elhelyezkedése 1944 októbere és 1945 márciusa között. SZOTS Z. (2001. 150)

Fig 10. The localisation of Székely-Hungarians From Bukovina 1944.10 - 1945.03. Z. SZOTS 2001

A kalocsai érsekség adatsora az év végi lélekszámot adja meg, és számításba veszi a székelyekkel együtt telepített sokgyermekes vitézi családokat és a hősi halottak családjait is, hiszen valószínű vallási hovatartozásuk szerint többségében katolikusok voltak, ez mintegy 210 család 836 fővel. Legnagyobb az eltérés éppen a hadikfalvi (80 család, 880 fő) és az istensegítsi telepeknél 155 család. NÉMETH K.(1943) 1943-ban 14000 főről ír kötetében. Ha az érseki adatokból kivonjuk a vitézek és hősi halottak családtagjainak számát, és 5-6 %-os szaporulattal számolunk, akkor a bukovinai székelyek lélekszáma 1943-44-ben meghaladta a 14000 főt.

Sem a vitézi telepítés, sem a magas szaporulat nem lehet oka egy 14 %-os gyarapodásnak, az optánsok köre a Dél-Erdélyben maradt bukovinaiak erdélyi szóróványaiból érkező rokonokkal is gyarapodhatott, hozzáteszem a hadikfalvi telepek növekedése csak a katolikus bunyevác és német lakosokkal értelmezhető (TÓTH Á.1998). A falunévsorok utólagos rekonstrukciójának módszerével élt 1972-ben Andrásfalva, illetve Kakasd monográ-

fusa SEBESTYÉN Á., majd 2000-ben ANTAL B. Hadikfalva krónikása is (SEBESTYÉN Á.1972, ANTAL B.2000). SEBESTYÉN Á. (1989) rekonstrukciója közelít a realitásokhoz, ő a bukovinai, tehát 1940-41-es családszámot rögzítette (1. táblázat).

1.táblázat: A bukovinai székely falvak létszámadatai 1941-

1942 Table 1 Data of Székely-Hungarian villages 1941-42

Falvak	1941				1942	
	Sebestyén Á.		Szabados M.		Merk Zs.	
	Cs.sz.	L.sz	Cs.sz.	L.sz	L.sz	L.sz
Andrásfalva	593	2 517	599	2 711	2 567	3 256
Fogadjisten	47		44	206	298	265
Hadikfalva	1 170	4 698	1 250	5 578	5 841	7 559
Istensegíts	710		865	3 885	4 153	4 174
Józseffalva	181		171	813	860	879
Összesen	2 701		2 929	13 193	14 086	16 114

Család szám (Number of families) Cs.sz., Lélekszám (Number of persons) L.sz

Forrás: Merk Zs. 1997. 41-47., Sebestyén Á. 1987. 229, Szabados M. 1943. 188

A kérdőíves felmérés során nyert adatok alapján a „nagy futás” részleges rekonstrukcióját végzem el. 1944-ben az istensegítsiek egy része és a fogadjisteniek, mivel nem menekültek el időben, Szeghegy (Szikics) internáló táborába kerültek. 1945 februárjában szabadultak csak ki onnan, ők kerültek Észak-Bácskába. Az andrásfalvi reformátusok Andrásfelke (Roglatica) 1944. októberi elhagyása után a Pacsér–Bajmok–Bácsalmás–Bácsbokod útvonalon érkeztek meg Bajára. Dombóvárig Tolna-Baranya határvidékén keresztül jutottak el. Ott egy bombázás szakította ketté őket. Egy részük Kapospula, Nak irányába húzódott és Lápafőn, Várongon húzta meg magát, a többiek továbbmenekültek Kaposvár – Nagybajom – Böhönye felé és végül a Zala megye Pacsai járásában leltek menedéket. Utóbbi menekülési útvonalon velük tartottak a katolikus andrásfalviak /Bácsandrászállás (Cserepes-Backi Szokolác) lakói/, a hadikfalviak és az istensegítsiek egy része. Azok a hadikfalviak, akik Hadikföldjét (Staro Djurdjevo) és Horthyvárát (Stepanicevo), Bácsbadikfalvát (Mária major) 1944. október 8-án elhagyták, már nem tudtak átkelni Bajánál a Dunán, ők Dunaföldvárig mentek. Átkelve a folyón, az északnak forduló Fejér megyében (Kislók, Mezőszilas, Kisbogád stb.), a délnek forduló Tolnában helyezkedtek el. Az andrásfalvi katolikusok másik csoportja is Dunaföldváron jött át, akadtak köztük, akik Balaton-felvidéken, illetve a tó déli partján /Bácsandrásfalva (Karadjordievo Pavlovo)/ sodródtak Zalába. Az istensegítsiek egyik hányada/ Istenföldje (Milosevo)/ is északnak fordult és a Komárom megyei Kocsra jutott el, míg mások Bácsistensegítsről (Szokolca–Szokolác) Tolnában maradtak.

Élettörténetük tragikus csúcspontját az országút szélére vettetést, szétszórás állapotát ábrázolja a 10. ábra. Adatközlőim egyéni sorsának nagy traumatikus élménye a menekülés, hiteles visszaemlékezéseikre, FÖLDI I. (1987) adatközlőkre támaszkodó megállapításaira hagyatkozok a menekültek tartózkodási helyének megállapításában, amit LELKES GY. (1998) szótára alapján azonosítottam.

4. 3. A Tolna - Baranya - Bács megyei telepítési migráció

A két nagy probléma, a földkérdés és a menekültkérdés országos szinten jelentkezett, meggyőző erről bennünket a monografikus igényű, levéltári, elsősorban BM iratokra támaszkodó történeti munka (A. GERGELY A. 1997, TÓTH Á. 1993). Összekapcsolásuk először Dél-Magyarországon történt. Fontos tisztázandó kérdés az is, hogy **kik és mikor kezdték el a telepítést. A Bácskában** rekedt 382 bukovinai székely családot Bács-Bodrog csonka vármegye alispánja már 1945 februárjában letelepítette **Gara, Vaskút és Csátalja** községekben (TÓTH Á. 1991). Tolna vármegye főispánja már március 31-én felvette a megye 13 településén tartózkodó bukovinai magyarok ügyét a Földbirtokrendező Tanácsnak küldött átiratában, helyzetüket a földreform-rendelet nyomán csoportos telepítéssel vélte rendezni (KÖHEGYI M. – TÓTH Á. 1994).

Baranya, Somogy és Tolna vármegye alispánjai a hónap közepén kapták meg Erdei Ferenc belügyminiszternek a délvidéki magyarok elhelyezésére vonatkozó körrendeletét (110 136/ 1945.(IV.) sz. BM leirat). A közigazgatás három hetet kapott arra, hogy a 70 %-ban németajkú községekben – Tolnában ez 28 falu, ebből 24 a Völgyeségi járásban – a falvak lakosságának egyharmadát, vagyis a németek csaknem felét összeköltöztessék (KÖHEGYI M. - TÓTH Á. 1994). A lakosság hivatalosan erről április 17-én szerzett tudomást, akkor doboltatták ki Kardos László kormánybiztos és Cser Sándor főispán rendeletét a vagyonek Kobzáról (KACZIÁN J. 1992).

Valójában már április elején **Tolna megyében** volt a földreform ellenőrzésére kiküldött miniszteri biztos, dr. Kardos László és az MKP részéről Árvai Nagy Sándor. (*Cikói körjegyzőség 1945*). A kommunista párt földosztó különítménye **április 10-én** a református magyar és lutheránus német faluba, Váraljára szállt ki először, és itt mintegy kísérleti terepen megkezdte a földosztást. Összegyűjtötték a falu sváb lakosságát, felolvasták előttük a Pécsről kapott hiányos, úgynevezett "Volksbundos listák" alapján, kik azok, akiknek vagyona a rendelet alapján elkobozzák. Bemondás alapján a listákat kiegészítették.

Fennmaradt a váraljai községi földigénylő bizottság anyagában egy irat, „Névjegyzék a volksbundistákról” fejléccel és 1945. **április 5-i** dátummal. A 149 családfő mellett 130 feleség, illetve leánykori név szerepel. A 149 családfőből 144-et soroltak a Volksbundba, 5 főnél „gyermeküket a hidasi Volksbund iskolába járatják”, illetve „fia önkéntes SS volt” megjegyzést tettek, ami elég volt a tagság igazolására. Ez összevág a későbbi „Elkobzást szenvedett német lakosság névjegyzéké”-vel, ahol Volksbund listára 275 főt írtak és az 1949-es BM összesítés 281 fős adatával (*Községi Földigénylő Bizottság Váralja Vegyes iratok 1945*, CZIBULKA Z. 2004). Ez az eljárás kétségtelen, hogy sok visszaélésre adhatott alkalmat. Az 1945 nyarán elvégzett egyéni névjegyzéki vizsgálatokban Váralján a 619 vizsgálat alá vont személyből 419 főről bizonyosodott be, hogy a Volksbund tagja volt. Ezzel nem a vagyonek Kobzást szándékozom igazolni, hanem annak jogalapjául szolgáló földreformrendelet igazságtalanságára hívom fel a figyelmet. Az egyszerű Volksbund-tagok háborús bűnössé lettek nyilvánítva, vagyonuk elkobzásának alapja egy nehezen igazolható bejegyzett egyesületi tagság volt.

Elrendelték kilakoltatásukat és összeköltöztetésüket, a kobzási listán 72 főt tettek az összetelepítendő, 26 főt a Mucsi községbe áttelepítendő listájára. A helyi igénylők mellett az országúton kóborló erdélyi menekülteket is elhelyezték. A telepések létszámára vonatkozóan csak 1945 végi adat van, a 22 családból 17 Bács - Bodrog megyéből érkezett. 40 váraljai és egy mázai család kapott földet a 600-as rendelet értelmében. Megengedték, hogy az elkobzásra ítélték az új lakókkal együtt házaikban maradhassanak (*Községi Földigénylő Bizottság Váralja Vegyes iratok 1945*, TALPASSY T. 1945).

A hézagos levéltári forrásokra, a községi iratokra és az adatközlők emlékezetére támaszkodva rekonstruálom a vagyonek Kobzása és a telepítés folyamatát. Egy lényeges momentum a **lengyeli internálótábor megnyitásának időpontja**. Április 13-án az izményi németek már a lengyeli internálótáborban voltak, az aparthantiak pedig 14-én (SOLYMÁR I. 1997, WIRT, J. 1988). Az Aparhantra kerülő andrásfalvi székelyek szerint be-telepítésük Április 16-án kezdődött. Cikón. Április 13-án még a községi bíró elnöklése alatt öttagú földigénylő bizottságot választottak a helyi földigénylő törpebirtokosok. Április 12-én a bonyhádi járási rendőrkapitány a volksbundisták névsorát kérte a főszolgabírótól, aki ezt továbbította a községeknek (*Cikói körjegyzőség 1945*). Április 16-án a főszolgabíró felszólította az előljárásiakat, hogy közvetítsék, a falvakban ideiglenesen tartózkodó bukovinai menekültek képviselői 18-án jelenjenek meg Szekszárdon a megyei földbirtokrendező tanácsnál és a „*földhözjuttatás során történő gyors letelepedésükre készüljenek fel.*” Ez akkor még érinthette Cikón kívül, Aparhantot, Izményt, Kakasdot és Majost. A Cikóra került hadikfalviak szerint 19-én Izményben már andrásfalviakkal találkoztak, másnap továbbmenve Cikón már a házak üresek voltak, mert a németek már az internálótáborban voltak (FÖLDI I. 1987).

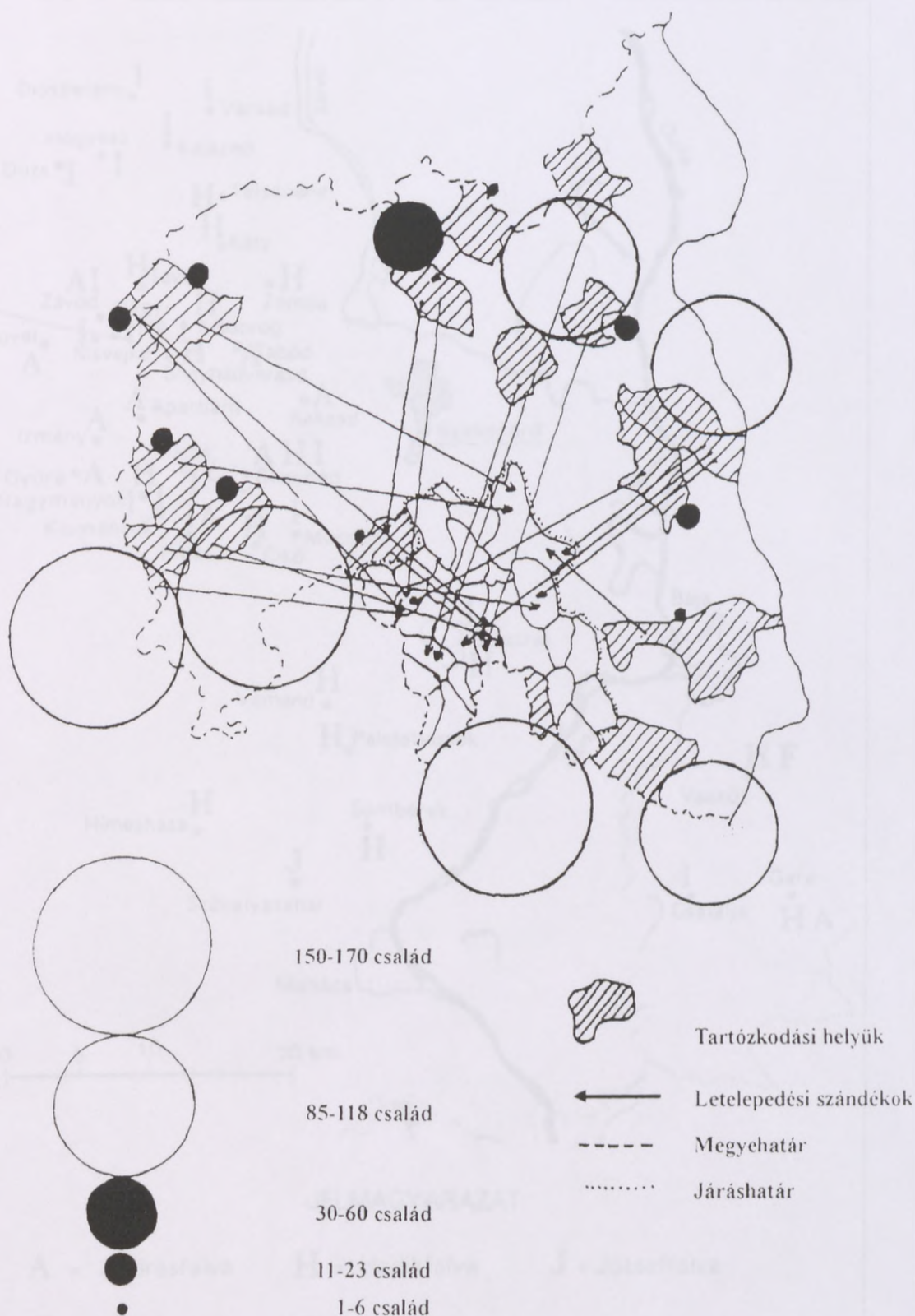
1945. április 23-án már Cikón 257, Möcsényben 79 gazdaság – Cikón az összesen 361 házból 211, csaknem 60 %, Möcsényben az összesen 115 házból 56, a fele bizonyult Volksbundosnak – került elkobzásra a főszolgabírónak küldött jelentés szerint. Cikón csak 30-án alakult meg a 140 székely telepest képviselő föligénylő bizottság (*Községi Földigénylő Bizottság Cikó 1945, Cikói körjegyzőség 1945*). A váraljai akció tehát a németajkú Aparhanttal, Cikóval, Izményvel, Kakasddal, Möcsénnyel, Majossal folytatódott (*Cikói körjegyzőség 1945, FÖLDI I. 1987, FÜZES M. 1986, TALPASSY T. 1945*).

A bukovinai székelység áramlása Tolna felé tehát már március második felében megindult. Németh Kálmán, volt józseffalvi esperes már márciusban hozott híreket Debrecenből, hogy Tolnában lesz a telepítés. A 11. ábra az ideiglenesen Tolna megyében letelepült székely családok érkezését, az április közepén kialakult helyzetet mutatja. (FÜZES M. 1986).

A telepítési akció kiszélesedett, amikor az Országos Földhivatal **Bodor György**ő bízta meg a telepítés segítségével, aki **április 25-én** Bonyhádra érkezett és létrehozta „Telepítési hivatalát”, a „recept” alapján **április 28.-tól** folytatta a telepítést. A népvándorlásszerűen érkező bukovinai székelyeket a kiűrtett falvak házaiba helyezték, belőlük alakultak meg a községi földigénylő bizottságok. A jogalap nélküli internálás óriási vihart kavart az érintettek és a helyi közigazgatás ellenállását kiváltva.

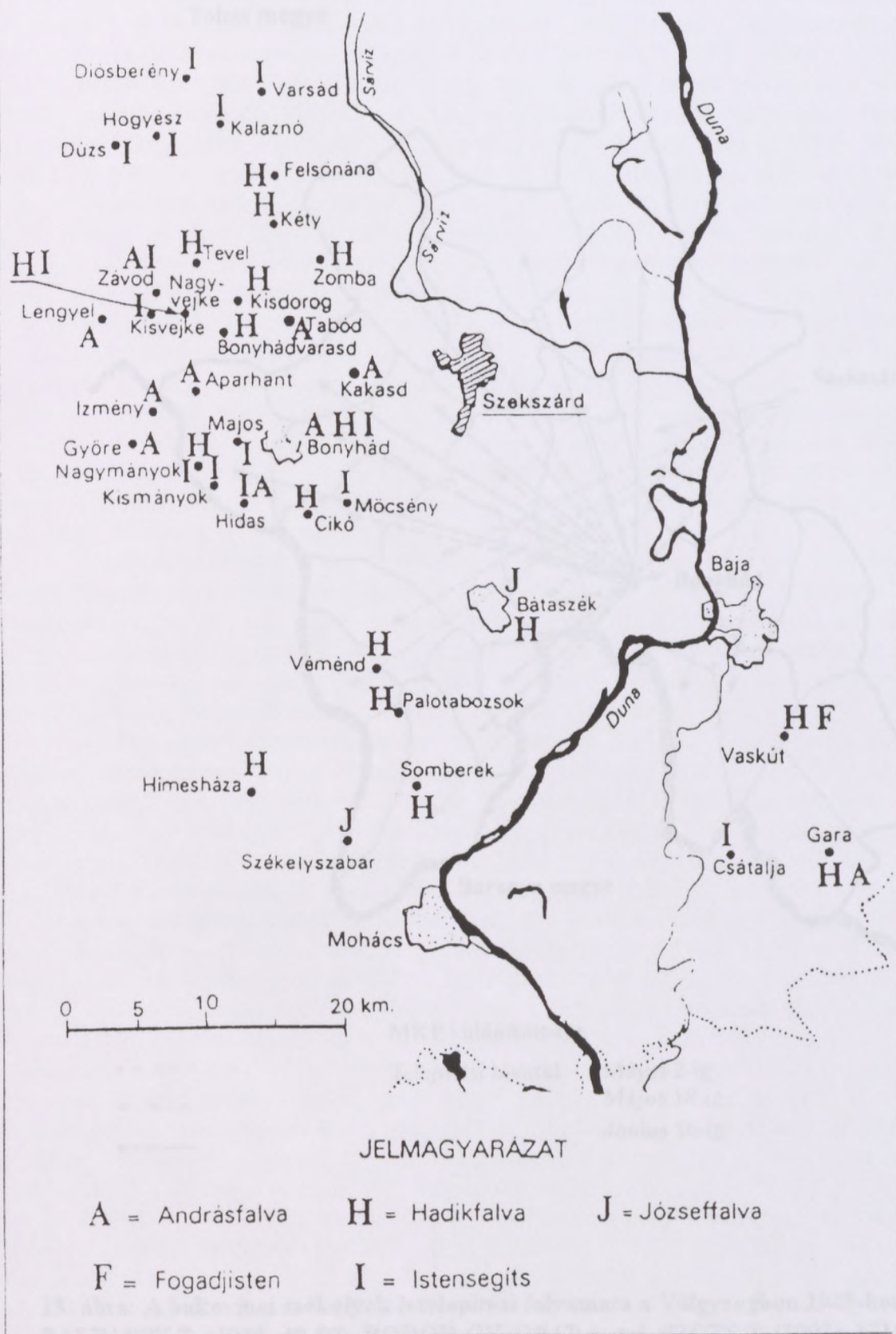
Bodor visszaemlékezései szerint arra törekedtek, hogy a legnagyobb és legszebb házakat a sokgyermekes családok kapják meg. Az „egy faluból származókat egy helyre” gyakorlati megvalósítása a hathetes rohammunkában csorbát szenvedett, az öt falu lakóit szétszórták (12-13. ábra). Jellemző, hogy az állítólagos „Volksbundos listák” szerinti létszámok és az érkező csoportok létszámának egyezése alapján jelölték ki a telephelyeket (BODOR GY. 1975). Vallási szempontokat sem vettek figyelembe, így fordult elő, hogy az evangélikus német falvakban a katolikusoknak nem lett temploma Mucsán, Majoson. Egyedül a baranyai Hidasra kerültek andrásfalvi reformátusok, jelképes volt ez a 30-as években elnéptelenedő magyar református templom újranyitásával (SOLYMÁR I 1991).

BODOR GY. (1975) a **föligénylő bizottságok községi adatsoraira** támaszkodott, ezek azonban csak családszámokat adtak meg. Előbb TALPASSY T. (1945), majd ÖSY- OBERDING J. (1967) és FÖLDI I.(1987) számára is a rendelkezésre bocsátotta. Bodor eredeti iratai a Tolna Megyei Önkormányzat levéltárában találhatóak. KÖHEGYI M.-TÓTH Á.(1994) is **Bodor egykorú jelentését** tekintette elsőrendű forrásnak, iratainak áttekintése után ezt a meggyőződést követem.

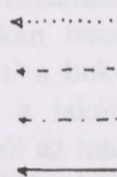
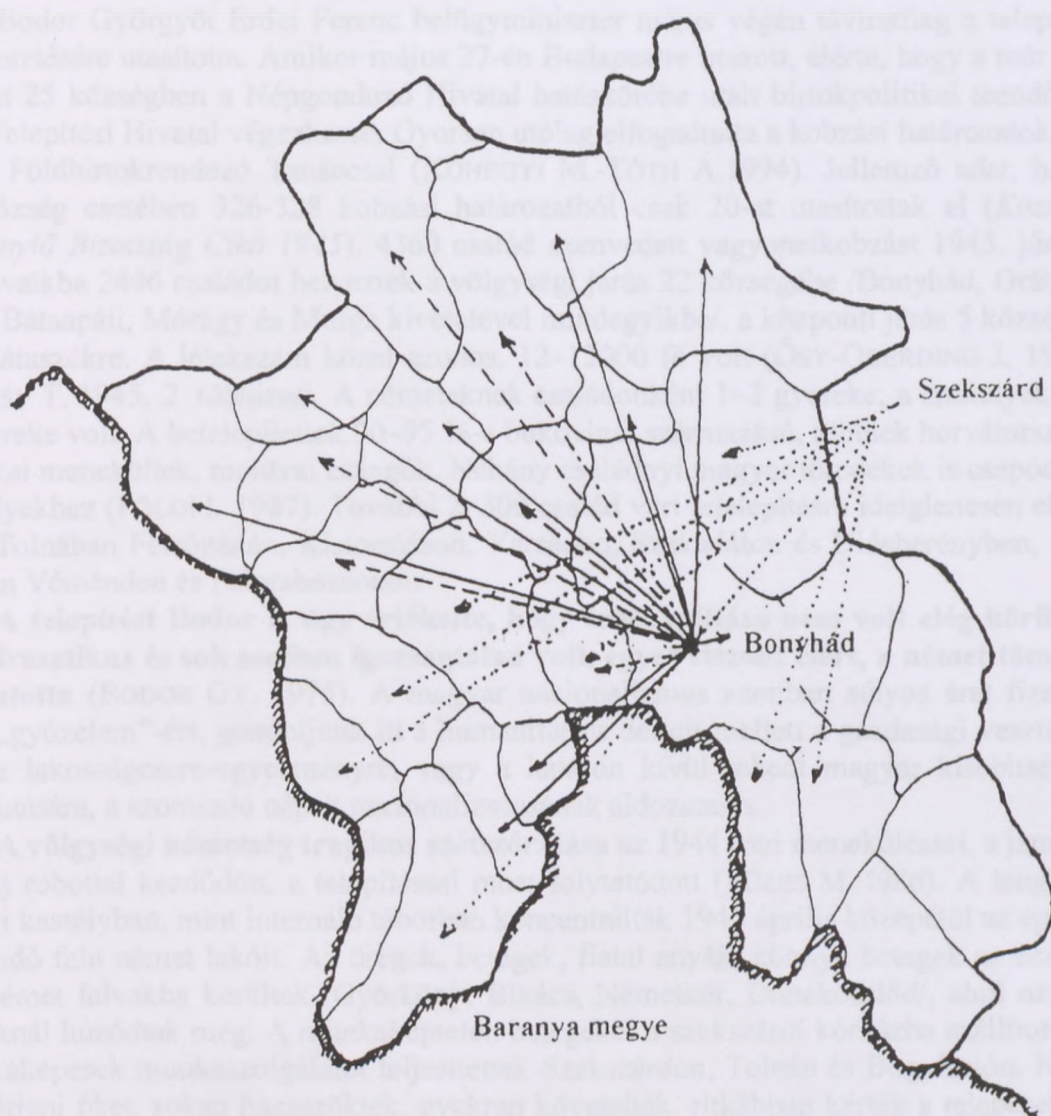
11. ábra: Az ideiglenesen letelepült bukovinai székely családok 1945. Április 13-23. FÜZES M. (1986. 739-740), szerk. SZOTS Z. (2003. 371)

Fig 11. Temporary settled families of Székely-Hungarians from Bukovina from 13 to 23 of April 1945. By M. FÜZES 1986, draw up Z. SZOTS 2003

12. ábra. Az öt székely falu lakóinak szétszórátása CSUPOR T. (1987. 144-145)
 Fig. 12. The spreading of population of Székely – Hungarian villages By T. CSUPOR 1987

Tolna megye

MKP különítménye

Telepítési hivatal

Május 2-ig

Május 18-ig

Június 16-ig

13. ábra: A bukovinai székelyek letelepítési folyamata a Völgyországban 1945-ben
TALPASSY T. (1945. 49-50), BODOR GY. (1947) iratai, SZÓTS Z. (2003a 371)

Fig. 13. The settlement-process of Székely-Hungarians from Bukovina in district
Völgyország 1945 T. TALPASSY 1945, GY. BODOR 1947 Z. SZÓTS 2003a

A **telepítés ütemére** jellemző, hogy május 2-án a járás 11 községében és Hidason 1702 bukovinai családot helyeztek el kb. 7500 fővel, ugyanennyi kimozdított német helyére, május 9-én 20 faluban 1841 család 8961 személy, május 18-ig a Simontornyai járás 3 községébe és Bátaszékre további 400 család került (TALPASSY T. 1945, BODOR GY. 1975).

Bodor Györgyöt Erdei Ferenc belügyminiszter május végén táviratilag a telepítés felfüggesztésére utasította. Amikor május 27-én Budapestre utazott, elérte, hogy a már betelepített 25 községben a Népgondozó Hivatal hatáskörébe utalt birtokpolitikai teendőket még a Telepítési Hivatal végezhesse. Gyorsan utólag elfogadtatta a kobzási határozatokat a megyei Földbirtokrendező Tanáccsal (KÓHEGYI M.-TÓTH Á.1994). Jellemző adat, hogy Cikó község esetében 326-328 kobzási határozatból csak 20-at utasítottak el (*Községi Földigénylő Bizottság Cikó 1945*). 4360 család szenvedett vagyonek Kobzást 1945. június 16-ig, javaikba 2446 családot helyeztek a völgyes járás 22 községébe /Bonyhád, Grábóc, Szálka, Bataapáti, Mórág és Murga kivételével mindegyikbe/, a központi járás 5 községébe és Bátaszékre. A lélekszám közel azonos, 12–12000 fő volt (ÖS-Y-OBERDING J. 1967, TALPASSY T. 1945, 2. táblázat). A németeknek családonként 1–2 gyereke, a székelyeknek 5–6 gyereke volt. A betelepítettek 90–95 %-a bukovinai származású, többiek horvátországi és bácskai menekültek, moldvai csángók. Néhány családnál magyar töredékek is csapódtak a székelyekhez (FÖLDI I. 1987). További 2–300 család várt letelepítésre ideiglenesen elhelyezve Tolnában Felsőnánán, Kistormáson, Varsádon, Szakadátton és Diósberényben, Baryában Véménden és Palotabozsokon.

A telepítést Bodor is úgy értékelte, hogy lebonyolítása nem volt elég körültekintő, drasztikus és sok esetben igazságtalan volt, egyet viszont elért, a német tömböt megbontotta (BODOR GY. 1975). A magyar nacionalizmus azonban súlyos árat fizetett ezért a „győzelem”-ért, gondoljunk itt a humanitárius deficit mellett a gazdasági veszteségekre, a lakosságcsere-egyezményre, vagy a határon kívül rekedt magyar kisebbségek vészőfutására, a szomszéd népek nacionalizmusának áldozataira.

A völgyes németiség tragikus szétszórása az 1944 őszi meneküléssel, a januári málenkij robottal kezdődött, a telepítéssel most folytatódott (FÜZES M. 1986). A lengyeli Apponyi kastélyban, mint internáló táborban koncentrálták 1945 április közepétől az éppen telepítendő falu német lakóit. Az öregek, betegek, fiatal anyák, könnyű betegek az észak-tolnai német falvakba kerültek /Györköny, Bikács, Németkér, Dunakömlőd/, ahol német családoknál húzódtak meg. A munkaképtelen betegeket a szekszárdi kórházba szállították. A munkaképesek munkaszolgálatot teljesítettek Szekszárdon, Tolnán és Bogyiszlón. Nem tudták őrizni őket, sokan hazaszöktek, gyakran követelték, ritkábban kérték a telepéseket, hogy házaikban adjanak szállást (FÜZES M. 1986). A lengyeli táborból néhány hét után szélnek eresztették őket, a lelkükre kötve, hogy mindenhol mehetnek, csak haza nem. Mégis sokan hazamentek. Bataapáti, Murgát, Mórág, Grábócot /Mecseknánásdot, Mekényest/ a bukovinai székelyek alkalmatlannak tartották a földművelésre, ezeknek a falvaknak a lakói nem kerültek internálásra (KOLTA L. 1995, SZILÁGYI M. 1992). Kisdorogról az internáltak máshová költöztek. Kalaznón és Kétyen a németeket összeköltöztették, Mócsényről a községhez tartozó Palatincára telepítették ki, a többi faluban egyházban laktak a telepések és a németek még hosszú ideig (TALPASSY T. 1945).

1945-ből a völgyes betelepítésre vonatkozóan négy adatsorom van: a június 16-i és a szeptemberi állapot családszámát TALPASSY T. (1945) közli, adatait BODOR GY. szolgáltatta. Az év végi és az 1946. évi családszámokat a Népgondozó Hivatal összesítette. Az 1945. június 30-i a körorvosi iratokból került elő, az igénybevett házak számát és a beköltözöttek számát adja meg (FÜZES M. 1986). ANTAL B.(2000) utólagos rekonstrukciója csak a hadifalviak, SEBESTYÉN Á.(1989) a Kakasdra települt andrásfalviak családszámát rögzítette. Az 1947 szeptemberi adatok megint csak családokra vonatkoznak, a községi földigénylő bizottságok jelentései alapján BODOR GY. (1975) összesítésében.

2. Táblázat: A telepítés képe 1945. június 16.

Table 2 The settlement on 16th of June 1945

Község	Elkobzást szenvedett család (confiscated family- households)	Betelepített család(Settled families)
Aparhant	149	80
Bonyhádvarasd	193	95
Cikó	363	157
Györe	45	40
Izmény	129	100
Kakasd	169	154
Kéty	110	104
Kisdorog	204	149
Kismányok	129	60
Kisvejke	52	30
Lengyel	73	60
Majos	144	110
Mócsény	99	45
Mucsfa	118	60
Nagymányok	151	40
Nagyvejke	68	50
Tabód	30	40
Tevel	240	163
Závod	104	90
Zomba	241	90
Összesen:	2811	1717
A járáson kívüli (without district)		
Bátaszék	661	232
Dúzs	89	85
Hidas	295	202
Hógyész	184	90
Kalaznó	120	100
Összesen:	4160	2426

Forrás: Ösy-Oberding J. 1967. 189-190

Talpassy T. 1945. 49-50

Füzes M. 1986. 738, 763-767

Ezzel azonban több probléma van, az egyik, hogy BODOR csak a családok számát mérte fel. A másik, hogy a letelepülő székelyek abban a mozgékony állapotban voltak, amikor a falusi-családi keretek szerinti és számos más egyéni és helyi tényezőtől is függő elrendeződés folyt. A bizottságok sok esetben a nem székely földhözjuttatottakat is jelentették. FÖLDI I (1987) 15236 fős adata, az **egyetlen összesített létszámadat** 1947-re. Reális, ha figyelembe vesszük az 1944 ősztől lejátszódó kegyetlen háborús félét (szikicsi tábor 42 meggyilkolt családfője, besorozott, elesett katonák, hadifogság) és azt követő bizonytalan évek mérséklődő szaporulatát és veszteségeit. BODOR összesítésében 38 település (a 38. Egyházaskozár 5 székely családdal) 3710 telephelyéről (valójában 3721 juttatott ház, 3821 család) ír, FÖLDI levonja ebből a 141 moldvai csángó családot, így 3578 buko-

vinai telepes családot vesz számításba, ezt összeveti saját felméréséből kapott 2942 családdal (utánaszámolva ez **3286 család és 15236 fő**) és 636 család különbözetet állapított meg (valójában a házakkal számolva ez 535, a családszámmal 580). A különbség okát felmérése hiányosságaival, elsősorban a települési törzsterületen kívüli mozgás regisztrálásának nehézségeivel, és azzal magyarázza, hogy adatgyűjtése nem terjedt ki az erdélyiekre illetve a dévaiakra. A csaknem 600 családra tehető hiány pedig nemcsak a FÖLDI által említett okokból fakad, hanem abból is, hogy a Földigénylő Bizottságok más magyar délvidéki menekülteket, helyi igénylőket is beszámítottak.

Kétségtelen, hogy FÖLDI a népi írásbeliséghez igazodott, tisztában is volt adatai használhatóságának korlátozottságával. 1954-től járta a falvakat, terepmunkája során interjúval-beszélgetéssel és megfigyeléssel alapozta meg adatgyűjtését, olyan megismételhetetlen és sajátos forrásfeltárást végzett, amely a társadalomföldrajz és a néprajz számára ma nélkülözhetetlen. A települési adatokat olyan személyektől gyűjtötte, akik részesei voltak a telepítésnek, ez **hitelességét és forrásértékét** is mutatja. Több mint ötvenen működtek közre. Négyükről biztosan tudjuk, hogy a Földigénylő Bizottságok elnökei voltak. FÖLDI kollégái, négy általános iskolai igazgató, négy tanár, egy tanítóképzős hallgató két tanító is segítettek. Ki kell emelnünk közülük még Gáspár Simon Antal „énekmondót” a Népművészet Mesterét, a Földi-tanítvány Höfler Lajosné Kelemen Emma tanítót, későbbi néprajzi gyűjtőket és Fábián Margit tanárt, a székely népi írásbeliség kutatóját (SZÖTS 2000).

Az 1949 utáni felmérést máig ismeretlen Tolna megyei szerv végezte el 1953–1955 között, sajnos csak a Völgységi járásban (K. BALOG J. 1988, 3. táblázat).

Mit tükröz az adatok összevetése? A székelység mozgása nem szűnt meg Bodor telepítésének leállításával. A községi földigénylő bizottságok és a Népgondozó Hivatal folytatta a munkát. A kijelölt településre érkezők egy része nem jutott házhoz-lakáshoz, máshová vándorolt, egyes családok otthagyták a juttatott házat, és máshová költöztek. A Bukovinában tehetősebbnek számítók a bácskaihoz hasonlóan az otthonhagyott vagyonnal arányos juttatás miatt, a sokgyermekesek pedig a megfelelő nagyságú házas ingatlan megszerzéséért mozdultak. Később a kimozdított, majd a kitelepítés alól mentesített német családok házából is ki kellett vonulniuk.

A székelyeket igen érzékenyen érintette szétszórásuk, már a menekülés során családok, rokonok, falubeliek kerültek messze egymástól. Társadalmi szerveződésük alapja az egy családhoz, rokonsághoz tartozás tudata, amely tényező e magyar kisebbségnek az élethez szükséges minimális biztonságot adta, az egy helyre – egy tömbbe való letelepítést igényelte (TÓTH Á. 1991). BODOR elképzelése a **Völgységben** való tömörítést szorgalmazta, a betelepített falvak közé ékelt Mucsi kiürítése mellett északi irányban Kistormással, Szakadátal, Gyönkkel bővítve (TALPASSY T. 1945).

Reálisabban mérte fel a helyzetet TALPASSY T. (1945) szeptemberben, amikor belátta, a bukovinaiak nem tudják kitölteni az óhajtott területet, a három nagy település Högyész, Bátaszék és Bonyhád közül valószínű kettőt, de egyet mindenképpen fel kell adni. Mucsi, Murga, Möcsény, Bataapáti, Grábóc hegyes, meredek lejtőinek megművelését a székelyek nem szívesen vállalták. Ugyanakkor a potsdami határozat sugallta azt a reményt, hogy a németek kitelepítése után a tömörítés legfőbb akadálya elhárul. Az 1946 telén elkezdődött német kitelepítés azonban az alföldi szegényparasztok és a határokon kívülről érkező menekültek áradatát indította el Tolna és Baranya felé (FÜZES M. 1986).

Irreálisnak, egyenesen délibábosnak bizonyult az 1946. október 15-én a miniszterelnökhöz benyújtott beadvány, amely az egy tömbbe telepítést **Észak-Bácskában** képzelte el, feladva az eddigi dunántúli telepeket (TÓTH Á. 1991).

3. táblázat: Telepítési adatok 1945 -1947 Table 2. Data of settlement

Falu	1945							1946			1947		(1958 -1963)	
	V. 16	VI. 30		IX.	IX.	XI-XII.		III.	X. 31	XII. 4	IX.		1947	
	Cs.sz.	H.sz.	L.sz.	Cs.sz.	L.sz.	Cs.sz.	L.sz.	Cs.sz.	Telepesek(kim- ozdítottak) száma		Cs.sz.	H.sz.	Cs.sz.	L.sz.
Völgységi j.														
Aparhant	80	120	480	121		125	601	126	151+	127	116	116	112	624
Bonyhád	38?	54	216	38		102	486	105	153*	-	79	70	79	387
Bonyhádvarasd	91	93	376	95	445	94	459	94	112+	104	111	111	98	407
Cikó	157	158	632	140		157	690	157	192	206	151	151	146	1020
Grábóc	-	22	88	-		14	64?	..	77?	76?	-			
Győre	40	25	100	22		16?	60?	16	46	51	17	16	17	65
Izmény	90	?	344	113		119	476	119	135+	99	106	102	87	379
Kakasd	154	179	716	183	1050	178	818	179	268+	237	165	165	167	804
Kéty	104	120	500	127		120	560	124	160+	130	167	167	104	474
Kisdorog	149	145	580	148*		136	640	139	134+	139	126	117	84	394
Kismányok	60	?	284	74		73	356	73	65	70	71	68	81	333
Izmény	30	28	112	14		13	116	28	35+	32	11	10	9	45
Lengyel	60	60	240	60		56	263	56	62	65	62	59	59	277
Majos	110	110	484	220*		140	840	141	153	174	104	104	105	509
Máza	-	-	-	-		-	-	-	50+	22		..		
Mórág	-	-	-	-		6	28	-	-	-	-			
Mőcsény	45	46	184	?		57	235	61	63	68	52	52	51	278
Mucsfa	60	74	296	70		74	336?	77	77+	79	69	69	78	301
Nagymányok	40	37	148	36		42	175	55	92+	52	19	19	28	124
Nagyvejke	50	50	200	56		60	224	66	54+	61	34	34	37	164
Tabód	40?	23	92	24		29	138	31	29+	35	31	31	24	127
Tevel	163	170	680	170	1076	184	1083	201	279	288	276	276	184	810
Váralja	18?	23	92	18?		22	78	22	15+	51	-			
Závod	90	90	360	97		92	425	96	102	107	110	103	103	500
Zomba	120	142	568	138		200	947?	280	212	194	165	163	145	559
Összesen	1789	1769	7772	1964		2103	10.070	2246	2666	2445	2042	2006	1798	8581

A+ jelzésű adatot a földigénylő bizottságok szolgáltatták, bizonytalanok.
A ? jelzésű adat nem hiteles, 1945 évvégi adatoknál a Népgondozó Hivatal nem biztos, hogy mind bukovinai székelty jelölt. A .. jelzés: nem ismert adat.Családszám (Number of families) Cs.sz
* Talpassy T. 1945 Majosnál a 220 telepesbe számítja valószínűleg a 23 Julián telepes és a Vaskútra majd Egyházaskozárra távozó 30 moldvai csángó családot. Házak száma (Number of houses) H.sz.
(1958-1963) Földi I. 1987 utólagos rekonstrukciója. Lélekszám (Number of persons) L.sz.
Forrás: Füzes M. 1986. 738,763-767, 771-772, Ősy-Oberding J. 1967. 189-190, Talpassy T. 1945. 49-50, Földi I. 1987. 45-48, 50-246, Merk Zs. 1997. 41-47

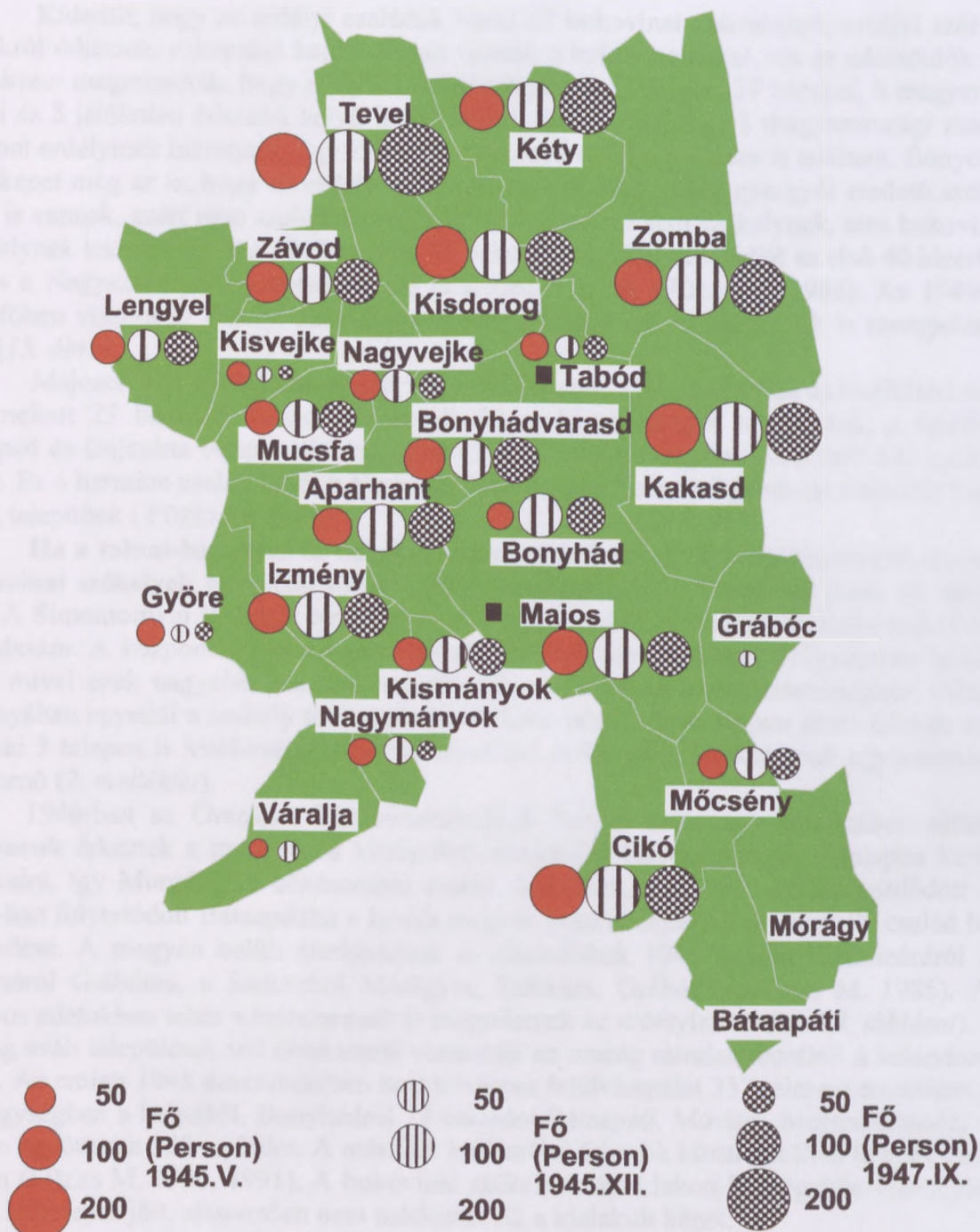
Jól használhatók FÖLDI I (1987) és TALPASSY T. (1945) információi a népesség mozgására vonatkozóan (3. táblázat). **Mi motiválta a székelység mozgását?** Cikóról 17 család vándorolt el Somberekre, Véméndre, Palotabozsokra, mert nekik már csak a **sovány földek** jutottak. Györéből 23 andrásfalvi család ment át Izménybe, mert a helyi magyarok elfoglalták a jobb földeket. Az eredetileg vegyes magyar-német Kisvejkéről is költöztek el talán hasonló megfontolásból. A célállomások még Aparhant, Kakasd, Kismányok, Möcsény, Mucsfa, Nagyvejke, Tevel, Zomba részben, mert még **akadt igénybe vehető ingatlan**, részben, mert nagyobb települések voltak. Kétyre és Kalaznóra azért mentek szívesen, mert ott a németek összeköltöztetése, a földek kiosztása megtörtént már az első évben, **életük itt nyugodtabb volt**, mint a többi településen, ahol még sokáig egy fedél alatt éltek a német gazdával. Bátaapátit, Mórágyot, Grábócot csak ideiglenesen szállták meg, a már említett okok miatt. Váralja, Grábóc telepesei erdélyi menekültek, utóbbi 14 családja 1946-ban Bonyhádra költözött, ugyanide jött át Kisdorogról 13 bukovinai család, mert reformátusok voltak és **nem volt ott felekezeti iskola és templom**. 45 bukovinai magyar család meg azért hagyta el Nagyszékelyt és jött Bonyhádra, mert katolikusok voltak egy református faluban. Nagymányok a német bányászok kitelepítés alóli mentesítése miatt egyre inkább tömörítette a németeket, itt a telepések eleve **kisebbségbe kerültek**, nem tudták érdekeiket érvényesíteni.

1945 és 47 között a már betelepült falvak közti mozgás figyelhető meg, illetve falvakon belüli átrendeződés. Az 1946. októberi adatok kiugró számát a földigénylő bizottságok adják. Ezek már részben a nem székely telepéseket is tartalmazzák. Jelentősen csökkent a székelyek száma Grábócon és Váralján, Kisdorogon, Kisvejkén. Nőtt Aparhanton, Tevelen, Bonyhádvarasdon, Tabódon, Cikón, Kétyen, Závodon és Zombán, itt részben az erdélyi menekült székelyek adatai is sejthetők e mögött (FÜZES M. 1986, FÖLDI I 1987, 14. ábra.)

Bonyhád helyzete különleges volt, először igen kis létszámú bukovinai székely került ide. Bodor tervei szerint a telepítés végén alakították volna a székelység centrumává a legnagyobb községet, ez elmaradt (TALPASSY T. 1945). Rendelkezésemre áll a községi földigénylő bizottságnak az 1945-46-os telepítéseket összegző íve, amelyen a családfők, házastársak neve, és bemondás alapján a származás helye, az érkezés éve is szerepel (LÁSZLÓ P. 1987). 1945-ben először 163 házat koboztak el. 30 bukovinai istensegísi székely család érkezett, 45 helyi béresnek, 15 tisztviselőnek és két helyi németnek, néhány erdélyi és délvidéki menekült családnak is osztottak földet. A kitelepítés első hullámában, 1946 nyarára Bonyhádról az arra ítélteteket mind kiszállították Németországba (FÜZES M. 1986). 1946-ban az erdélyi menekültek jöttek nagyobb számban, 44 család erdélyi és 44 család a bukovinaiak erdélyi szórványairól, Déváról, Csernakeresztúrról, Vajdahunyadról, Marosludasról érkeztek, sőt még 8 felvidéki menekült család is (TUSA J. *ex verb.*). Néhányan jutottak Bonyhádra is a szervezett alföldi szegényparasztokból, akik elsősorban Mórágy, Cikó, Bátaapáti falvakba kerültek. Idős adatközlőkkkel elvégeztem az adatok ellenőrzését és a következő eredményre jutottam.

Az 1945-46. évi bonyhádi telepítések:

A) Mechanikus, ellenőrzés nélküli értékelés:			B) Ellenőrzött értékelés	
Bukovinai székely:	40 család	179 fő	153 család	707 fő
Erdélyi menekült:	137 család	640 fő	84 család	347 fő
Magyarországi, helyi	120 család	460 fő	99 család	383 fő
Bácskai menekült:	50 család	209 fő	12 család	52 fő
Felvidéki család:	6 család	23 fő	8 család	29 fő
Megjelöletlen:	3 család	7 fő		
Összesen:	356 család	1518 fő	356 család	1518 fő

14. ábra: A bukovinai családok számának változása a Völgység falvaiban 1945-1947
 FÜZES M. (1986, 738, 763-767), BODOR GY. (1947)
 Fig. 14. The change of number of Székely-Hungarians families from Bukovina in villages of district Völgység 1945-1947 By M. FÜZES 1986, GY. BODOR 1947

Kiderült, hogy az erdélyi családok közül 67 bukovinai származású, erdélyi szórványaikról érkeztek, rokonsági kapcsolatban vannak a bukovinaiakkal, sőt az adatközlők azt is sokszor megmondták, hogy melyik faluból telepedtek Erdélybe. 37 bácskai, 6 magyarországi és 3 jelöletlen érkezési helyű is bukovinai. A 13 grábóci és 1 magyarországi család viszont erdélyinek bizonyult. Egy Bácskából érkezett erdélyi családot is találtam. Bonyolítja a képet még az is, hogy az erdélyiek között székelyföldi, főleg gyergyói eredetű székelyek is vannak, ezért nem szabad az erdélyieket sommásan sem székelynek, sem bukovinai székelynek tekintenem. Az 1947-es adat 79 bukovinai székely családját az első 40 ideérkező és a Nagyszékelyből szeptemberben áttelepedők adják (FÜZES M. 1986). Az 1949-es 667 főben viszont az erdélyi szórványokra került bukovinai székelyeknek is szerepelniük kell (15. ábra).

Majson 144 család szenvedett vagyoneklobzást. 110 istensegítsi és hadikfalvi család mellett 23 boszniai Julián telepest és 30 moldvai csángót telepítettek, a moldvai Lészped és Gajcsána bukovinaiakkal együtt Bács-Bodrog megyébe sodródott 141 családjából. Ez a harminc család később Vaskútra ment át, majd onnan Egyházaskozárra és Szárászra települtek (FÜZES M. 1986).

Ha a tolnai-baranyai és bácskai adatokat is értékeljük megállapítható, hogy a bukovinai székelyek telepítési törzsterülete kétségtelenül a Völgységi járás (3. táblázat). A Simontornyai járáshoz tartozó hat falu közül csak Felsőnánán és Kalaznón nőtt a családszám. A központi járásbeli Bátaszéken egyértelműen csökkent, Hőgyészhez hasonlóan, mivel ezek nagyobb létszámú települések, a székelyek eleve kisebbségben voltak. Baranyában egyedül a székely többségűvé lett Hidas növekvő, az összes többi faluban és a bácskai 3 telepen is kisebbséget alkot a bukovinai székelység, lélekszámuk egyértelműen csökkenő (2. melléklet).

1946-ban az Országos Földbirtokrendező Tanács határozata értelmében **alföldi magyarok** érkeztek a megyébe a kitelepített németajkú lakosságnak a földalapba került birtokaira, így Murgára 38 békéscsabai család, korábban, már 1945 végén kezdődött és 1946-ban folytatódott Bátaapátiba a Heves megyei Istenmezejéről a mintegy 90 család betelepedése. A megyén belüli áttelepítések is elkezdődtek 1946 nyarán, Szekszárdról és Medináról Grábócra, a Sárközből Mórágyra, Szálkára, Grábócra (FÜZES M. 1986). Az 1946-os adatokban tehát a beltelepesek is megjelentek az erdélyiek mellett (3. táblázat). A gazdag sváb települések teli éléskamrái vonzották az ország minden részéből a kalandorokat is. Az emiatt 1946 decemberében tartott telepes felülvizsgálat 337 telepest mozdított ki a Völgységben a helyéből, Bonyhádról 73 családot Bátaapáti, Mórág, Murga, Grábóc, és Szálka együttesen 165 családot. A második hullámban érkezők közül kerültek ki ezek elsősorban (FÜZES M. 1986, 1991). A bukovinai székelyek által lakott községekbe viszonylag kevés beltelepes jött, alapvetően nem módosították a kialakult képet.

A **németség mozgását** sok esetben tőlük független belső és külső erők szabták meg. A hármas bizottságok 1945 nyaratól megkezdtek az egyénenkénti igazolások lefolytatását, ezzel párhuzamosan tovább folytak az elkobzások idején is a mentesítési eljárások. A földjüktől, eszközeiktől és házaiktól megfosztott németek egy része a Keleti-Mecsek bányáiban helyezkedett el a mentesítés érdekében is. A nyár végétől a potsdami határozat szellemében megkezdődött a kitelepítés előkészítése. Összeírólistára került valamennyi német anyanyelvű, kivételt képeztek a magukat magyar nemzetiségűnek vallók. Az 1945. december 29-én kihirdetett 12330./ 1945 M. E. számú, a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről szóló rendelet értelmében kitelepítendő az 1941-es népszámlálás idején magukat németajkúnak és német nemzetiségűnek vallók, a Volksbundtagok, a Wehrmacht és SS szolgálatot teljesítők, akik a nevüket visszanevetesítették. Kivételt az antifasiszta tevékenységüket igazolni tudók képezhetnek. 1946 februárjától megkezdtek a kitelepítések (KACZIÁN J. 1992, FEHÉR I. 1988).

I.	Erdély	1. Bonyhád
II.	Bukovina	2. Déva
III.	Magyarország	3. Tolnanémedi
IV.	Bácska	
V.	Felvidék	

785

707

460

369-383

347

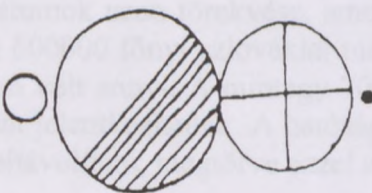
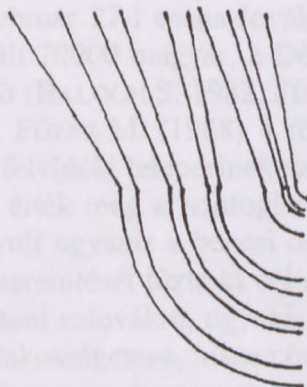
164-179

85

52

21-35

2-8

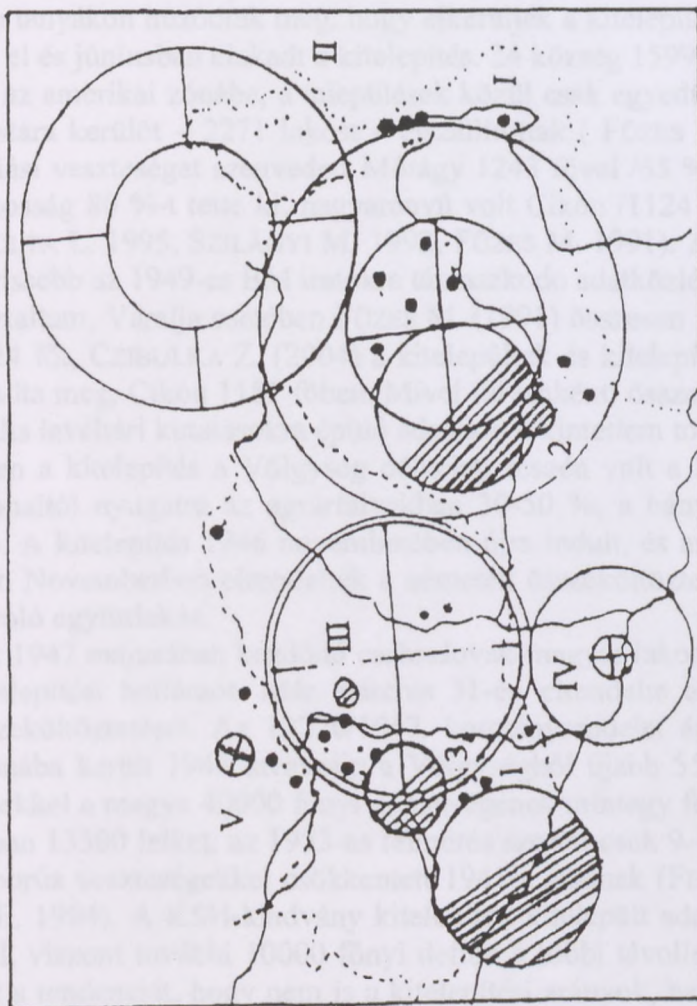

Mechanikus értékelés

Kiemelkedő kibocsátó település

Ellenőrzött értékelés

Megjelölt települések

15. ábra: A bonyhádi telepések származási helye. 1945-1946 LÁSZLÓ P. (1987, 196-210), szerk. SZOTS Z. (2003a 374)
Fig. 15. Origin of colonists in Bonyhád 1945-1946. By P. LÁSZLÓ 1987, draw up Z. SZOTS 2003a

A német lakosság csoportosan hagyta el községeit és más magyarlakta falvakban, elsősorban tanyákon húzódtak meg, hogy elkerüljék a kitelepítést. Tolna megyében májusban indult el és júniusban elakadt a kitelepítés. 24 község 15992 lakosának átköltöztetésére került sor az amerikai zónába, a települések közül csak egyedül Bonyhádon fejeződött be, minden listára kerülőt – 2271 lakost – elszállítottak (FÜZES M. 1986, 1991, KACZIÁN J. 1992). Óriási veszteséget szenvedett Mórág 1243 fővel /65 %/, Bátaapáti 777-fővel, ami az összlakosság 80 %-t tette ki, nagyarányú volt Cikón /1124 fő, 61 %/, Szálkán /719 fő, 54 %/ (KOLTA L. 1995, SZILÁGYI M. 1992, FÜZES M. 1991). Az adatokat összevettem a KSH legfrissebb az 1949-es BM iratokra támaszkodó adatközlésével többször jelentős eltérést tapasztaltam. Váralja esetében FÜZES M. (1991) összesen 134 kitelepítettet regisztrált, Cikón 1124 főt, CZIBULKA Z. (2004) a kitelepültek és kitelepítettek számát Váralján csak 73 főben adta meg, Cikón 1181 főben. Mivel falvankénti összevetésre van szükség, a helyi és regionális levéltári kutatásokra épülő adatokat tekintettem továbbra is mérvadónak. Összességében a kitelepítés a Völgyesség délkeleti részén volt a legjelentősebb, a Bonyhád–Zomba vonaltól nyugatra az agrárfalvakban 30-50 %, a bányászfalvakban ennél kisebb (16. ábra). A kitelepítés 1946 novemberében újra indult, és az év végéig a járásból 7769 főt érintett. Novemberben elrendelték a németek összeköltöztetését, ezzel szűnt meg telepesekkel való együttlakás.

Az 1947 májusában kezdődő csehszlovák-magyar lakosságcsere indukálta az újabb német kitelepítési hullámot. Már március 31-én elrendelte a miniszterelnök a németek újabb összeköltöztetését. Az 12220/1947. kormányrendelet értelmében az év nyaratól a szovjet zónába került 1948 tavaszáig a Völgyességből újabb 5530 német. Mindösszesen a kitelepítésekkel a megye 40000 főnyi németiségének mintegy felét távolították el, a Völgyességi járásban 13300 lelket, az 1953-as felmérés szerint csak 9–10000 fő maradt, s ez megfelel a háborús veszteségekkel csökkentett 1941-s adatnak (FEHÉR I. 1988, DURGONICSNÉ MOLNÁR E. 1994). A KSH-kiadvány kitelepített-kitelepült adata ennél kevesebb mintegy 3000 fővel, viszont további 10000 főnyi deficit a többi távollévő száma. Jól mutatja egészében azt a tendenciát, hogy nem is a kitelepítési arányok, hanem a kimozdítottak magas száma mutatja igazán, milyen drasztikus volt a németek területi mobilizációja (CZIBULKA Z. 2004, 4. táblázat). Az összeköltöztetés falvak közötti népességmozgást is eredményezett, így kerültek a bonyhádi és mőcsényi hűségmozgalmisták Bátaapátiba (KOLTA L. 1995).

A **felvidéki menekültek** már korábban is érkeztek szórványosan a megye és a járás területére. A lakosságcsere tette tömegessé megjelenésüket. Tolnában 1947. május 15-én vette kezdetét, és csak a tél beálltával csökkent az üteme. Az 1948 tavaszán újraindított kitelepítés az év végéig elhúzódott, de intenzitása már nem érte le az előző évit. Az első vonatszerelvény Hidas-Bonyhádra futott be, az Újbars községből áttelepített 14 családot Kétyen, illetve 1 családot a Baranya megyei Véménden telepítettek le (FÜZES M. 1988, KACZIÁN J. 1992).

Az 1946. február 27-i csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény alapján Magyarországra települt 70000 magyar, a Dél-Dunántúlra – egyes adatok szerint 14000 – mások szerint 18000 fő (BALOGH S. 1982, FÜZES M. 1988). Csak a családszámra vonatkozóan van összesítő adat. FÜZES M. (1988) 4 fős szorzóval számolva 17356 főben adja meg a Délkelet-Dunántúl felvidéki telepesinek számát. Mivel kijelölték őket és kötelezték a távozásra, elűzetésként élték meg a honfoglalás óta ott élő ősök földjének elhagyását. Hamis számításnak bizonyult ugyanis a benesi dekrétumok azon törekvése, amely a csehszlovák nemzeti állam megerteremtését tűzte ki célul, a 600000 főnyi szlovákiai magyarság kicserélését ugyanannyi itteni szlovákra, ugyanis nem volt annyi. A mintegy 70000 szlovák számára áttelepülés a lakosságcsere, hiszen önként jelentkezhetek. A hatóságok Szlovákiából viszont a gazdagabb parasztságot igyekeztek eltávolítani, megtörve ezzel az egy tömbben

16. ábra: A kitelepített németek százalékos aránya a települések lakosságából a völgyési járásban. FÜZES M. (1991. 41-43), szerk. SZÖTS Z. (2003a 375.)

Fig. 16. The rate of displaced Germans of population in district Völgyes. By M. FÜZES 1991, draw up Z. SZÖTS 2003a

4. táblázat A völgyégi járás kitelepítési névjegyzékének adatai 1949
Table 4 Data of evacuation list in district Völgyesség 1949

Település	Népesség Fő (Person) 1941	Német anyanyelvű (German native tongue)	Névjegyzéken szerepel (Listed German)	Kitelepült, kitelepített (Displaced)	Ebből		Távollévő (Absent) összesen
					Elköltözött(M oved), meghalt (Dead), ismeretlen(U nknown) személy (Person)	Hadifogoly(P risoner of war), internált (Interned), ismeretlen helyen tartózkodó	
Aparhant	1283	911	1300	149	541	55	745
Bátaapáti	1099	1066	1308	864	122	111	1097
Bonyhád	8333	4391	5503	2340	453	491	3284
B.varasd	719	705	726	155	316	43	514
Cikó	1836	1744	2092	1181	239	200	1620
Grábóc	704	628	707	406	92	53	551
Győre	774	319	324	132	66	15	213
Izmény	800	765	906	156	202	65	423
Kakasd	2123	1871	2262	411	661	57	1129
Kéty	1113	1019	1114	529	148	97	774
Kisdorog	1454	1301	1480	201	219	158	578
Kismányok	608	593	665	50	89	31	170
Kisvejke	703	476	528	47	138	39	224
Lengyel	843	665	701	43	128	29	200
Majos	1183	1148	1295	173	370	40	583
Máza	945	285	389	21	65	16	102
Mórág	1898	1798	2515	1512	108	11	1631
Mócsény	548	525	603	84	64	7	155
Mucsfa	772	763	788	170	168	37	375
Murga	638	615	711	190	169	30	389
Nagymányok	2082	1556	1950	76	258	143	477
Nagyvejke	576	564	738	40	234	35	309
Szálka	1313	994	1331	714	132	37	883
Tabód	449	380	466	48	142	9	199
Tevel	2516	2380	2445	114	1041	239	1394
Váralja	1649	723	769	73	122	37	232
Závod	893	851	888	6	278	198	482
Zomba	2914	1340	1378	228	304	108	640
Összesen	40768	30376	35882	10113	6869	2391	19373

Czibulka Z.2004. 298-300, 324-326

élő magyarság gerincét, megerősítve saját nemzettestvéreiket. Ez az öntudatos magyarság egy részének eltávolítását jelentette, hiszen akik nem reszlovakizáltak, törvényen kívül kerültek, ezért számukra menekülés is volt. Menekült volt az a mintegy 36000 magyar, akiket 1945 és 1947 között tettek át a határon, vagy akik a jogfosztó rendelkezések, a vagyyonelkobzás, reszlovakizálás, közmunka-deportálás elől szöktek, egy szál ruhában, földönfutóként (STARK T. 1989, BALOGH S. 1982, FÜZES M. 1988).

A Völgyességbe elsősorban a Mátyusföldről kerültek ide. Szűkebb értelemben vett tájegység csak a Kis-Kárpátok „hegyaljától” a Hegyalattól és a Csallóköztől keletre terjedt a Vág folyóig, tágabb értelemben a Garamig (KÓSA L. – FILEP A. 1975, 17. ábra). Az első szerelvények csak néhány családot hoztak, jómódú gazdaemberek érkeztek vagyonosságuk jeleit tükröző javakkal. Őket nem lehetett bérlő-napszámos módjára elhelyezni. Ez tovább gerjesztette a németek kitelepítését.

17. ábra: A Völgyességbe települt felvidéki magyarok származási helye. SZOTS Z. (2003a 376)

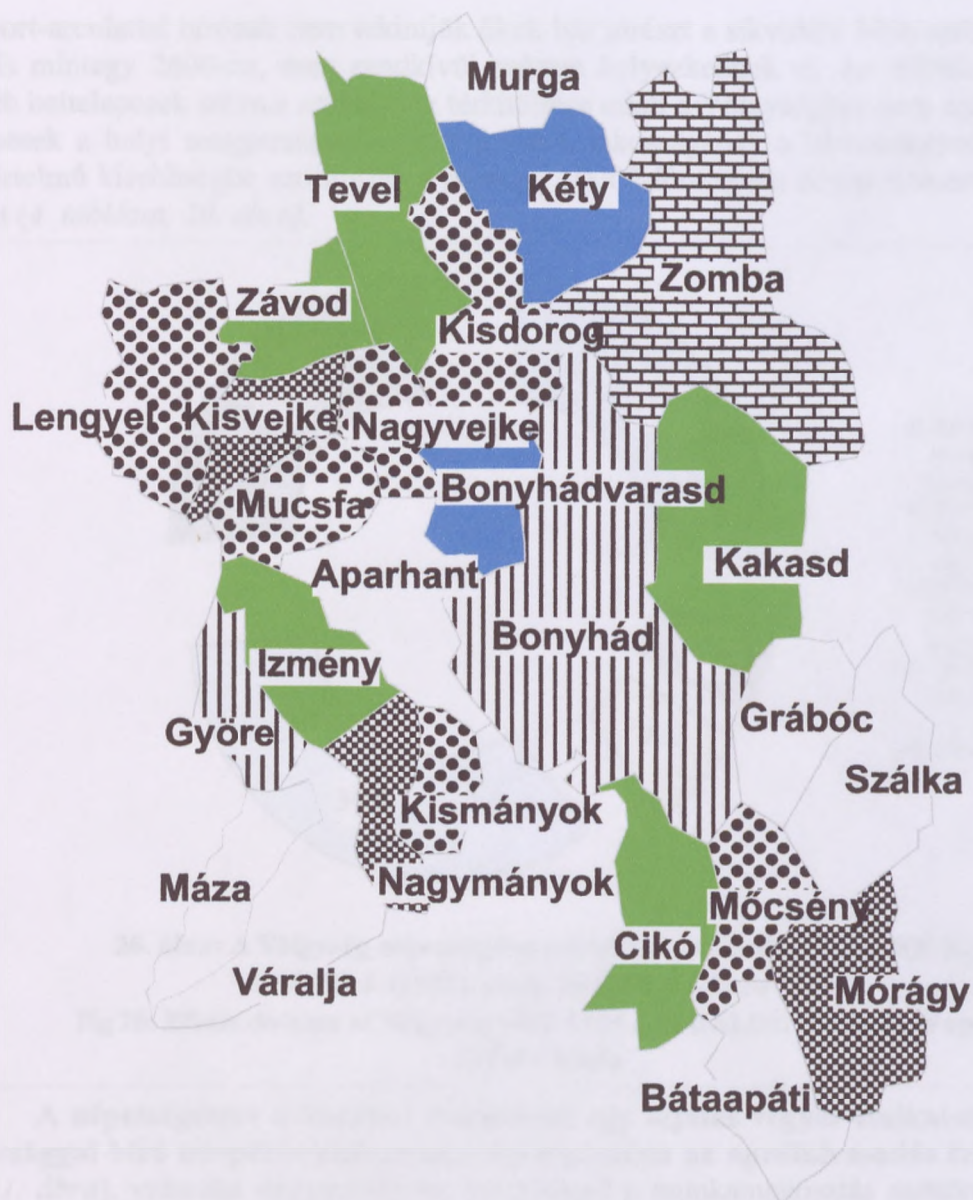
Fig. 17 Origin of colonists of the Hungarian ethnic groups of the „Felvidék” (the former Northern Hungary) Z. SZOTS 2003a

A beilleszkedés ellen ható tényezők között az egyik legfontosabb magának a telepítésnek az elhúzódnása és módja. A túlszűfoltta váló Délkelet-Dunántúl utolsó telepes rajának sorsa a szétszórás. Jellemző, hogy Deáki felvidéki falu kitelepítettjeinek emlékművére 54 magyarországi település nevét rótták fel. A reformátusok ritkán kerültek olyan faluba, ahol vallásuk gyakorlására templom is állt. A Baranya megyei Somberek az egyetlen hely a Dunántúlon, ahol a Felvidékről, Jókáról legalább 200 főt telepítettek, ugyanakkor innen még 6 faluba is került telepes. A szétforgácsoló családi - rokoni - vallási keretek, a lelki közösség elvesztésére jellemző kép, amint a felvidékiek egy-egy mise után összegyűltek és ismerkedtek egymással is (FÜZES M. 1988, SZABÓ E. *ex verb* 1997).

A népesség, mint legfontosabb tájformáló erő, drasztikus átrendeződésen ment keresztül a vázolt népességinverzióval. A vegyes nemzetiségű, háromnegyed részt német lakta Völgyesség népesedésében alapvető változást hozott az 1944-től elkezdődő kényszermigráció. A népességcsere a zsidóság deportálásával, a németek veszteségeivel (elesettek, hadifogság, szovjet munka-táborok, kitelepítés) kezdődött, a bukovinai magyarok idetelepítésével folytatódott. Az etnikai térszerkezetet már a második világháború is módosította, a földreform és a ki- és betelepítések valósággal szétrobbantották. Itt bizonyult a legradikálisabbnak az átalakulás. Arányaiban a legtöbb német kényszerült elhagyni lakóhelyét. A változások mélysége itt volt a legnagyobb, az ország legnagyobb egy tömbben élő német kisebbségi területe bocsátotta ki kényszerűségből arányosan legtöbb lakosát. Helyükre viszonylag koncentráltan, bár belső tagoltságukat figyelmen kívül hagyva a bukovinai székelység települt, mintegy tízezres lélekszámmal (18-19. ábra). A kétezret meghaladó erdélyi menekült egy része is bukovinai és erdélyi székely, másik fele erdélyi gyűjtőfogalomnak megfelelően sok helyről érkezett, nem alkot egységes csoportot. Bár gyűjtőfogalom a felvidéki kategória is, a Völgyességben egységes

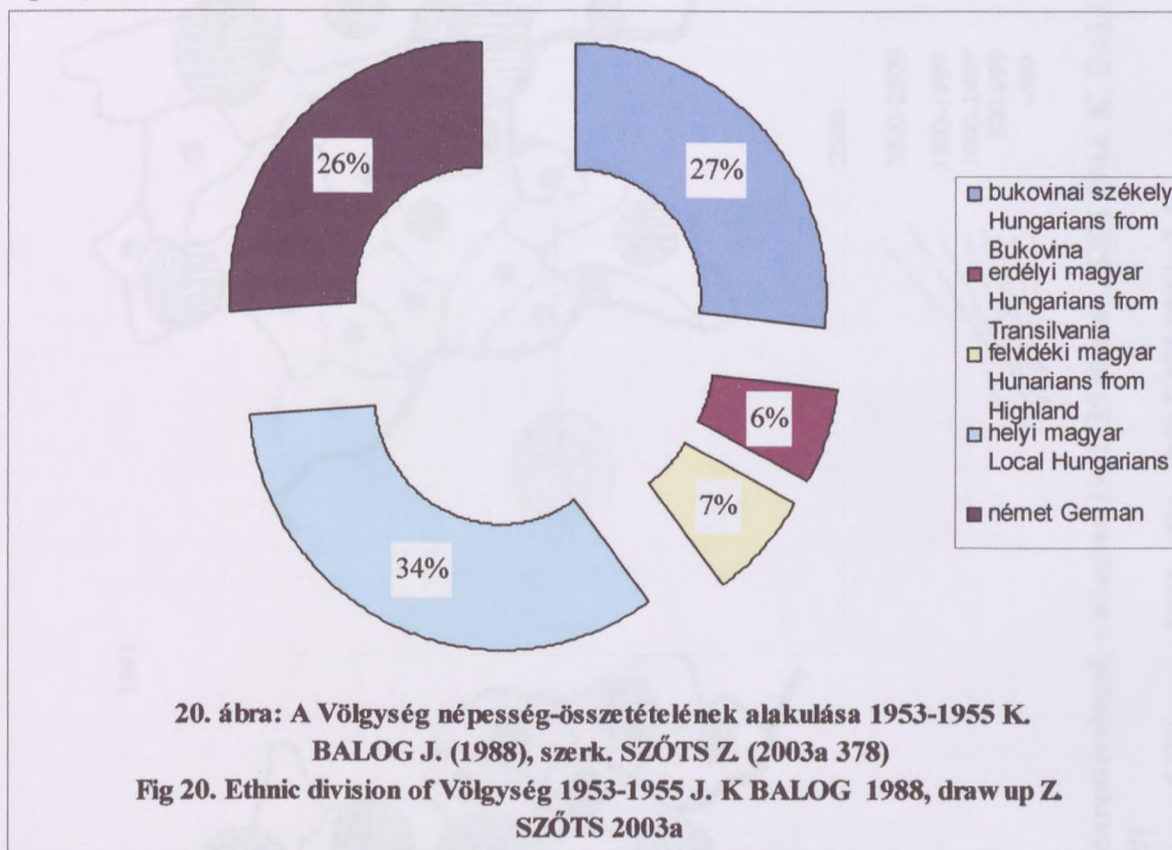

18. ábra: A német lakosok százalékos aránya 1953-1955-ben.
 K. BALOG J. (1988.), szerk. SZÓTS Z. (2003a 377).
 Fig. 18. The rate of Germans in 1953-1955 By J. K. BALOG 1988,
 draw up Z. SZÓTS 2003a 377.

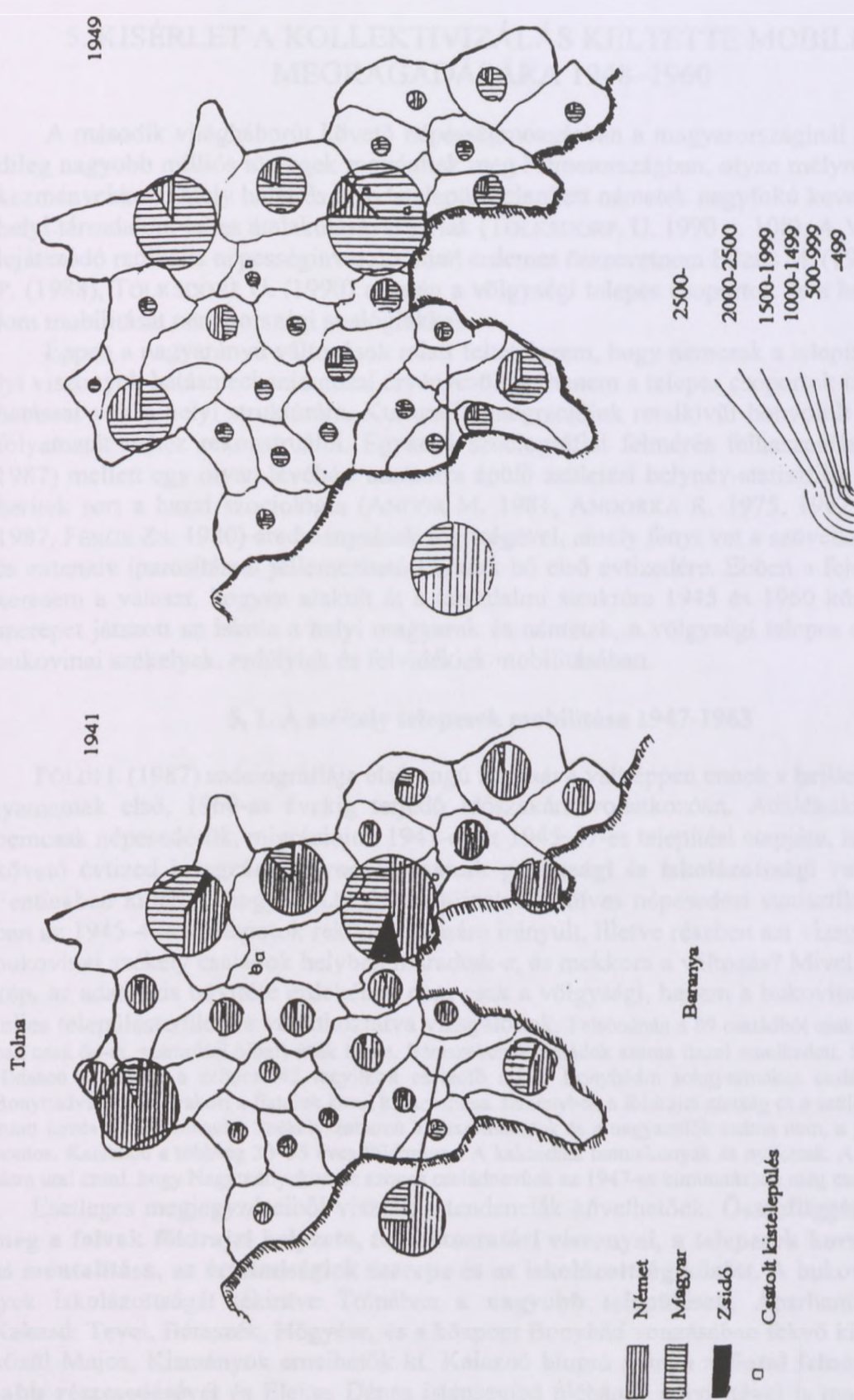
19. ábra: A bukovinai székely lakosok százalékos aránya 1953-1955-ben. K. BALOG J. (1988), szerk. SZÓTS Z. (2003a 377.)
Fig. 19. The rate of Székely-Hungarians from Bukovina in 1953-1955. By J. K. BALOG 1988, draw up Z. SZÓTS 2003a

csoport-arculattal bírónak nem tekintjük őket, bár jórészt a síkvidéki Mátyusföldről érkeztek is mintegy 2600-an, mert rendkívül szórta helyezkednek el. Az alföldi, megyei és egyéb beltelepesek súlya a székelység térkitöltése miatt a Völgységben nem számottevő. A telepések a helyi magyarsággal együtt a vidék lakosságának a háromnegyedét alkotják, egyértelmű kisebbségbe szorították a mintegy 10000-főre apadt német nemzetiségi lakosságot (4. táblázat, 20. ábra).

A népességcsere a korábbi szerkezetet egy sajátos vegyes etnikai-nemzetiségű lakossággal bíró településrendszerben egyértelműen az aprófalvasodás felé indította el (21. ábra). valamint nagymértékben hozzájárult a munkamegosztás szétterjedéséhez. Amíg 1941-ben csak Tabód volt törpefal, 1949-ben már Murga is. Apró faluvá lett Bátaapáti, Mócsény, Kéty és Bonyhádvarasd. Csökkent Tevel és Kakasd, valamint a legnagyobb község Bonyhád lélekszáma is. Növekedett a bányavidéken Nagymányok és Maza lakóinak száma.

A munkamegosztás szétterjedése nemcsak a migráció eredménye. A háborúban leromlott, kiszígerelt állapotú gazdaság is közrejátszott ebben. Már 1944 őszétől igen sok volt a bevetetlen föld a férfiak frontszolgálatá miatt. A földreform és később a népességcsere a tavaszi munkák kellős közepén játszódott le. Vetőmaghiány, igaerő- és munkaeszközhány, a megszálló csapatok rekvirálási gyakorlata, majd a megkezdődő beszolgáltatások megtették hatásukat. Az új telepések 1946-ban rendkívül rossz évet zártak. Nagymértékű volt a gyümölcs- és szőlőkultúra, és az állatállomány pusztulása. Mire rendeződtek volna a viszonyok, az újabb telepes roham érkezett. A szétesett közösségi autonómiák újrászerveződésére az újjazdák szerves beilleszkedésére nem kerülhetett sor, erre nem maradt elég idő, mert egy felülről vezényelt modell ezt lehetetlenné tette (LÁSZLÓ P. 1996). Az 1948-tól kezdve lejátszódó fordulat egy társadalmi mobilizációt hoz az iparosítással, amely a községek népességmegtartó képességét tovább csökkenti.

21. ábra: A Völgység nemzetiségi összetételének változása 1941, 1949 után, KSH 1944, K. BALOG J. (1988), szerk SZOTS Z. (2003a 3.79)
Fig. 21. The change of ethnic division of Völgység 1941, after 1949 KSH 1944, J. K.

5. KISÉRLET A KOLLEKTIVIZÁLÁS KELTETTE MOBILITÁS MEGRAGADÁSÁRA 1948–1960

A második világháborút követő népességmozgásban a magyarországinál nagyságrendileg nagyobb milliós tömegek mozdultak meg Németországban, olyan mélyreható következményekkel, amely helyi és az odatelepült-telepített németek nagyfokú keveredésével, a helyi társadalom teljes átalakulásával jártak (TOLKSDORF, U. 1990 p. 108). A Völgységben lejátszódó radikális népességinverzió miatt érdemes összevetnem FÜZES M. (1999), ERKER, P. (1988), TOLKSDORF U. (1990) alapján a völgyeségi telepes csoportok és a helyi társadalom mobilitását németországi analógiákkal.

Éppen a nagyarányú változások miatt feltételezem, hogy nemcsak a telepítés előtti helyi viszonyok hatásmechanizmusai érvényesültek, hanem a telepes csoportok társadalmi hatással volt a helyi struktúrára. Kulturális integrációjuk rendkívül bonyolult és összetett folyamatát nehéz rekonstruálni. Egykorú szociográfiai felmérés felhasználása (FÖLDI I. 1987) mellett egy olyan levéltári adatsorra épülő születési helynév-statisztika értékelésére keríttek sort a hazai szociológia (ANDOR M. 1981, ANDORKA R. 1975, 1982 FARAGÓ T. 1987, FERGE Zs. 1980) eredményeinek segítségével, amely fényt vet a szövetkezetesítéssel és extenzív iparosítással jellemezhető korszak bő első évtizedére. Ebben a fejezetben arra keresem a választ, hogyan alakult át a társadalmi struktúra 1945 és 1960 között, milyen szerepet játszott az iskola a helyi magyarok és németek, a völgyeségi telepes csoportok, a bukovinai székelyek, erdélyiek és felvidékiek mobilitásában.

5. 1. A székely telepesek mobilitása 1947-1963

FÖLDI I. (1987) szociográfiája elsőrangú forrásává vált éppen ennek a beilleszkedési folyamatnak első, 1960-as évekig terjedő időszakára vonatkozóan. Adalékokkal szolgált nemcsak népesedésük, migrációjuk 1941-es és 1945–47-es telepítési etapjára, hanem az azt követő évtized **integrációs processzusának gazdasági és iskolázottsági vetületeire** is. Fentiekben kiderült, hogy FÖLDI és segítőinek kérdőíves népesedési statisztikája elsősorban az 1945–47-es állapotok rekonstruálására irányult, illetve részben azt vizsgálta, hogy a bukovinai székely családok helyben maradtak-e, és mekkora a változás? Mivel töredékes a kép, az adatbázis bővítése érdekében nem csak a völgyeségi, hanem a bukovinai székelyek teljes településterületére vonatkoztatva vizsgálódok. Felsőnánán a 89 családból csak 70-et (valójában csak 64-et, számolási hiba!) írtak össze. Bátaszéken a családok száma tízzel emelkedett. Sok az özvegy Hidason és Garán a szikicsi 42 legyilkolt családfő miatt. Bonyhádra sokgyermekes családok kerültek. Bonyhádvarasdon gyakori a fiatalok korai kiházasítása. Izményben a földrajzi zárttság és a szülők maradisága miatt kevés a továbbtanuló. Székelyszabaron a létszámadatok és a nagyszülők száma nem, a gyereklétszám pontos. Kalaznón a többség 30–35 éves földműves. A kakasdiak tanulékonyak és nyitottak. A generációváltásra utal azzal, hogy Nagymányokon az azonos családnévűek az 1947-es kimutatásban még családtagok.

Esetleges megjegyzéseiből viszont a tendenciák követhetőek. **Összefüggés figyelhető meg a falvak földrajzi helyzete, foglalkoztatási viszonyai, a telepesek korstruktúrája és mentalitása, az értelmiségiek szerepe és az iskolázottság között.** A bukovinai székelyek iskolázottságát tekintve Tolnában **a nagyobb települések**, Aparhant, Bonyhád, Kakasd, Tevel, Bátaszék, Hőgyész, és a központ Bonyhád vonzásában fekvő kisebb falvak közül Majos, Kismányok emelhetők ki. Kalaznó kiugró aránya a **fiatal felnőttek magasabb részesedésével** és Elekes Dénes istensegítsi plébános jelenlétével is magyarázható. Baranyában Hidas, Véménd, Palotabozsok és Székelyszabar járt az élen. Nem maradt le a három bácskai falu sem.

Szerencsére a foglalkoztatottságra is rákérdeztek és az iskoláztatásból is sok minden kiolvasható. A tsz-szervezés első és második hullámáról is vannak információk. A 37 tele-

pes faluból 26-ról közöl több-kevesebb adatot FÖLDI I. (1987). Ebből 14 faluban alakult tszcs, amelyeket 1949–1954 közötti évszámokkal, 18 tsz-t 1956–1961 közötti évszámokkal adatolt, és 18 tsz-t nevét is megadta. Elsősorban a székelyek részvételére-aktivitására kíváncsi. 25 székely család alapít tsz-t 1951-ben Möcsényben, 41 székely család 1950-ben Zombán, 13 székely család 1959-ben Tabódon. 40 székely család lépett be a tsz-be 1956-ban Kétyen. Az elnevezésben is tükröződik az alapítók kiléte Hidason 1959-ben a Székelynépe Mgtsz létesülésével. Az együttélésre utal, hogy Tevelen székely, sváb és felvidéki teremtetten meg az Alkotmány tsz-t, Felsőánán valamennyien a tsz-ben vannak a felvidékiekkel. Az első tsz-szervezésről töredékes képet ad. A felmérés időpontjában mind a 26 említett faluban van termelőszövetkezet. A második hullám erre utaló sztereotípiái: „mindenki tag”, „mind tsz-tagok”, „tsz-község”, „a felnőttek a tsz-ben”, „idősek a mezőgazdaságban” stb (3. melléklet).

A kiegyensúlyozott foglalkoztatottságú iparosodott nagyközség Bonyhád és a bányászfalvak – Hidas és Nagymányok – kivételével, még a nagyközség Bátaszék, Hőgyész és Tevel is ide sorolható, zömében agrárjellegű a falvak többsége, ez FÖLDI I. (1987) szociográfiájában is megragadható jelenség.

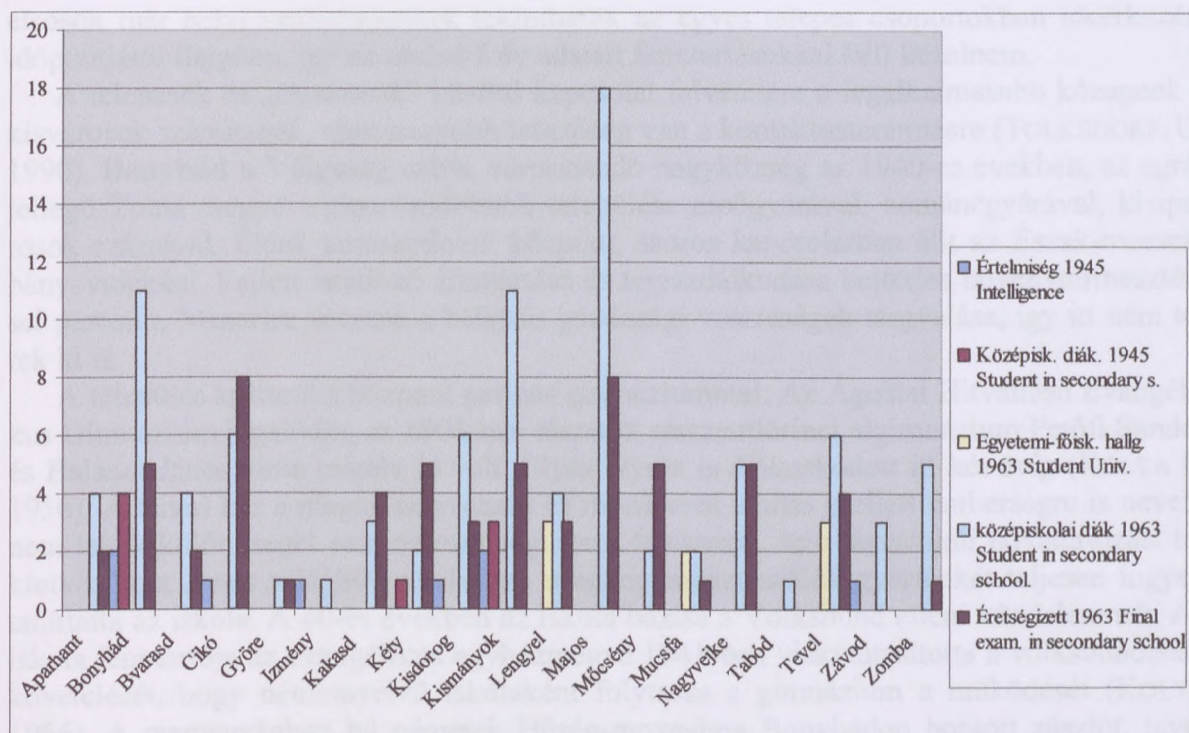
Néhol a migrációra is kifejezetten kitér. Nagy a kirajzás a törpefalu Tabódról, volt és van Bonyhádvarasdon. Számottevő Pécs vonzásában Hímesházán és Székelyszabaron. Van példa a nemek szerinti eltérésekre is, Bátaszékről az ipari munkás fiúk kirajzanak, a lányok a helyi tsz-ben dolgoznak. Kisvejkéről a bányavidékre ingáznak. Majoson sok a Bonyhád iskoláiba bejáró diák. Kevés a kirajzás az ipari nagyközségben, Bonyhádon, a tsz-központ Sombereken, alig van Garán. Sokkal nagyobb mozgásról győz meg a foglalkoztatási szerkezet. **A Völgyességben, ahol tsz van – ezek általában a nagyobb falvak – a többség helyben dolgozik, de ezek között is akad ingázó, Kakasdról 100 bányász, a kisebb falvakban arányaikat tekintve még többen, Győréből minden második székely család, Závodon a fiatal és javakorabeli férfiak zöme. A tsz-ben maradnak az idősebbek, eljárnak a fiatalok. A bonyhádi cipőgyár és zománccgyár, KTSZ-ek, hidasi brikettgyár, teveli-hidasi téglagyárak, teveli gépállomás, MÁV adja a munkahelyek jelentős hányadát.**

A Simontornyai járásban és Bátaszéken a többség szintén a tsz-ben dolgozik. Baranyában Hidas 1948-ban nyitott lignitbányája, 1953-ban létesített brikett üzeeme, a mezőgazdaság gépesítése teremtetten ipari munkahelyeket. Észak-Bácska 3 településén a mezőgazdaság ad kenyeret, az ipari tanulók száma mutatja itt is az átalakulást.

A bukovinai székelység hátrányos helyzetét leginkább tükrözi az iskolázottságuk alakulása.

A szociológia megfogalmazza a hátrányos helyzet fogalmát társadalmi–történeti vetületben, a társadalmi mobilitás kontextusában. Egyrészt az esélyek egyenlőtlenségét érti ez alatt, a különféle rétegek és csoportok, vagy egyének fölfelé irányuló vertikális mobilitásában, másrészt azoknak a csoportoknak a vizsgálatát, amelyek a teljes társadalmi mozgásfolyamat során valamennyi réteghez képest hátrányba kerülnek vagy kerülhetnek (KOZMA T. 1979).

A román uralom alatt Bukovinában szerzett iskolázottsági hátrányokkal magyarázható, hogy 37 településből mindössze 13-ban akadt értelmiségi 1945-ben. A középiskolás diákok többsége Bácskában kezdett iskolába járni. A 117 iparos egy része képzetlen, úgy leste el a szakmát, és többnyire nem is gyakorolta. 1963-64-ben már 510-re nőtt az iparosok és ipart tanulók száma, 2601 középiskolás diák, 260 az érettségizett diák, ebből 29 egyetemi-főiskolai diák, 76 diplomás ember (22. ábra, 4. melléklet). Az egykéző helyi németektől és magyaroktól eltérően a bukovinai székely családok népesek voltak, sorra nőtték ki a falvak egyházi elemi népiskoláit. Például Majoson a 150 iskolaköteles gyermek részére a telepések közmunkával két tanteremből álló állami iskolát építettek, itt 1947 februárjában, Nagyvejkén márciusban megkezdődhetett a tanítás, Izményben az őszi tanévre tervezték (VTKSZÉ 1947. január 26, március 12, április 20).

22. ábra: A bukovinai székelyek iskolai végzettségének alakulása a Völgységi járásban Földi I. (1987. 45-48)

Fig. 22. Qualification of Székely-Hungarians from Bukovina in district Völgység by I. Földi 1987

FÖLDI I. (1987) statisztikájában a gyermeklétszámot falvanként is összesíti, egy családra 2,5 gyerek is jut 1947-ben. Ez az iskoláztatásban is tükröződött. 12 településre vonatkozó adata szerint az iskolákban 59 „tanerő” dolgozott, a felmérés idejére ez megháromszorozódott, 187 tanító és tanár tanított. Még ha figyelembe veszem az 1948-as államosítást és a nyolcosztályos képzéssel járó bővülést, az egyértelmű növekedés mindenképpen jórészt a népességcseré eredménye volt. Nem kis szerepük volt abban, hogy a kisfalvak önálló általános iskolái a Völgységben egészen az 1960-as évek végének körzetesítéséig megmaradtak. A nemzetiségi szórványban élt bukovinai magyarok hátrányos helyzetét az anyaországba való visszakerülés után az általános iskolai képzés, a tankötelezettség érvényesítése nagymértékben javította. Tehetséges fiataljaik középiskolai és egyetemi továbbtanulásának széleskörű lehetőségének a megteremtődésével egy felfelé irányuló mobilizációs csatorna nyílt meg.

5.2. A völgységi helyi társadalom és a telepese-csoportok társadalmi mobilitása 1945–1960

A bukovinai székelyek, és a másik két néptörzsdék, az erdélyi menekültek és a felvidéki telepeseek – mint a legszámosabb telepese csoportok – iskoláztatására és társadalmi struktúrájára vonatkozóan levéltári források adatai állnak rendelkezésemre. Elsődlegesen a bonyhádi gimnázium beiskolázási adataira támaszkodom, az 1945 és 1960 közötti 15 évre vonatkozó időszakban. A munka alapja egy születési helynévstatisztika. Az adatgyűjtés cédláira a telepeseeknek a gimnáziumi anyakönyvekből kiírt adatai kerültek.

Az összehasonlító elemzés szükségessé tette, hogy 1949-ig csak az 5–8. osztály tanulói szerepeljenek, tehát az államosítás utáni középiskolai korosztály. A születési helynevek alkalmazásának határt szabott a vizsgálatban a tanulók életkora, az 1955–58-ban beiratkozó

elsősök már helyi születésűeknek tekinthetők az egyes telepese csoportokban ideérkezési időpontjától függően, így az utolsó 5 év adatait fenntartásokkal kell kezelnem.

A telepések és „öslakosok” közötti kapcsolat felvételére a legalkalmasabb közegnek a kisvárosok számítanak, ahol nagyobb lehetőség van a kontaktusteremtésre (TOLKSDORF, U. 1990). **Bonyhád a Völgyesség szíve**, városiasodó nagyközség az 1940-es években, az agrár jellegű Tolna megye legiparosodottabb települése cipőgyárával, zománcgyárával, kispárosok százaival. Élénk kereskedelmi központ, szoros kapcsolatban állt az Észak-mecseki bányavidékkel. Fejlett istállózó állattartása és tejgazdálkodása belterjes növénytermesztéssel párosult. Messzire vezetne a háborús gazdasági veszteségek tárgyalása, így itt nem tér ki rá.

A település kulturális központ patinás gimnáziummal. Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Gimnázium jogelődje, az 1806-ban alapított sárszentlőrinci algimnázium Petőfi Sándor és Balassa János alma matere is volt. Illyés Gyula is diákoskodott itt két évig (KOLTA L. 1956). A tanári kar a magas színvonalú és módszeres tanítás mellett emberségre is nevelt, nem tettek különbséget sem nemzetiségi, sem felekezeti, sem társadalmi hovatartozást tekintve. Lotz János világhírű nyelvész, szegényparaszt szülők gyermekét teljesen ingyen taníttatta az iskola. A 40-es években az iskola bázisa a Volksbund elleni küzdelemnek. Az iskola fenntartója az evangélikus egyházmegye 1941-ben visszautasította a volksbundisták követelését, hogy németnyelvű iskolaként folytassa a gimnázium a működését (KOLTA 1956). A magyarsághoz hű németek Hűség-mozgalma Bonyhádon bontott zászlót, tevékeny szerepet játszottak ebben a gimnázium tanárai is (FEHÉR I. 1983).

A bonyhádi gimnázium beiskolázási körzete a népességcserével átalakult a túlnyomórészt németlakta területből vegyes, magyar-német területté. A **gimnázium** korábban a kispolgárság és az értelmiség iskolája volt. Az 1944/45-ös tanév évkönyvének statisztikája szerint a tanulók 56%-a kispolgári, 20%-a értelmiségi szülők gyereke. Bár a járás lakosságának jelentős része mezőgazdasággal foglalkozik, csupán 16 % a „paraszti” származásúak aránya. A bonyhádi üzemek és a bányavidék lakosságában jelentős tényező a „munkáság”, arányuk mégis csak 4%. A tanulók egyharmada a járásban lakik, másik harmada más Tolna megyei, egyötöde Baranya megyei (RÓZSA S. 1947). A 20 százalékos munkásparaszti arány az országos átlagértéknek ötszöröse.

FARAGÓ T. (1987 p. 396-397) a lokális társadalomvizsgálatok rétegződés modelljének a megalkotása kapcsán veti fel – a szakirodalom áttekintése alapján – hogy mekkora probléma az alapfogalmak meghatározása. Az, hogy kik tartoznak például a parasztok közé, eltérő a néprajzi, történeti és szociológiai irodalomban. A két világháború közötti statisztikai-szociológiai elemzések a mezőgazdasági keresőkön belül megkülönböztettek: földbirtokosokat, gazdag- és középbirtokos, valamint törpebirtokos parasztokat, mezőgazdasági napszámosokat és mezőgazdasági cselédeket (ANDORKA R. 1975. p. 97.).

A magyar szociológusok kedvező helyzetben vannak, mert országos statisztikai adatok állnak rendelkezésre már az 1930-as népszámlálás idejéből, ugyanis a kérdőívekre rákerült egy olyan kérdéssor, amely az apa, illetve az eltartó foglalkozására kérdez. Ez az egyik és leggyakoribb módszere a társadalmi helyzet változásvizsgálatának, az egyén és szülei társadalmi helyzetét hasonlítja össze. Ez a szociológiában a klasszikus, ún. nemzedékek közötti mobilitás-, vagy intergenerációs mobilitás-vizsgálat. Arra koncentrál, hogy a szülők helyzete hogyan befolyásolta a gyermek előmenetelét, vagyis a gyerekek 14-18 éves korában a szülőknek milyen a társadalmi pozíciója, az összeírt személy „emelkedett,” vagy „süllyedt” a társadalmi ranglétrán (ANDORKA R. 1975 p. 96, 98.).

Az 1970-es évek magyar szociológiája az iskolát a „fölfelé irányuló vertikális mobilitás csatornája”-nak tekintette és megalkotta a „társadalmi összetétel oktatásügyi modell”-jét, amely a szülők foglalkozását a következő csoportokba sorolta:

1. nem mezőgazdasági fizikai dolgozók
2. mezőgazdasági fizikai dolgozók
3. nem fizikai dolgozók

(KOZMA T. 1979 p.18, 103.)

A helyi társadalom valóságghú leképezése érdekében követem FARAGÓ T. megközelítését, visszatérek a források kategóriáihoz, majd ezekből képezek használható strukturális elemeket. Elemzésemben a korabeli strukturális osztálytagozódás „munkás,” „paraszt” és az oda nem tartozó kispolgári-értelmiségi „egyéb” kategóriáknak nem teljesen az „ipari fizikai,” „mezőgazdasági fizikai” és „nem fizikai” minősítések felelnek meg, hanem munkafogalomként a helyi társadalom rétegzettségét viszonyait az egykorú statisztikai foglalkozási és „származási” besorolások alapján használtam a mintabeli populáció mobilitásában. Nem tekintem statikusnak a fogalmakat, hiszen a foglalkozási összetétel is változik az időben, s ez a változás utal a differenciálódásra, és kismértékben következtethető egy nemzedéken belüli mobilitás is.

A tanulók szociális összetételében is radikális változások következnek be a „szocialista” iskolarendszer kialakulásával párhuzamosan. A bonyhádi evangélikus gimnázium évkönyveiben átvéve a hivatalos statisztika foglalkozási kategóriáit nyilvántartották az osztályozott nyilvános tanulók szüleinek foglalkozását (RÓZSA S. 1945, 5. táblázat). A már államosított gimnázium 1948-49. tanévi évkönyve még 26 foglalkozási kategóriát használt. Azonban megfordította a sorrendet, az élre a „mezőgazdasági munkás” és „ipari munkás” került és bevezette a „származás” szerinti tíz főcsoportot: 1-3. a „paraszi”, 4-5. a „munkás”, 6-10. a „kispáros” és „kiskereskedő,” „közalkalmazott,” „altiszt,” és „munkáltató” főcsoportokat (MIKLÓS P.1949, 6. táblázat).

5. táblázat: Az osztályozott nyilvános tanulók szüleinek foglalkozása az 1944/45-ös tanévben.

Table 5. Occupation of parents of students in schoolyear 1944/45.

Foglalkozás	Tanulók száma az 5-8.osztályban	
	Fő	%
Nagybirtokos,nagybérelő	0	0
Középbirtokos és bérelő	2	2,1
Kisbirtokos és kisbérelő	13	13,8
Kisbirtokos és napszámos	1	1,1
Egyéb önálló őstermelő	1	1,1
Gazdasági tisztviselő	4	4,3
Gazdasági cseléd	0	0
Földműves napszámos	0	0
Nagyiparos	0	0
Kisiparos	13	13,8
Ipari tisztviselő	6	6,4
Egyéb ipari segédszemély	2	2,1
Nagykereskedő	0	0
Kiskereskedő	12	12,8
Kereskedelmi tisztviselő	1	1,1
Közlekedési kisvállalkozó	1	1,1
Közlekedési tisztviselő	1	1,1
Egyéb közlekedési segédsz.	2	2,1
Köztisztviselő	11	11,7
Pap,tanár, tanító	11	11,7
Másféle értelmiség	8	8,5
Közhivatali altiszt	0	0
Katona alt.(csendőr alt.)	0	0
Nyugdíjas köztisztviselő	2	2,1
Egyéb nyugdíjas tisztv.	1	1,1
Nyugdíjas altiszt	0	0
Napszámos	0	0
Egyéb ismeretlen foglalk.	2	2,1
Összesen	94	100

Forrás: Rózsa S. 1945. 33

6. táblázat: Foglalkozási és származási kategóriák az 1948/49-es tanévben
Table 6. Categories of occupation in schoolyear 1948/49

Foglalkozás	5-8.o.fő	%
Mezőgazdasági munkás(földnélküli v 1kat. oldig)	6	3,9
Törpebirtokos v. bérlő(1-5 hold szántó)	6	3,9
Kisbirtokos v. bérlő(5-10 hold szántó)	18	11,7
Birtokos v. bérlő(10-25 hold szántó)	10	6,5
Bányászati, nagyipari és közlekedési munkás	9	5,8
Kisipari munkás	2	1,3
Szolgáltatási ipari dolgozó(pincér stb)	1	0,6
Hivatali altiszt	4	2,6
Kereskedelmi alkalmazott	1	0,6
Magán- és köztisztviselő	20	13,0
Műszaki értelmiségi	1	0,6
Ügyvéd, orvos, gyógyszerész(alkalmazott)	5	3,2
Pedagógus	17	11,0
Író, művész, újságíró	0	0
Egyházi szolgálat	6	3,9
Szolgálatban lévő honvéd, rendőr tiszthelyettes	0	0
Nyugdíjas magántisztviselő vagy özvegye	2	1,3
Nyugd.,b, listás stb. közalkalmazott(köztiszt.,v. rend.alt.kat.t.)	2	1,3
Kisiparos és kiskereskedő(alkalmazottat nem tartó)	22	14,3
Kisiparos és kiskereskedő(1-5 alkalm.tartó)	13	8,4
Iparos vagy kereskedő(6-20 alkalmazott)	0	0
Iparos vagy kereskedő(20 felüli alkalmazott)	0	0
Nagykereskedő, vállalkozó, vendég 1.	3	1,9
Földbirtokos vagy bérlő 25 holdon felüli	5	3,2
Járadékos,vagyonából élő	1	0,6
Összesen	154	100

Foglalkozási csoport

Mezőgazdasági munkás (földnélküli vagy 1 kat. Hold)	2	1,2
Törpebirtokos(1-5 holdig)	8	4,9
Kisbirtokos(5-25 holdig)	28	17,3
Bányászati, nagyipari, közlekedési munkás	9	5,6
Kisipari munkás	2	1,2
Alkalmazott	4	2,5
Magántisztviselői és értelmiségi (szabadfoglalkozású és pedag.)	38	23,5
Kisiparos és kiskereskedő	36	22,2
Közalkalmazotti (köztisztviselői, véderői,közhivatali) altiszt	28	17,3
Munkáltató	7	4,3
Összesen	162	100

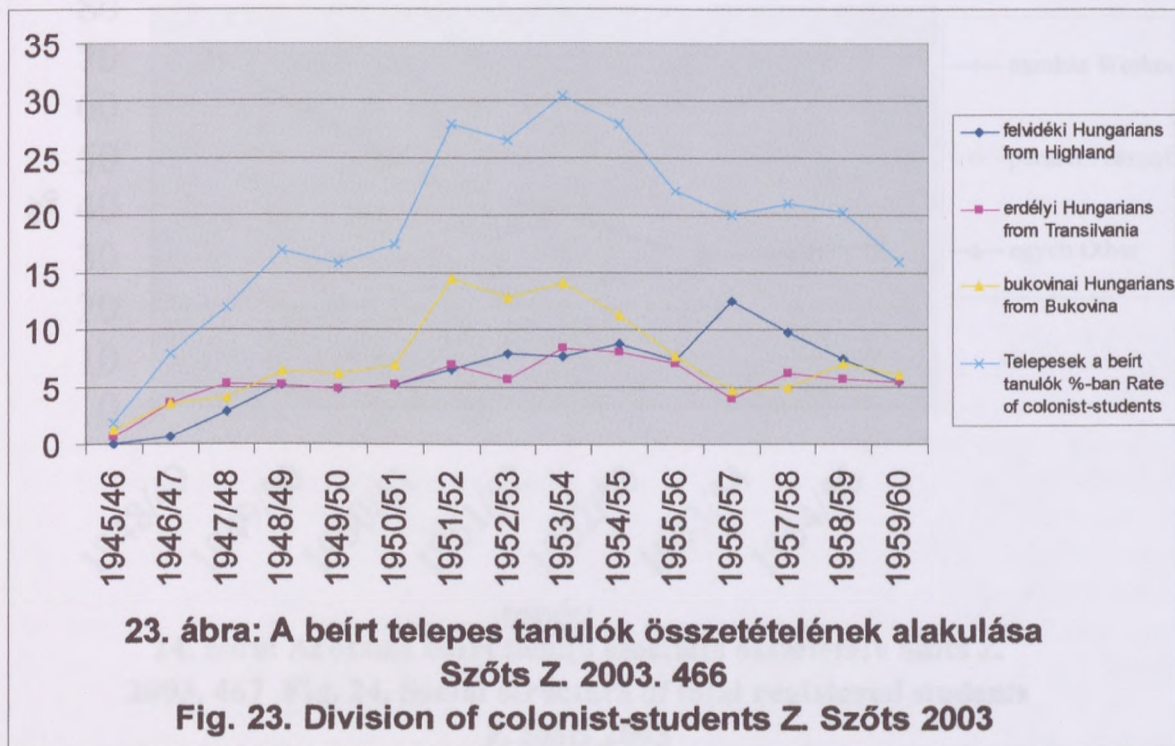
Forrás: Miklós P. 1949. 15

A "közoktatás földreformja," az általános iskola megteremtése érintette a közép-fokú oktatást is, hiszen a 6650/1945. M. E. sz. Rendelet egyúttal kimondta a gimnázium első négy osztályának megszűnését is. Az új iskolarendszer megszilárdítása és „szocialista szellemű” átalakítása több éves folyamat. A következő fontos lépés az iskolák államosítása volt. A tanügyi jogalkotás a középiskolákról szóló 1934. XI: törvénycikket, csak az 1951. évi 14. számú törvényerejű rendelettel helyezi hatályon kívül. A folyamat záró aktusa, az oktatás szervezeti egységének megteremtése az 1961. évi III. Törvény volt (SIMON GY. 1965).

A 15 év viszonylag jól elkülöníthető 3 szakaszra osztható:

- I. 1945-1949
- II. 1950-1955.
- III. 1956-1960.

Az első szakasz a középiskolai reformot készíti elő (SZENCZI L. 1983). A 14–18 éves korosztály az összes iskolai létszám 40–50%-a. A telepés tanulók aránya fokozatosan nő, de nem éri el a 20%-ot (23. ábra). A második szakasz a gimnáziumi reform időszaka, az iskola fokozatosan elérte a nyolcosztályos gimnázium szintjét, 200 főről 300 fő közelébe került. Ebben a szakaszban éri el a csúcst a telepések száma, megközelítve az egyharmados arányt. Az 1956-os év átmenetileg csökkenő tanulólétszáma után újra visszaállt az átlagos 300 fő körüli szintre, a telepések aránya a harmadik periódusban csökkent kb. 20% körüli értéken állt meg a stabilizáció idején.

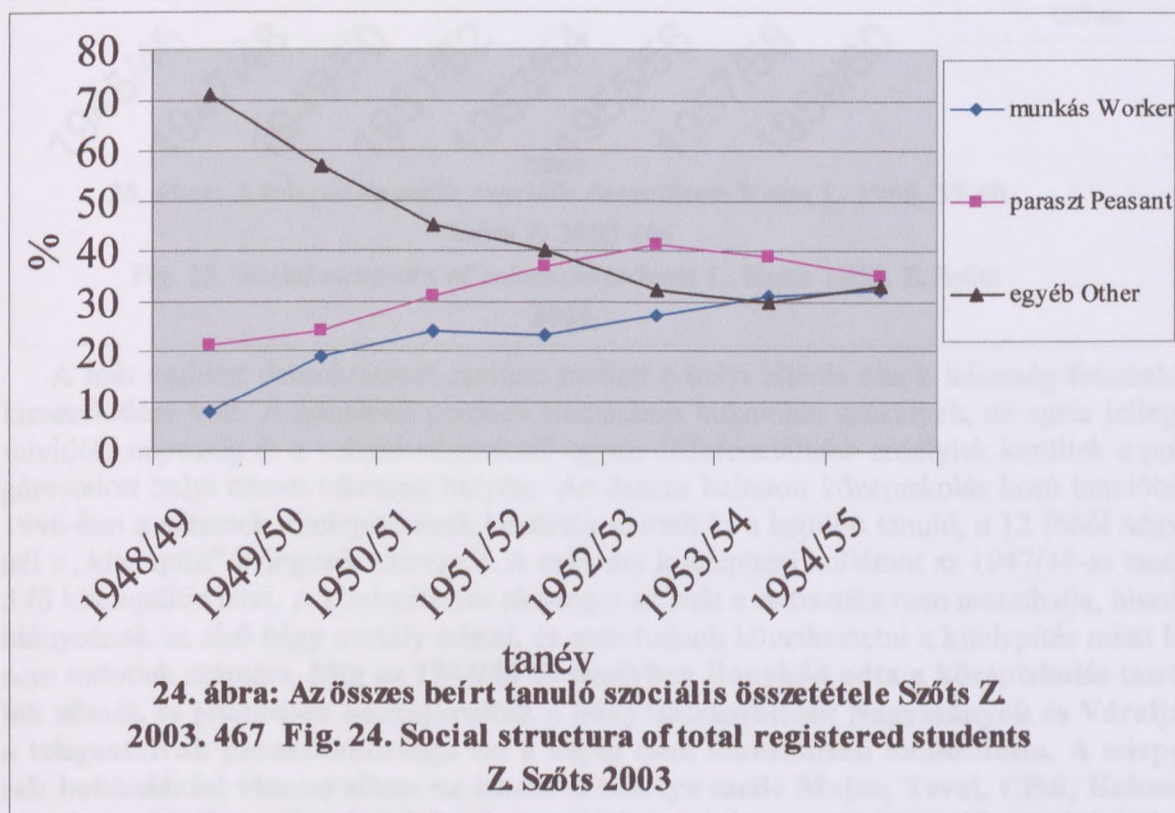

I. 1945-1949 *“Boldogan jegyzem ide, hogy a tanév vége felé megjelentek már az okos szemű értelmes tekintetű székely gyermekeink is. Nagy szeretettel öleljük őket magunkhoz.”* – írta az 1944–45. évi évkönyvben RÓZSA S. (1945 p. 10.) igazgató. Az 5-8. osztályba mindössze 3 telepés tanuló iratkozott be az 1945-1946-os tanévben, kettő a bukovinai és erdélyi származású tanítók gyermeke, csupán egy fő paraszti származású. Mindhármanuk túlkoros, a hosszú hányattatás, a menekülés miatt 1-2 évvel idősebbek osztálytársaiknál. 1947 tavaszán jelentek meg a Dél-Dunántúlon a felvidéki telepések. (SZ.N. 1947) Ebben a tanévben már egy középiskolás korú felvidéki tanuló mellett 6-6 erdélyi és bukovinai tanuló is beiratkozott, többségük a parasztság és a kisebbség a három népcsoport pedagógusainak gyermeke. A következő két év a telepések számának növekedését hozza, kiegyenlítődnek a telepések közötti viszonyok 8–10 fő telepestípusonként. A felvidékiek között is vannak túlkorosak, áttelepítésükig, 2-3 évig nem járhattak magyar iskolába, ez tükröződik életkori összetételükben (ARATÓ E. 1977). A túlkorosak arányát jelzi, hogy még az 1948/49-es tanévben is csak 1-1 bukovinai és erdélyi székely akadt, aki nem volt túlkoros.

A telepések szociális összetételét vizsgálva, az alacsony létszám ellenére bizonyos tendenciák megállapíthatók. A bukovinaiak zöme, a tanítók gyerekeit kivéve, a parasztság-

hoz tartozott. Az erdélyiek viszonyai kiegyenlítettebbek, a parasztság aránya nem döntő, az egyéb kategóriában a pedagógus gyerekek mellett kisiparos, kiskereskedő is akad. A felvidékieknél a bukovinaiakhoz hasonlóan nincs munkásszármazású gyerek, és az egyéb, az értelmiség és kispolgárság meghatározó. Összesítve feltűnő adat, hogy az első két évben nincs a telepesek között munkásszármazású, holott az iskolai arány 7 %. Az 1947/48-as és az 1948/49-es tanév már reális következtetésekre ad lehetőséget a létszámok növekedtével. A parasztság aránya 40-50 %-ra ugrik, a munkásoké, eléri a 14 %-ot, az egyéb lecsökken 30-45 %-ra (24-25. ábra).

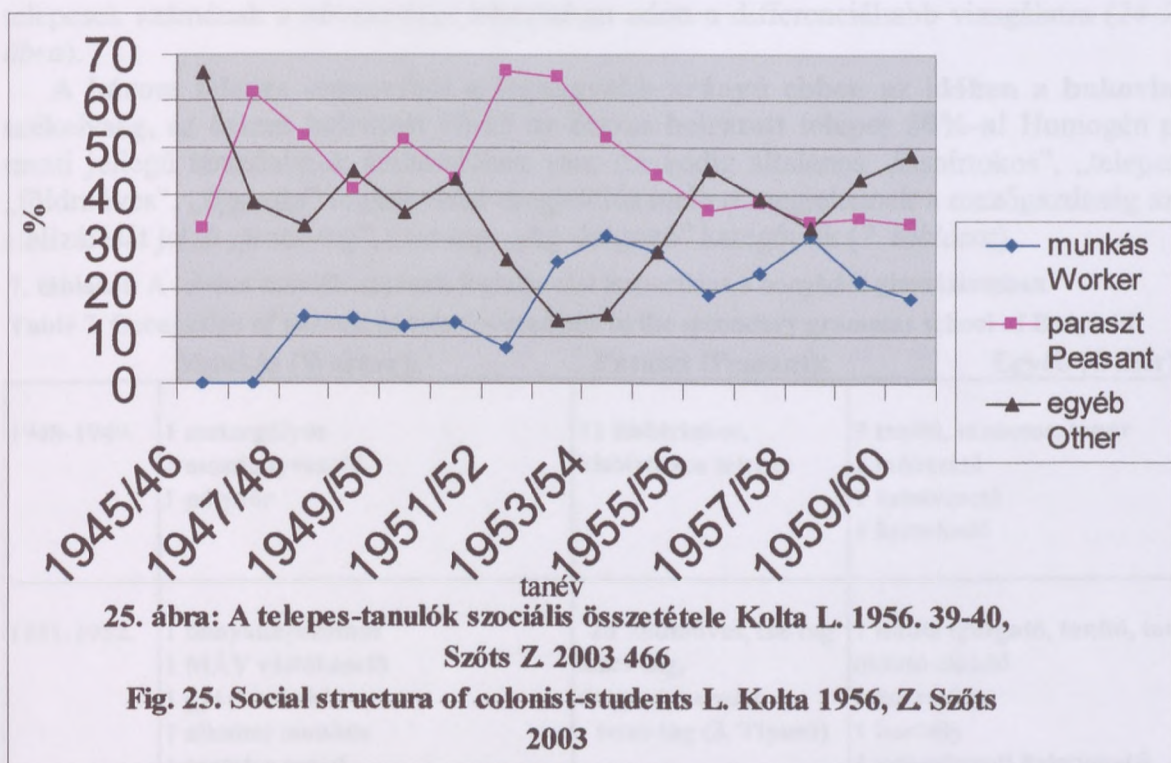
A mobilitás és iskola kérdésével foglalkozó magyar szociológusok – FERGE ZS. (1980), KOZMA T (1979) – hangsúlyozzák a társadalmi indulás és a tanulmányi eredmény szoros összefüggését. A hátrányos helyzet tünete az iskolai kudarc, az elégtelen eredmény, a lemorzsolódás. Az iskolai kudarc egyben a társadalmi beilleszkedés kudarca.

Vajon a telepesek beilleszkedését hogyan tükrözik a tanulmányi eredmények? Az iskola, mint társadalmi környezet mennyiben segítette integrációjukat?

A gimnázium tanári kara –*”még azt a műveltségi és tudásszínvonalat célozta meg, amely a megelőző évtizedek során a gimnáziumi pedagógusokban belső mércévé vált”*(ANDOR M. 1981 p. 16.). A paraszti tömegek beáramlása miatt a bukási százalék növekedett, hiszen hátrányos helyzetben voltak a kispolgárság és az értelmiség fiaival szemben. A bukottak aránya fokozatosan növekedve elérte a 33 főt, a 25 %-ot a középiskolás korúaknál. A telepesek aránya a 33 főből kb. 30%. A 9 fő telepesből 8 „kibukott,” ezzel a lemorzsolódás a telepesek egynegyedét érintette! A 8 főből 5 paraszti, 1 munkásszármazású!

Az első szakasz tanulmányi eredményeinek vizsgálata az alacsony létszám miatt nem ad reális képet. Az 1949/50-es adatok is fedik az előző négy év tendenciáit. Nincs számottevő különbség az iskolai és a telepes osztályzatok megoszlása között, az elégségesek és elégtelenek aránya magasabb a telepeseknél.

A már említett demokratikus szellem mellett a helyi eltérés oka a lakosság fokozatos kicserélődése volt. A zömében paraszti társadalmú bukovinai székelyek, az agrár jellegű felvidéki népesség és a valamivel ezeknél ugyan differenciáltabb erdélyiek kerültek a polgárosodott helyi német lakosság helyére. Az összes beíratott középiskolás korú tanulóból 1946-ban a németek kitelepítésének kezdetén maradt ki a legtöbb tanuló, a 12 főből négy-nél a „kitelepült” bejegyzés szerepelt. A második kitelepítési hullámot az 1947/48-as tanév 5 fő kitelepültje jelzi. A kitelepítettek tényleges számát e statisztika nem mutathatja, hiszen hiányoznak az első négy osztály adatai, és nem tudunk következtetni a kitelepítés miatt be nem íratottak számára. **Míg az 1944/45-ös tanévben Bonyhád adta a középiskolás tanulók zömét, és jelentősen hozzájárultak a bányásztelepülések Nagymányok és Váralja, a telepesfalvak parasztlakossága ezt a képet csak fokozatosan módosította. A telepek beiskolázási viszonyaiban az iskola székhelye mellé Majos, Tevel, Cikó, Kakasd zárkózott fel. Ez a tény is jelzi a paraszti tömegek beáramlását. A államosításig két világháború között az evangélikus fenntartású gimnázium a nagy területű egyházmegye igényeit is szolgálta (HAJDÚ Z. 1983). A kitelepítéssel éppen az evangélikus németiség gyérült meg jelentősen, az államosítás meg a városkörnyékre szűkítette a beiskolázást.**

A jeles, jó, közepes eredményeknek egyenletes a szóródása a telepescsoportok között. A 6 kimaradó telepes gyermek közül 4 bukovinai és 1-1 erdélyi és felvidéki. Az 1945/46-os tanévben nem volt érettségiző telepes. A következő évben egy bukovinai pedagógus gyereke maturált sikeresen, a rá következő évben pedig egy erdélyi pedagógus gyereke érettségizett. 1949 és 1952 között fokozatosan emelkedett számuk, de nem érte el a 10 főt, ugyanakkor évente 35-50 fő zárta sikeresen tanulmányait.

II. 1950–1955. 1949 májusában a tanügyi hatóságok keretszámokat adtak meg, megyei iskolai bizottságokat hoztak létre a munkás-paraszt fiatalok megfelelő beiskolázási adatainak biztosítására. Ez az irányított adminisztratív jellegű mobilizáció a munkás-paraszt fiatalok nagymérvű bukását és lemorzsolódását eredményezte.

Az 1948/49-es tanév fordulat a középiskolai oktatásban is. A tanítás a most már államosított és négyosztályos középiskolában folyt tovább. A második szakasz az extenzív növekedés időszaka, nagymértékű a munkás-paraszt tanulók és a telepek beáramlása. A

telepesek számának a növekedése lehetőséget adott a differenciáltabb vizsgálatra (24–25. ábra).

A három telepes csoportból a legnagyobb arányú ebben az időben a bukovinai székelység, az összes beíratott 10-15 az összes beíratott telepes 50%-a! Homogén paraszti jellegű társadalmuk átalakulóban van. Az eddig általános „kisbirtokos”, „telepes”, „földműves”, „újgazda” foglalkozási megjelölés mellett megjelennek a mezőgazdaság szocializálását jelző „tszcs-tag”, „tsz-tag, „Ág-dolgozó” kategóriák (7. táblázat).

7. táblázat: A telepes tanulók apjának foglalkozási megoszlása a bonyhádi gimnáziumban

Table 7. Occupation of parents of colonist-students in the secondary grammar school of Bonyhád

	Munkás (Worker):	Paraszt (Peasant):	Egyéb (Other):
1948-1949.	1 esztergályos 1 mozdonyvezető 1 pályaoőr	11 kisbirtokos, kisbirtokos telepes	9 tanító, tanácsos, tanár 1 művezető 1 üzletvezető 1 kereskedő
1951-1952.	1 bánya napszámos 1 MÁV váltókezelő 1 gyári munkás 1 alkalmi munkás 1 asztalos segéd	28 földműves, tsz-tag tszcs-tag, dolgozó paraszt tszcs-tag (3. Típusú)	7 iskola igazgató, tanító, tanár oktató előadó 1 kocsmáros 1 borbély 1 szövetkezeti üzletvezető 1 bolti alkalmazott 1 kiskereskedő
1956-1957.	3 bányász 2 brikettgyári munkás 1 gépszerelő 1 MÁV gépszerelő 1 KTSZ lakatos 1 KTSZ dolgozó 1 erdei munkás 1 famunkás 1 gyári munkás	22 földműves, tsz-tag tszcs-tag (1. típusú), dolgozó paraszt 1 állatgondozó 1 ÁG sertésgondozó 1 kocsis	4 tanító, ig. tanító, iskolaigazgató gimnáziumi tanár 3 községi tanácselnök VB-elnök, VB- titkár 1 református lelkész 1 orvos 3 szeszfőzde vezető, szikvizüzemvezető, technikai csoportvezető 1 zománcmester 1 kereskedő segéd 3 tisztviselő, MÁV alkalmazott portai altiszt

A túlkorosak arányszáma az 1953/54-es tanévben elérte az 50%-ot, ezek fele 3 vagy annál több évet is késett. Ennek okai sokrétűek, a bukovinaiak több mint más fél évszázada-dig éltek diaszpóráként. A rövid életű bácskai telepítés után a menekültek keserű kenyerét ehették a második világháború viharában (A. SAJTI E 1984). Az új otthon megteremtése, az új életkörülményekbe való beilleszkedés nehézségei, igényelték a gyermekek nagyfokú otthoni foglalkoztatását. A bukovinai parasztság családfőinek körében meglévő maradi szellem, mely elegendőnek tartotta az írást-olvasást, akadályozta a gyerekek iskolába járását. Egyrészt gátolta a tankötelezettségi törvény végrehajtását a sok gyerek /gyakran 8-10/, az iskolák tanterem-hiánya és az a tény, hogy a községi tanácsok nem voltak igazi gazdái a tankötelezettség végrehajtásának egészen az 1951. évi 15. számú törvény megjelenéséig. Két-három év kihagyása után csak 1948 szeptemberétől kezdtek fokozatosan iskolába járni (KENDE F. 1978). Aki befejezte általános iskolai tanulmányait, eleve csak két-három év kihagyással kezdhetette meg a középiskolát.

Az 1949/50 és 1950/51-es tanévekben a beiskolázott erdélyiek közül meghatározó a kispolgárság és az értelmiség szerepe. Az általános tendenciával ellentétben köztük nem nő ekkor a parasztság aránya, sőt nincs is paraszti származású közöttük. Ez azzal a ténnyel magyarázható, hogy az egzisztenciáját veszítő kishivatalnoki-kisvállalkozói réteg meghatározó lehetett a menekültek körében. A következő években fokozatosan nő a munkás és a paraszt kategória aránya, csökken az egyéb részaránya, de csak együttesen haladják meg az utóbbit. A túlkorosok aránya itt is némelyik évben meghaladja az 50%-ot, de a legtöbben csak egy évet veszítettek.

A felvidékiek száma egyenletesen növekszik. Ezekben az években eléri az erdélyiek létszámát. A váltás itt is megfigyelhető, az „egyéb” kategória kezdetben meghatározó szerepét elveszti és a másik két szociális elem egyenként is vele azonos súlyú lesz. Mind a felvidékieknél, mind az erdélyieknél előforduló foglalkozások: „szerelő”, „asztalos”, „zománcgyári munkás”, „váltókezelő” stb. **Mindkét telepese-csoportnál az egyéb szociális kategória kiegészül a szolgáltató szektor alkalmazottaival:** népbolt-alkalmazott, fodrász, kereskedő. Van egy lényeges különbség, a felvidékiek között van munkásszármazású már az áttelepülés idején is, és a „szocialista” iparosítás idején tagozódik be a kispolgárság egy része a munkásosztályba (23, 25. ábra, 7. táblázat).

Az összes telepesekből a munkások aránya messze nem érte el az iskolai szintet, abszolút számuk is stagnált, 4–5 fő mindössze. Ezután számuk megháromszorozódott, majd meghatszorozódott és elérte az iskolai arányt, a 30 százalékot.

Az első ötéves terv iparosítási hulláma érinti a Dél-Dunántúlt is, a nemzedéken belüli mobilitás is felerősödik. A parasztság évenkénti körülbelül ötven százalékos aránya csak az 1954/55-s tanévben csökken tartósan 40 százalék alá. A paraszti telepeselem növekedésével párhuzamosan az egyéb részaránya elérte az eddigi minimumot, az 1953/54-es tanévben 14,4%, amikor ez iskolai szinten 30%. A munkás-paraszt származású tanulók aránya az iskolában már az 1946/47-es tanévben elérte a 25 %-ot, az 1948/49-es tanévben pedig a 40%-ot. (Ebből a parasztság 18 illetve 32%!) Országos viszonylatban általában a munkás-paraszt származásúak beáramlása csak 1949 után következett be. Viharos gyorsaságúvá az MDP. PB. 1949. február 3-i határozata után válik, mely határozat felszólít a munkás-paraszt fiatalok fokozott támogatására. Bevezették a fiatalok származás szerinti kategorizálását, kimondták, hogy a munkás-paraszt fiatalok előnyt élveznek az egyetemi-főiskolai és középiskolai felvételnél (SZECSKÓ K. 1982).

A bonyhádi gimnáziumban ez a folyamat korábban kezdődött, csak eltömegesedése következett be ekkor. Ez az irányított, adminisztratív jellegű mobilizáció a munkás-paraszt fiatalok nagymérvű bukását és lemorzsolódását eredményezte. A bukási arány csökkentésére az iskoláztatási terv részeként bukási arányszámokat adtak meg. Míg az 1948/49-es tanévben a bukási százalék volt magas, a következő évben ez elenyészővé válik, mert az iskola az oktatás színvonalának fenntartása érdekében nagymértékű lemorzsolódással reagált: 1949/50-es tanévben 34 tanuló maradt ki (16 %!).

Az MDP. KV. 1950. február 9-i határozata elítélte a magas elmorzsolódást és „az el-lenség aknamunkájá”-nak tekintette az állítólagos „színvonal” követelményét. A következő két év a bukási százalék és a lemorzsolódás drasztikusan csökkent a bonyhádi gimnáziumban is, ez maga után vonta ténylegesen a színvonal csökkenését, bár ez kétségtelen a tanulmányi átlagokban nem tükröződött. 1951-ben, az MDP második kongresszusán Révai József fel is szólal az oktatás színvonalának javítása érdekében, de csak az 1953-54-es tanévben teszi programmá az MDP az addigi liberalizmus felszámolását (ANDOR M. 1981).

Az 1954/55-ös tanévig a bukási arány és a kimaradók aránya fokozatosan nő, de 10% alatt maradt. A telepések mindkét mutatót tekintve többé-kevésbé arányuknak megfelelően követik a változásokat. Az 1954/55-ös tanévben az iskolából kimaradt 30 gyerek, ebből 11 telepese, mind a telepések, mind iskolai viszonylatában ez több mint 10%. Az elégtelen osz-

tályzatot elérők száma 8 fő, ebből 7 kimaradt, így 18 fő a lemorzsolódó, ez már az összes telepese több mint egyötöde.

A tanulmányi eredmények vizsgálatánál az 1953/54-es évet tekintem bázisévnek, ez az év a legnagyobb létszámú, és tükrözi az időszak sajátosságait. A kitűnő, jeles osztályzatú tanulókból a telepéseknek létszámukhoz viszonyítva kisebb a részesedése. A jó, közepes és elégséges eredményűeknél pedig magasabb arányuk az iskolainál. A két kitűnő tanuló felvidéki, a jelesek között 4 erdélyi, egy bukovinai van, a jó és közepes osztályzatoknál a bukovinaiak aránya meghaladja a másik kettőt együttesen, tehát megfelel a vizsgált csoportok belső arányainak. Az elégséges és elégtelen osztályzatúak arányai és a kimaradóké is ehhez hasonlók.

Az érettségizettek számának alakulásában nincs változás, az iskolai arányoknak megfelelő az érettségizett telepések száma.

A telepese-tanulók lakóhely szerinti megoszlásában változásokat jelez, hogy Bonyhád elvesztette vezető helyét, Majosról több telepese érkezett. Tevel, Aparhant, Kisdorog, Hidas, Cikó, Kismányok parasztságának beáramlását tapasztalhatjuk.

III. 1956–1960. 1956 törést hozott a gimnázium beiskolázási adataiban. Az 1955/56-os évben az összes beíratottak száma csak 257 fő volt, de a beíratottak közel egyötöde kimaradt. A beírt telepések száma a harmadik szakaszban 60 fő körül stabilizálódott. Megszűnt a bukovinaiak túlsúlya, a három telepese-csoport száma kiegyenlítődött (23. ábra).

A felvidékiek körében tartósan meghatározó az egyéb kategória. A munkás- és parasztszármazásúak száma csökkent, az utolsó két évben már együttesen sem érik el a harmadik származási csoportot. Az erdélyiekénél hasonló a tendencia, azzal a különbséggel, hogy a parasztság aránya minimálisra csökkent, egy-két fő. A bukovinaiaknál a legtöbb paraszti származású, mind a munkás, mind a harmadik kategória alacsony létszámú, csak együttesen érik el a parasztság számát.

Egészében elmondható a telepese-tanulók szociális összetételéről: a parasztság számaránya fokozatosan csökken, kb. a létszám egyharmadára, a munkásság egyötöd részt ad, az egyéb megközelíti a mindenkori beíratottak felét. Bizonyos módosulás megfigyelhető a foglalkozásokban is (25. ábra, 7. táblázat).

A vizsgált utolsó öt évben a túlkoros telepese tanulók száma fokozatosan csökkent, 16 főről 4–5 főre. Köztük többségben a felvidékiek és a bukovinaiak voltak. A túlkorosság mértéke csökkent, viszont egy év az általános. A túlkorosság mögött az a tény lehet, hogy a felvidékiek 1947–48-ban érkeztek, a bukovinaiak gyermekeinek zöme pedig csak 1948-tól járt rendszeresen iskolába. Az 1954/55-ös tanévben a gimnáziumban és a telepeseknél is meghaladja a kimaradók aránya a 10%-ot.

Az MDP. KV. 1955. évi márciusi határozata értelmében az iskola is meghirdette a „harcot a jobboldali elhajlás” ellen, s a következő évben minimálisra csökkent a kimaradás (ANDOR M.1981) Ebben az évben viszont, talán éppen ezért, kevesebb tanulót íratnak be.

Az 1956-os forradalom hatása megmutatkozott a kimaradtak számának ugrásszerű növekedésében, az iskola egészének egyötöde maradt ki. Az utolsó három évben, ez a mutató iskolai szinten fokozatosan csökkent. A telepese-lemorzsolódást a másik mutató jelzi, ugyanis a bukott telepese-tanulók többsége kimaradt. 1955 és 1957 között a kibukott tanulókkal együtt a telepések lemorzsolódása 15 fő, létszámuk egynegyede! Az utolsó két évben a lemorzsolódás a minimumra csökkent.

A tanulmányi eredmények vizsgálatában az 1958/59-es tanévet tartom bázisnak. A telepesekből kevesebb a kitűnő, a jeles és az elégtelen osztályzatú, mint az iskola osztályozottjaiból. Többé-kevésbé azonos a jó és közepes érdemjegyek megoszlása az iskolaival, valamelyest több a telepések között az elégséges. A jó és közepes eredményűeknél a bukovinai székelyek részesedése 50 %! A felvidékiek és az erdélyiek nem voltak egészében kulturális hátrányban a helyi lakossággal szemben. A bukovinaiak pedig sokat behoztak

hátrányukból. A telepések számának csökkenésével az érettségizett telepések aránya csökkent, az összes beíratott telepés egyhatoda, míg az iskolai arány ezzel szemben 20 %.

A lakóhely szerinti megoszlás is a kiegyenlítődést tükrözi. A legtöbb telepés diák majosi, csökkent a mezőgazdasági jellegű falvak /Tevel, Zomba, Kisdorog/ újra nőtt a bányásztelepülések súlya. /Nagymányok, Kismányok/

Összegezve, három, sok viszontagságon és hanyattatáson keresztülment néptöredék lett új otthonra a Dél-Dunántúlon. A „szocialista forradalom” kulturális célkitűzései az iskola-rendszer átalakítása, a munkás és paraszti tömegek kulturális felemelése volt. A vizsgált időszak első éveiben a spontán folyamatok a munkások és parasztok gyermekeinek fokozatos beáramlását hozták a bonyhádi gimnáziumban. A telepések közül ekkor még csak a pedagógusok gyermekei iratkoztak be, az iskolai szinten korán megkezdődött folyamat a telepeseknél két-három év fáziskéséssel játszódott le. Az ötvenes évek elején a mennyiségi szemlélettel átítatott és türelmetlen kultúrpolitika adminisztratív eszközökkel kívánta megvalósítani a nemes célokat, a spontán folyamatok felgyorsítását. A munkás-paraszti tömegek beáramlása a bonyhádi gimnáziumban a telepés parasztság, főleg a bukovinai székelők nagyarányú beiskolázását jelentette. Az ötvenes évek tendenciáit az 1956-os forradalom éve törte meg, azt követően a beiskolázási viszonyok újra a spontán folyamatok elérte szinten stabilizálódtak.

A beiskolázási adatok alapján körvonalazhatóvá vált a három telepés csoport szociális helyzetének, kulturális színvonalának alakulása.

A bukovinai székelők homogén tradicionális paraszti társadalmát lassan formálta át a modernizáció, a leghátrányosabb helyzetű telepés-csoport volt, kulturális felemelkedésük mennyiségi eredményei csak a vizsgált időszak után lettek minőségigé, modern értelmiségük kialakulásával.

A felvidékiek agrár jellegű népesség falusi értelmiséggel és kispolgársággal. A legmozgékonyabb és legkulturáltabb telepés-csoport. Kevés a munkás köztük, de az iparosítás konjunktúrája felszívta és beépítette az átalakuló struktúrába kispolgári-parasztpolgári rétegeiket.

Az erdélyiek társadalmi tagozódásában a hivatalnoki-kispolgári és értelmiségi rétegek a meghatározóak. Mobilitásuk iránya az ipar és a szolgáltatások felé tendál. Kulturális nivójuk a felvidékiekhez hasonlóan nem maradt el az „őslakos” völgyesiektől. Egészében valamennyi telepés kategóriában megfigyelhető egy intergenerációs folyamat, amely összekapcsolódott a szülők nemzedéken belüli mobilitásával.

6. AZ ETNIKAI-NEMZETISÉGI CSOPORTOK SZERVEZŐDÉSEI A VÖLGYSÉGBEN

6.1. Szervezeti cezúrák 1938-1948

Levéltári kutatásaim és a szakirodalom segítségével az etnikai-nemzetiségi csoportok helyi közösségi szerveződéseit vizsgálom. A Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára irataira, az egykorú sajtóra épülő korábbi saját kutatásaimra és ugyancsak levéltári kutatások forráspublikációra támaszkodom. A Völgységben korábban többséget alkotó németek és a telepítéssel meghatározó elemmé váló bukovinai székelyek közösségi formációit veszem elsősorban górcső alá. Főleg a kulturális szerveződésekkel, a gazdaságiak közül csak egyes szövetkezetekkel foglalkozom, érintem az iskoláztatást, mint a legfontosabb kultúrákövetítő intézményt. Mi maradt meg a korábbi struktúrákból? Milyen új szervezetek születtek? Vajon az elkülönülés, vagy az együttélés tendenciái érvényesültek? A szervezetek vizsgálatában a kiválasztás nem öncélú, mert arra is választ keresek, hogy a telepések beilleszkedésének milyen feltételei voltak?

A Völgység 1945 előtti oktatási-kulturális és gazdasági intézményrendszere egy sajátos felekezeti alapú iskolarendszerrel és az egyletek és szövetkezetek kiterjedt struktúrájával jellemezhető, helyi specifikumát éppen a német nemzetiségi többség adta. Az oktatási és a kulturális szféra a magyar állami-közigazgatási magyarosítási törekvések színtere, helyi és regionális történettudományi kutatások – FÜZES M. (1979,1985,1990), KACZIÁN J. (1991,1991a), SZITA L. (1979, 1980, 1982, 1985, 1991) – bizonyítják, hogy a **többségi német falvakban**, így a Völgységben is, az anyanyelvi oktatás és az egyesületi keretek, mint a szervezkedés és a helyi autonómia terepei többé-kevésbé biztosítottak voltak a német lakosság számára. Jellemző adat, hogy a völgységi járás elsősorban egyházi fenntartókkal jellemezhető 43 elemi népiskolájából 36-ban folyt német nemzetiségi oktatás az 1941 utáni „egységes” rendszerben, ami megfelelt nagyjából az 1935 előtti 'b' típusú kétnyelvű oktatásnak (FÜZES M. 1979, SZENCZI L. 1983, 26. ábra).

A gazdasági szervezetek közül kiemeltem a vidék természeti adottságaira épülő, **intenzív mezőgazdaságát mintegy jelképező marhatartás tejszövetkezeteit.** Az 1890-es bécsi világkiállításon vált ismertté a bonyhádinak nevezett tájfajta, amelynek éppen az egyik legfontosabb tenyésztő területe a járás volt. A 19–20. század fordulóján megalakuló tejszövetkezetek 1939-ben a Völgységi járás szinte minden településén működtek. BODA F. (1975) összesítő adatsora hiányos, mert kihagyta Bátaapátit, Cikót, Majost, Möcsényt, Mórágót. Az iparos-bányász település Mázán, illetve a törpefalu Murgán és Ófaluban elképzelhető, hogy nem volt önálló tejszövetkezet, de tejszarnok lehetett. A feldolgozó üzemek sorában Apar, Bonyhád, Izmény tejfeldolgozóiról tud, viszont nem említi Majost. A megyei tejszövetkezeti mozgalom erősségére jellemző, hogy a települések 70 %-ban volt tejszövetkezet, 1934-ben 91, Bonyhádön 3 is, a két megyei szövetségi feladatokat ellátó központ mellett 1944 októberében megalakult a Völgységi járási tejszövetkezet is. Tolna az ország fejlett szövetkezeti élettel jellemezhető megyéi közé tartozott (BODA F. 1975, *VJFj* 1945).

Az önálló német nemzetiségi törekvések az egyesületi keretek között érvényesültek. A világháborút követő koalíciós korszak helyi viszonyai nem érthetőek a két világháború közötti időszak rövid, a történettudomány részletes forráskutatásokra épülő eredményeinek rövid összefoglalása nélkül (TILKOVSKY L. 1978, 1997, 1998, BELLÉR B. 1975).

A heterogén kisebbségi elit meghatározó irányzatának a **Bleyer Jakab** nevével fémjelzett keresztény-konzervatív csoport bizonyult, törekvéseinek középpontjába a német agrártársadalomra támaszkodva a "népi-ség" megőrzése, egy kisebbségi iskolarendszer és egyleti szintű szervezkedési tér megteremtése volt. Ez visszalépés volt az első világháború utáni forradalmi időszakban elért területi autonómiához képest, hiszen

26. ábra: Német nemzetiségi iskolák 1935-ben - Állami iskolák 1948-ban a Völgységi járásban K. Balogh J. (1990, 546-552.)

Fig. 26. Schools of German minority 1935 - Schools after secularization 1948
By J. K. Balog

déli német kerületének székhelye éppen Bonyhád volt. A trianoni trauma szabta meg a magyar nagybirtokos-nagybirtokos uralkodó körök nemzetiségpolitikáját. A bleyeri nemzedék ezekhez a feltételekhez alkalmazkodott. Bleyer szócsöve, a "Sonntagblatt" révén követelte a kirakatpolitika helyett a rendeletekben deklarált nemzetiségpolitika érvényre juttatását (BELLER B. 1975). Az 1925-ben megalakult országos szervezet, a **Német Népművelődési Egyesület – Ungarländischer Volksbindungsverein (UDV)** megmaradt a kulturális célok elérése szintjén, s egy évtized alatt a magyarországi német falvakban meghatározóvá vált.

A **felgyorsuló asszimilációs folyamat** mutatta, hogy Tolna-Baranya-Somogy megyékben az 1920-as 240000 fős németiség létszáma 40000 fővel csökkent, főleg a **szórványok területén, a többségi német falvak viszont a német nyelvoktatást megőrizték a kétnyelvűség bázisán.**

A világgazdasági válság, az átalakuló geopolitikai helyzet, az európai társadalmak polarizációja radikalizálta a magyarországi németek vezetőinek új generációját. Bleyer halála és korábbi törekvéseinek kudarcra a **Franz Basch** vezette csoport előretörését hozta, jogos nemzetiségi követeléseket fogalmaztak meg, teljes autonómiát, nemcsak kulturális, hanem önálló gazdasági szervezkedés szintjén is. Célul tűzték ki a német kisebbség teljes megszervezését, "népi német" jelszavakkal és sikeres propagandával olyan mozgalmat indítottak el, amely az UDV-hez viszonyítva tömegeket mozgósított. E propagandát azonban már a hitleri Reich pénzelte. 1938. november 26-án a Német Birodalom nyomására Budapesten megalakult a **Magyarországi Németek Szövetsége – Volksbund der Deutschen in Ungarn**, amely már a német sorsközösségre helyezte a hangsúlyt. 1940 augusztusában a bécsi népcsoport-egyezmény teljesen szabad kezett adott tevékenységének. Alapszabályát 1939 áprilisában hagyta jóvá a belügyminiszter, minden olyan községben alakíthatott csoportot, ahol 20 tagja volt (TILKOVSKY L. 1978, 1997, 1998).

A **vidéki zászlóbontó nagygyűlésre éppen a völgyeségi Cikón** került sor, ahova 1939. április 30-án 30000 embert hívtak egybe. A következő országos nagygyűlés helyszíne a német többségű Völgyesgben fekvő Hidas volt 1940. augusztusában 12000 résztvevővel. Tolnában ezt követően 56 településen jött létre helyi csoportja, nem véletlenül teszi KACZIÁN J. (1991^a) 1940-re a népművelődési egyesület vidéki szervezeteinek felszámolódását (TILKOVSKY L. 1978, KACZIÁN J. 1991a, SOLYMÁR I. 1997a, KOLTA L.- SOLYMÁR I. 1994).

A Volksbund gazdasági tevékenységével kevesen foglalkoztak a kutatók közül, V. KÁPOLNÁS M. (1997) ipartörténeti kutatásaiban érintette Mühl Henrik Volksbund-vezető agresszív törekvéseit a tejszövetkezetek átvételére. Kakasdon és Cikón sikerült kezükbe venni a helyi szövetkezetet, és a Majosi vajüzem megszerzésére is törekedtek.

Mi volt a Volksbund a német falvak egykori lakossága számára? Ez a kérdés számos újabb lezáratlan vitatott kérdést vet fel, amire nem feladatunk felelni, de nem is lehet egyértelmű válaszokat adni. Formailag törvényesen bejegyzett egyesület helyi csoportja, amely a falusi kulturális élet és a szervezkedés kereteit biztosította? Az asszimilációt kiküszöbölő iskolarendszert és korlátlan nyelvhasználatot, a német identitást megőrző és követelő egyre inkább autonóm szervezet? A német nemzetiség alsóbb néprétegeinek, az agrár-proletariátusnak, a kisbirtokosoknak gyámolítója, a mobilitás élesztője? Támaszt adó szervezet a magyarosítást helyben képviselő közigazgatással, iskolákkal, egyházzal szemben? Ugyanakkor vajon érzékelték-e, hogy a kulturális és gazdasági felemelés szándéka párhuzamos a nemzeti szocialista ideológia becsempészésével, a Herrenvolk elmélet súlykolásával, az apolitikus és tudatlan tömegek megtévesztésével, a hitleri Reich háborús céljainak kiszolgálásával? TILKOVSKY L. (1997, 1998) hangsúlyozza a Volksbund tevékenységének káros voltát, különösen a harmadik SS toborzással kapcsolatosan, egyben felveti az akkori magyar kormányzat felelősségét abban, hogy teljes egészében kiszolgáltatta a német nemzetiséget a háborús célok érdekében.

Az 1942. január 25-én, Bonyhádon megszületett **Hűséggel a Hazához mozgalom** a magyarországi németiségnek a magyar hazához való hűségét hangoztatta, éppen a Völgyesgben érte el a legnagyobb szervezettségét, de nem tudta sem helyben, sem országosan ellensúlyozni a Volksbund térnyerését (TILKOVSKY L. 1974, KACZIÁN J. 1991^a, KOLTA L.- SOLYMÁR I. 1994).

A hűségmozgalom vezetői-alapítói az egyre inkább asszimilálódó német származású értelmiségiek, a vezető szerepet a falvakban is ők játszották, a mozgalom bázisában agrár-népeesség két szélső pólusát ragadhattam meg. A vezető szerepet a tekintélyes gazdák, jegyző, pap, tanító vitték. A vezetőség kapcsolatai bizonyos arisztokratákkal, Bethlen Istvánnal és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel a mozgalomnak a felsőbb körök általi nem hivatalos támogatottságát is mutatják, a helyi közigazgatás és az egyháziak szimpátiáját is élvezte (SZÖTS Z. 1992). A sztálingrádi vereség után viszont már egyre inkább meg tudta szólítani a hazai németiséget.

A világháború alatt már sok egyesület tagsága szétzilálódott, több pedig szüneteltette tevékenységét. A német megszállás – 1944. március 19. – után a GESTAPO, majd a nyilasok fejezték le a Hűségmozgalmat, vezetőinek üldözésével, bebörtönzésével. A Volksbund

vezetői és helyi prominensei a német csapatokkal elhagyták az országot.

Az itt maradt németek kollektív büntetésének első lépése volt a megszálló szovjet hadsereg kényszermunka akciója 1944 karácsonyától – 1945 januárjától, amely nem tett különbséget volksbundos, hűséges, vagy a semleges németek között. Az egyleteknek, mint szervezkedési kereteknek a létjogosultságát először a fegyverszüneti egyezmény alapján 1945 februárjában született 1945/525.sz. ME rendelet kérdőjelezte meg, amely haladéktalanul feloszlatta a Hitler-barát egyesületeket, ez a rendelet csak április elején vált köztudomásúvá Tolna megyében (KACZIÁN J. 1991a). A földreformrendelet viszont az egyéni felelősség vizsgálata és megállapítása nélkül a hazaárulók, háborús és népellenes bűnösök közé sorolta a Volksbund tagjait, teljes egészében elkobzandónak ítélve földjeiket.

Az egyesületek működésének felülvizsgálata tárgyában kiadott 20165/1945. BM. sz. rendelet 1945 júniusában az egyesületi alapszabályok ellenőrzését, a vezetőségek és tagság 1939. szeptember elseje utáni magatartásának vizsgálatáról rendelkezett. Ezt követően több hullámban vették revízió alá az egyletek működését.

Az 1946 eleji kitelepítés kezdetekor az érintett megyék önkormányzatát és az egyéb szervezetek működését is felfüggesztette a belügyminiszter. Az egyéni túlélési stratégiák – szökés-bujkálás, elköltözés a bányavidékre, ipari centrumokba, magyar falvakba – mellett az MSZDP és FKGP, a szakszervezetek, az egyházak és a Hűségmozgalom kínáltak a kitelepítés alóli mentességet és védelmet a helyi németek számára. Önálló, deklaráltan nemzetiségi helyi szervezetekkel járó közösségek kialakítására évtizedekkel később lesz csak lehetőségük.

A németek számára 1945-től – nemcsak egyleti szinten – sorra bezárultak a szervezkedési – érdekérvényesítési lehetőségek. A rendőri felügyelet alá helyezés, vagyonekobbzás, összetelepítés, internálás, egyéni igazoló eljárások, a választásokból való kizárás, a németnyelvű oktatás felszámolása, a politikai jogok megvonása után a megmaradó magyarországi német kisebbség törvényen kívülé vált, s ez a jogfosztó állapot fennmaradt 1950-ig. Az iskolák államosításával, a korábbi felekezeti alapú iskolák és a községi iskolák összevonásával megszűnt a nemzetiségi alapú elkülönülésnek a lehetősége a völgyeségi falvakban, egyben a sok esetben magyarul sem beszélő német gyerekek és a magyar tanulók egy közösségbe kerültek (26. ábra). A törvényi szabályozás ugyan egyenjogúsította a német nemzetiséget, de nemzetiségi nyelvű oktatásuk újbóli megszervezése csak az 1956-os forradalom után történt meg Tolna-Baranya megyében (FÜZES M. 1982).

Az első cezúrát a közösségi szerveződések tekintetében 1944-45 jelentette, a második még radikálisabbat az 1948-as államosítás, illetve a sztálinista fordulat. 1948-49-ben már nemcsak a háború alatt kompromittálódott, hanem a falvak korábbi és a koalíciós időkben létrehozott szervezeteit, így a Völgyesség autonóm gazdasági, érdekvédelmi és karitatív, valamint kulturális-sport, egyházi és gazdasági szervezeteit is megszüntették (KACZIÁN J. 1991, 1991a).

A telepések közül a **felvidékiek** polgárosult gazdatársadalma a helyi lakossághoz hasonlóan egyesületekben, önkormányzatokban és politikai pártokban szerveződött otthon. Volt viszont egy nagyon lényeges különbség, a felvidékiek alapvetően egy síkvidéki áru-termelő gazdálkodást folytattak és nem ismerték, nem ismerhették a helyiek dombsági gazdálkodását. Idetelepítésük szórt jellege, döntően meghatározta szervezkedési lehetőségeiket, mert ez oly mértékű volt, hogy még a települési és rokonsági-családi kereteket is teljesen szétforgácsolta. Már a telepítésük időpontja is, – 1947-48 – lehetetlenné tette, hogy egy vallásos és a polgári mentalitású néptöredék érdekeit saját szervezetekben érvényesíttesse a kialakuló totális állammal szemben. Legtehetősebb tagjaik éppen a kulákság elleni harc oltárán véreztek el.

6. 2. Elkülönülés vagy együttélés: székely autonóm törekvések 1945-1950

A Völgység legnagyobb telepese csoportjának a bukovinai székelységnek alapvető közössége a rokonsági nagycsaládi rendszer mellett az öt falu közössége volt Bukovinában. Mindkettő, már a bácskai telepítés során erodálódott a telepszerűvé tagolással, a földjuttatás kiscsaládi preferáltságával. Bukovinában kénytelen-kelletlenül vagyoniukat hagyták, a Bácskából való menekülés ingóságaitól fosztotta meg őket, földönfutóvá lettek. A „nagy futás” után a második telepítési sokk érte őket, hiszen másodszor költöztették más házába, más földjére. Megint 37 településre szórták szét az öt falu népét. Szűk, néhány papból és tanítóból álló értelmisége helyett a hozzájuk csatlakozó erdélyi, székelyföldi értelmiségiek adtak számukra új életstratégiát az anyaországban. Bodor György, Földi István, Herepei János, Kovácsy Pál, Szakács Antal útjának, törekvéseinek kifuttatására azonban nem hagyott időt, nem adott lehetőséget a történelem.

Éppen a tájegység német lakossága miatt fogalmazta meg **székely vármegye tervét Bodor György**. Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai környezetéhez tartozott, 1945 tavaszán lépett be a Nemzeti Parasztpártba. A Parasztpárt a fővárosban székely szervezetet kívánt létrehozni. Bodor visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy e szervezet számára kettős feladatot szabott meg. Aki haza tud menni Székelyföldre, azt segíteni kell ebben, aki valamilyen oknál fogva nem tud haza jutni... *„a német kérdés megoldása kapcsán helyezték el egy megteremtendő székely vármegyében”* (BODOR GY. 1975. p.75.). Szerinte két vidék jöhetett számításba, Buda, illetve Bonyhád környéke, mert itt volt a székelység elhelyezésére alkalmas összefüggő németek által lakott terület. A Völgységet tartotta alkalmasabbnak, mert véleménye szerint gazdálkodása hasonlított a székelység által ismert gazdálkodási módszerekhez, másrészt zárt vidék. Buda környéke nem önálló tájegység és túl közel van a fővároshoz, s a nagyváros hamar felszívna a kirajzó székelységet, ezzel elveszítenék népi hagyományaikat. Bodor maga is elismerte, hogy koncepcióját antidemokratikus módon a német lakosság Németországba történő kitelepítésére alapozta (BODOR GY. 1974) Jogalapot pedig erre akkor még csak a 600/ 1945. ME. III. 18 /III. 15/ földreformrendelet 4. §-a képezte, amely kimondta, hogy el kell kobozni a Volksbund- tagoknak, mint háborús bűnösöknek a birtokait.

Bodor székely közérdekű célokra egy székely vagyont kívánt teremteni, a települések területén lévő állami erdőkből, a földreform-törvény szerint megmaradó tíz százalékra tehető tartalékföldekből, a lakóházak hiányában betelepítetlen uradalmi földekből, az itt-ott üresen maradt házakból pedig egy **székely közbirtokosságot**. A népi önkormányzatnak tagságát a földhözjuttatottak alkották volna. A közbirtokosság jövedelmei finanszírozták volna a székelység gazdasági és kulturális felemelkedését.

Antidemokratikus és emberieségi szempontokat is nélkülöző feltételeivel és megvalósításával kapcsolatos aggályokat egy másik kortárs, Illyés Gyula fogalmazta meg 1945-ben a dunántúli fölosztásról szóló riportsorozatában: *„Az elsőik között voltam, aki annak idején – még Hitler hatalomra jutása előtt – a dunántúli német veszélyről szót ejtettem...”* Elismerete, hogy a népi írókban már akkor felötlött a magyarországi németek kollektív kitelepítésének gondolata. *„Itt a pillanat, amikor szembe kerül bennem a gyakorlat és a szellem embere, és a humanista, sose éreztem ilyen megrázóan. Én elvekről beszéltem, az igazságot néztem, ...de itt már embereket látok”* ILLYÉS GY. (1985. p.12.)

Amikor Bodor megvonta a telepítés mérlegét, elismerte a székely vármegye terve nem elképzelései szerint realizálódott, **a zárt telepítés** a körülmények folytán nem sikerült. Ösy-Oberding Györgynek erről levelében így írt: *„Az volt a célom, hogy a székelyeket zártan telepítsem le. Amennyire az adott viszonyok /közt/ lehetett, sikerült is olyan Aranyosszék féle dolgot csinálni...Az egész álomból, ami engem hajtott- egy kicsiny Székelyföld, egy miniatűr Erdély, az itt lakó székelyek röghözkötése”* (TMÖL Bodor György

iratai).

A Völgyési Telepesek Központi Szövetkezete Értesítője szerkesztőségi cikke – valószínű, hogy Bodor írása – így mutatta be Aranyosszéket: „V. István király adományozta a kézdi székelyeknek 1270 körül vitézi szolgálataikért. A településükkor 29 falut szállottak meg és önálló székké szerveződtek. E szék 1876-ig, tehát 600 esztendőn át megőrizte önállóságát, pedig területileg nem függött össze a Székelyfölddel. E vidék ma meglévő 23 falujában a lakosságnak körülbelül fele székely, a másik fele román. Nagyságát, lélekszámát és népességi viszonyait tekintve a Varsádtól Himesházáig terjedő Bonyhádvidéki település nagyon sok hasonlóságot mutat Aranyosszékkal. Velünk az Aranyos földén, Felvincz vidékén települt kézdi székelyek sorsa ismétlődik” (VTKSZÉ 1947. március 12. p.2.).

A székely telepesek megalakuló első szervezetei a **földigénylő bizottságok** voltak. A földreform-törvény igen széleskörű feladat- és hatáskört biztosított számukra, ugyanakkor lehetővé tette, hogy a földhözjuttatottak **földműves-szövetkezeteket** hozzanak létre. Az országban az elsők között volt, s mint ilyen helyi spontán szövetkezeti szerveződés lehetőséget nyújthatott a székelységnek, hogy hozzá jusson a kisajátított termelőeszközökhöz, szerepe lehessen a termelésben és mindennapos élelemgondjainak megoldásában (BODA F. 1975). Azonban a rendelet nem körvonalazta pontosan, hogy milyen jellegű szövetkezést favorizál. A szövetkezet fennmaradt szövetkezeti alapszabálya szerint Bodor egy általános szövetkezetet kívánt létrehozni a gazdasági és társadalmi feladatok számára egységes szervezettel, beszerző és értékesítő funkciókkal, sőt kulturális feladatokat is megfogalmazott (TMÖL Bodor György iratai).

1945. június 10-én a 32 székelyek által is lakott község kiküldöttjei, a földigénylő bizottságok tagjai az első félórán formálisan megalakították a községi földműves szövetkezeteket, majd ezek szövetkeztek, mintegy szövetséget alkottak. A Bodor György vezette Telepítési Hivatal stábja alakult át a **Völgyési Telepesek Központi Szövetkezete** vezetőségévé. Veres Péter javaslatára úgy döntöttek, hogy **a székelység a Nemzeti Parasztpárton keresztül kapcsolódik be a politikai életbe**. Ezt azért ítélték szükségesnek, mert csak így küldhettek képviselőket a **nemzeti bizottságokba**, a **birtokrendezési tanácsokba**, **földosztó** és egyéb **bizottságokba**. Ezek az intézmények ugyanis a pártkoalíció szervezetei voltak. A földigénylő bizottságok, szövetkezet, párt teljes szervezeti és személyi egysége valósult meg (LÁSZLÓ P. 2002).

A **szövetkezeti szövetség** tevékenységét értékelők számára egyértelmű, hogy nem is gazdasági társulás, hanem elsősorban **érdekvédelmi szervezet lett** (TALPASSY T. 1945, TÖRÖK A. P. 1947, ŐSY-OBERDING J. 1967, BODA F. 1975). Bodor az 1945. július 4-i budapesti pártközi értekezleten jelentésében azzal indokolta a szövetkezeti központ létét, hogy a székely telepes községek többségében nincs megfelelő vezető, és így a telepesek elsőrendű érdeke központi és egységes irányításuk, a helyi közigazgatás és a helyi lakosság ellenállása miatt is nélkülözhetetlennek tartotta (KÖHEGYI M.-TÓTH Á. 1991). A szövetkezet nem a közigazgatási határokhoz igazodott, hanem a székelyek települési területéhez, és átvette a Telepítési Hivatal funkcióit. Jellemző, hogy kezdeményezték a BM-től 1947-ben, hogy Hidas, Egyházaskozár, Szárász kerüljön Tolna megyéhez, a Pécsváradi járás székely telepes falvai pedig a Mohácsi járáshoz, sikertelenül (VTKSZÉ. 1947. március 12.). A lehető legszélesebb önkormányzatra törekedett, minden ügyes-bajos dologban az újjazdák hozzá fordultak.

A **legfontosabb feladatának a szövetkezet kezdetben a telepítés befejezését tekintette**, hiszen az április végétől lejátszódó hathetes rohammunka sok esetben gyakorlatilag a házak és ingatlanok birtokbavételében merült ki, a földek felmérése és kiosztása hosszan elnyúló folyamat volt. Bár a telepítés folytatására júniustól a Népgondozó Hivatal, a földek kiosztására, a tagosításra **a földigénylő bizottságok** és a Földhivatal volt hivatott a VTKSZ éppen a földigénylő bizottságokon keresztül tudta érvényesíteni befolyását (BODA

F. 1975).

A megyében is nehezen tisztázható a ténylegesen működő szövetkezetek köre. 1946 december elsejéig hivatalosan 77 földműves szövetkezet volt Tolnában, 15 a járásban, ebből a székely többségű telepés községekben Bonyhádvarasd, Cikó, Kisdorog, Lengyel, Kakasd, további kettő Diósberényben és Felsónánán (*Szövetkezeti Kompas az 1948-49. évre*) Azonban ennél valójában több volt, mert cégbíróági bejegyzés nélkül is működtek.

A központ gondoskodott arról, hogy a földműves szövetkezetek megfelelő vagyoni juttatásban részesüljenek, mindenütt kaptak megfelelő gazdasági épülettel ellátott házat és összesen 28 traktort és 30 cséplőgépet, több szövetkezetüknek malombérletet juttattak (TÖRÖK A. P. 1947).

A **szövetkezetszervező tevékenységben** nemcsak a földműves szövetkezetek esetében vette ki a részét a központi szövetkezet. A fentiekből már kiderült hogy Völgység és Tolna-Baranya gazdasági életében a két világháború között milyen meghatározó volt a mezőgazdaságban az intenzív tejelő irányú marhatartás. A bonyhádi tájfajta bázisán alakultak azok a tejszövetkezetek, amelyek a minőségi tejtermelést és értékesítést biztosították. Még a VTKSZ tagértékesítőjének szerkesztőségi cikke is elismerte, a telepítés idején súlyos zavarok támadtak a tejszövetkezetek működésében, azok legtöbb helyen megbénultak (*VTKSZÉ 1947. január 26.*). Újjászervezésük szükségességét az FM és a VTKSZ is felismerte, de csak 1947 februárjában alakultak újjá a székelyek települési területén 29 községben. A legfontosabb korábbi tejtermelő körzetekben, Bonyhádon, a Völgységben 24, a járáson kívüli három (Diósberény, Dúzs és Felsónána), Baranyában három (Hidas, Véménd és Palotabozsok) település tejszövetkezeteinek újjáalakulásáról van tudósítás értesítőjükben. Mucsfán a régi tagság 146 tagjából csak 25-en maradtak meg, a telepések közül viszont csak 39-en léptek be, Kisdorogon 117 székely telepés csatlakozott a megmaradó 57 régi taghoz (*VTKSZÉ 1947. március 12.*). Utóbbi település az egyetlen, melynek tejszövetkezeti működéséről TALPASSY T. (1945) tudósít. E mögött az a tény húzódik meg, hogy a háborús események miatt létszámában is megapadt és minőségében leromlott a tehénállomány, ebből fakadóan a piaci tejértékesítés szinte megszűnt.

1947 decemberében a szövetkezeti felügyelő szinte 100 % -os szervezettséget jelentett a megyében 108 település, 106 tejszövetkezetének regisztrálásával, de kampányszerű szövetkezeti szervezés nem jelent újra működő rendszert (BODA F. 1975). Arra, hogy a tejszövetkezetek ténylegesen is működtek-e a Völgységben, csak a töredékes adatokból lehet következtetni. 1947-ben csak négy szövetkezet (Kismányok, Mucsfa, Kisdorog, Hidas) tejértékesítéséről és a börzsönyinek a felvásárlóval való vitájáról van információ.

Döntőnek bizonyult a székely telepések igénye és életmódja, amely inkább az önelátásra rendezkedett be ebben az ágazatban. A tejszövetkezetek újjáalakulásának folyamata is mutatja, kulcskérdés a megfelelő szakértelemmel bíró termelők megléte, a helyiek bevonása nélkül ez nem volt lehetséges, illetve a telepéseket meg kell tanítani a minőségi tejtermelés fogásaira

A töredékes adatokból nehezen tudjuk megítélni a szövetkezeti központ gazdálkodását. Nem egybehangzó a szövetkezeti könyvelő megállapítása a tabódi 50, másutt 80, illetve 150 holdnyi nagyságú elhagyott föld megműveléséről. ÖSY-OBERDING J. (1967) annak közös megmunkálásáról tud, szövetkezeti ügyvezető értékelése viszont a területnek a központ költségén való megműveltetéséről. Ebből is származott jövedelmük, illetve a cséplőgépeik keresetéből biztosíthatták az őszi vetőmagot (TÖRÖK A. P. 1947, ÖSY-OBERDING J. 1967, BODA F. 1975).

Az 1946. augusztus 4-én újjáalakított **Bonyhádi Földműves Szövetkezetet**, amelyet a szövetkezeti központ tekintélyes, de elhanyagolt állapotú és üzemképtelen, de elsősorban ipari jellegű vagyonnal látott el, a tagszövetkezeteket és a telepéseket ellátó, ipari és szolgáltatató központtá kívánták fejleszteni. A helyreállítás után mezőgazdasági ipari csoportot,

11 fő alkalmazottal gépjavító műhelyt és 20 fővel háziipari, szövő, kártoló és festőüzemet hoztak létre. 1947 januárjában megkezdtek egy gyapjúmosó üzem építését, gyapjúfonó-, szövő és kötőüzem beindítását tervezték (KONCZ I. 1947).

Ha ütköztetem a korábbi elképzeléseikkel, baromfikeltető, szeszfőzde, gyümölcsaszaló, faiskola és gyapjúvanyoló szerepelt terveikben, látható, hogy a **gépek hasznosítása és a hagyományosan székely háziparnak számító fa- és gyapjufeldolgozás** realizálódott (TALPASSY T. 1945). A juhtartás a Völgységben elsősorban gyapjú irányú volt, nem fejték az állatokat. 1947-ben a juhok fejésének megkezdéséről, és feldolgozásának kísérletéről van ismeretem. 1949-ben a Völgységi járás vezetett a megyében a juh-kecsketartás tekintetében, középmezőnyben volt a nem igazott marhaállományával, a legtöbb lovat tartották a megyében, igaz ebben már a felvidéki gazdagparaszti állatait is számításba vették (KSH 1950).

Összefoglalva, a gazdasági tevékenység jelentősebb volt, mint az a hiányos források alapján feltételezhető. Nem volt meg azonban a kellő szaktudás, a hely, a piaci kapcsolatok ismerete. Nem is beszélve arról, hogy éppen ez a gazdasági háló szakadt szét a háború és a telepítés következtében. A háborús pusztítás, a megszálló hadsereg felélési gyakorlata, majd a jóvátétel, az agrárrolló kinyílása, az életképtelenek bizonyuló kisbirtokos struktúra nehezítette meg a konszolidációt, majd a kuláklista és a kibontakozó erőszakos kollektivizálás tett pontot a telepese csoportok beilleszkedésének szerves lehetőségére.

Az egyetlen olyan székely szerveződés, amelyhez az állam a szükséges anyagi feltételeket is biztosítani tudta, az a **Bonyhád-környéki Székely Telepes Községek Szabadművelődési Hivatala** volt. Ugyanakkor a fordulat évéig magán viseli a magyar művelődésben egy a demokratikus önszerveződésre épülő rövid korszak jegyeit is. 1945 nyara a koalíciós idők új művelődési koncepciójának nyitánya is volt. A meghirdetett program tartalmában elvetette a két világháború közötti „népművelési” koncepciót, helyébe az alulról építkező, öntevékenységet feltételező, „szabad művelődést” állította. A Kodály és Bartók által is feltárt tiszta forrást, a népművészetet akarták magasra emelni, az iskolázottságban elmaradt társadalmi rétegek felzárkóztatására is törekedtek. Ez a szabadművelődési korszak azonban csak néhány évre korlátozódott (LÁSZLÓ P. 2002). Alapvető LÁSZLÓ P. (2002) Új Magyar Központi Levéltárban végzett kutatására épülő tanulmánya, erre és a korabeli helyi sajtó kutatásomra is építek, amikor röviden értékelem e szervezet jelentőségét.

Tolna megyében rendhagyóan két önálló szabadművelődési hivatalt hoztak létre, a megyeit és a Bonyhád-környéket, hogy a Völgység falvaiba letelepedett székelység beilleszkedését, sok tekintetben elmaradt iskolán kívüli művelődés korszerű alapokra helyezését önálló szervezet célozza meg. 1945 októberétől 1949 januárjáig, annak megszüntetéséig dolgozott a bonyhádi székhelyű szabadművelődési hivatalban Kovács Pál, korábban erdélyi népiskolai tanító, Kolos vármegye népművelési titkára (VTKSZÉ 1947. január 26, LÁSZLÓ P. 2002, FÖLDI I. 1987). Helyettese és tanügyi előadó a gyergyóalfalui születésű polgári iskolai tanár Szakács Antal volt (KOLTA L. 2000).

A **bonyhádi körzet** a völgységi járáson kívül felölelte a dombóvári, simontornyai és a központi járások székelyek által lakott falvait. Még 1947-ben is kezdeményezte a székely szövetkezeti központ a kultuszminiszternél, hogy a szabadművelődési körzet hatókörét terjessze ki a baranyai községekre is, sikertelenül (VTKSZÉ 1947. március 12.). A körzeti központoknak kijelölt települések Bonyhádon kívül Nagymányok, Lengyel, Tevel, Bátaszék voltak (LÁSZLÓ P. 2002).

A bonyhádi körzetben legjelentősebb **iskolán kívüli oktató kezdeményezés** a bátaszéki kísérleti jellegű szabadművelődési népfőiskola, a Bátaszéken, Lengyelen, Hőgyészen, Nagymányokon tervezett szabadiskola volt. A szervezők a program összeállításában nagy önállóságot kaptak. A beiskolázott – hányatott sorsú – székely fiatalság felkészültsége egy-

részt nagyon alacsony színvonalú volt, másrészt a székelységet nem kellett megtanítani újra saját ősi kultúrájára. Az ide telepített székelység ekkor még őrizte dalait, táncait, ruházatának formakincsét. Az elsajátításra váró tantárgyak sorában kiemelt helyet kaptak a társadalmi ismeretek és közismereti tárgyak (LÁSZLÓ P. 2002).

Elsőrendű feladattá vált azoknak a Tolna megyében honos praktikus termelési fogásoknak az elsajátíttatása, amelyeket az ide települő székelység nem ismert. Ilyenek voltak a szőlőművelés, a bor kezelése, a hal- és vadgazdálkodás. Osztom ŐSY-OBERDING J. (1967) véleményét, mely szerint egyértelmű, hogy a bukovinai székelyek **gazdasági kultúrája** az elismerten magas szinten álló sváb gazdák szintje alatt állott, de ezt differenciáltabban kell értékelnem. SEBESTYÉN Á. (1976) gazdálkodásról szóló kötetében a külterjes jellegű állattartást írja ugyan le, de a talajerő-utánpótlás szerves változatát is részletesen taglalja. Bukovinában csak télen istállóztak, és a tejtermelő állattartásban hiányoztak a tapasztalataik.

A szőlőművelésnek a bukovinai klíma egyáltalán nem kedvezett. Igaz, hogy színvonalas szőlőtermesztéssel csak néhány völgyeségi falu bírt. A gyümölcsstermesztésben sem az itteni másodlagos gyümölcsfa hasznosításra törekedtek, hiszen „livádák”-kal, gyümölcsöskertekkel minden bukovinai faluban rendelkeztek. Zöldség termesztésük viszont magasabb szintű volt, hiszen Észak-Moldva ellátói voltak. HALÁSZ P. (1973) bizonyította be, hogy piacra termelő hagyma- és káposztatermelésükkel vették ki részüket a bukovinai etnikai munkamegosztásban. SEBESTYÉN Á. (1976) gazdálkodásról szóló kötetében a búza és kukorica, a kender és len, valamint a burgonyatermesztés fogásait részletesen leírja.

Viszont a modern és korszerű gazdálkodás műanyagaival, műtrágya, növényvédő szerek, nem találkoztak. A dél-dunántúli intenzív tejelő irányú marhatartást kétségtelen, itt ismerhették meg. Éppen a legelmaradottabbnak tartott andrásfalviak gazdálkodásának technikai fejlődésére és vállalkozó szellemére is vannak egyedi példák. Bognóczy Géának a megyei múzeumban őrzött fényképfelvételei, bizonyos technikai újításokról, a három ekevasas szántóeszközzel, a markerről például, amerikai székely cséplőgépeiről és Hoffer-Schrancz traktoráról is van információ, ezek elterjedtsége azonban nem lehetett általános.

A tanfolyamoknak az évek során rendkívül gazdag, változatos formái működtek a körzet településein. A mezőgazdasági szakmai tanfolyamok mellett voltak átfogó, általános ismereteket nyújtó formák, az ún. egykalászos, valamint szövetkezeti gazdaltanfolyamok. Ezekkel már bácskai rövid életükben is találkoztak, természetesen Bukovinában erre nem volt lehetőségük.

Az analfabéta tanfolyamokra azért volt szükség, mert a csaknem 20 éves rájuk erőltetett román nyelvű oktatás azt eredményezte, hogy a fiatal generációk 2-3 éves románnyelvű oktatás után valóban jórészt kimaradtak. ZSÓK B. (2005) tárta fel levéltári források alapján Bognóczy Géa andrásfalvi református lelkész küzdelmét az utolsó magyar iskola megtartásáért.

Bonyhádon és a körzet falvaiban részben öntevékenyen indult el 1945/1946 telén a népi tánccsoportok, színjátszók, énekkarok szerveződése. 26 községben ifjúsági önképző kör, Bátaszéken, Kakasdon, Majoson és Nagyvejkén énekkar működött (*VTKSZÉ 1947. január 26.*). A szabadművelődési hivatal feladata abból is állt, hogy gondoskodott a művészeti csoportok vezetőinek a továbbképzéséről és szervezte a kulturális jellegű találkozókat, tapasztalatcseréket. Ezek is erősítették a települések lakosságának összetartozását.

A kulturális szervezetek sokat tettek a bukovinai székelyek megyei megismertetéséért. 1947 júniusában a szekszárdi megyeházán tartott székely napok népművészeti kiállítását és népi műsoros délutánját értékelte úgy a megyei lap, hogy „*Választóvíz. Ez volt a székelyek három napos bemutatkozása. Egy kis társadalmi vizsga*” (*Tolna megyei Néplap 1947. június 11. p. 3.*)

A szabadművelődési hivatal jelentőségének értékelésében egyet értek László Péterrel. „*A bonyhádi hivatal életre hívását éppen a székelység sajátos helyzete indokolta. Integrálásuk a*

magyar politikai, gazdasági, kulturális életbe megkülönböztetett gondosságot és figyelmet igényelt. Ha a hivatal tevékenységét, programjait nézzük, abból is kiderül, hogy a székelység igényei álltak a középpontban. A szabadművelődés néhány évének legsikerültebb tevékenysége a székelység kulturális identitásának megőrzéséért tett erőfeszítés volt. Felbecsülhetetlen az a munka, amelyet a szabadművelődésben dolgozó emberek a kulturális hagyaték összegyűjtéséért, megőrzéséért, a hagyományok ápolásáért végeztek. A hangsúlyt ezen a téren nem az önfeladásra, a minél gyorsabb beolvadásra, hanem a különbözőség hangsúlyozására helyezték.” (LÁSZLÓ P. 2002. p.225.).

A székel nép csoport gazdasági integrációját egyengető munkájuk népszerűsége mutatta, hogy szükség lett volna a táj adottságaihoz igazodó, intenzív állattartást, földművelést igénylő termelési kultúra elsajátítására, azonban ez hosszabb időt igényelt volna. A 4320/1949 MT rendelet megszüntette a szabadművelődés intézményeit (LÁSZLÓ P. 2002).

A teveli „Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézet és Internátus”-t alapító Földi István élete az erdélyi értelmiség tipikus életútja. A kézdivásárhelyi születésű rajz- és ábrázoló geometria szakos tanárt sokoldalú közéleti tevékenysége lakóhelye és környéke elismert személyiségévé tette. 1936-ban, amikor a katolikus egyház két éves bentlakásos mezőgazdasági iskolát szervezett, ő volt az iskola lelke. Erdély visszacsatolása után is tanított, majd Sepsiszentgyörgyön a Székelyföld népművelési felügyelője lett. A háború késztette menekülésre, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban kapott állást. Erdélybe nem térhetett vissza, ezért önként vállalt feladatként egy újabb iskola szervezéséhez fogott. A Bonyhád környékére települt bukovinai székelyek számára erdélyi kollégáival együtt megalapította a teveli **Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézetet, amely 1946-tól 1949-ig működött (VTKSZÉ 1947. január 26).** Az 50 helybeli és mintegy 200 környékbeli gyermeknek iskolát és internátust teremtettek a semmiből. Ez egy olyan kezdeményezés, amely bár akadt helyi német diákja, a bukovinai székelység kinevelését tűzte ki célul (SIMON K. 1996).

ANTAL Á. (2004) a feladat különleges pedagógiai voltát a jelenlegi moldvai csángó fiatalok erdélyi beiskolázásához hasonlítja (ANTAL Á. – INCZE L. – SZABÓ J. 2004). Földi István és székelyföldi tanártársai által vállalt különleges nevelői feladat, hogyan lehet esélyt adni a különösen hátrányos helyzetű menekült-csoport gyermekeinek. Ez a helyi sváb, telepesszékel és felvidéki megosztottság, a háborúban kivérzett ország szűkös viszonyai közepette nem volt könnyű. *Ez az iskola adja későbbiekben az első székel középiskolai majd egyetemi, főiskolai továbbtanulók zömét, s ez indítja meg a székelyek kulturális igényesedésének új korszakát.* – Így vonta meg később a mérleget FÖLDI I. (1987. p. 214.). 1949-ben a közoktatási tárca, viszont mint a „nacionalista szellemiséget sugárzó” tanintézetet feloszlatta (SIMON K 1996. p. 213). Az állami általános iskolai rendszer vette át feladatait a Völgyesség településein is (22. ábra).

A Lengyeli mezőgazdasági szakiskola 1946-ban létesült (BAI J. 1996). A székelység még nem tudta igénybe venni abban az időben, mert a beiskolázás feltétele a négy középiskola, vagy az általános iskola 8 osztályának elvégzése volt, ennek kevesen feleltek meg (VTKSZÉ 1947. január 26.). Az iskola története eddig még feldolgozatlan. A lengyeli iskola tartósabbnak bizonyult, és az egész Völgyesség mezőgazdasági szakképzésének bázisa lett (FÖLDI I. 1987).

A Székely Múzeum megalapításának terve már 1945-ben megfogalmazódott. Kis-Várdai Gyula bukovinai székelyszármazású orvos 1945 júliusában kérte a főjegyző támogatását, hogy Bodor Györgytől kapott megbízása alapján a három megyébe telepített székelyek..., „ősi fejlett népi kultúráját mutató, szellemi és tárgyi néprajzára vonatkozó, és még föllelhető értékeit összeszedve, azokból állandó gyűjteményes kiállítást, Székely Néprajzi Múzeumot” hozhasson létre a bonyhádi Hónig-házban (VJFj 1945. 3. doboz).

Az 1945 őszi szövetkezeti választmányi ülésen határozták el a Bonyhádi Székely Mú-

zeum megalakítását (VTKSZÉ 1947. április 20.). A Tevelen megválasztott múzeumi bizottság Székely Múzeum Egyesületté alakult 1947-ben. A vallás és közoktatási miniszter hozzájárult Herepei János, volt sepsiszentgyörgyi múzeumigazgató, Bonyhádra helyezéséhez (Völgységi Múzeum Adattára 165/ 2005: Jegyzőkönyv a Bonyhádi Székely Múzeum, valamint a Bonyhádi Táj és Népkutató Intézet szervezése tárgyában 1947. március 5.).

Székhelye a volt Telepítési Hivatal, a volt Horthy-, illetve Sztálin tér 2. alatt volt (Ma Völgységi Múzeum). Az épület a Völgységi Telepesek Központi Szövetkezetének székháza. 1948-ban a szövetkezet felszámolása után kapta meg épület kizárólagos kezelési jogát a Bonyhád-környéki Székely Telepes Községek Szabadművelődési Hivatala.

A Herepei által kidolgozott egyesületi alapszabályokban megfogalmazódtak az elérendő célok: A székelység és a moldvai csángó töredékek folklórájának és tárgyi kultúrájának megőrzése, és gyűjtése, a telepítések hatásainak vizsgálata, az új környezetbe való beilleszkedés folyamatának tanulmányozása (Völgységi Múzeum, D 2006.1.1: Székely Múzeum Egyesület Bonyhád 99. sz./ 1947 felhívása). Ennek eszköze lett volna az egyesület, amely kezdetben a néprajzi és ereklyetárgyak, szakkönyvtár és kéziratár és levéltári anyagok összegyűjtésére törekedett (BODOR GY. 1975a).

A Bonyhádi Székely Múzeum hivatalos levelezése, és Bodor György levelei alapján tártá fel V. KÁPOLNÁS M. (1996) a múzeumi kísérlet tényleges valóságát, elosztatva a BODOR GY. (1975a) által keltett és BALASSA I. ined (1995) által elfogadott legenda kódét. Herepei munkájának legfőbb akadálya a pénzhány, a múzeumbaráti kör megszervezésével anyagi háttér és társadalmi gyűjtőhálózatot remélt, azonban a székely telepesek anyagi helyzete ezt nem tette lehetővé, másra meg nem számíthatott. A VKM ugyanis csak Herepei és hivatalsegéde bérét állta, hiába folyamodott államsegélyért, a berendezés, a szükséges minimális technikai felszerelés beszerzésére, és a működtetésre, erre már nem volt pénz (V. KÁPOLNÁS M. 1996).

Herepei a fennálló körülmények folytán nem mert, és nem tudott teljes erőbedobással gyűjtőmunkába kezdeni. Erőfeszítéseinek legfőbb eredménye egy 1500 kötetes szakkönyvtár és a telepítések iratanyagának összeszedése lett. A 7725/1950. MMOK. sz. rendelet alapján a bonyhádi Székely Múzeum Egyesületet megszüntették, anyagát a megyei múzeumba, könyvtárba, illetőleg a levéltárba helyezték (BODOR GY. 1975a, Völgységi Múzeum Adattára 165/2005: Jegyzőkönyv felvétel 1950. június 25-én a megszünt Székely Múzeum Egyesület /Bonyhád, Sztálin tér 2./ helyiségében).

Összefoglalva a helyi szervezetek, illetve németek és a telepesek szervezeteinek vizsgálatát, megállapítható, hogy a Volksbund vezetőinek bűnös tevékenysége, nem mellőzve itt a magyar kormányzati felelősséget, súlyos következményekkel járt a háború után, mert amikor a menekültprobléma és a földkérdés összekapcsolódott a háborús bűnösök felelősségére vonásával, a megvalósításban áldozattá vált az egész magyarországi német kisebbség.

A Bodor György által elképzelt székely vármegye terve a bukovinai székelyek **homogén** letelepítésére nem sikerült, nem lehetett tiszta lapot teremteni a helyi németiség kizárására és kiküszöbölésére alapozva. A telepítés antidemokratikus és embertelen módja, mely a helyi közigazgatás és a helyi lakosság ellenállásának megtörésével járt, áldozattá tette a telepes-csoportokat is. Kifejezetten **helyi sajátosság a bukovinai székelyek és más székely töredékek autonóm szervezkedése.** Az a jól átgondolt és széleskörű szervezet, ami pedig a telepesek megmaradásának érdekében egy szövetkezeti rendszerben szerveződött, és amely elsősorban elkülönülésre alapozott volt, megvalósíthatatlannak bizonyult, mert csak a helyiekkel való együttélés, és a helyi viszonyokba való beilleszkedés útja válhatott járhatóvá. A telepesek kultúrájának helyiektől eltérő sajátosságaiból, letelepítésük rendkívüli körülményeiből fakadóan integrációjuk időben hosszabb folyamatot igényelt. Az 1947-es választások után hatalomra törő erők 1948-ban nemcsak a székely, hanem minden

6.3. KULTURÁLIS INTEGRÁCIÓ, SZERVEZETI KITELJESEDÉS: NÉMET EGYESÜLETEK, SZÉKELY KÖRÖK, NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZATOK A VÖLGYSÉGI KISTÉRSÉGBEN

A völgyégi kistérség településeinek **hagyományőrző kulturális közösségeit** választottam ki a **helyi etnikai-nemzetiségi szerveződések vizsgálatára**, mert szinte csak ezek adnak erre módot a napjainkig terjedő ötven esztendőben. Ugyanis egyrészt az etnikai alapú **szervezeti elkülönülés lehetősége gazdasági téren megszűnt** a tsz-szervezés második hullámával, illetve azt követően a körzetesítésekkel. Másrészt az 1989–90-es rendszerváltás előtti évtizedekben **a kisebbségek helyi szervezkedésének egyetlen területévé a kultúra vált**. Míg az 1949-es pártállami alkotmány csak az egyéni nemzetiségi jogokat deklarálta Magyarországon, az 1972-es módosítással már a nemzetiségek kollektív jogainak gyakorlását is, sőt az anyanyelvi oktatás és a nemzetiségi kultúra ápolására az állam kötelezettséget vállalt (TILKOVSKY L. 1998). Bár 1970-ben az egyesületekről szóló 35. Törvényerejű rendeletben szabályozták a korlátozott egyesülési jogi kereteket, a kis falvakban a művelődési házakhoz, klubkönyvtárakhoz, iskolákhoz kötődően klub és szakkör rendszerben szerveződtek a helyi közösségek. Az 1989-90-es rendszerváltozás a plurális társadalom intézményeit teremtette meg. Az 1989. évi 2. Törvény az egyesülési jogról kinyilvánította, hogy alapvető szabadságjog, hogy az emberek közösségeket, szervezeteket hozzanak létre. Megkülönböztet jogi személyiséggel rendelkező társadalmi szervezetet és tömegmozgalmat, elkülöníti azokat a politikai szervezetektől, vagyis a pártoktól ([http:// www. nonprofit.hu/torveny/3.html](http://www.nonprofit.hu/torveny/3.html). –29k. okt. 2005.). Az 1993. évi 77. Törvény a nemzeti etnikai kisebbségek jogairól új helyzetet teremtett Magyarországon, mert a nemzeti és etnikai kisebbségek, így a völgyégi németek és cigányok számára is, lehetővé tette a kisebbségi önkormányzatok létrehozását.

Ugyanakkor egyre inkább megerősödik az a nézet, hogy Európában az etnicitás, az etnikai-nemzeti identitás legmarkánsabban a kulturális hagyományokban, a népi kultúrában, tükröződik. **Népi kultúrájának** tartom a magyar néprajztudományban jelenleg többségi egyetértéssel elfogadott véleményt, amely a 19-20. századi parasztkultúrát érti ez alatt (KÓSA L. 1998). Elfogadom kiindulópontként ANDRÁSFALVY B. (1984) állásfoglalását, aki szerint a megalapozott vizsgálat tárgya lehet egy népcsoport mai helyzetének, viszonylatainak és érzelmi atmoszférájának feltárása, amely a népcsoport műveltségét is meghatározza, sőt egyéni magatartásában, viselkedésében is tükröződik.

Az emberek egymáshoz és a társadalomhoz fűződő viszonyát vizsgáló társadalomnéprajz nem választható el a folklórtól és a tárgyi néprajztól sem, tárgyában érintkezik a társadalomföldrajzzal. Így összefüggés van az etnikai-néprajzi és nemzetiségi csoportok szerveződései, hagyományápolásuk tartalma, vagyis szellemi kincsei és ugyanazoknak a közösségeknek a tárgyi kultúrája között. Mivel a népi kultúrát kutató néprajztudomány csak a kutatás megkönnyítése miatt tagolódik saját módszertani szempontjai alapján társadalomnéprajzra, anyagi és szellemi kultúrára, a szétválasztás csak a könnyebb áttekintést szolgálja, hiszen a valóságban a jelenségek együtt, egymásba kapcsolódva jelentkeznek. (BALASSA I. – ORTUTAY GY. 1979).

ANDRÁSFALVY B. (1984) szükségszerűnek ítélte, hogy a 60-as és 70-es években kivirágzó honismereti mozgalom helytörténeti és néprajzi gyűjteményeket hozott létre a régióban. Hiszen ezek egyrészt elemi emberi igényeket elégítenek ki, másrészt az a **néphagyomány, amely a huszadik század első felében még elevenen élt az emlékezetben és a szokásokban, és szervesen kapcsolódott a szülőföld tárgyi világához, napjainkra a múlt része lett, színpadi produkcióvá vált, tárgyaik a múzeumok vitrinjeibe, raktáraiba kerültek.**

A hagyományőrző csoportokat tekintem tehát elsődlegesen mintának és eszköznek a nemzetiségi-etnikai csoportok helyzetének értékelésében. Az ezekben tömörülő emberek viselkedése a Max Wéber-i értelemben értékracionális, hiszen valamennyien a hagyományőrzést értékmentésnek tartják, tradicionális, mert a meggyökeresedett szokások ismerete és kötődése határozza meg cselekvésüket, indulati-emocionális, mert szüleikhez, nagyszüleikhez fűződő szeretet vezeti őket, és célracionális, mert a körülményekhez, feltételekhez való alkalmazkodás mellett sem tévesztik szem elől a célt, közösségekben kívánnak élni, és közösségeket alkotnak (WEBER, M. 1992).

A hagyományőrzők felméréséhez a **kérdőív-módszert** alkalmaztam 1989-1990-ben, a kérdésekre adott válaszokat fele-fele arányban írásban, illetve szóban kaptam meg (5. sz. melléklet). Természetesen a szóbeli interakció több információt adott, mind a részleteket, mind a lényegét illetően. Egészében így egy egyenetlen ismeretanyagot gyűjthettem össze. Az adatbázist ezért később bővítettem, 1992-ben a felmérést megismételtem, 1993-ban kiterjesztettem a bukovinai székelyek és moldvai csángók köreire. Ezzel lehetőség nyílt a rendszerváltás hatásainak részbeni értékelésére (SZÖTS Z. 1993). Az 1996 és 2000 közötti állapotokat tekintve a Bonyhád székhelyű Székely Szövetség viszonyait is részben értékeltem (SZÖTS Z. 2000). Teljesebbé vált a kép, amikor a Tolna Megyei Önkormányzat Humán Szolgálatok Központja 2002-ben megyei szinten végezte el a hagyományápoló és más kulturális közösségek számba vételét, adatsoraikat kiegészítettem, illetve kritikával kezeltem (SZARVAS I. 2002). A nemzetiségi önkormányzatok névsorait a helyi sajtó közölte le, a falvak nemzetiségi adatait a hivatalos statisztikák, a helyi kisebbségi önkormányzati vezetők ismereteire és 2004-es saját felmérésünkre is építettem (*Tolna Népiújság* 1994. december 13. p. 4, 1995. november 20. p.1. 1998. október 30. p. 4, 2002. október 22. p. 6, KSH 1991, 2002).

Sokatmondóak az együttesek és csoportok alakulási dátumai. A legkorábbi gyökerekkel a váraljaiak büszkélkedhetnek, 1933-ban alakult ott meg a Gyöngyös bokréta. A kakasdiak múltja a negyvenes évek közepéig nyúlik vissza. A népi kultúra tekintetében a **bukovinai székely néprajzi csoport** gazdag szellemi kincssel érkezett Dél-Magyarországra, az ide telepített székelység ekkor még őrizte dalait, táncait, ruházatát, formakincsét. FÖLDI I. (1987) 1958 és 1964 közötti állapotfeltárásában többször előforduló megjegyzése arról, hogy a népi viselet az időseken megjelenik ünnepkor, a kivetkőzés folyamatának 1940-es évekbeli felgyorsulására és lezárulására bizonyíték. A koalíciós idők állapotait érintettem a negyedik fejezetben. FÖLDI I. (1987) szerint 1960-s évekre a kis, elzárt falvakban megmaradt 3 régi rezesbanda (Izmény, Tabód, Závod) mellett két tánccsoport (Aparhant és Závod), 1–1 balladacsoport és gyermekkórus (Tevel), egy szövő szakkör (Lengyel). Lelkes helyi tanítók-tanárok és idős táncosok-énekesek állnak egy-egy csoportosulás mögött. Ezen kívül 1–1 népdalénekes, mesemondó is előfordult, továbbá szövő asszonyok vannak 7 faluban. 5 szövő is van Mucsfán, Majoson 8 a szövőszékek száma. Név szerint is említi a kakasdi krónikaíró László Mártont, és nagyvejkei nótafa Gáspár Simon Antalt. Ez is mutatja a változások irányát, azt a fordulatot, amit az iparosítás keltett, generációk maradtak ki a közvetlen hagyományátadásból.

A bonyhádi **cigány kulturális csoport** 1957-es megalakulásának előzménye, hogy ebben az évben a Művelődésügyi Minisztérium nemzetiségi osztálya támogatásával létrejött a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége. Bonyhádon kultúrcsoportba tömörült 42 cigány ember. Járták a vidéket és saját maguk által összeállított műsort adtak. Fél évre rá a Bonyhádi Járási Művelődési Ház karolta fel őket. Ötévi ötven előadást ért meg a két és fél órás programjuk. A „*Cigányvajda lánya*” című zenés színmű mellett eredeti cigánytáncokat és dalokat láthatott-hallhatott megyeszerte a közönség. Négy táncosuk, két férfi szólótáncosuk is volt (PALÁNKY L. 1962).

A **nagymányoki német együttes** egy-egy énekes és citerás 1958-as színpadra lépésétől eredezteti magát. A hatvanas években két „egyemberes” szövő szakkör léte a majosi Lőrincz Aladárné és a lengyeli Dunkel Lehelné vezetésével.

Az új mechanizmus kultúrpolitikai nyitásával egybeesett a „Röpülj Páva” mozgalom kibontakozása, eredményeként a két évtizede levett népviseletet újra elővették az idősebbek. FÖLDI I.(1987.) említett adatközlése alapján megállapítható, hogy Izménybe és Kakasdra a népesebb andrásfalvi katolikus családok telepedtek, meghatározó elemévé váltak településük népességének. BELÉNYESSY M. (1958) kitűnő tanulmányában Andrásfalva rosszabb földjeivel, a vasút hiányával, túlnépesedtségével magyarázta Istensegítséghez, Hadikfalvához viszonyított elmaradottságát. Éppen ez eredményezte, hogy a hagyományokat ők őrzik leginkább. A nagy együttesek mind az általuk lakott völgyes falvakból kerültek ki. 1971 szeptemberében a szekszárdi „Szüreti napok”-on a népviseleti szépségversenyen harmadik díjat nyertek a kakasdi székelyek. E néma felvonulás sikere, a „Röpülj Páva” adások, az érdi és más körök megalakulása után 1972. szeptember 18-án bemutatkozott Kakasdon a 60 fős csoport népviseletben. A siker frenetikus volt, kétszer ismételték meg a népszokások laza füzéréből összeálló műsorukat. A táncokat idős emberek közreműködésével tanították be a fiataloknak. Fellépéseik alkalmasszerűek voltak, meghívásra szerepeltek, a rendszeres próba nem volt jellemző, a spontaneitás, a szokások megélése inkább. A kérdőívre adott válaszok számszaki bizonytalanságai is jelzik az együttes mozgalmi jellegét.

Életpályaképeket Magyarországon a folklorista „egyéniségkutató iskola” tagjai kezdtek gyűjteni, arra keresve választ, hogy mi a szerepe az egyéniségnek a népköltészet alakításában (SZENT-IVÁNYI I. 1988). A társadalomnéprajz is **kutatási eszközei** sorába vette az **életútinterjúkat**, társadalomföldrajzi vizsgálatomban is hasznosítom az etnikai identitás megragadásában. **Sebestyén Ádám** 1921. december 22-én született Andrásfalván sok gyermekes családban, ez egyben nemzedékére is jellemző élethelyzet. Egyéni képességei, a családi hagyomány és népe nagyfokú tradicionalizmusa határozták meg sorsát. Nagyatya az első kántor, aki orgonán játszott. Harangozó-sekrestyés asztalos atyja halála után ő már a harmadik, aki a családból a kántori székbe ült, s egyben az utolsó kántor Andrásfalván. Bácsandrásfalván is ő folytatja a templomi szolgálatot, s Kakasdon mélyen vallásos közösségének lelki vezetője, hiszen oda sem jutott bukovinai pap. Román iskolába járt, 7 elemi végzett, de már gyermekkorától fogva sokat olvasott az iskola könyvtárában és a plébánián. A másik nélkülözhetetlen keret a hit, melynek megtartó ereje nemcsak a diaszpórában, hanem az ötvenes évek paraszti hányattatásaiban is biztos pont. A vallási közösség fenntartása magától érthető parancs volt számára. 1946 tavaszán Székely Rózsafüzér Társulatot szervezett.

A kérdőív kérdéseire adott válaszból kitűnik, hogy már ugyanebben az évben, színpadi játékokban mutatták már be a népszokásokat, például a leányok megéneklését. Az antiklerikális világi váltás idején, 1948 novemberében a templomi dalárdát szervezett, terményt és pénzt gyűjtöttek az orgona felújítására. Az ötvenes évek második felében tudósított egy-egy nagyobb szabású vallásos eseménnyel kapcsolatban, a több száztagú templomi Cecília énekkar négyszólamú énekéről (NAGY J. T. – SZABÓ G. 1994)

Szerencsés körülmény volt a **magyar néprajztudomány ösztönző hatása**. 1948 és 1961 között az MTA Néprajzi kutatócsoportjának tagjai Dégh Linda vezetésével népmese gyűjtésbe kezdtek Kakasdon. Az ötvenes években Kiss Lajos a Népzene-kutató Csoporttal népdalokat gyűjtött. Gáspár Simon Antalnál a nótafa dalkincsét jegyezte fel, Domokos Pál Péter, Bosnyák Sándor a népi hiedelemvilágát örököltette meg, megfordult nála Andrásfalvy Bertalan a székely keservesek és táncok, Rajeczky Benjamin a népi vallásosság, Csermák Géza a népi állatorvoslás tárgyában lelt gazdag forrásokra (FORRAI I. 1986, 1989).

Sebestyén Ádám elleste Kiss Lajostól a kottázás rejtelseit, s a hatvanas években a saját kedvtelésére folytatta a népdalok, népmesék gyűjtését. Egészen fiatalon megtanult orgonálni, s már a szülőfalujában elkezdte a maga gyönyörűségére a népdalok, népi játékok lejegyzését. Ezzel mintegy a bukovinai székely népi kéziratos irodalom folytatója is lett. A népi emlékezetet megőrző népi írásbeliség a bukovinai székelyek történeti tudatának fontos alakító tényezője volt. Mivel papjaik-tanítóik gyakran idegenek, a népi írástudók sajátos kultúrát alakítottak ki, s mivel magyar nyelvű könyvekhez ritkán jutottak, ezeket igényeikhez jobban igazodó kéziratos füzetekkel pótolták. Ezek egy részében a vallásos tematika mellett falujuk – népük – közösségeik krónikáját is megírták. A bukovinai székelyek kéziratos irodalmában 1945 után egy tematikai fordulat következett be, az eddig mellékvonulatnak bizonyuló falukrónikák–önéletrírások és naplók jelentősége megnőtt az egyházi énekek és népdalok rovására. Erre utal éppen Gáspár Simon Antal, vagy Lőrincz Imre önéletrírása, mint az írástudók törekvései népük megismertetésére az új hazában (FORRAI I. 1986, 1989, LŐRINCZ I. 1986)

Sebestyén Ádám hihetetlen szívóssággal és szorgalommal nagy kitartással dolgozott. A megyei múzeum néprajzosai – Babus Jolán és Andrásfalvy Bertalan – támogatták. 1974-ben a Babits Művelődési Központban a székely kutatásnak szentelt konferencia résztvevője volt. 1972-ben jelent meg nyomtatásban az első műve „*A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig*” címmel. 1994-ig további 8 kötet követte: Kérdőíves gyűjtéssel készítette a gazdálkodás kötetét, 240 dala a népdalcsozor, 458 mese négy kötetben, a történeti munka második bővített kiadása és egy falu–krónika. Mindig megtalálta a megfelelő szakmai segítséget, anyagi támogatást. Alapvető lehet e könyvsiker–sorozatban a biztos felvevőpiac. A bukovinaiak különleges élő történeti tudata, amely táplál egy érdeklődést minden „székely könyv” iránt (NAGY J. T. – SZABÓ G. 1994).

Az áttörés éve 1978, a kakasdiak az izményiekkel együtt, **mint volna megyei székelyek, megnyerik a „Röpülj Páva” vetélkedőt.** A folklór és a népművészeti tradíció felébredése, egyúttal az etnikai öntudat és büszkeség fejlődését jelentette. A kutatók, az írott és elektronikus sajtó célállomása után a székely népi centrummá válás a falu megjelenésében is manifesztálódott. 1984-ben székely kaput, 1989-ben kopjafát állítottak 1994-ben avatták a falu népét jelképező székely, és német paraszt barokk toronnyal ékeskedő faluházat.

A hetvenes évek igazi áttörés nemcsak a bukovinai hagyományörzésben, a bonyhádi városkörnyék 8 teljes vertikumú (ének–zene, tánc) népi együttesének egyik fele akkor lépett a deszkára, a többség a '80-as években.

A Tolna megyei tájház program 1983-ban még nem tükrözte a megye sokszínűségét. A hét tájházból négy különböző magyar, (decsi sárközi, magyarkeszi-i, szakályi kaposmenti, sióagárdi) 3 német nemzetiségi (Gyöng, Györköny, Mórág). Továbbra sem volt a székelyeknek és a szerbeknek néprajzi gyűjteménye. Ezt követően a megyei múzeum a bonyhádi Völgysegi Múzeum kiállítóhely létrehozásával a völgysegi táj néprajzát és történetét összegző állandó kiállítást teremtett, amelyben az itt élő németek, helyi magyarok, bukovinai székelyek lakáskultúráját bemutató szobabelsők is vannak. Míg országosan a múzeumok és tájházak száma az 1970/80-as években növekedett ugrásszerűen, megyénkben és főleg a kistérségben ez inkább az 1990-es években és 2000 után jelentkezett. (SÁRI M. 2004, 8. táblázat)

Új helyzetet teremtett a rendszerváltás, az önkormányzati rendszer kialakulása. A nyolcvanas évek végén elinduló székelyköri mozgalom, a német egyesületek megszerveződése, majd a nemzetiségi önkormányzatok létrejötte lendületet adott nemcsak a közösségi életnek, hanem annak tárgyi kereteit adó lakás- és tárgykultúra megőrzésének és megtartásának. A kis közösségek önrendelkezése új helyi gyűjtemények megszületéséhez vezetett, s felértékelődtek a magángyűjtemények is.

8. Táblázat: A völgyeségi kistérség néprajzi gyűjteményei

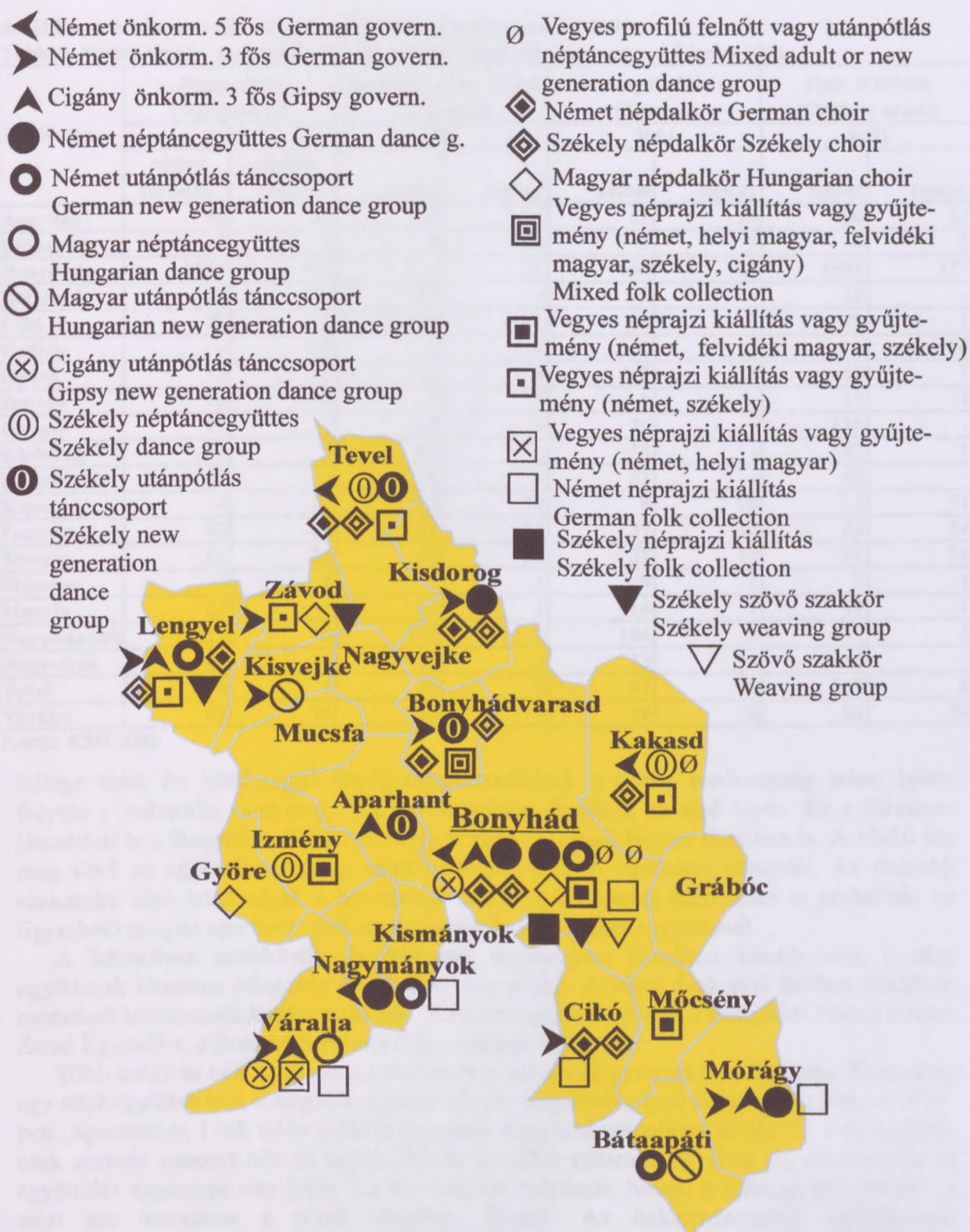
Table 8. Ethnographical collections of small region Völgyesség	
Bonyhád:	
1. Magyarországi Németek Háza - <i>Heimatstube- Bonyhádi Tájszoba</i> 1993	
2. Völgyeségi Múzeum: - A Völgyesség története és néprajza a 18-20. században 1987	
3. Székely Ház: - Bukovinai székely lakószoba és szövőműhely 2004.	
Bonyhádvarasd:	
4. Néprajzi gyűjtemény(német, helyi m., felvidéki m., bukovinai székely, cigány) 2000	
Cikó:	
5. <i>Heimatstube</i> 2003	
Izmény:	
6. Néprajzi gyűjtemény (Székely, német, felvidéki magyar) 1982-83?	
Kakasd:	
7. Faluház: Amri néni szobája, székely lakószobák.1998	
Lengyel	
8. Német és székely néprajzi és óvodatörténeti gyűjtemény 1988, 1995	
Mórágyp:	
9. <i>Helytörténeti Gyűjtemény -A paraszti gazdálkodás eszközei, német népviselet 1981 .</i>	
Mőcsény:	
10. Néprajzi gyűjtemény (német, felvidéki magyar, bukovinai székely)	
Nagymányok.	
11. <i>Heimatmuseum-Német Nemzetiségi Falumúzeum-német szoba, konyha, kamra 1984</i>	
Tevel:	
12. Székely és német szoba 2000	
Váralja:	
13. Népművészeti Ház - Magyar parasztszoba, egy szoba német textíliaművekkel 1995	
14. Schmidt Károlyné gyűjteménye -A váraljai magyar paraszti tárgykultúra 1997	
Závod:	
15. <i>Néprajzi gyűjtemény (német, bukovinai székely) 2004</i>	
Pincesor: Mórágyp	

Forrás: Szóts Z. 2004. 44-45

A rendszerváltás után a kilencvenes években, és különösen a Millennium idején, a helyi közösségek, köztük Tolna megyében a német nemzetiségiek is, az önrendelkezéssel élve sorra hozták létre gyűjteményeiket. Identitásuk erősítésében nélkülözhetetlen kapaszkodó elődeik tárgyi világának megtartása. A völgyeségi kistérségben a 15 néprajzi jellegű gyűjteményből 13 bír német anyaggal. A pincesor viszont német faluban van. Egy-egy magán- és közgyűjtemény helyi magyar, kilencben van bukovinai székely, kettőben felvidéki, egyben cigány tárgyi anyag. Helyi és német nemzetiségi önkormányzatok, illetve intézmények-egyesületek, egyházi fenntartók is akadnak (27. ábra, 9. táblázat).

A bonyhádi városkörnyék területén 1992-ben székely hagyományörzők Aparhant, Bonyhád, Cikó, Izmény, Kakasd, Kisvejeke, Lengyel, Majos, Mucsfa, Tevel, Závod településeken, német hagyományörzők Bonyhád, Cikó, Lengyel, Mórágyp, Nagymányok Tevel községekben, helyi magyarok pedig Váralján működtek.

Akkor a nagy hagyományörző együttesek vagy integrált, vagy velük kapcsolatot tartó utánpótlással bírtak. Az együttesek, kórusok, tánckarok heti 1-2 próbával készültek a fellépésekre. A szakkörök és kézműves körök hetente, a klubok havonta, és évente a neves alkalmakkor gyűltek össze. A klub rendszerű működés kezdeti befogadó-fogyasztó

27. ábra: Kisebbségi önkormányzatok és hagyományőrző csoportok a völgyégi kistérségben 2005-ben
 Szarvas I. (2002. 41-60), szerk. Szóts Z. (2005)

Fig. 27. Local governments and folk groups in the small region of Völgyesség 2005 By I. Szarvas 2002, draw up Z. Szóts 2005

9.Táblázat: A német és cigány nemzetiségűek statisztikai adatai 2001

Table 9. Native tongue, nationality, ethnic cultural needs of Germans and Gypsies 2001

Község	Nemzetiség (Nationality)		Használt nyelv (Used Language)		Anyanyelv Native (Tongue)		Kult. Kötődés (Culture needs)	
	2001		2001		2001		2001	
	német German	cigány Gipsy	német	cigány	német	cigány	német	cigány
Aparhant	50	30	54	14	51	14	58	23
Bátaapáti	6	2	5	3	9	2	6	2
Bonyhád	1150	160	727	21	666	28	1589	177
B.varasd	28	-	29	-	12	-	36	-
Cikó	27	1	26	1	44	1	49	1
Grábóc	-	10	6	6	2	5	-	10
Györe	14	8	11	4	7	8	13	7
Izmény	16	4	7	1	6	-	12	4
Kakasd	97	-	65	-	79	-	110	-
Kisdorog	80	-	93	-	55	-	142	1
Kismányok	52	-	48	-	52	-	52	-
Kisvejte	4	72	2	70	8	70	4	71
Lengyel	63	34	51	24	37	22	63	34
Mórág	61	24	45	24	32	12	61	24
Mőcsény	7	1	7	1	8	1	7	1
Mucsfa	27	1	11	1	14	1	27	1
Nagymányok	317	5	246	2	104	3	477	4
Nagyvejte	14	1	13	-	13	-	14	-
Tevel	114	6	60	4	67	5	167	5
Váralja	88	76	59	74	79	70	88	76

Forrás: KSH 2002

jellege után, ha közösséggé értek, megteremtődnek a közös tevékenység iránti igény folytán a kulturális csoportok. Az együttéklés általában az első lépés. Ez a folyamat játszódt le a Bonyhádi, Teveli Székely körben, a Teveli Német Klubban is. A 10-20 fős mag köré az egyesületi tagság, mint patronáló-pártoló közönség tömörült. Az érettebb szakaszba lépő közösségek a hetenkénti helyett már hetente háromszor is próbáltak, ez figyelhető meg az aparthanti székely és nagymányoki német együttesnél.

A kézműves szakkörök és kórusok taglétszáma általában kisebb volt, a népi együttesek létszáma átlagosan 40-50 főre volt tehető. A 90-es évek első felében általában mérsékelt létszámcsökkenést mutattak. Növelte tagjainak számát a Bonyhádi Német Ének-Zenei Egyesület, a Bonyhádi Német Gyermektánc Együttes.

Több kultúrást célú tűzött ki a váraljai és a bonyhádi gyermektánc együttes. Eredetileg egy népi együttes volt a lengyeli. Cikón székely hagyományörző táncscsoport alakult 1985-ben. Aparhanton 1988 telén székely és német hagyományápolásra hívták fel a falu lakóit, csak székely csoport nőtt ki belőle. Eleve két klub született Tevelen. Az elkülönülés és együttélés egyszerre van jelen. Ez természetes folyamat, hiszen a másság artikulálása, a saját arc formálása a másik tükrében látszik. Az önkormányzatok fejlődésének eredményeként sorra jelentek meg a falumonográfiák, helytörténeti kiadványok (Bátaapáti, Cikó, Váralja, Mórág, Tevel), amelyek néhol külön fejezetben tárgyalják a hagyományápolást.

1994-ben a kisebbségek önkormányzatokat választottak, Magyarországon 416 cigány és 124 német kisebbségi önkormányzat alakult (http://www.nemzetisegek.hu/kormany/6_mell.kiss.onk.xls), a Bonyhád városkörnyéki 20 településen viszont csak a teveli és bonyhádi 5-5 fős német önkormányzat, 1995-ben a nagymányoki 5 fős német önkormányzat. Míg országosan 1998-ban a cigány és német önkormányzatok

száma megkétszereződött, a kistérségben a meglévők mellett még csak 5-5 fős német önkormányzat állt fel Kakasdon, 3-3 fős Cikón, Kisdorogon, Lengyelen és Mórágyn. Cigány egy sem, csak Bonyhádon szószólót és Váralján egy helyi képviselőt választottak közösségeik (27. ábra).

Véleményem szerint ez az eltérés azzal magyarázható, hogy kiterjedt és megfelelő bázissal rendelkező egyesületi-közösségi háttérre alapozott szervezetei voltak a bukovinai székelységnek és a helyi német nemzetiségnek. Értesüléseim szerint a német önkormányzatok megalakulásában a népi együttesek alkották a bázist Bonyhádon, Lengyelen, Mórágyn, Nagymányokon, Tevelen és Cikón. Kakasd esetében ez nem kimutatható.

A 2002. évi választáson a cigány önkormányzatok száma országosan megkétszereződött, elérte a 999-et, a német pedig a 340-et. A bonyhádi kistérségben 4 kistelepülésen, Bonyhádivarasd, Kisvejke, Závod, Váralja 3-3 fős német, illetve Aparhanton, Lengyelen, Mórágyn és Váralján és Bonyhádon 3-3 fős cigány kisebbségi önkormányzatot választottak, illetve Bonyhádon 1-1 német és cigány kisebbségi képviselő is ül a városi testületben (27. ábra).

A bonyhádi kistérségi társulás területén 2002-ben csak a következő településeken nem működtek hagyományörző csoportok: Grábóc, Kismányok, Möcsény, Nagyvejke. Viszont Grábócon és Nagyvejkén 1-1 szövő és fafaragó, Kismányokon egy tojásfestő egyéni alkotó, Möcsényben állandó néprajzi gyűjtemény van. Az egyéni alkotók számáról csak két adatsorom akad, az egyik a fentebb értékelt FÖLDI I. (1987) a '60-as évek bukovinai hagyományápolóiról, és a 2002-es közművelődési felmérés, amely viszont nem jelöli meg az alkotók etnikai hovatartozását, ismereteim szerint a 38 alkotó fele bukovinai székely, 3-4 német.

2002-ben 10 teljes vertikumú hagyományörző néptáncsoport működött, valamennyien bejegyzett társadalmi szervezetek. Ez a megyében lévők 35 %-a, holott a lakossági arány csak 12,7 %, a gyermektáncsoportoknál is több mint 20 % a térségi arány, még ha az adatgyűjtés egyenlenségeit is leszámítjuk, látszik, hogy milyen gazdag és színes a völgyeségi kistérség hagyományörzése. Az aparhanti, izményi, kakasdi és teveli székely, a két bonyhádi, egy kisdorogi, nagymányoki és mórági német, a váraljai és a kisvejkei a helyi magyar kultúra ápolója. Cikón két-három éve egy hagyományörző egyesület működik, német és székely kórusa van (RÓNAI J. *ex verb.* 2005). Többkultúrárs hagyományápolást tűzött ki célul eredetileg a bonyhádi Völgyesség Néptánc Egyesület, bár csatlakozott a Bukovinai Székelyek Országos Szövetségéhez. A Bátaapáti-i Aranyfácán Néptánc Együttes fiatalokból állt, 2003-tól csak gyerekcsoportja van, sárközi és déldunántúli táncokat tanulnak, nem a helyi hagyományt.

A térségi központ a szocialista iparosítás idején vonzotta magához a falvak lakosságát etnikai hovatartozástól függetlenül, és centrumává vált a kulturális törekvéseknek. Bonyhádon ma 2 etnikai, illetve származási alapon működő szövetség működik. A Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége 34 hagyományörző egyesület, illetve kört tömörít, 31 tagszervezetének csaknem 1500 fős a létszáma, a kistérségben 11 csoportja működik 576 fővel. Civil szervezetenként 2001-ben pályázati úton nyert egy épületegyüttest, amely székháza lett a helyi bejegyzett egyesületének a Bonyhádi Székely Körnek is. A Felvidékiek Egyesülete, a Bonyhádi Független Roma Egyesület, a nyelvápoló Elternhause, és a Német Nemzetiségi Kulturális Egyesület közül utóbbi 1993 óta bír egyesületi székházzal, amelyet a bajor állam vásárolt meg, és tett a Magyarországi Németek Házává. 2005-ben pályázati támogatásból alakított ki önkormányzati ingatlanon és támogatással regionális roma közösségi házat a Roma Egyesület. A falvakban a váraljai magyar hagyományörzők egyesületben, a teveli németek klubban tömörültek. Cikón, Kakasdon a

német önkormányzat közösségi házzal rendelkezik (Tolnai Népújrás 2005. november 18. p.2.).

Ifjúsági a bonyhádi „Csillagos ég” és a váraljai „Fekete gyöngyök” cigány hagyományörző táncscsoport. Ifjúságivá lett az aparthanti székely és a bátaapáti-i, felnőtté a két bonyhádi német táncscsoport. A generációváltás nehézségei, a fiatalok családalapítása és egzisztenciájának megteremtése húzódik meg e szervezeti változások mögött. Óvodai, iskolai és szakköri jellegű gyermektáncscsoportok közül német a bonyhádi, bátaapáti-i lengyeli és a nagymányoki, székely a bonyhádvarasdi, kakasdi, helyi magyar a kisvejkei gyermek és ifjúsági táncscsoport (CSIBI K. *ex verb* 2005). A népdalkörök közül a cikói német és székely népdalkör bázisa a közös falusi hagyományörző egyesület, a bonyhádvarasdi német népdalkör egyesület, egyesületi háttere van a nagymányoki gyermekkórusnak a kakasdi székely népdalkörnek, a kisdorogi székely kör népdalkörének, a bonyhádi német kórusnak, a bonyhádi felvidékiek kórusának. Nem bejegyzett a teveli székely kör népdalköre és a győrei magyarok nyugdíjas kórusa (27. ábra).

A kézműves szakkörök székely szötteket szönek Lengyelen és Závodon Dunkel Lehelné irányításával, a majosi szövő szakkört felváltotta a bonyhádi Székely Ház szövököre, vezetője Lőrincz Aladárné. Több kultúras a bonyhádi művelődési ház szakköre, nemcsak székely szötteket szö.

6.4. A völgyégi kistérség etnikai-nemzetiségi csoportjainak mai helyzete

Ha a 2001-es népszámlálás nemzetiségi adatait összevetem a szervezetek, majd a kisebbségi önkormányzatok elhelyezkedésével, megállapítható, hogy a 2001-es népszámlálási bevallásra alapozott kulturális kötődésre vonatkozó létszám nem fedi, nem fedheti a **német származásúak** számát. Ha 50 választó szavazata szükséges a kisebbségi önkormányzat felállítására, akkor ez a feltétel nem volt meg a statisztika szerint a német kulturális kötődésű 58 fős Aparhanton, 49 fős Cikón, 36 fős Bonyhádvarasdon, a 21 fős Závodon, a 4 (!) fős Kisvejkén. Ha a cigány kulturális kötődésű adatokat nézem Aparhanton 23 fő, Mórágyn 34 fő, a bonyhádi cigány önkormányzat 2005-s adata szerint viszont a 2 faluban 60 fő, illetve 80-90 fő lakik (9. táblázat).

Az itt élő **német nemzetiségű lakosság** lélekszámáról a hivatalos statisztikák csak hozzávetőleges képet adnak. A Völgyégi kistérség németisége – ez a 2001-ben bevallott minimálisan 3128 fő, maximálisan becslésem szerint 6-8 ezer német származású ember – 8 egyesületben, 5 népi együttesben, 3 hagyományörző csoportban 4 gyermektánc-együttesben 13 néprajzi gyűjteményben őrzi múltját és népi kultúráját.

Helyzetük a rendszerváltással, a nyugati nyitással kedvezően alakult. Nyelvtudásuk konvertálható, az idegenforgalomban előnyös, a civil társadalom bázisai lehetnek. Befolyásukat az is jelzi, hogy a megyei területfejlesztési tanácsban ott ül megyei önkormányzati szövetségük elnöke (<http://www.tolnamegye.hu>). Képviselőik ott vannak a megyei nemzetiségi és országos szövetségük vezetésében is. Negatív jelenség a folyamatos létszámcsökkenésük. Nagymértékű a nyelv- és identitásvesztés, ha az anyanyelvi és a nyelvismereti bevallásokat nézem. Négy településen 5 fős, 9 településen 3 fős kisebbségi önkormányzatuk van. Egyértelműen a népességcsere koncentrált a Nagymányokon a németiséget, kiemelkedő kulturális centrumuk. Az elfogyó német nemzetiséget is mutatják a szervezet nélküli, korábban német többségű, illetve vegyes lakosságú falvak (27. ábra).

Kutatásom megerősíti ANDRÁSFALVY B. (1973) részleges vizsgálatát, mely szerint megállapítható, hogy a telepések közül a **bukovinai székelység** maradt a leginkább helyben. Ez a kistérségben minimálisan becslésünk szerint minimálisan 10000, maximálisan 15000 fő székely származású 2002-ben. A völgyégi kistérségben 7 egyesületben, 4 népi együttesben, 2 hagyományörző csoportban, 3 gyermektáncscsoportban,

4 kézműves szakkörben őrzik hagyományaikat, 9 néprajzi gyűjteményben jelenik meg tárgyi kultúrájuk. A három megyében lévő szervezetük összefogását célozta meg az 1989-ben alakult, Bonyhád székhelyű Székely Szövetség. A gazdasági klíma nem kedvező, a civil szerveződések a szabadidőhiány és a forráshiány szirtjein egyensúlyoznak (27. ábra).

Nincsenek hagyományörző csoportjaik az alföldi, zalai, délvidéki magyaroknak. Ez fakad megtelepedésük sporadikus jellegéből is. Készült statisztika viszont a **felvidékiek** érkezésének üteméről, létszámukról, származásuk helyéről, a legmozgékonyabb telepese csoportnak bizonyultak (AUBERT A. 1994, LÁSZLÓ P. 2003). Becslésem szerint a kistérségben mintegy 1800 felvidéki magyar származású él. 1998-ban alakult bonyhádi egyesületük, amelynek több mint 200 tagja van, 2003-ban volt első közszereplése 16 tagú kórusuknak, 3 néprajzi gyűjteményben jelennek meg tárgyaikkal (SZABÓ E. *ex verb* 2005).

A Völgyeségi kistérség **cigány népességének** létszámát nem adja vissza az önkéntes bevallásra építő hivatalos statisztika. A 2001-es népszámlálás szerint 443 fő vallotta meg kulturális kötődését, a bonyhádi cigány önkormányzat 2004-es összeírása szerint viszont háromszor annyira, 1300 főre tehető a számuk. A „Ki a cigány?” vitában álláspontom az önbevallást egyedül etikusnak és a cigányság létszámát tudományos eszközökkel pontosan meghatározhatatlannak tartó LADÁNYI J. – SZELENYI I. (1997) nézettel szemben a HAVAS G. – KEMÉNY I – KERTESI G. (1998) – KEMÉNYFI R. (1999) felfogásához közelít, mely szerint az etnikai minősítés a helyi közösségeket jól ismerő személyekkel csaknem teljes pontossággal elvégezhető. A magyar néprajzkutatók felfogásában a cigányság nem nemzetiség, mert sem nyelvében, sem kultúrájában nem egységes, még etnikai csoportnak sem tartják őket (ANDRÁSFALVY B. *s.a*, GÉMES B. *ex verb* 1988).

A magyarországi cigányság összetételétől eltérően, a Tolna megyei és a kistérségi cigányság meghatározó része már elvesztette nyelvét, és csak magyarul beszél, de műveltségével különül a többiektől, közülük kerültek ki a zenész cigányok. Őket a többiek magyar cigányoknak, romungrónak nevezik, a kistérségi romák 50 %-t alkotó bonyhádiak többsége az, néhány beköltözött beás és lovári család kivételével. A másik csoportjuk egy román tájnyelvi változatot beszél, mert ősi indiai nyelvét vándorlása közben román nyelvterületen hagyta el. Ők voltak a legügyesebb famegmunkálók, teknővájók, kanál- és orsóképzítők. Őket a többiek beásoknak hívják, a magyarok pedig olájoknak. A legnagyobb váraljai 300 fős közösségük. Kisvejké, Mórág, Aparhant, Lengyel, Grábóc mintegy 300 cigány lakója viszont magát romának, vagy romacigánynak nevezi, a magyar népnyelv viszont varázsló cigányoknak, kolompároknak, vagy oláh cigányoknak. E népen belül számos különálló törzsre visszavezethető csoport különíthető el, ezeknek mind sajátos foglalkozásuk volt, cerhár-rongygyűjtő; lovári-lókereskedő; leketár-lakatos. A bonyhádi önkormányzati vezető csak lovárinak nevezte ezt a csoportot (GÉMES B. *ex verb* 1988, ANDRÁSFALVY B. *s.a*, SÁRKÖZI K. *ex verb*. 2005, BABAI L. *ex verb*.2005).

A '90-es években nem alakultak cigány kisebbségi önkormányzatok a bonyhádi városkörnyéken, és nincs információ hagyományörző zenekarok, táncscsoportok létezéséről. A 2001 novemberében 12 fő alapította bonyhádi Független Roma Egyesület, hosszú idő után törte meg a jeget, majd az 50–60 fős felfutás után 2005-ben 13 tagja maradt. A 2002-ben még regisztrált váraljai „Zöld levelek” hagyományörző együttes helyébe 2005-ben lépett a „Fekete Gyöngyök” táncegyüttes. Bonyhádon 2003 nyaratól próbál a „Csillagos ég” felnőtt és ifjúsági tánccsoport összesen 25 fővel. 5 településen alakult meg önkormányzatuk. Egyedül Bonyhádvarasdon a helyi kiállításban láthatóak tárgyaik, pedig hivatalosan nincs is cigány lakosa a falunak.

A Völgyeség leghátrányosabb helyzetű etnikai csoportja integrációjának sem a makro-, sem a helyi klíma nem kedvez, mélyenszántó előítéletekkel kell, hogy megküzdjenek. A megyei területfejlesztési tanácsban ott ül ugyan elnökük a megyei cigány önkormányzati szövetségük képviselőjében, de a feladatok nagyok, és kevesen vannak köztük az aktív

közéleti szerepet felvállalók. Helyi irodájuk szociális problémákkal kénytelen elsősorban foglalkozni a választóik és a helyi hivatal elvárásainak megfelelően. Ez országos társadalmi probléma, az észak-magyarországi tapasztalatok sem térnek el ettől (KÁLLAI E. 2005).

Összefoglalva. A völgyégi telepese csoportok gazdasági integrációja után az 1970-es évek végére a kulturális integrációjuk is bekövetkezett. A népi kultúrák kiegyenlítődése a települések szintjén játszódott le. Az iparosítással járó modernizáció következtében napjainkra a mindennapok helyett az ünnepi alkalmak, a közvetlen, generációk közötti hagyományátadás helyett a szervezett átörökítés lett meghatározóvá. A völgyégi hagyományörző csoportok számukat és sokszínűségüket tekintve kiemelkednek a megye kistérségei közül. Az urbanizációs folyamat eredményeként a beáramló falusi népesség különböző etnikai-nemzetiségi csoportjai sajátos több kultúras centrummá tették Bonyhádott. **A német nemzetiségi, és a bukovinai székely népi kultúra megőrzése szervezetté és intézményessé vált.** A két kultúra egymásra hatása a több évtizedes együttélés után már nemcsak a gazdasági, hanem az étkezési, sőt a jeles napi népszokások átvételében is jelentkezik, ilyen például a szüreti napok megünneplése. A cigányság gazdasági és kulturális integrációja elkezdődött, a jövő feladata ennek a folyamatnak a kiteljesítése.

A művelődés szabadsága visszaadta sokszínűségét, a középpontba az önszerveződő helyi kulturális közösségek kerültek. Az értékeket felismerő, és megőrző kiscsoportok a társasági lét emberi szükségletei szerint szerveződnek. Nem szabad a ma működő életképes és mértékadó közösségeket magukra hagyni, hiszen a folyamatosság alkalmat ad tradíciók fenntartására, s ez az összetartó erő különösen érvényes a nemzetiségi-etnikai alapon szerveződő csoportokra, hiszen globalizálódó világunkban csoportidentitásuk megőrzése magyarság és Európa ügye.

Milyen feltételek szükségesek a közösségek működéséhez? Értelmiségi szerepet vállaló lelkes, megszállott emberek, akiket családjuk is segít a közérdekű tevékenykedésben, többnyire lelkes pedagógusok, de akadnak közöttük több esetben menedzser beállítottságú emberek is. **Megfelelő közeg szükséges, a néphagyományok ápolására nyitott embercsoport, falu. Lelekes fiatalok és nyitott idős generáció** mellett ma már nem nélkülözhetők a képzett táncos – zenész – énekes szakemberek. Bázisintézményként feltétel egy iskola, vagy művelődési ház, vagyis hely, ahol összejönnek az emberek, az anyagiak biztosításában helyi életképes vállalkozók, támogató üzemek.

Az önfinanszírozás, csak kiegészítő jellegű lehet. Nem kell erőltetni az egyesülette szervezést ott, ahol a klub vagy szakköri forma funkcionál, és a minimális gazdasági háttér is meg van. Tagdíj és fellépti díj a fennmaradást önmagában nem biztosítja. A csoportok nem nélkülözhetik a fenntartók és szponzorok anyagi támogatását. Az embereknek nincs és nem is lesz elegendő anyagi ereje egyhamar egyesületeik fenntartására. A pályázati pénzek is időlegeseek lehetnek.

A jövőbeni elsődleges kitörési pont lehet a falusi idegenforgalom vállalkozói alapokra helyezése. Ennek alapfeltételei az ilyen beruházásokat támogató központi és regionális programok. Jelenleg a legalkalmasabbnak látszik a fejlesztésre a centrumtelepülésen kívül Mórágý, hiszen fogadójuk, campingjük van, idővel présházaik is bekapcsolódhatnak a borturizmusba. Idegenforgalmi céggel leszerződve a német csoportok közül a mórágýi mellett még a nagymányoki, a 2 bonyhádi, feltételezésem szerint talán a kisdorogi alkalmas egy-egy bemutatóra, az izményi, kakasdi és teveli székely együttesek zárkozhatnak még ebben fel.

A szövők, fafaragók, fazekasok emléktárgy-készítéssel kapcsolódhatnak be. Korábban Felsőnánán volt erre egy kísérlet Lőrincz Aladárné szötteiseivel, ma Izményben van fiatal kosárfonó, szövő, fazekas, akik ebből szeretnének megélni. Nem nélkülözhetők e

folyamatban a tájházak és néprajzi gyűjtemények, kiegészülve Grábóc, Cikó, Mórág, Váralja, Lengyel és Mórág kultúrtörténeti, a Völgyesség tájképi és természeti értékeivel.

Sokat tehetnek a művelődésben dolgozó szakemberek. Alapvető a szakmai segítség, népzenei, néptánc, és népművészeti tanfolyamokkal. Koreográfusok, zenészek, néprajzosok állandó szakmai figyelmére is szükség lenne, nyári továbbképző táborok szervezésében menedzselésében. Támaszkodni kell az iskolákra kézműves és népművészeti szakkörök szervezésében. Beépül az iskolai tananyagba a helyi népi kultúra, példa erre a váraljai iskola-kísérlet, vagy a bonyhádi zeneiskola néptánc tagozata, az utánpótlás biztosítása nélkülözhetetlen.

utánpótlás biztosítása nélkülözhetetlen.

7. A HELYI TÁRSADALOM ETNIKAI TAGOLÓDÁSA

7.1. A népességszere hatásai a Völgység társadalmára 20. század második felében

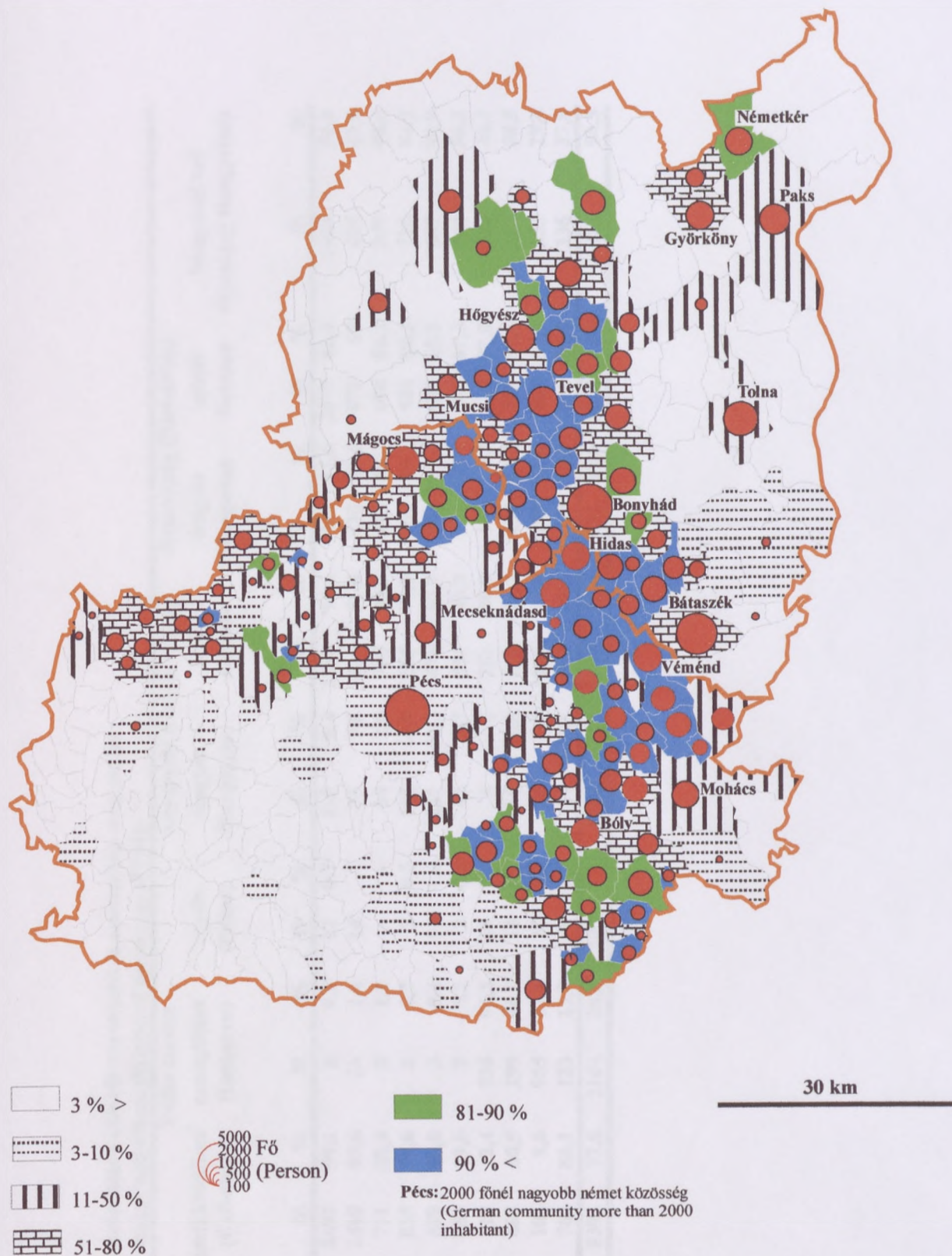
A török háborúk után kezdődő új honfoglalás a Délkelet-Dunántúlon egy összefüggő német nemzetiségi szigetet – a Schwäbische Türkei – teremtett. Tolna megyén belül a németiség a középső részen tömörült, a Völgységi járásban érte el az országban a legnagyobb járási koncentrációt, meghaladta a 75 %-t 1941-ben (28. ábra). A járás 28 településéből tizenben 95 % a németek aránya, ilyen volt **Bátaapáti, Bonyhádvarasd, Mucsfa, Závod** és a baranyai **Ófalu**, ötben 90 % feletti, köztük **Tevel**. A járás 75 %-os átlagánál magasabb volt a németiség részaránya 6 helyen, közöttük **Kisdorog** és **Lengyel**. További 7 községben az átlag alatt maradt, ebből háromban a németiség alkotta a többséget (**Kisvejké**), négyben a magyarok (**Györe**). A 250 évvel későbbi kényszermigráció – a második világháborút követő ki- és betelepítések – megszüntette a német nemzetiségi többséget, de továbbra is a régió egyik jellemzője maradt a nemzetiségi-etnikai tarkaság.

A korábbi helyzettel összehasonlíthatónak csak az 1980-as társadalmi minősítés és 2001-es népszámlálás adatait tekintem. A kiemelt tíz faluból egyedül Ófalu maradt német többségű, mindkét időpontban elérte az anyanyelvi adat a 80 %-ot. Az 1980-as minősítés szerint a korábban többségi német falvakból csak Kisdorogon haladták meg a németek az egyharmados arányt, az egyötödöt csak Bátaapáti és Závod érte el, a 15 %-ot Tevel, Bonyhádvarasd, Lengyel, Mucsfa. A két vegyes lakosságú faluban pedig, Kisvejkén még elérték a 10 %-ot, Györében még az 5%-t sem. 2001-re, ha csak a kulturális kötődés adat-sort veszem, Ófalu csaknem 90 %-os, Tevelen egyharmados a csökkenésük, Kisdorogon, Bonyhádvarasdon, Lengyelen a korábbi minősítési adat felére, Mucsfán és Závodon, Györében harmadára apadt. Nagy mértékű több mint tizedére esett vissza a korábban is magyar többségű Györében és a korábban német többségű Bátaapátiban (10–11. táblázat).

A statisztikai források hézagossága a német nemzetiség esetében, teljes hiánya magyar etnikai csoportokra vonatkozóan, vezetett a kézenfekvő megoldásként 2004-ben egy kérdőív felvetéséhez. **A Völgység teljes felmérésére nem volt lehetőségem, ennek sem anyagi, sem személyi feltételei nem voltak meg, ezért kiválasztottam egy a Völgység falusi településeit gazdasági-társadalmi és nemzetiségi-etnikai összetételében is sok tekintetben reprezentáló település-együttest.** Már 1993 előtt létrejött a völgységi statisztikai kistérségen belül egy önkéntes társulás, a névadó falu Tevel mellett ennek tagjai Kisvejké, Lengyel, Mucsfa, Závod, és Mucsi voltak. A teveli társulás célfeladatait a területfejlesztés, foglalkoztatás, vállalkozások és az idegenforgalom, tehát a leggyakoribb társulási célkitűzések alkották (SZABÓ L. 1997, <http://www.volgység.net/cím.html>).

Az önkéntes társulások általában a falvak szintjéről indultak ki, a közös területfejlesztési programok mellett a közeli városokból próbáltak olyan szolgáltatásokat is a kistépülésekre vinni, amelyek a nagyobb településközpontokban találhatók meg. Utóbbi törekvésekhez a másik fél, a térségi központ szándéka is szükséges. 1999-ben, amikor egy kutatócsoport felmérte a társulás táji adottságait és elkészítette honlapját, már Kisvejkéi Kistérségi Társulás néven futott, ez jelzi egyben a társulás kétpólusú voltát. Az FVM a kistérségi menedzsere Kisvejkén működött, s a hét faluhoz már Kisdorog is csatlakozott (http://www.edenkert.hu/zoldovezet=kertgazd/innovativ/html_2005.Május_19.). 2003-ban Nyugat-Völgység a neve, időközben Mucsi kilépett a kistérségi társulásból, az előnyösebb besorolás és kedvezőbb pályázati lehetőségek miatt Tamási statisztikai térségéhez csatlakozott. Formálisan tag lett Aparhant és Nagyvejké.

Az infrastrukturális fejlesztések a vízellátás és csatornázás területén valósultak meg. Csatorna beruházó vízi-közmű társulatot hozott létre Tevel, Závod, Kisvejké és Lengyel, kapcsolódott Kisdorog. A vízmű társulat tagjai viszont Mucsfa, Kisvejké, Závod és Lengyel, valamint Nagyvejké. Az igazgatási feladatok ellátásában a falvak tradicionális

28. ábra: A német anyanyelvű lakosság százalékos aránya és lélekszáma Baranya és Tolna megyében 1941-ben SZENYÉRI Z. (2002.79.)
Fig. 28. The German population with the number and division in Baranya and Tolna county By Z. SZENYÉRI 2002

10. táblázat Az 1941. évi népszámlálás vallási és anyanyelvi és nemzetiségi megoszlása
 Table 10. Religious, native tongue and ethnic division of the census of 1941

		Vallás szerint				Anyanyelv (Native tongue)				Nemzetiség (Natonality)					
		A népesség összesen (Total)	római katolikus (Catholic)	evangélikus (Lutheran)	egyéb (Other)	magyar Hungarian	német German	magyar Hungarian	német German	magyar Hungarian	német German	Magyarul tud (Speaking Hungarian)			
Község	population)	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%		
Tevel	2516	2493	99,1	6	0,2	17	0,7	135	5,4	2380	94,6	442	17,6	1488	59,1
Kisdorog	1454	1419	97,6	21	1,4	14	1	43	3,8	1019	91,6	138	12,4	485	43,6
B.varasd	719	711	98,9	8	1,1	-	-	14	2,0	705	98,0	113	15,7	349	48,5
Lengyel	843	835	99,0	6	0,7	2	0,3	142	16,8	665	78,9	259	30,7	716	84,5
Kisvejte	703	689	98,0	3	0,4	11	1,6	227	32,3	476	67,7	244	37,4	667	94,9
Závod	893	889	99,6	2	0,2	2	0,2	42	4,7	851	95,3	113	12,7	449	50,3
Mucsfa	772	18	2,4	735	95,2	19	2,4	8	1	763	98,9	100	13	314	40,7
Györe	774	468	60,5	295	38,1	11	1,4	455	58,8	319	41,2	484	62,5	685	88,5
Bátaapáti	1099	106	9,6	965	87,8	28	2,6	32	2,9	1066	97,0	139	12,6	323	29,4
Ófalu	889	765	86,1	123	13,8	1	0,1	21	2,7	865	97,3	59	6,6	336	37,8
Összesen:	10662	8393	77,8	2164	20,3	105	1	1119	10,5	9109	85,4	2091	19,6	5812	54,5

Forrás: KSH 1944., 1947.

11. táblázat A német nemzetiségűek statisztikai adatai 1980, 2001

Table 11. Native tongue, nationality, ethnic cultural needs of Germans 1980, 2001

Község	Nemzetiség (Nationality)				Beszélt nyelv (Speaking language)				Használt nyelv(Used language)				Anyanyelv (Native tongue)				Minősítés (Ethnic qualification)				Kult. Kötődés (Ethnic cultural needs)				Összes népesség (Residence)				lakó
	1980		2001		1980		2001		2001		1980		2001		1980		2001		1980		2001		1980		2001				
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%			
Tevel	8	0,4	114	8,7	173	9,6	60	4	28	1,5	67	4,1	295	16,3	167	10,1	1810	1648											
Kisdorog	5	0,5	80	9,0	147	14,3	93	10,5	121	11,8	55	6,2	362	35,2	142	16,0	1028	888											
B.varasd	6	1,1	28	5,7	26	4,6	29	5,9	34	6	12	2,4	87	15,4	36	7,3	565	491											
Lengyel	11	0,9	63	8,4	136	11,6	51	6,7	13	1,1	37	4,9	206	17,5	75	9,9	1176	754											
Kisvejlke	-	-	4	0,9	47	10,0	2	0,4	9	1,9	8	1,8	52	11,1	4	0,9	468	460											
Mucsfa	35	6,2	27	6,4	41	7,2	11	2,6	35	6,2	14	3,3	101	17,8	26	6,1	569	423											
Závod	22	4,4	22	6,3	47	9,5	15	4,3	27	5,4	27	7,7	101	20,3	21	6,0	497	349											
Teveli körzet																													
összesen	87	1,4	338	6,7	617	10,1	261	5,2	267	4,4	220	4,4	1204	-	471	-	6113	5013											
Györe	-	-	14	1,8	30	3,7	11	1,4	1	0,1	7	0,9	37	4,6	13	1,7	774	767											
Bátaapáti	1	0,2	6	1,4	41	8,4	5	1,2	9	1,8	9	2,1	115	23,6	6	1,4	488	428											
Ófalu	-	-	304	82,8	-	-	321	87,5	422	82,9	286	77,9	-	-	327	89,1	509	367											
Összesen:	88	1,1	662	9,5	688	8,7	598	9,1	699	8,9	522	7,9	1356	17,2	817	12,4	7884	6575											

Forrás: KSH 1981, 2002

kapcsolatrendszere és a közlekedési feltételei mellett az egyes közösségek érdekei is érvényesültek. Kisvejke Lengyellel, a zsáktelepülés Nagyvejke Aparhanttal, Mucsfa előbb Aparhanttal majd Bonyháddal, Závod Tevellel, Kisdorog Bonyhádvarasddal lépett körjegyzőségre.

Végül a 2003-ban már **Nyugat-Völgységnek** nevezett **önkéntes társulás** 6 törzstelepülését választottam ki, és Bonyhádvarasdot is bevettem a vizsgálatba (29. ábra). Ezt teveli falukörzetnek nevezem, a falukörzet itt munkafogalom, hiszen a korábbi teveli és kisvejkei kiskörzeteket és Bonyhádvarasdot fogja össze. Az 1977-es bonyhádi városkörnyék besorolással azonos a KSH statisztikai kistérség tagolása, s 1996-ban a Völgységi Önkormányzatok Területfejlesztési Társulását is a 21 település hozta létre

A Nyugat-Völgység 7 falujának 1500 háztartását bővítettem további 3 kontrollfalu 500 háztartásával, így a völgységi kistérség falusi településeinek népességéből elértem az 50 %-ot, ezzel a kérdőívezés reprezentatívvá vált. Györe korábban magyar-német falu volt a bányavidék vonzásában. Bátaapátiba eredetileg nem települtek bukovinai székelyek, viszont a térség sorsának alakulását nagymértékben befolyásoló fejlemény, hogy az atomtemető kijelölt helyszíne, a *Bátaapáti és Térsége Területfejlesztési Társulást* a falu 10 kilométeres körzetében lévő 26 tolnai és baranyai település hozta létre 2005. Szeptember 16-án (*Tolnai Népújság* 2005. szeptember 6 p.1, 16 p. 4, 30. ábra). A német lakosságú Ófalu egyike a 18 században Baranyához került völgységi falvaknak. Bonyhád vonzásterületéhez tartozik, itt nem volt kitelepítés, az 1980-as években a falu lakói nemet mondtak az atomtemető létesítésére. A mintám így részben a bonyhádi vonzáskörzet folyamatainak érzékelésére is alkalmassá vált.

Saját kérdőíves felmérésem megismételi más régióbeli térségek hasonló (AUBERT A 1994, GÁSPÁR G. 2001) kutatását, egy történeti földrajzi-társadalomföldrajzi vizsgálat, amely a települések népesedésére, társadalmi-gazdasági és infrastrukturális viszonyaira is kiterjedt, és a hosszabb távú, több korszakon átívelő folyamatok értékelésének a lehetőségét is megteremtette. A mintegy 2000 háztartást magában foglaló minta csak az egyik forrás, szóbeli, empirikus kutatásunk eredményeivel, a népszámlálási adatokkal (KSH 1937, 1947, 1950, 1975, 1981, 1991, 2002), helyi statisztikával (TMSÉ-1969-1981), levéltári, földhivatali adatokkal (K. BALOG J. 1988) helytörténeti és ágazati monográfiákkal (ERDŐSI F. 1983), a magyar szociológia eredményeivel és a földrajzi szakirodalommal (AUBERT A 1994, HAJDÚ Z. 1994 SZENYÉRI Z. 2002) és egy 1999-es innovációs térségi kutatással (BÁLINT A. – FAZEKAS ZS. – HOLLÓ M. s.a) ütköztetem.

A hasonló természetföldrajzi környezetben élő falvak mindegyike egyedi társadalmi képet mutat. Vajon az átalakulás makroszintű folyamataira való eltérő reagálásnak mi az alapja, a potenciálisan hasonló helyzetű települések eltérő jellegű-ütemű átalakulása mögött mi rejtőzködik? Milyen mértékben váltak meghatározóvá külső rendszerváltó politikai tényezők? Mennyiben érvényesültek a helyi társadalmi sajátosságok a folyamatban?

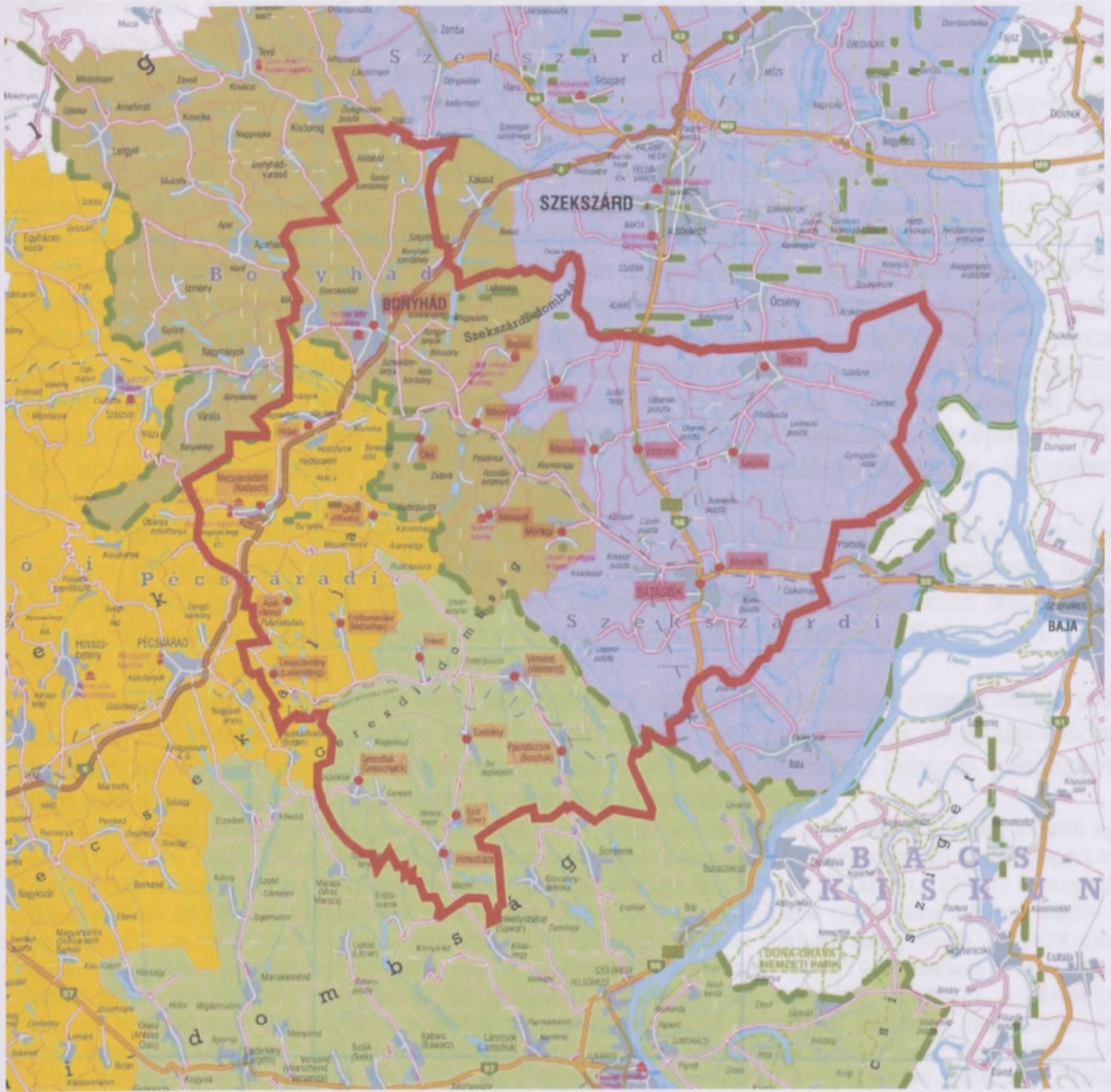
Feldolgozásom keretét a történelmi-társadalmi korszakok, illetve az államszocializmuson belüli belső korszakhatárok szolgálnak. A helyi társadalom fél évszázados fejlődését a lakónépesség számának, a természetes szaporulatának alakulásával, a lakásépítések megoszlásával, az etnikai összetétel statisztikai adataival ragadom meg, elemzésükre részletes táblázatokat és grafikonokat készítettem.

- Kutatott falu a völgységi kistérségben
(Investigated village in the small area Völgység)
- A völgységi kistérség jelenlegi települései
(Settlements of small area at present)
- Kutatott falu Baranyában
(Investigated village in Baranya county)
- 1945-ben a völgységi járáshoz tartozó települések
(Settlements of district Völgység 1945)
- A Teveli Önkéntes Társulás (2003) nem kutatott települései
(There are not investigated settlements in Association of Tevel)
- A Teveli Önkéntes Társulás kutatott települései
(Investigated settlements in Association of Tevel)

Ófalu = kontroll települések
control villages

29. ábra: A teveli falukörzet a Völgységi kistérségben SZÓTS Z: 2006.
Fig. 29. The Tevel village region in the Bonyhád small area By Z. SZÓTS 2006

30. ábra: Bataapáti és Térsége Területfejlesztési Társulás kiterjedése szerk. Pálffy J. (2006)
 Fig. 30. Localisation of Development Association in Bataapáti By J. Pálffy 2006

7.2. A falvak társadalma a tőkés átalakulástól a második világháborúig

Amikor röviden bemutatom a kiválasztott települések társadalomtörténeti múltját, a történeti irodalomra, levéltári és statisztikai forrásokra támaszkodom. **A 18. századi újratelepítés utáni agrártársadalom a földbirtokviszonyok sajátos kettősségével jellemezhető, a nagybirtokos és a kis-középbirtokos paraszti földtulajdonlással.** Az újratelepítés utáni nagybirtokrendszer megszilárdulása a 18. század második felére tehető.

A nagyapponyi Apponyi család 1773-ban vásárolta meg a nagykiterjedésű hőgyészi uradalmat a Mercy családtól, ezzel a Völgyesség egyetlen arisztokrata famíliája Tolna megyei birtokának alapjait vetette meg, a hőgyészi mellett újabb kastélyokat, uradalmi központokat hoztak létre Pálfán, Kölesden és Lengyelen. Az Apponyi uradalom a 19. század első felében a kiterjedt irtásföldéken robotoltató külterjes gabonatermesztés mellett már mintát adott az intenzív istállózó állattartásra és forszírozta a szőlőtelepítést és a szőlő feldolgozását. Apponyi Sándor a 19-20. század fordulóján nemcsak korszerű árutermelő mintabirtokká fejlesztette, hanem az uradalmi központ Lengyel falu gyarapodásához is hozzájárult, körorvosi és körállatorvosi székhely, rendelkezett óvodával, iskolával és gyógyszer-tárral, segítette a római katolikus olvasókört, önálló plébánia volt. A kövesút építése Kurd vasútállomás elérésére a könnyebb piaci értékesítést szolgálta. Apátiban nem épült kastély, az uradalom itt a szőlő és borfeldolgozás mellett az erdőgazdálkodást fejlesztette (JELENSZKYNÉ FÁBIÁN I. 1996, KOLTA L. 1995, ERDŐSI F. 1983).

Györe a nádasdi székhelyű egyházi birtok, a pécsi püspökség birtokához tartozott, magyar jobbággyokkal népesedett újra, majd a 18. század 70-es éveitől szervezett német betelepüléssel gyarapodott. Ófalu a Perczel család bonyhádi birtokának része lett, csak az úrbérrendezés után települt be katolikus német lakossággal, zsellérfalu (SOLYMÁR I. 1997, DOBOS GY.(szerk.) 2001, KOVACSICS J. 2003).

Az 1767-es úrbérrendezés utáni időszakban a nagybirtok szorítását nem érzékelő sváb parasztfalvak érdekeltté váltak a külterjes háromnyomásos gazdálkodás meghaladásában, intenzív növénytermesztés és állattartás kifejlesztésében. A napóleoni háborúk gabonakonjunktúrája is közrejátszott a paraszti árutermelés kibontakozásában.

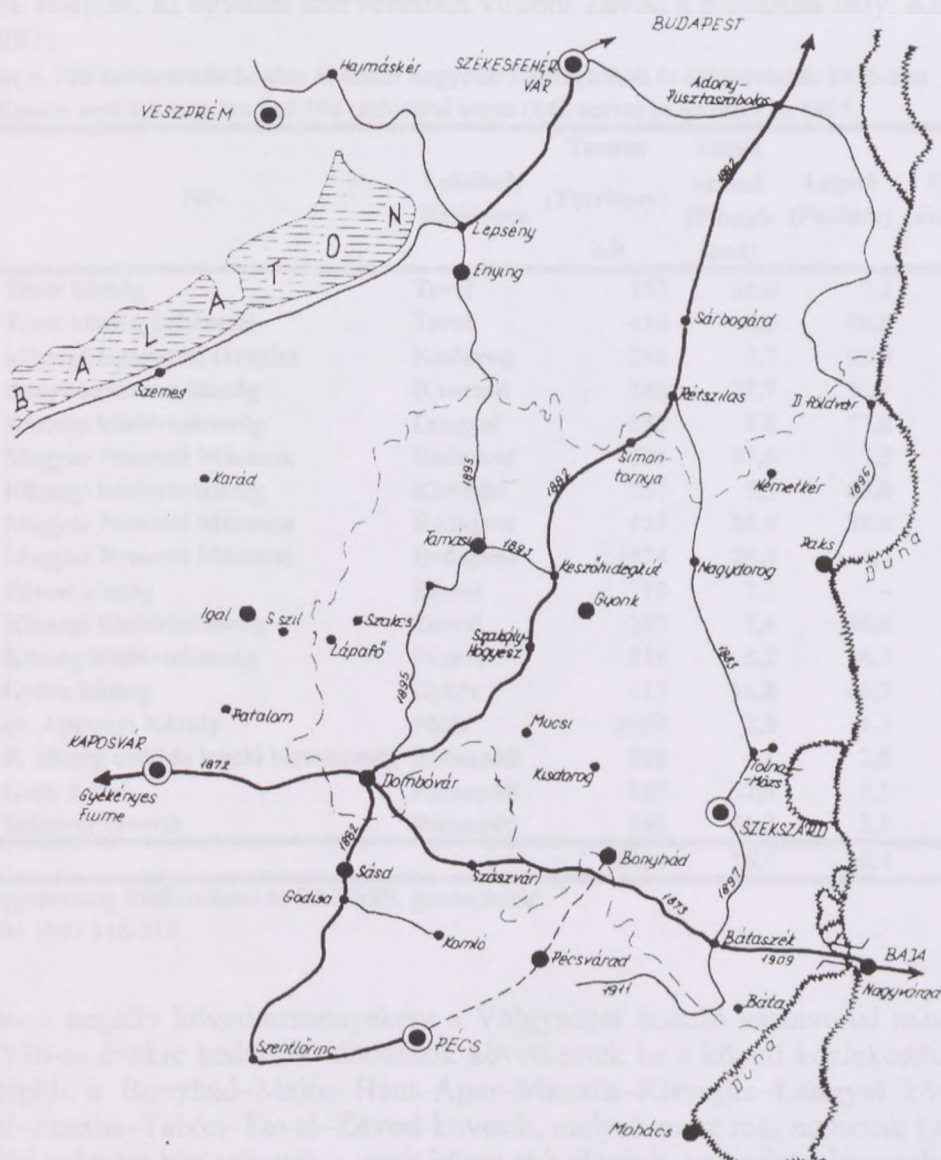
A **völgyességi járás** esetében szerencsés körülmény, hogy viszonylag korán, már 1829-ben készült egy olyan felmérés, amely a kereskedelmi és ipari kapcsolatokat is érintette. A magyarországi korai polgári városfejlődés eredményeit az 1828-as országos összeírás alapján BÁCSKAI V. - NAGY L. (1984) összegezte. Bácskai Vera az 1828-as összeírásnak arra kérdőpontjára épített, amely külön regisztrálta a falvak eladó- és vevőhelyéül szolgáló piacait. Támaszkodott Ludovicus Nagy 1828-as statisztikájára, amely az 1828 előtti néhány év egyházi schematizmusait dolgozta fel, és Fényes Elek statisztikájára. Több rangsort is felállított, a kereskedelmi vonzaskörzet lélekszáma, az igazgatási-oktatási-egyházi szerepkör fejlettsége, a kézműipar szerepe és fejlettsége alapján, de a piacközponti szerepkörre építő hierarchiát tekintette meghatározónak. Piacközpontnak tartott minden olyan települést, amely legalább egy falunak eladó, illetve vásárlóhelye volt. Tolna megye 3 piaci központja (Dunaföldvár, Hőgyész és Paks) mellett 3 alközpontot jelölt meg (Tolna, Szekszárd, Bonyhád), amelyet a piacközpontokkal egyező, vagy őket meghaladó fejlettségűnek tartott, amelyek nem rendelkeztek tiszta, csak megosztott körzettel, sőt Bonyhád és Tolnát még azok közé sorolta, amelyeket csak saját lakosságuk vallott más piachelyek mellett piachelyének. Fényes Elek alapján viszont Bonyhád a fontosabb vásáros helyeknek a csoportjába került, amely „több árura kiterjedő forgalmas vásárló birt” (BÁCSKAI V. - NAGY L. 1984 pp. 221-221).

Fényes Elek felhasználta Egyed Antalnak Tolna megyére vonatkozó 1829-es felmérését. Bizonyára az 1828-as regnicolaris összeírás ihlette a tudós plébánost, mert 22 pontból álló kérdőívnek kérdéssorában rákérdez a vásárok meglétére, jellegére, gyakoriságára, az áruösszetételre. A kérdőívek csaknem fele ugyan elveszett, de legteljesebb éppen a Völgyességi járás, hiszen 31 településből csak 3 válasza hiányzik. A kép így csaknem teljes, ha nem veszem figyelembe, hogy baranyai határmenti falvak is nyilatkozhattak volna. Az 1782-ben mezővárosi rangot szerző **Bonyhád 4 országos vására, 2 heti piaca 2 települést vonz, Györe község jegyzője a bonyhádi vásárt, Mázáé a heti piacot jelölte meg, tehát már megfelelt a Bácskai-féle piacközpont kategóriának.** További 5 falu (Murga, Kistormás, Varsád, Kalaznó, Hidegkút) veszi igénybe a bonyhádi malmot, Máza pedig a bonyhádi orvost, mint ipari és egészségügyi szolgáltatót (CSERNA A-KACZIÁN J. 1986).

A **parasztpolgári fejlődést** jelzi Tevel község 1841-es mezővárosi rangja is. A 19. század második felében az állami dohánymonopólium bevezetése a dohánytermesztés ha-

nyatlásával járt. A gabonadekonjunktúrát, majd a századvégen a filoxéravész okozta gazdasági visszaesést betetőzte a közlekedési viszonyok kedvezőtlen alakulása, elkerülték a falukörzetet a vasútépítések, a szilárd burkolatú utak kiépítése is nagyon későn következett be. Tevel és Kisdorog földbirtokos családjának, a Dőryeknek a birtoka szétaprózódott, illetve eladósodtak, így hatalmi súlyuk meggyengült, s így nem tudták elérni a vidék közlekedésének fejlesztését. Ami hátrány egyúttal előny is, a polgári földbirtokviszonyok kialakításában előnyösnek bizonyult a nagybirtok gyengülése, mert az urbárium évéhez viszonyítva a paraszti egész telkek száma 50 százalékkal nőtt Tevelen. A negatív folyamatok eredménye a kivándorlás, a teveli zsidó kereskedők nagy részének elköltözése a hanyatlás tünete. A mezővárosi jogállás megszüntetése után Tevel község lett (EPPEL, J. 1988).

Györe és Bataapáti valamivel előnyösebb **közlekedésföldrajzi helyzetbe** került a Bátaszék–Dombóvár vasútvonal 1873-s, majd a Bátaszék–Baja vasútvonal 1909-s megépítésével. 1912-től elsőrangú vasútvonal, amely része lett az Alföldet a tengerparttal összekötő Fiume Nagyvárad fővonalnak (31. ábra). Györe 2, Bataapáti 6 kilométerre fekszik a vasútállomással bíró Mázától, illetve Möcsénytől (ERDŐSI F. 1983).

31. ábra: A vasúthálózat kialakulása Tolna megyében ERDŐSI F. (1983. 320-321)

Fig. 31 Development of railway network in Tolna county By F. ERDŐSI 1983

A fejlődés új kitörési pontot hordozott a korábbi feltételekkel, a **tejelő irányú marhatartásban**. Az 1890-es bécsi világkiállításon válik ismertté a bonyhádinak nevezett tájfajta, amelynek éppen az egyik legfontosabb tenyésztő területe a térség. A 19-20. század fordulóján megalakuló tejszövetkezetek betetőzik a folyamatot, 1939-ben a körzet minden településén működtek, Ófalura vonatkozóan nincs adatunk (BODA F. 1975).

Bátaapátiban az Apponyiak kezében maradt az 1500 holdas birtok, míg Lengyel, Závod, Kisvejke, és Mucsi határában fekvő uradalom az Apponyiak tulajdonából a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) tulajdonába ment át 1927-től, ugyanis a bibliofil mecénás Apponyi Sándor gróf, örökös hiányában végrendeletében hagyományozta a múzeumra birtokát. A katolikus Tevel, Kisdorog és Bonyhádvarasd, továbbá az evangélikus vallású Mucsfa továbbra is a német intenzív piacorientált tejelő szarvasmarhatartást folytató kis- és középparasztsággal jellemezhetőek (12. táblázat). Lélekszám tekintetében Tevel a legnagyobb, több mint 2500 lakossal, Kisdorog és Bátaapáti megközelítette az 1500 főt, a többi pedig 7–900 fős. Bátaapáti nagyközség és evangélikus egyházközség, Ófalu evangélikusai filiálisai. Lengyel egyértelműen uradalmi központ, a körjegyzőség a kedvezőbb fekvésű Kisvejkére települt, az egyházi szervezetben viszont Závod a plébániás hely, Kisvejke filia (BAI J. 1997).

12. táblázat A 100 katasztrális holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1935-ben
Table 12 Estates and tenures land of 100 cadastral acres (142 acres) or greater in 1935

Község	Név	Lakóhely Residence	Terület (Territory) k.h	Ebből szántó (Plough land)	Legelő (Pasture)	Erdő (Forrest)	Adó alá nem eső (Isn't taxable)
Tevel	Tevel község	Tevel	153	15,0	7,2	0,7	72,5
	Tevel község úrbérései	Tevel	410	8,5	88,8	0,5	0,7
Kisdorog	Községi legeltetési társulat	Kisdorog	216	3,7	95,8	-	0,5
B.varasd	Bonyhádvarasd község	B.varasd	188	27,7	36,7	-	30,9
Lengyel	Községi közbirtokosság	Lengyel	153	2,0	77,8	-	7,8
	Magyar Nemzeti Múzeum	Budapest	508	37,6	7,3	48,0	3,1
Kisvejke	Községi közbirtokosság	Kisvejke	237	5,5	65,8	27,8	0,8
	Magyar Nemzeti Múzeum	Budapest	103	33,0	38,8	-	2,9
Závod	Magyar Nemzeti Múzeum	Budapest	1574	28,8	4,7	65,9	0,4
	Závod község	Závod	110	7,3	-	0,9	60,9
	Községi közbirtokosság	Závod	287	1,4	98,6	-	-
Mucsfa	Község közbirtokosság	Mucsfa	211	5,2	78,7	7,1	4,3
Györe	Györe község	Györe	113	16,8	60,2	17,7	-
Bátaapáti gr. Apponyi Károly		Pálfa	1530	2,3	1,3	4,0	92,2
	B. község erdő és legelő birtokosság	Bátaapáti	320	4,1	2,5	35,3	57,8
	Guth Antal	Bátaapáti	145	57,9	2,1	35,2	4,8
	Schleyer Henrik	Bátaapáti	142	56,3	2,1	35,2	4,9
Összesen			6400	16,7	25,4	26,0	16,8

Forrás: Magyarország földbirtokosi és földbérleti, gazdacímtár
M. Kir. KSH 1937 316-318

Trianon negatív következményeként a Völgységet átszelő vasútvonal másodrangúvá vált. A 1930-as évek kedvező változások következtek be a közúti közlekedésben. 1939-ben megépült a Bonyhád–Majos–Hant–Apar–**Mucsfa–Kisvejke–Lengyel** kövesút és a Szekszárd–Zomba–Tabód–**Tevel–Závod** kövesút, melyek most már nemcsak Lengyel, hanem a többi számára biztosították a vasút könnyebb elérését, valamint a kapcsolatot a járási és megyeszékhellyel. A nagyon korán, már a harmincas években megalakuló magáncégek autóbuszjáratok akkor még helyközi vonalakkal éppen a vasúti összeköttetéshez teremtettek lehetőséget, 1934-ben már volt járatuk Bonyhád és Szakály-Högyész vasútállomás között éppen Bonyhádvarasd, Kisdorog és Tevel érintésével (ERDŐSI F. 1983. p.329, 358).

Nemzetiségi tekintetben egyre inkább homogén németajkú településeken a német anyanyelvűek aránya meghaladta a 90 %-t, kivétel a 18. században még katolikus magyar többségű Györe és Kisvejke (Magyar Vejke), amely a Schwäbische Türkei szigetmagyar-ságának sorsára példa, Lengyel pedig az uradalom munkaerőigényének hatására nyitottab-bá váló német közösségre. A vallási egyveretűségen Mucsfa és Bátaapáti (Györe és Ófalu szórvány) evangélikussága mellett csak színező a jórészt Tevelen megjelenő városi elem, a zsidóság, amely 10 főre apadt (10. táblázat). Az egyházi anyakönyvekből és a hivatalos statisztikákból kimaradt a lengyeli külterületen élő cigány közösség, és Kisvejke 15 cigány lakosáról sem tud az 1941-es népszámlálás (BAI J. 1997).

A **nemzetiségi ellentétek**re azért térek ki, két nemzetiségi összetételében jellemző fa-lu, a vegyes német-magyar Kisvejke és a döntően német Kisdorog kapcsán, mert **társadalmi vetületei** vannak. Kisvejkén a községi képviselőtestületben ugyan békésen megfér-tek egymással németek és magyarok, viszont a templomban nem. Az ellentétek gyökerei a **nemzetiségi arányok megváltozásához** kötődtek. A túlnépesedő, elszegényedő Závodról betelepülő németek többségbe kerülve nehezményezték az 1902-ben építetett új templom-ban a korábbi magyar többséget megjelenítő rendet, amelyben elől ültek a magyarok és mögöttük a németek. A püspökség megpróbálta lefojtani az ellentétek tüzét, ami azonban újra fellángolt a pángermán mozgalom magyarországi erősödésével Basch Ferenc 1935-ös és Mühl Henrik 1939-es képviselőválasztási kampánya idején, és ez az 1938-39-es „temp-lomi zavargásokba” torkollott (BAI J. 1997).

A német falvakban, az 1939-ben Cikón zászlót bontó Volksbund követői és az úgynevezett rongyosok, a későbbi hűségmozgalmisták között robbantak ki az ellentétek, a falvak kettészakadtak. Fennmaradt egy lista „Kisdorog község a „hűséggel a hazához mozgalom tagjai” címmel. Az adatközlő szerint ez a kisdorogi magyar nemzetiségűek névsora. A községi tanító, a lista készítője szerint 1942 és 1943 között keletkezett, a gazdakörben írták össze a benne szereplő 315 nevet, 82 ház 89 házaspár és gyerekei szerepelnek rajta. Nem teljesen vág ezzel össze, hogy a faluban 485-en tudtak magyarul, 138-an magyar nemzetiségűnek és 43-an magyar anyanyelvűnek vallották magukat 1941-ben (8. táblázat, KOLEP K. *ex verb* 1992). Megerősíti a hű-ségmozgalmi listát két további névjegyzék is. „A német sorozású listán szereplő kisdorogi magyar nemzeti-ségű lakosok névjegyzéke 40 éves korig, illetve 40-62 éves korig” névjegyzékben az 1944. június 20-án le-folytatott kötelező SS sorozás ellen protestáló 66 férfi neve ott van a hűséges listán is (K. BALOG J. 1990. pp. 604-605). Államközi egyezmény szolgáltatta ki a magyarországi németeket a német birodalomnak, az első két toborzás önkéntes volt. Négy falu sorozási adataival bizonyítjuk, a magyarországi németek zömében ön-ként nem adták életüket és vérüket a német birodalomnak (13. táblázat).

13. táblázat Német (SS, Wehrmacht) sorozások adatai (1942-1944)

Table 13. The recruiting of German Empire (1942-1944)

Település	1942	1943	1944	Összes	Összes+
Tevel	22	1	230	253	114
Kisdorog	66	66	74
Bonyhádvarasd	6	2	92	100	155
Györe*	1	-	22	23	7

*:csak SS-katona, +1949-s adat

Forrás: Eppel, J. 1988. 454-463, Patton, A. M. - Putschli, J. - Schwing, J. s.a 254-256

K. Balog J. 1990 604-605, Czibulka Z. 2004. 298-300, 324-326

Ha megvizsgálom a 82 háztartás gazdasági viszonyait, a keresők foglalkozása alapján, akkor **az ag-rárnépesség két szélső pólusát** ragadhatom meg az adatközlők minősítései szerint: 28 csa-lád gazda (8–12 k.h.), jómódú gazda (15–30 k.h.), ide soroltam a 8-10 holdast, ha cséplő-gepe vagy műhelye volt; 46 családnak „nem volt semmije”, „napszámba járt”, „Dőrynél,” „gazdáknál dolgozott,” vagyis törpebirtokos-napszámos, uradalmi vagy gazdacseléd, rés-szes arató volt a Dőry-birtokon, Juhé és Ördög pusztán. További 10 háztartás iparos, tégl-a-yáros, jegyző, pap, tanító foglalkozású. A vezető szerepet a tekintélyes gazdák, jegyző, pap, tanító, uradalmi intéző vitték.

Az etnikailag egyre inkább homogenitás felé hajló falvak társadalmi viszonyairól – így a völgyiségi németek és részben a kisebbségi magyarok társadalmáról –az 1935. évi Gazdacím-tár és az 1941. évi népszámlálás statisztikája alapján kaptam képet (12. táblázat).

A falvak társadalmi szerkezetében jelentkező kettősség, a nagybirtoktól függő agrárszegénység és a gazdatársadalom sajátos szövete adja a falvankénti sajátos társadalmi képletet, ezek alapján a falvak **három fő típusba** sorolhatóak.

I. Parasztfalvak. Erős paraszti középrétegek jellemzik, a 10–50 holdas birtok. 33–50 % között mozog. A törpe- és kisbirtokosok (0–3, 3–5 k.h.) aránya viszonylag alacsony, 30–40 % között mozog. A napszámosok, mezőgazdasági fizikai dolgozók részesedése nem éri el esetenként a 10 vagy 20 %-ot. **Nagybirtokos nincs.** Ide sorolható Bonyhádvarasd, Kisdorog, Mucsfa, Tevel, és Györe. Az önálló iparosok relatíve magas száma a fejlettséget bizonyítja Tevel és Kisdorog esetében. Györében viszont a mezőgazdasági munkások létszáma kisebb a bányászokénál (38, illetve 47 fő).

II. Zsellérfalvak. Igen magas a törpebirtokosok aránya (0–5 k.h.) együttesen eléri a 70 %-ot. Kicsi a még életképes, 10 hold feletti földbirtokok részesedése, 10 % alatti. **A nagybirtok súlya meghatározó.** Závod és Ófalu agrártársadalma jellemezhető így. A magas iparos létszám az uradalmi igényekkel magyarázható Závod esetében, Ófaluban azonban az erdősült hegyes vidék is korlátokat szabott a szántóföldi művelésnek.

III. Uradalmi központok. Valamelyest eltérő a két uradalmi központ társadalmi szerkezete. **Bátaapátiban** a mezőgazdasági keresők fele ugyan önálló, de igen **magas a törpebirtokosok aránya**, 54 %. A kisbirtok és középbirtok egynegyed - egynegyed részarányú. A pálfai Apponyi Károly 1530 holdas birtoka mellett a község úrbérései és két német gazdagparaszt bír 100 holdnál több földet. A mezőgazdasági munkások száma a mezőgazdasági dolgozók közel negyede. **Lengyelen a paraszti tulajdon a szétaprózott birtokstruktúrával jellemezhető.** A törpebirtok és kisbirtok nem éri el a 30 %-t, a középparaszti birtok viszont meghaladja az 1/3-ot (10 k.h. –). Viszont a mezőgazdasági keresők 1/3-a béres, illetve napszámos vagy summás. Az MNM a legnagyobb birtokos, a községben 508 holddal. Igen jelentős az uradalmi központban dolgozó önálló iparosok száma, megközelíti a béresek számát (82 fő).

7.3. A második világháború és az azt követő ki- és betelepítések hatásai a falvak társadalmára

A második világháború emberveszteségei a falvakban jelentősek voltak (Tevel: 166 fő, Bátaapáti 44 fő, Bonyhádvarasd: 32 fő, Györe 34 fő, Kisvejke: 39 fő). Tolna megyéből a német csapatokkal önként ment el 3762 lakos, erőszakkal vittek el 462 főt, összesen az eltávozottak száma 4224 fő, az 1941. évi népesség 1,6 %-a menekült el (SOLYMÁR I. 1997, FÜZES M. 1986). A Völgységi járásból csaknem 2000 főt hurcoltak el a szovjet csapatok málenkij robotra, ukrainai kényszermunkára, a körzetből, a minta 8 tolnai falujából 487 főt (FÜZES M. 1991). A völgységi ki- és betelepítések folyamatát a korábbi fejezetben részletesen leírtam, most csak annyiban érintem amennyiben, feltétlenül szükséges, hogy a népességcsere társadalmi vetületeit érzékeltethessem (SZÓTS Z. 2003).

A háborút követő földreform, a 600-as rendelet értelmében vagyonek Kobzásra ítélte a Volksbundos birtokot. Az 1945 áprilisa és júniusa között a bukovinai székelyek letelepítésével igénybe vett házak száma mutatja ennek mértékét a vizsgált területen (14. táblázat). A teveli falukörzetben ez a vagyonek Kobzás átlagosan 32,7 %-os volt, szóródásának mértéke nagyobb volt, mint a kitelepítés mértékének szóródása. Bonyhádvarasd kiugró, több mint kétharmados házasingatlan igénybevétele mellett magas, ötven százalék feletti Kisdorog és Závod, átlagot meghaladó még Mucsfa és Lengyel. A vegyes lakosságú Kisvejkén és Györében az átlag fele körüli volt. A vagyonek Kobzás mértéke tehát jóval nagyobb volt, mint a kitelepítésre ítélt aránya. Ez nem lehetett másképpen Baranyában sem, hiszen a Népgondozó Hivatal ott is lefolytatta a vagyonek Kobzást a székelyek által betelepített falvakban. Bátaapátit és Ófalut nem érintette a székelyek betelepítése, viszont itt igen magas volt a kitelepítettek száma.

14. táblázat A ki- és betelepítések a teveli falukörzetben 1945-48 között
Table 14. Evacuation and settlements in the Tevel village region, 1945-1948

Községek	Igényelt házak %-a (Number of claimed houses)	Kitelepítésre kötelezettek (Displaced persons)		1941* %	A telepített családok száma (Number of settled families)			Szlovákiából érkezett magyar családok száma (Number of families from Slovakia)		
	1945.06.30	12.330/19	12.200/1967		1945. végén		1947.07.05	1947	1948	Össz.
		45 M.E.	Korm. Sz.r.		Székely	Összesen				
B.varasd	65,5	145	120	37,6	94	94	104	10	9	19
Kisdorog	53,3	8	547	42,7	136	139	139	30	17	47
Kisvejke	16,3	4	185	39,7	13	28	32	32	-	32
Lengyel	36,4	32	242	41,2	56	56	65	-	-	-
Mucsfa	45,7	60	229	37,9	74	77	79	21	6	27
Tevel	33,9	-	678	28,5	184	201	288	30	4	34
Závod	51,4	1	338	39,8	92	96	107	27	-	27
Összesen	32,7	250	2339	32,7	649	691	814	150	36	186
Györe	13,7	-	64	20,0	16	16	51	-	-	-
Bátaapáti	?	777	175	89,3	45	45	121	-	-	-
Ófalu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen		1027	2578	38,7	710	752	986	150	36	186

* Kitelepítettek a német anyanyelvű népesség százalékában (Rate of displaced German persons)
Forrás: Füzes M. 1991. 41-43, TMÖL VJF 1945. 3.doboz

A kitelepítési arányok is mutatják a tendenciákat, de a vagyonekmozgások 1947-48-as szintnek megfelelő mértéke jelzi jobban azt a radikális változást, amit a telepítések keltettek. A telepítések következtében a falukörzet 1000 lakóingatlanja, a három kontroll-faluval együtt több mint 1100 került a telepesek kezébe, ez 1948-ig ugyanannyi német család vagyonekmozgását és kimozdítását jelentette, a nemzetiségi viszonyokban pedig a németiséget kisebbségi helyzetbe hozta (12. táblázat).

A nemzetiségi struktúra mellett alapvetően megváltozott a birtokszerkezet is. A föld-reform hatása az 1949-es népszámlálás segítségével jól követhető. A parasztságnak jutott föld országosan átlag 4,2 hold, addig a legnagyobb éppen Tolnában és Baranyában 6,1, illetve 6 hold. A parasztgazdaságok megerősítésének mértéke éppen a Dunántúl keleti felében volt a legerőteljesebb. Az 5-10 holdas gazdaságok kategóriájában a földhözjuttatottak arányszáma a Dunántúlon a legmagasabb, 3 holdnál jóval nagyobb átlagos juttatásban részesültek. A 10-15 holdas, és a 15 holdnál nagyobb gazdaságoknál még erőteljesebb a Dunántúl keleti megyéinek kiugró aránya. Ennek oka az, hogy a viszonylag alacsony nép-sűrűség mellett itt volt a legnagyobb a nagybirtokok területe. A gazdasági cselédek, nap-számosok, törpebirtokosok rétegének fogyatkozása országos tendencia, a falvak polgáro-sodásának az esélyeit javította volna, ha ebbe az irányba ment volna tovább a fejlődés (KSH 1950, BELUSZKY P. 1999).

Ha a megyei viszonyokon belül a járási eltéréseket nézem, a Völgységi járáson belül a törpebirtokos kategória (1-5) a legalacsonyabb értékű (28,6 %) lett, 5 %-l alacsonyabb a megyei átlaghoz viszonyítva. Az 5-10 holdasoknál viszont 5 %-kal magasabb és 10 %-kal magasabb a 10-25 holdasok megyei átlagánál. A 10-15 holdasoknál lett kiugró a tömbösít-ettség adat, az ennél nagyobb gazdaságokban a legkisebb a járáások közül. Feltételezem, hogy ezek a magasabb arányok az igénybevett Volksbundos birtokok magasabb részesedésével magyarázhatók (KSH 1950).

A vizsgált 10 falu esetében – igaz a falu határához tartozó nagybirtok csak Bátaapátiban és Závodon, illetve Lengyelen volt, – ezek felosztása befolyásolhatta a pa-raszti birtoknagyságot (12. táblázat), viszont, ha etnikai oldalról közelítek, igazolódik elő-ző feltevésem. Az 5-10 holdas kategória kiemelkedő lett a korábban német többségű

falvakban, Tevelen egyharmadról és Kisdorogon egyötödről nőtt 50%-ra a korábbiakhoz viszonyítva. Bátaapátiban, Bonyhádvarasdon Lengyelen és Závodon kb egynegyedről ugrott a 40 %-ra. Míg a korábban vegyes lakosságú Győrében maradt egynegyed közelében, Kisvejkén csak egynegyedről nőtt 35 %-ra. Mucsfa ebben a sávban ugyan eltér ettől a trendtől, 14 %-ról ugrott egynegyedre, de a 10-25 holdasoknál kimagasló 55,8 %-kal a 15–20 holdas kategóriában is a legtöbb tulajdonos a járásban, ez a falu korábban is az erős középbirtokos parasztsággal volt jellemezhető. A németek kitelepítése azonban éppen a paraszti polgárosodásban vezető szerepet játszó középbirtokos parasztság meggyengítését jelentette.

A procedúra elhúzódnása és jellege nemcsak a helyi, hanem a telepések csoportjainak társadalmát is szétforgácsolta, a helyi magyarok kisebbségi szórvány jellege most a németek és a telepések jellemzőjévé is vált. **Ha az őslakosság súlya nem meghatározó az egyes falvak sorsában döntőnek bizonyult, ha karakteres csoportot alkotnak a betelepülők.** Fölmerül a kérdés, hogy egy ilyen mértékű kitelepítési folyamat esetén mekkora a megmaradt „őslakosság” hatása a telepés csoportokra, milyen a betelepülők társadalma? Van-e, illetve mekkora a kölcsönhatás? A korábbi fejezet eredményeit felhasználva ki kell térnünk erre is. A **bukovinai székelyek tradicionális paraszti társadalma** – bár itt is voltak falvankénti különbségek –, igen szűk, csak papokból és tanítókból álló értelmisége, szűk gazdagparaszti rétege **széles szegényparaszti rétegekkel** megfogható. A felvidékiek árutermelő agrárnépessége falusi értelmiséggel és kispolgársággal, kiterjedt gazdatársadalommal jellemezhető (SZÓTS Z. 2003).

A földreformrendelet az újbirtokos családok házaspárjainak 7 hold földet juttatott, és minden gyerek után újabb holdat, így a 3 gyermekes családok 10, a 4 gyermekesek 12, az 5 gyermekesek 15 holdat. A rendelet viszont 15 holdban maximálta a juttatást, így a 6-9 gyermekes családoknak is csak ennyi jutott. Ez azt eredményezte, hogy a 100 holdnál nagyobb birtok kiosztásával a kisbirtok vált meghatározóvá. A bukovinai székelyek nehezményezték is a 15 holdas limitet, arra hivatkoztak, hogy Bácskában 20-25 holdat is kaptak. A 10-12 hold az intenzíven gazdálkodó egykező német családot volt képes eltartani a Völgyességben, a sokgyermekes székely családok számára a nyomor szintjének konszolidációját jelentette, hozzá kell tennem, hogy egy háborúban kivérzett és megszállt vesztes ország gazdasági viszonyai közepette (LÁSZLÓ P.1996). A bukovinai székely parasztság vagyoni tekintetben homogenizálódott a bácskai telepítés idején is, az 1945-ös telepítéssel ez most már a felvidékiekre és a földosztással a helyben marad németekre és magyarokra is elmondható.

A paraszti földbirtoklás kiszélesedése, a birtokelaprózódás ellen ható gazdasági racionalitás a helyi németek és a telepés székelyek **szövetkezeti törekvéseiben** manifesztálódott. Ennek egyik színtere az MNM 3314 holdas 4 falura kiterjedő birtoka (12. táblázat), ahol a már említett pincészet és magtár mellett kertészet, erdőgazdaság, malom, tejgazdaság, juhászat, ménes, sőt ipari részlegek, fűrésztelep, gépjavító műhely is működtek. Az uradalmat irányító gazdasz szakemberek kezdeményezésére Lengyelen a birtok központjában – ahol a gazdasági épületek zöme és a legtöbb uradalmi alkalmazott volt (67 család, 32 német, 35 magyar) – létrehozták 1946 áprilisában a **Terézmajori Földműves Szövetkezetet**, kihasználva azt, hogy a földreformrendelet lehetővé tette minden uradalmi felszerelés szövetkezeti kezelését (BAI J. 1996).

Azonban Lengyel község 1695 holdas területéből, ha a közbirtokossági erdőt leszámítjuk (12. táblázat), csak 672 hold állt a székely telepések rendelkezésére, 548 hold az uradalmi birtoktesthez tartozott. A székely telepések és az uradalmi alkalmazottak közötti érdekellentétekben az erőviszonyok a székelyek szövetkezetének kedveztek. Az egykori grófi birtok 1946-ban négy részre szakadt. Felülvizsgálták a 67 uradalmi alkalmazott földjuttatását, a 67 családból csak 28 - ebből csak 6 német - földigényét vették figyelembe, és kiosztottak nekik 198 holdat, így ténylegesen megkezdhették önálló gazdálkodásukat. 100 holdat mentesítettek az MNM részére, ahol az egykori intéző bérgazdaságot alapított Miklós major központtal. A telepések földigényét is kielégítették. A **Lengyeli Földműves**

Szövetkezetben tömörült székelyek, a malommal és a jutatott épületekkel, megalapították 275 holdon a Lengyeli Tangazdaságot, ezzel megvetették a mezőgazdasági szakiskola anyagi alapjait (BAI J. 1996).

A székely telepések és a mögöttük álló főleg székelyföldi értelmiségi kör a bonyhádi központú **Völgységi Telepek Központi Szövetkezetében** szervezkedett, a 32 székely lakta falu földigénylő bizottságaiból alakult földműves szövetkezeteket tömörítette. A korábbi fejezetben már értékeltem, mint a székely gazdasági autonóm törekvések legmarkánsabb jelenségét.

A csökkenő vagyoni és társadalmi különbségek ellenére az újbirtokosok számára az életképes paraszti középbirtok és a gazdalét korábbi mintái, mint ideálok megvoltak, más kérdés, hogy a helyi természeti adottságokhoz alkalmazkodott intenzív gazdálkodáshoz nem értettek. A piaci viszonyok újraszövődését az újabb rendszerváltás lehetetlenné tette. 1948–49-ben az állami gazdaság- és társadalompolitika gyökeres fordulatot vett, éppen a földosztással megteremtett új vagyoni struktúra alapjait ingatta meg a kulák elleni harc és az új szövetkezetpolitika meghirdetésével.

A Dél-Dunántúl községeinek fejlődésében HAJDÚ Z. (1987) stabilizálónak ítélte a földosztást, az élelmiszertermelés felértékelődését, igaz hozzáteszi, a folyamatok erősen differenciáltnak érvényesültek. **A Völgységben a telepítés inkább nagyfokú bizonytalanságot okozott. Itt az 1945-1948 közötti időszak nem volt organikus, mert a szervesült helyi struktúrákat megtörte a lakosságot drasztikusan kimozdító erős földrajzi és társadalmi mobilitással járó kényszerszermigrációs folyamat.** Az új népesség nem tudott szervesen beépülni, az újrakezdés kényszere a telepések első generációjának életében többször is jelentkezett. A helyi lakosság és a telepések együttélése, egy az átalakulások bizonytalanságaival is terhelt bonyolult folyamat, vette kezdetét, amelyben a külső hatások egyre inkább meghatározóvá váltak.

7.4. „A felülről építkező társadalom és az etnikumok”*

7.4.1. Az elkülönüléstől az együttélésig

1948 után a monolitikus sztálini szocialista modell homogenizálta a társadalmat, és nem tűrt meg semmiféle autonómiát, semmiféle „nacionalistá”-nak” vagy „kapitalistá”-nak minősített kilengést. A völgységi helyi társadalom mozaikossága megkönnyítette az új erővonalak mentén történő átszervezését. Az erőltetett ágazati iparosítási szemlélet, a mezőgazdaság és a kisipar erőszakos kollektivizálása, a közigazgatás önkormányzati funkciójának megszüntetésével, az 1950-től létrehozott tanácsi rendszerrel, a helyi autonómiák megtörése-megszüntetése alapvetően kijelölte a falvak kényszerpályáit.

A szovhozok mintájára 1949-ben alakították meg az első állami gazdaságokat, a körzetben, a Tabódit és a Juhé pusztait, a korábbi szövetkezeti kezdeményezések elsorvasztása után a termelő jellegű mezőgazdasági és ipari szövetkezést erőltették. 1951-ben már minden faluban volt tsz, egyedül Ófalun nem (BODA F. 1975). Ezt követően 1954-től megszűnt Mucsfán. Viszonylag kis létszámú szövetkezetek voltak. Tevelen, Bonyhádvarasdon, Závodon, Györében, és Bátaapátiban, 1-1 tsz-be tömörültek helyi magyarok, székelyek, felvidékiek és németek. Kisdorogon és Lengyelen a helyi magyarok és németek szövetkeztek a Petőfi tsz-ben. Kisvejkén 1949-ben a községi tartalékföldet művelték közösen a szegényparasztiak, majd 1952-ben a módosabbak a Boldogulás Termelőszövetkezetbe saját földjeiket vitték be, 1954-ben egyesült a kettő. Döntően azonban nem változott a kisparaszti birtokszerkezet, a túlnyomórészt egyéni jellegű gazdálkodás, hiszen nem érték el a tsz-ek földjei a földterületek 10 % -át sem (BAI J. 1996, SOMI B. 1978, 15. táblázat).

* (AUBERT A. 1994. p. 140)

15. táblázat Etnikai összetétel és foglalkoztatottság a falukörzetben 1953-55
Table 15 Ethnic and social segmentation 1953-55

Községek	Székely (Székely-Hungarian) felvidéki (Hungarians from Highland) és német (Germans) lakosokból				Termelőszövetkezetben dolgozók (Collective farmer)				
	Földműves (Tiller of the soil)	Bányász (Miner)	Üzemi munkás (Factory workers)	Összesen	Székely	Felvidéki	Német German	Helyi magyar (Local Hungarians)	Összes (Total persons)
Tevel	95,6	0,8	3,6	2432	28,8	13,6	27,1	30,5	59
Kisdorog	33,7	0,7	65,6	448	4,3	8,7	56,5	30,4	23
Bonyhádvarasd	86,2	4,8	9,0	376	65,3	18,4	12,2	4,1	49
Lengyel	58,8	1,4	39,8	571	-	-	55,6	44,4	18
Kisvejte	95,4	1,1	3,4	174	14,7	35,3	19,6	30,4	102
Závod	81,1	10,1	8,9	169	53,4	3,4	43,1	-	58
Mucsfa	91,6	4,8	3,6	332	-	-	-	-	-
Összesen T. k.	83,1	1,8	15,0	4502	31,1	18,4	29,1	21,4	309
Györe	40,4	38,3	21,3	47	4,8	-	4,8	90,5	21
Bátaapáti	67,0	5,4	27,6	203	23,1	-	38,5	38,5	13
Összesen	82,0	2,4	15,6	4752	29,2	16,6	28,0	26,2	343

Forrás: K. Balog J. 1988

Fennmaradt egy megyei statisztikai felmérés a Völgységi járásról. Első közlője K. BALOG J. (1988) keletkezését 1949 utánra teszi, SOLYMÁR I. (1997) 1959-re datálja. A két lista keletkezési idejének behatárolásában a termelő szövetkezetek alakulási éveinek összevetése bizonyult perdöntőnek. 1953 és 1955 között volt pontosan ott és akkor tsz a falvakban, mint a forrásban. Valószínűnek tartom, hogy az 1953-as „olvadás” – amikor Nagy Imre kormánya leállítja az erőszakos szervezéseket – tette lehetővé hogy az osztályharcos szemlélet helyett a helyi viszonyok megismerésére törekedtek a megyei szervek (15. táblázat).

A különböző származású etnikai–nemzetiségi csoportok együttélésének szűk terepéül szolgáltak még az ötvenes években a termelő szövetkezetek, viszont a településeken belül az együttélés kényszere hatott. Az egymás mellett élés óhatatlanul magával hozta az első vegyes házasságok megkötését. A felvidékiek fiataljai szétaprózottságuk folytán gyakrabban kényszerültek erre a nyelvi korlátok és az interetnikus tapasztalatok hiányának ellenére is, akadtak olyan települések is, ahol több maradt köztük egyedülálló. A székelyek számára az együttélés nem volt újdonság, hiszen a soknemzetiségű Bukovinában és Bácskában éltek korábban. A németek vagyonának elkobzása és kitelepítések keltette trauma túlságosan mély szakadékát nehéz volt áthidalni. Ennek ellenére az első székely-német házasságok is korán megszülettek, Lengyelen 1946-ban, Závodon, Tevelen, Kalaznón már 1947/48-ban, Bonyhádvarasdon és Mucsfán csak 1950/51-re tehető, Kisdorogon a legnagyobb arányú németességgel bíró faluban viszonylag későn, csak 1958-ban (6. melléklet), Nem is váltak gyakoribbá azonnal, hanem csak egy évtizeddel később, Lengyelen például 1966-ig összesen 10 ilyen vegyes házasság volt. Vallási határokat is átléptek az evangélikus német lakosságú Mucsfán és Kalaznón. Az adatközlők szerint szinte családonként más volt a reagálás. Általában az idősebb családtagok nehezményezték, vagy tiltották a fiatalok kapcsolatát. Volt eset, amikor tettelegességgig is fajult a dolog, de békés belenyugvársra is volt példa. Minden faluban emlékezetes volt az első esküvő. Akadt olyan német család, ahol három nővér is székelyhez ment feleségül. A zárt Ófaluban, bár lakott korábban is néhány magyar, csak jóval később, 1966-ban volt az első német–magyar házasság.

A népességcsere után a teveli kiskörzetben valamelyest csökkent ugyan a népesség – legnagyobb mértékben éppen a névadó településen – de Tevel és Kisdorog közepes falu, a többi 500–1000 fő közötti kisfaluk maradt. Bátaapáti egyértelműen csökkenő népességű, a kollektivizálás elől hazatelepülő Heves megyei családok távozása után csaknem 350 fővel csökkent lélekszáma. A második kollektivizálásig Lengyel és Mucsfa növelte népességét, a többi falu lakossága, ha kismértékben is, de csökkent (16. táblázat). A lélekszám alakulása nem minden esetben a gazdasági siker fokmérője. A túlnépesedő, sokgyermekes székely többségű Bonyhádvarasd, Závod, Tevel, Mucsfa az egyik szélső érték. Györe 1970-es évek végéig növekvő népességgyarapodását is ezzel magyarázható. A másik végponton ott van a kitelepítést jórészt elkerülő német lakosságú Ófalu, ahol egyszerűen nem jelentkezett a háború után szokásos elmaradt szaporulat, hanem fogyás volt. Kisvejké, ahova nem települt számottevő székely család, a németek helyére érkező felvidékiek, a helyi magyar és német „egykező” szokásokat vették át, végig alacsony természetes szaporulatot mutattak. Köztük képez átmenetet a kiegyenlítettebb viszonyokat mutató Lengyel (17. táblázat). A székelyek családnagysága 5,1, a németeké 4,0, a felvidékieké 3,7. A centrumközségek közül Tevel és Kisvejke, eltérő okoknál fogva, nem tudta érvényesíteni helyzeti előnyét, népességük fokozatosan csökkent, míg Lengyel és Mucsfa növelte lakosságát (32. ábra, 16. táblázat).

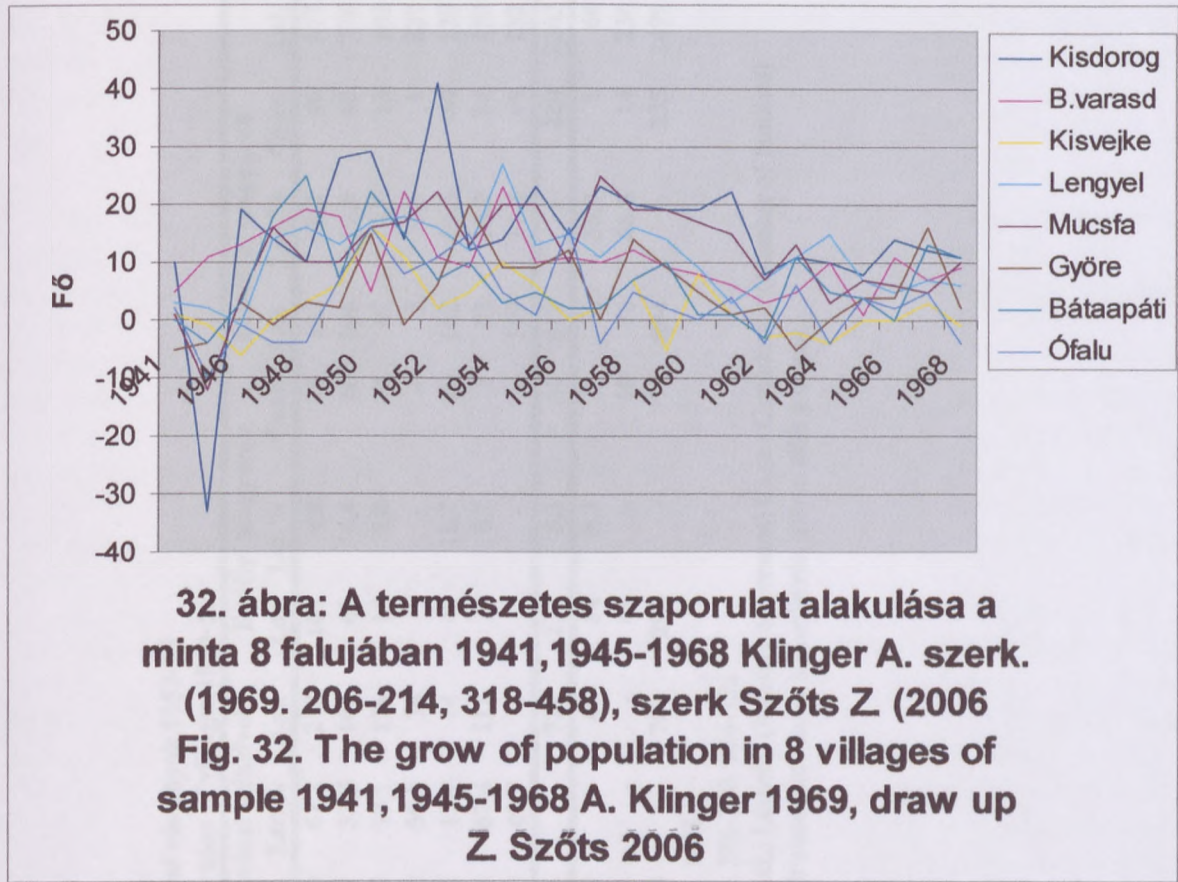
A falvak döntően agrárjellegét a szocialista iparosítás nem változtatta meg. A teveli üzemi munkásságot az 1950-ben 30 fővel megalakuló gépállomás, az 1952 áprilisától Lengyelt, Kisvejkét, Závodot is ellátó Teveli KTSZ (cipészek), és a 19 bányavidékre ingázó bányász természetesen nem fedi le. Kisdorog relatíve magas üzemi munkás létszáma – kétszer annyi, mint mezőgazdasági dolgozó – irreális, mert magában foglalja a

Tabódi és Juhé pusztai Állami Gazdaságba járó kisdorogi németeket, akik az üzemi munkásság kategóriájába sorolódtak. A körzetből a bányászokat külön bányauzemi járatok szállították (15. táblázat, SZAUER J 2004).

16. táblázat A népesség számának alakulása 1941-2001
Table 16 Change of the number of population

Település	Jelenlévő népesség (Present population)				Lakónépesség (Inhabitants)		
	1941	1949	1960	1970	1980	1990	2001
Tevel	2516	2094	2145	1919	1810	1657	1648
Kisdorog	1454	1403	1391	1227	1028	905	888
Bonyhádvarasd	719	736	692	621	565	536	491
Lengyel	843	881	917	874	1176	1083	754
Kisvejke	703	665	617	547	468	420	460
Závod	893	823	783	614	497	364	349
Mucsfa	772	720	846	771	569	486	423
Összesen T. k.	7900	7322	7391	6573	6113	5451	5013
Györe	774	783	827	843	808	769	767
Bátaapáti	1099	719	530	563	488	430	428
Ófalu	889	945	792	597	509	434	362
Összesen	10662	9769	9540	8576	7918	7084	6570

Forrás: KSH 1981, KSH 1991, KSH 2002

17. táblázat Etnikai viszonyok 1953-55
Table 17 Ethnic division of villages 1953-55

Községek	Bukovinai székelyek			Erdélyi magyarok			Felvidéki magyarok			Németek			Összes			Németek*		Létszám
	Lsz.	Lsz.%	Cs.sz.	Lsz.	Lsz.%	Cs.sz.	Lsz.	Lsz.%	Cs.sz.	Lsz.	Lsz.%	Cs.sz.	fő	család	Létszám	1949	%	
Tevel	1370	61,2	218	107	4,8	25	183	8,2	46	577	25,8	142	2237	431	987	47,1	2094	
Kidorog	507	33,5	106	66	4,4	16	166	11,0	48	776	51,2	185	1515	355	723	51,5	1403	
B.varasd	557	77,1	126	15	2,0	4	47	6,5	13	103	14,3	26	722	169	191	26,0	736	
Lengyel	334	55,5	76	-	-	-	3	0,5	1	237	39,4	60	602	137	445	52,3	851	
Kisvejke	52	13,9	14	40	10,7	10	162	43,3	44	120	32,1	44	374	99	252	37,9	665	
Závod	506	67,4	111	5	0,7	1	82	10,9	24	158	21,0	41	751	177	369	44,8	823	
Mucsfa	390	49,3	78	-	-	-	169	21,4	44	232	29,3	58	791	180	388	53,9	720	
Összesen:	3716	-	729	233	3,3	56	812	-	220	2203	31,5	556	6992	1548	3355	-	7292	
Györe	88	-	40	14	8,3	5	6	35,7	1	60	35,7	17	168	72	104	13,3	783	
Bátaapáti	-	-	-	43	-	10	76	66,5	14	236	12,1	66	355	90	-	-	778	
Összesen:	3804	-	769	290	-	71	894	-	235	2499	-	639	7515	1710	3459	46,21	8853	

Forrás: K. Balog J. 1988

*Czibulka Z. 2004. 298-300, 324-326

.. Számított adat, Lsz.: Létszám (Number of persons) Cs.sz.: Családszám (Number of families)

Bátaapátinál nem értelmezhető, mert a távollévők száma több a német

A beszolgáltatási rendszer megszűnése után az iparosítás forrásait az agrárszektor kiszákmányolására építette az állami gazdaságpolitika. **A nehézipar fejlesztését a térségben a mecseki szénbányászat felfuttatása és a centrum Bonyhád ipari üzeleinek – Zománcgyár és Cipőgyár – létszámbővítése adta. Az erőltetett kollektivizálás és a mezőgazdasági ár- és adópolitika prése a kényszerűséget, a közlekedési feltételek javulása a lehetőséget adta az ingázásra, a családi háztartások kétlakivá válására.**

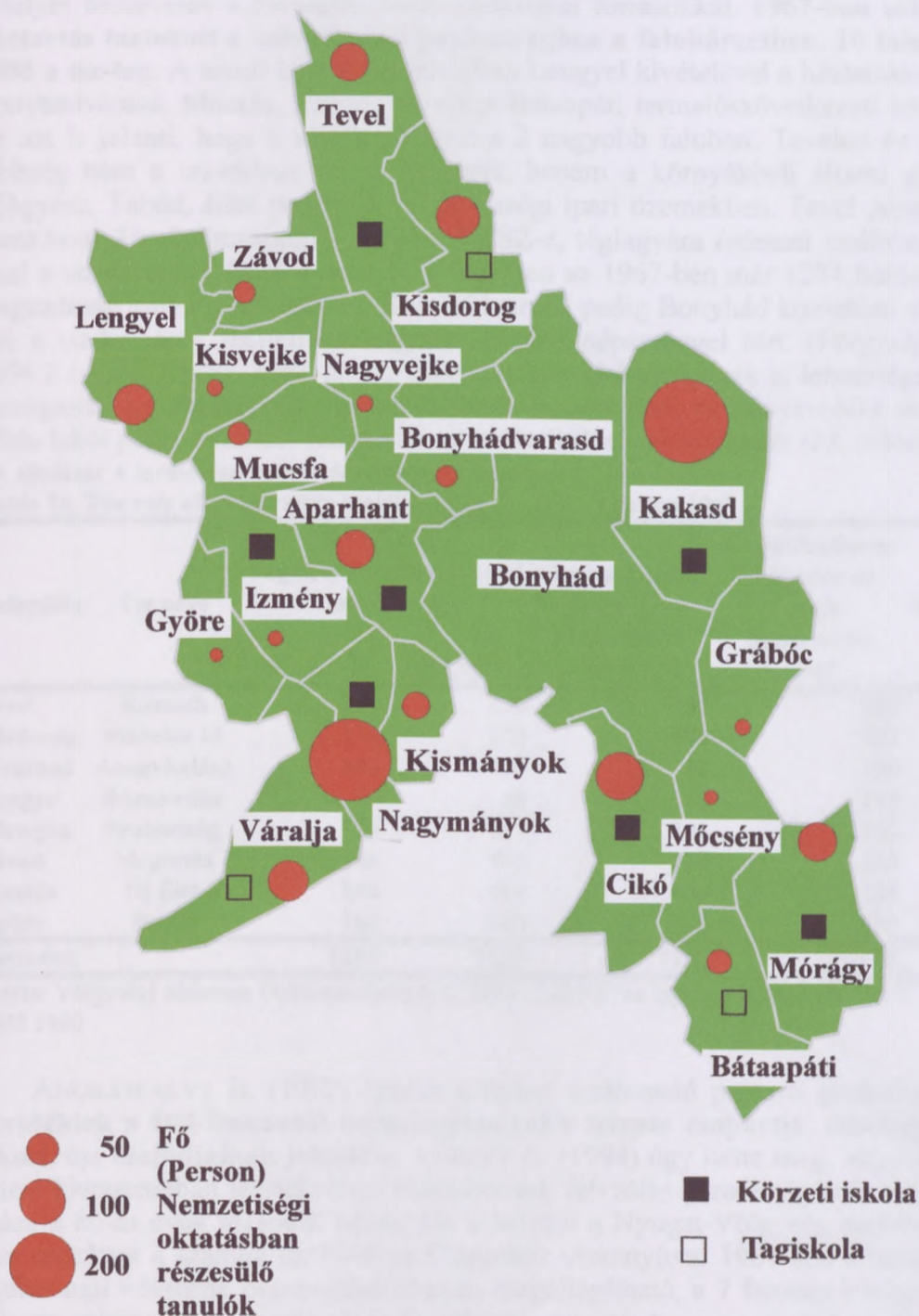
1949-ben indult meg a tömegközlekedés, először a Szekszárd–Kurd–Dombóvár járat, érintette a falvakat Lengyel és Mucsfa kivételével, 1950-ben a Pécs–Bonyhád–Závod, 1954-től pedig a Szekszárd–Zomba–Lengyel járat, így az ötvenes évek első felében Dél-Tolnában összefüggő állami autóbushálózat alakult ki, ennek kisebb koncentrációja a Bátaszék és Bonyhád közötti, mely sűrűsödés érintette **Bátaapátit**, bekapcsolódhatott a forgalomba (ERDŐSI F. 1983, BAI J. 1997). A bányászat, illetve az ipari munka ebben az időszakban a nincstelen, földjüktől megfosztott németek, majd a földből megélni nem tudó székelyek számára jelentett kiutat.

1956-ban csak Győrében maradt tsz a vizsgált 10 településen. Az 1959-es második szövetkezetesítési kampány meghirdetése előtt Bátaapátin, Kisvejkén, Tevelen (1957) és Závodon (1958) alakult tsz, igaz utóbbiban kettő, mert az egyik az elkülönülés jegyében „székely tsz”. Majd Kisdorog és Mucsfa (1959), Lengyel, Bonyhádvarasd (1960), Ófalu (1961) paraszti népének tsz-be terelésére került sor. **A magyar etnikai csoportok és németek együttélése a lakóhelyek után most már döntően ezzel új terepre, a munka világába is terelődött.** A falvak viszonyait kutató egykorú szociográfia állapítja meg, hogy Závodon minden székely tsz-tag, Tevelen és Lengyelen az idősebbek, illetve a felnőttek a tsz-ben találják meg boldogulásukat, együtt dolgoznak székelyek, felvidékiek és németek, a fiatalok viszont az iparban dolgoznak (FÖLDI I. 1987).

7.4.2. A falvak társadalmának tagolódása a Kádár-korszakban

Az MSZMP PB 1958-as ipartelepítésről hozott határozata a korábbi ágazati egyoldalsággal szemben már a területi szempontokat is érvényesíteni kívánt. Bár a cél továbbra is az iparfejlesztés maradt, azt decentralizálta. Az 1961-s országos településhálózat-fejlesztési tanulmányterv kiindulópontja, a sztálinista korszak településtervezési munkálataihoz hasonlóan, a települések osztályba sorolása volt, a kisleltelek vidékeken előírta az alapfokú intézmények koncentrálását. Az 1968-ban bevezetett gazdasági reform az extenzív iparfejlesztő gazdaságpolitikára alapozott gazdasági növekedés kifulladásának beismerése volt. A korlátozott piaci mechanizmusok érvényesítése azonban alapvetően nem változtatta meg a tervgazdálkodást. A településpolitikában a gazdasági reform nem érezte hatását, nem változtatott alapvetően ezen az OTK, az 1971-ben elfogadott Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció sem. (BELUSZKY P. 1999.).

Az első centralizálás már megelőzte a tanács-szövetkezeti szervezeteket, az állami gazdaságok szintjén történt. Összevonták Högyész gazdaságát Tabóddal és Juhépusztával. **A centralizálás a társközségi helyzetbe kerülő aprófalvakat sújtotta, de ezt differenciáltan kell kezelni az adott esetben.** 1969-ben hozták létre a Kisvejkei Községi Közös Tanácsot Mucsfa és Závod odacsatolásával. A lengyeliek nemet mondtak, de 1970-ben ők sem kerülhették el a lefokozást, viszont Kisvejke iskoláját Lengyelre körzetesítették be 1974-ben. Tevel Bonyhádvarasdhoz és Kisdoroghoz, Győre Izményhez tette társközséggé (BAI J. 1997, KSH 1981). Tevel, Lengyel és Kisdorog egyben a német nemzetiségi oktatás bázisiskolái is lettek. A Möcsényi Közös Tanács Grábócot, Bátaapátit és Mórágóhoz tette társközséggé (KSH TMI 1968, FÜZES M. 1990, 33. ábra). Ugyanez a folyamat a tsz-ek szintjén is lejátszódott, 1967-ben Bátaapátit tsz-e a mórágói tsz-be olvadt, majd azt 1969-ben Möcsényhez kapcsolták. 1970-ben Kisvejke, 1975-ben Tevel szövetkezete bekebelezte a társközségek termelőszövetkezeteit. Győre termelőszövetkezetét Váraljával és Izménnyel együtt a nagymányokihoz csatolták, Ófalu tsz-ét pedig egyesítették a hidasival és a mecseknádasdival. (KOLTA L. 1995, SOMI B. 1978, VIDECH F. 1999).

33. ábra: A bonyhádi városkörnyék iskolái és német nemzetiségi oktatása 1985-ben
FÜZES M. (1990.)

Fig.33. Schools in surrounding of Bonyhád and the teaching language of german minority by M. FÜZES 1990

A tsz-ek bekörzetesítéséig fennálló viszonyokról rendelkezésre áll egy összesítés, amelyet összevetek a hivatalos helyi statisztikai forrásokkal. **1967-ben több mint 1100 háztartás tartozott a szövetkezeti parasztsághoz a falukörzetben. 10 faluban mintegy 1300 a tsz-tag.** A teveli körzet kis falvaiban Lengyel kivételével a háztartások zömét adja, Bonyhádvarasd, Mucsfa, Závod, Kisvejke Bátaapáti termelőszövetkezeti községek lettek. Ez azt is jelenti, hogy a másik póluson a 2 nagyobb faluban, Tevelen és Kisdorogon a többség nem a tsz-ekben keresi kenyerét, hanem a környékbeli állami gazdaságokban (Hőgyész, Tabód, Juhé puszta) helyi és térségi ipari üzemekben. Tevel gépállomása –116 munkással 21 alkalmazottal –, Cipész KTSZ-e, téglagyára érdemel említést, és érthetővé teszi a tsz-családok 50 %-s arányát. Lengyelen az 1967-ben már 1274 holdon gazdálkodó tangazdaság súlya meghatározó, Bonyhádvarasd pedig Bonyhád közvetlen szomszédságában a tsz-be járók mellett többségében ingázó népességgel bírt. (*Völgységi Múzeum D 2006.2.1-2.10*, TMSÉ 1981 p. 95, 148) Bátaapáti lakosságának is lehetősége volt, hogy a mezőgazdasági foglalkozás mellett elérhesse a bonyhádi és bányavidéki munkahelyeket. Ófalu lakói pedig bekötőút hiányában az elvándorlást választhatták (*18. táblázat*).

18. táblázat A termelőszövetkezetek súlya 1967-ben
Table 18. The role of cooperative societies in the local occupation 1967

Település	Tsz neve	Családháztartás				
		Tagok száma (Number of members)		Családok száma (Number of families)	(Number of Family-households)	Összes háztartás (Total households)
		1967.10.-11	1967.12.31	1967.12.31	1980	1980
Tevel	Kossuth	258	253	252	512	576
Kisdorog	Március 15	174	179	178	263	307
B.varasd	Aranykalász	106	97	92	156	170
Lengyel	Búzakalász	69	68	68	193	233
Kisvejke	Szabadság	179	153	141	132	156
Závod	Megértés	186	175	153	135	163
Mucsfa	Új Élet	163	164	130	135	159
Györe	Petőfi	164	160	136	209	268
Összesen:		1299	1249	1150	1735	2032

Forrás: Völgységi Múzeum Dokumentumtára D. 2006.2.-2.10. Tsz tagnévsor 1967.10., TMSÉ 1967. 156 KSH 1990

ANDRÁSFALVY B. (1972) szerint a fejlett árutermelő paraszti gazdálkodást folytató felvidékiek a Dél-Dunántúl legmozgékonyabb telepes csoportja, mintegy a migráció fokmérője családjainak jelenléte. AUBERT A. (1994) úgy ítélte meg, hogy feltűnő a települési hierarchiában leértékelődő Palotabozsok felvidéki parasztságának nagymértékű fogyása a 80-as évek második felére. Mi a helyzet a Nyugat-Völgység esetében? 1953-ban nem csökkent a számuk az 1948-as állapothoz viszonyítva. 1967-ben a tsz-névsorok és a földhivatali névsorok összevetése alapján megállapítható, a 7 faluban csaknem kétharmaduk megtalálható, és ha még azt is figyelembe veszem, hogy az egyéni gazdálkodók között is vannak, ez reális arány. A kontroll falvakba, Ófaluba és Győrébe nem telepedtek, Bátaapátiban 1948 és 1953 között még nőtt is az eredeti felével számuk, majd ezután csökkent csak (*19. táblázat*). A felvidéki magyarok elvándorlása tehát később következett be, LÁSZLÓ P.(2003) 2002-re vonatkoztatott egyharmados arányukban már a vegyes házasságokban élő felvidéki származásúak is benne vannak, tehát a migrációjuk nagyobb mértékűnek tekinthető.

A Völgység falvaiban meghatározó bukovinai székelység a leginkább helyben maradó telepes csoportnak bizonyult. Jellemző, hogy a népesség reprodukcióját biztosító természetes szaporulat egészen 1977-ig a megye többi járásának szaporulatát mindig meghaladta 2-3 ezrelékkel. Új generációik fokozatosan átvették a helyi szokást, és a szociálpolitikához is igazodtak. Ugyanakkor viszont az elvándorlás miatt a falvak-

ban folyamatosan csökkent a népesség. Pozitív vándorlási különbözetet könyvelhetett el 1960 és 1965 között a mintában szereplők közül az egyre inkább a **bányavidékre** ingázó Győre, a hevesiek elköltözésével megüresedő házak vonzása miatt Bábaapáti, és egyértelmű célállomásnak bizonyult a **vonzáskörzet-központ Bonyhád** (KSH TMI 1968, TMSE 1967–1980).

19. táblázat A felvidéki magyarok számának alakulása 1947-2003

Table 19 Hungarian colonists from Slovakia in the village region 1947-2003

	1947-48	1953-55	1967	2003	
	Családok száma (Number of families)	Családtagok száma (Number of family-members)	Fő (Person)	Családok száma (Number of families)	Helyben maradt családok száma (Number of families)
Tevel	33	124	9	17	9
Kisdorog	45	139	166	29	16
Bonyhádvarasd	13	53	47	7	..
Lengyel	-	-	-	-	-
Kisvejke	32	76	162	25	9
Závod	19	49	82	13	4
Mucsfa	40	142	169	24	15
Összesen	182	583	635	115	53
Győre	6
Bátaapáti	9	47	76	4	3
Összesen	191	630	717	119	56

Forrás: Völgyési Múzeum Dokumentumtára D. 2006.2.-2.10. Tagnévsorok 1967,

László P. 2003. 161-212

A hatvanas években az állami gazdaságpolitika módosulása a mezőgazdaság diszkriminációjának enyhítését hozta. Szűkült az elvonás, megszüntették a mezőgazdasági dolgozók hátrányos szociális megkülönböztetését, kiemelt célberuházások voltak a szövetkezeti szektorban, azonban falu hátrányos megkülönböztetése a várossal szemben nem szűnt meg. BELUSZKY P. (1999) hangsúlyozza a modern mezőgazdasági üzemközpontok és a falvak leromlott infrastruktúrája közt feszülő ellentmondást.

A mintában szereplő települések a megyei statisztikai értékelésekben a komplex és ágazati mutatók alapján többnyire a **közepes fejlettségű települések** közé soroltattak 1965-ben. Kivételt az **erősen fejlettek közé sorolt** és a megyei község-rangsorban 20. **Tevel**, és a **gyengén fejlett baranyai Ófalu** képezett. Természetesen a közepesen fejlettek között is voltak differenciák. Előkelőbb, helyen állt Lengyel (50.) és Kisdorog (54.), a rangsor végére került Bábaapáti (102.) és Bonyhádvarasd (98.).

Az egyre nagyobb méretűvé váló szövetkezeti és állami gazdaságok és a vele mintegy szimbiózisra lépő kisüzemi forma, a háztáji gazdaságok, a vidék „második szektora” a hetvenes és nyolcvanas évek magyar mezőgazdasági sikertörténetének alapja. Felmértem a lakóházak korösszetételét. A lakóházállomány többsége 1945 előtt épült a teveli kistérségben, átlagban 70 %-s aránnyal. Az 1945-ben meg lévő házakhoz viszonyítva 2004-ben az új építkezések ellenére is kevesebb a házak száma. 1960 előtt új ház építésére szinte nem került sor. A hatvanas évtizedre jellemző, egyben a **települések közötti lakossági jövedelem különbségeket, illetve a gazdasági helyzetük differenciáit is mutatja, hogy 1970-ig csak Lengyel, Tevel és Kisvejke, Győre ahol az emberek építkeztek, de a nagy lakásépítési hullám a következő két évtizedre esett, Bábaapáti és Ófalu akkori hanyatlása egyértelműen nyomom követhető. Az új házak aránya nem véletlenül a legmagasabb Lengyelen és a legalacsonyabb Závodon és Bábaapátiban (20. táblázat).**

20. táblázat: A lakóépületek kora az építés éve alapján

Table 20. Age of the houses

Időszak	Bvarasd	Kisdorog	Kisvejlke	Lengyel	Mucsfa	Tevl	Závod	Összesen	Ösz. %	Györe	Bátaapáti	Ófalu	Összesen	Ösz. %
1945 előtt	52,6	63,3	80,8	59,2	87,6	69,8	92,1	1089	70,0	52,6	82,0	78,6	1469	69,7
1945-1960	3,2	0	0	0,7	0,6	0,5	0	10	0,6	0,0	0	1,2	12	0,6
1960-1970	0,6	1,1	5,3	9,7	1,9	4,4	1,4	61	3,9	24,8	0	5,8	128	6,1
1970-1980	17,9	13,0	7,9	15,0	2,5	0	0,7	120	7,7	15,7	0,7	4,6	165	7,8
1980-1990	18,6	14,1	4,0	10,1	3,1	22,1	2,9	200	12,9	3,9	7,3	5,2	229	10,9
1990-2000	6,4	7,4	2,0	4,5	4,3	2,9	2,9	68	4,4	2,2	4,0	1,7	82	3,9
2000 után	0,6	1,1	0	0,7	0	0,2	0	7	0,5	0,9	6,0	2,9	23	1,1
Ösz. % (2004)	100	100	100	100	100	100	100	-	100	100	100	0	-	100
Ösz.(2004)	156	270	151	267	161	411	139	1555	-	230	150	173	2108	-
Ösz.(1945)	142	272	172	165	162	502	175		1590	183	243	..		

Forrás: Szóts Z. 2004, TMÖL VJF 1945.3. doboz

A döntően mezőgazdasági jellegű Tolna megyében a decentralizációs iparpolitika eredményeként az ipari tevékenység a városokra koncentrálódott. Jellemző adat, hogy a szocialista ipar viszonylatában az 1977-ben városi rangot szerzett Bonyhád 4501 foglalkoztatottal, városkörnyékének 20 faluja csak ennek tizedével bírt (TMSE 1980 p.139).

Az a foglalkozási átrétegződés, amelyet az extenzív iparosítási, majd a decentralizált iparpolitika gerjesztett, tükröződik az 1980-s népszámlálási adatokban. A „két osztály, két réteg” sztálini osztály- és rétegstruktúrának megfelelő adatsorok mutatják az ipari keresők számának és arányának meghatározóvá válását a falvakban (21. táblázat).

21. táblázat A keresők osztály- és rétegtagolódás szerint 1980-ban

Table 21 Social status of active and inactive population 1980

Megnevezés	Tevel				Kisdorog				Bonyhádvarasd				Lengyel			
	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D
Munkás(Worker)	430	79	509	68,3	221	55	276	73,6	127	16	143	69,1	188	25	213	70,8
Szövetkezeti paraszt (Collective farmer)	123	58	181	24,3	40	29	69	18,4	31	24	55	26,6	28	16	44	14,6
Értelmiségi (White collar worker), Kisárutermelő (Craftsman), kiskereskedő (Retail dealer)	44	7	51	6,8	27	2	29	7,7	6	2	8	3,9	38	3	41	13,6
	2	2	4	0,5	1	-	1	0,3	-	1	1	0,5	2	1	3	1,0
Összesen:	599	146	745	100	289	86	375	100	164	43	207	100	256	45	301	100

Megnevezés	Kisvejké				Závod				Mucsfa				Györe			
	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D
Munkás	101	18	119	52,4	109	12	121	57,1	120	14	134	60,1	165	73	238	79,9
Szövetkezeti paraszt	55	34	89	39,2	33	40	73	34,4	50	23	73	32,7	22	22	44	14,8
Értelmiségi, egyéb szellemi	16	3	19	8,4	5	2	7	3,3	10	1	11	4,9	13	1	14	4,7
Kisárutermelő, kis- kereskedő	-	-	-	-	1	10	11	5,2	4	1	5	2,2	2	-	2	0,7
Összesen:	172	55	227	100	148	64	212	100	184	39	223	100	202	96	298	100

Megnevezés	Bátaapáti				Ófalu				Összesen Tolna megye	
	A	B	C	D	A	B	C	D	Népesség %-a	
Munkás	113	17	130	82,3	87	18	105	69,6	1988	56,4
Szövetkezeti paraszt	14	8	22	13,9	7	25	32	21,2	682	22,2
Értelmiségi, egyéb szellemi	3	1	4	2,5	2	5	7	4,6	191	18,6
Kisárutermelő, kis- kereskedő	2		2	1,2	3	4	7	4,6	36	2,8
Összesen:	132	26	158	0	99	52	151	0	2897	100

A: Aktív ; B:Inaktív ; C:Összes fő; D:Összes %-a

Forrás: KSH 1981.

Igen magas, a megyei átlagot (57,7 %) mesze meghaladó a bányavidékre is ingázó Györe, a két hanyatló, Bátaapáti és a baranyai Ófalu, továbbá a két nagy falu és Lengyel, valamint a tipikus ingázó Bonyhádvarasd munkás részesedése. A szövetkezeti parasztság aránya kimagasló Kisvejkén, Mucsfán és Závodon. Lengyel egyéb szellemi kategóriája rendhagyó falusi viszonylatban. Differenciáltabb képet kaptam, amikor leválasztottam a fizikai nem mezőgazdasági, a mezőgazdasági nem fizikai dolgozókat és a közvetlen termelésirányítókat (22. táblázat).

22.táblázat Az aktív dolgozók társadalmi státusza 1980

Table 22 Social status of active population 1980

	Tevél		Kisdorog		B.varasd		Lengyel		Kisvejlke		Závod		Mucsfa		Györe		Bátaapáti		Ófalu	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Fizikai munkás(Worker), nem mezőgazdasági	231	53,7	95	30,9	86	67,7	65	27,9	28	17,9	62	38,0	55	34,6	122	51,3	70	50,4	83	83,8
Fizikai (TSZ) nem mezőgazdasági(Worker in farmer's cooperative)	50	11,6	6	1,9	8	4,7	10	4,3	26	16,7	15	9,2	13	8,2	7	2,9	8	5,8	3	3,0
Fizikai munkás összes	281	64,9	101	32,9	92	72,4	75	32,2	54	34,6	77	47,2	68	42,8	129	53,3	78	56,2	86	86,8
Fizikai munkás (Farmer hand) mezőgazdasági (N.TSZ)	23	5,3	51	16,6	3	2,4	48	20,6	1	0,6	7	4,3	1	0,6	4	1,7	21	15,1	4	4
Fizikai munkás(Collective farmer), mezőgazdasági (TSZ)	69	16,0	30	9,8	25	19,7	16	6,9	26	15,7	16	9,8	33	20,7	14	5,9	6	4,3	4	4
Mezőg. Fizikai m. összes	92	21,3	81	26	28	22	64	27,5	27	17,3	23	14,1	34	4,3	18	7,6	27	19,4	8	8,1
Közvetlen term. irányító (Foreman) (N. Mg.)	7	1,6	7	2,3	1	0,8	7	3,0	1	0,6	1	0,6	-	-	2	0,4	3	2,2	-	-
Közvetlen term. irányító (Mg.) (Foreman in farmer cooperative)	4	0,9	4	1,3	-	-	2	0,9	3	1,9	2	1,2	4	2,5	1	0,2	-	-	-	-
Közvetlen term. i. összesen	11	2,5	11	3,6	1	0,8	9	3,9	4	2,5	3	1,8	4	2,5	3	0,6	3	2,2	-	-
Nem fizikai (White collar worker), szellemi	44	10,2	27	8,8	6	4,8	38	16,3	16	10,2	5	3,0	10	6,3	13	5,4	3	2,2	5	5
Kisártermelő(Craftsman), kiskereskedő(Retail dealer)	1	0,4	1	0,3	-	-	2	0,9	-	-	1	0,6	4	2,5	2	0,8	2	1,4	4	-
Összes aktív	430	100	307	100	127	100	233	100	156	100	163	100	159	100	238	100	139	100	99	100

Forrás: KSH 1981

Az ipari fizikai munkások különösen magas arányúak Ófalu, Bonyhádvarasdon, Tevelen és Závodon, ötven százalékot is meghaladják Győrében és Bátaapátiban. A mezőgazdasági fizikai dolgozók megoszlása kiegyenlítettebb (KSH 1981, TMSÉ 1980). A mintában szereplő 10 falu Bonyhád és az észak-mecseki bányavidéknek vonzáskörzetének szerves része, ezt mutatja a 4–6. ábra.

A nemzetiségi összetétel változásának értékelésében csaknem kizárólag az 1980-s tanács minősítés adataira támaszkodhattam. A német nemzetiség aránya a falukörzetben az 1953-as állapothoz viszonyítva csaknem a felére csökkent, ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy a német lakosság fele elhagyta a falvakat, hiszen a 60-as évektől kezdve a fiatalok között egyre szaporodó vegyes házasságok váltak gyakorivá, ezzel az asszimilációs folyamat felerősödésével a tanács minősítésből bizonytalan besorolásúként kimaradtak. A tendencia viszont egyértelműen csökkenő (23. táblázat). A falvak közti differenciák a helyi gazdasági feltételektől, a helyi társadalom szerkezetétől függenek. A legjobban megőrizte német lakóit a prosperáló tangazdaság bázisán helyi értelmiséggel bíró Lengyel, az ingázó Bonyhádvarasd és a zsáktelepülés Ófalu, viszont a magyar többségű Kisvejkén és Győrében, valamint Mucsán, Bátaapátiban nagyobb mértékben csökkent arányuk. A migráció irányait tükrözi a teveli elszármazottak civil szervezetének összesítése és a győrei helyi felmérés. A győrei német családok csaknem kétharmada, a kitelepítettek, jórészt német nyelvterületen éltek 1985-ben, 13 család a családok egyötöde pedig Győrében. További hét család viszonylag nem messze Tolna-Baranyában (Kismányok, Máza, Egyházaskozár, Tófü, Hosszúhetény és Bonyhád), illetve egy a főváros vonzáskörzetében a Pest megyei Szigetcsépen. Tevel 1941-es mintegy 500 lakóháznak csaknem kétharmadára, 319 ház lakóira volt információjuk, összesen 394 személyre 1987-ben. Az 1/3-os hiány ugyan óvatosságra int, de a tendenciák jól érzékelhetőek. A 319 ház lakóinak csaknem 80 %-a német nyelvterületen élt, Magyarországon csak 67 házé, ebből Tevelen 22 ház lakosai. Tanulságos a hazai elhelyezkedésük. A legtöbben a magyar-német Tolna városba költöztek el, majd a megyeszékhely Szekszárd, a térségi központ Bonyhád következik. A korábban színmagyar falvak, Öcsény, Decs, Döbrököz, és Kurd a cseregyerek-falvak, illetve a kitelepítés előli menedékek voltak. Meglepő, hogy a bányavidék csak Mázaszászvárral éppen érintett (SOLYMÁR I. 1997, EPEL, J. 1988)

23. táblázat A német nemzetiségi kulturális igényű népesség aránya 1980
Table 23 Population with ethnic cultural needs in the Tevel village region 1980

Község	Összes lakó népesség (Residence)	Német (German) nemzetiségű anyanyelvű beszélt nyelv				Német nemzetiségi kulturális igényű népesség(German cultural needs)				Németek száma	
		(Nationality)		(Native tongue)		(Speaking language)		(German cultural needs)		(Person)	
		fő (Person)	%	fő	%	fő	%	fő	összes%	1953-55 %-a	1953-55
Tevel	1810	8	0,4	28	1,5	173	9,6	295	16,3	51,1	577
Kisdorog	1028	5	0,5	121	11,8	147	14,3	362	35,2	46,6	776
B.varasd	565	6	1,1	34	6	26	4,6	87	15,4	84,4	103
Lengyel	1176	11	0,9	13	1,1	136	11,6	206	17,5	86,9	237
Kisvejke	468	-	-	9	1,9	47	10,0	52	11,1	43,3	120
Závod	497	22	4,4	27	5,4	47	9,5	101	20,3	63,9	158
Mucsfa	569	35	6,2	35	6,2	41	7,2	101	17,8	43,5	232
Összesen T. k.	6113	87	1,4	267	4,4	617	10,1	1204	19,7	54,6	2203
Győre	744	-	-	1	0,1	30	3,7	37	4,6	61,7	60
Bátaapáti	488	1	0,2	9	1,8	41	8,4	115	23,6	34,7	331
Ófalu	509	..*	..	422	82,9
Összesen	7854	88	-	699	8,9	688	-	1356	-	-	2594

Forrás: KSH 1981

*.. nincs adat

Az 1964-es országos felmérés szerint nincs cigánytelep a falukörzetben, tehát nem tud a népes lengyeli cigányságról. Az 1984-87 közötti CIKOBÍ - összeírásban Lengyel a 100 cigány lakos kategóriában megjelenik a térképen, a lakossági arány 1-4,9 % (KERTESI G. – KÉZDI G. 1998). Cigánycsaládok átmeneti megtelepedéséről tudunk Bátaapáti Rozsdásserpenyő nevű külterületén 1970-től (KOLTA L. 1995).

Az alapvetően paraszti gazdálkodású térség átalakulása az államszocializmus munkás-paraszt osztálykategóriákkal jellemezhető társadalmává gyors, szinte egy évtized alatt lejátszódó folyamatnak bizonyult. **Az extenzív iparosítás egy nagymértékű foglalkozási átrétegződéshez és társadalmi mobilitáshoz vezetett. A falvakban a 70-es évektől kezdve kialakultak a nagyüzemi mezőgazdaság feltételei, a mezőgazdasági termelés koncentrációjával a kistalvakban csökkent a mezőgazdasági munkahelyek száma, a városiasodással az ipari jellegű foglalkoztatás és egyre inkább a lakófunkció került előtérbe. Vizsgált területünkön nagymértékűvé vált az ipari térségekbe való ingázás, de az elvándorlás is jelentkezett, ott, ahol jelentős volt a kitelepítés és a betelepülők nem alkottak karakteres csoportot, és nem képeztek megfelelő súlyt. A közlekedési-infrastruktúra hiányosságai a népességcserében nem érintett települések fogyását is hozták. A hosszabb távú társadalmi-gazdasági viszonyok és a települési státuszhelyzetek befolyásolták az eltérő települési fejlődési utakat, de a működési feltételekben a gazdasági és közlekedési viszonyok, és a helyi társadalmak szerkezetének alakulása és minősége kölcsönösen ható tényezők voltak. A kistérségben a teljes kollektivizálásig meghatározóan befolyásolták a népességcserével kialakult nemzeti-etnikai viszonyok a helyi társadalom szerkezetét. Ezt követően az etnikumok státuszt meghatározó szerepe csökkent a vegyes házasságok általánossá válásával, a németek asszimilációja a magyar etnikai csoportok integrációja előrehaladásával.**

7.5. A rendszerváltás

7.5.1. A szerkezetváltás gyötreim, új kitörési pontok

Az 1989–90-es rendszerváltás az önkormányzatok majd a kisebbségi önkormányzati rendszer létrehozásával a helyi autonóm közösségek kialakulásának intézményi feltételeit teremtette meg. A kistelepülések, különösen egy ilyen aprófalvas területen, szembesültek azzal, hogy nemcsak jogokkal, hanem megsokasodó kötelezettségekkel jár az önállóság, különösen akkor, ha ennek anyagi feltételei nincsenek meg. A korszakot megelőző évek centralizációjának következménye volt a falvakban az infrastrukturális ellátottság elmaradottsága és egyenlensége, a fejlesztésekből a társközségeknek kevesebb jutott. Nem véletlen, hogy a Teveli önkéntes társulásban tömörülő községek első közös beruházásai infrastrukturálisak, a víz- és szennyvízhálózat kiépítését szolgálták, ez a jelenség általánosan jelentkezett ott, ahol ez korábban elmaradt. A volt társközségek közötti korábbi „tanácsi viszonyok” keltette bizalmatlanság miatt az öt szövetkező faluban négy szennyvízderítőt építettek meg egy helyett, holott a gazdaságosság az utóbbit diktálta volna, egyedül Mucsfa maradt ki a csatornázásból. A telefon és gázvezetési fejlesztés a nagy országos és régiós szolgáltató cégek nagyberuházása volt, lakossági önerős hozzájárulással a 90-es évek közepén. Győrében is kiépült a víz-, szennyvíz-, a vezetékes gázvezetési rendszer, rendezetté váltak az utak. Ófalu bekötőútjának 1974-s megépítése után állt meg az elvándorlás, Bátaapátiban a vezetékes ivóvízellátás nagy erőfeszítések árán oldódott meg 1986-ban, majd az utak szilárd burkolattal való ellátását, a telefonhálózat kiépítését jelentette a 90-es években (KOLTA L. 1995). A radioaktív hulladéktemető potenciális helyszínévé válása után indult el egy, a falu arcát is átalakító infrastrukturális fejlődés, a faluközpont térkövezését, a vezetékes gázt és a szennyvízelvezető rendszert magába foglaló teljes közművesítéssel járt.

A lakossági lakásépítések volumene a rendszerváltás után egyértelműen csökkent, szabályt erősítő kivételnek bizonyult a mucsfai fiatalok új utcájának megépülése (20. táb-

lázat). A rendszerváltás első 15 évének mérlegéhez tartozik tehát a kiskörzet infrastruktúrájának fejlődése és viszonylagos fejlettsége.

A lakónépesség számának alakulása egyik barométere a rendszerváltás következményeinek. A két legnagyobb falu népesség-csökkenése a 80-s évtizedben elérte a 100-100 főt, s a csökkenő trend végig érvényesült. A tsz-központ Kisvejke az 1990-es évek elejére jutott a mélypontra, a tsz megszűnése után újra növekedett, ez azonban a hanyatlás jele, a kiürülő házakat a Lengyelről áttelepedő cigányok foglalták el. **Törpe falu lett Kisvejke, Závod és Bataapáti, majd Mucsfa, Bonyhádvarasd és Ófalu is (32. ábra, 16. táblázat).**

A fiatal népesség elvándorlása, a helyben maradók elöregedése, a gazdasági aktivitás csökkenése, a foglalkoztatottak számának a csökkenése, a munkanélküliség megjelenése, az inaktívak arányának a növekedése a leszakadó vidék kórképe. Ha megyei szintű összevetésben nézzük, látható, hogy a városok népessége nőtt egyedül, mind a községek, mind a **bonyhádi kistérség és a teveli kiskörzet népessége csökkent. A foglalkoztatottak száma minden tekintetben csökkenő, az inaktívoké növekedő. Átlag alatti az inaktivitás Lengyelen, a legmagasabb Závodon, Györében és Kisvejkén, s ide sorolható még Ófalu is.** A kistérségi központ, Bonyhád lakosságszámának az alakulása tért el a megyei trendtől, csak a 90-es években kezdett csökkenni. A foglalkoztatottak száma a tolnai városokban már 1990-re csökkent, Bonyhádon ez csak azután következett be.

A politikai-gazdasági rendszerváltás utáni gazdasági recesszió drámai jelensége a munkanélküliség gyors növekedése, amely összefüggésben volt a gazdasági szerkezetváltással. Országosan a mezőgazdaságban csaknem kétharmados, az iparban csaknem egyharmados csökkenést hozott a foglalkoztatásban. A munkanélküliség első mélypontja 1993-ban volt a Dél-Dunántúlon és Tolnában is, **Bonyhád és környéke is követte a régiós tendenciákat. A falusi munkanélküliség bár országosan elmaradt a városi mögött, 12 megyében, így az agrárjellegű Tolnában is meghaladta az 50%-t.** A kínálati munkaerőpiac ugyanakkor továbbra is jellemzője maradt a régiónak, hiszen egészében tartósan távol esett és esik a működő tőke kedvenc befektetési területeitől (SCHWERTNER J. 1994, HRUBI L. 1994, 24. táblázat).

Ugyanakkor éppen ez a válságos időszak termelte ki az új foglalkoztatókat, hiszen megsokszorozta a gazdálkodó szervezetek számát. A vonzáskörzet központ Bonyhád két nagyüzeme is átalakult, a cipőiparban döntőnek bizonyult a német Salamander cég bonyhádi megjelenése 1991-ben, a megalakuló Botond KFT maradt magyar tulajdonú és a vegyes tulajdonú Glória KFT alkalmazta a korábbi dolgozói létszám többségét. A német cég a vegyes Sabona KFT-ben a korábbi Bony Cipőipari Szövetkezet munkásainak is bér munkát biztosított. A vas és fémipar helyi óriásának számító a zománcgyár is KFT-kre bomlott, 2003-ig megőrizte 500 fős alkalmazotti létszámát.

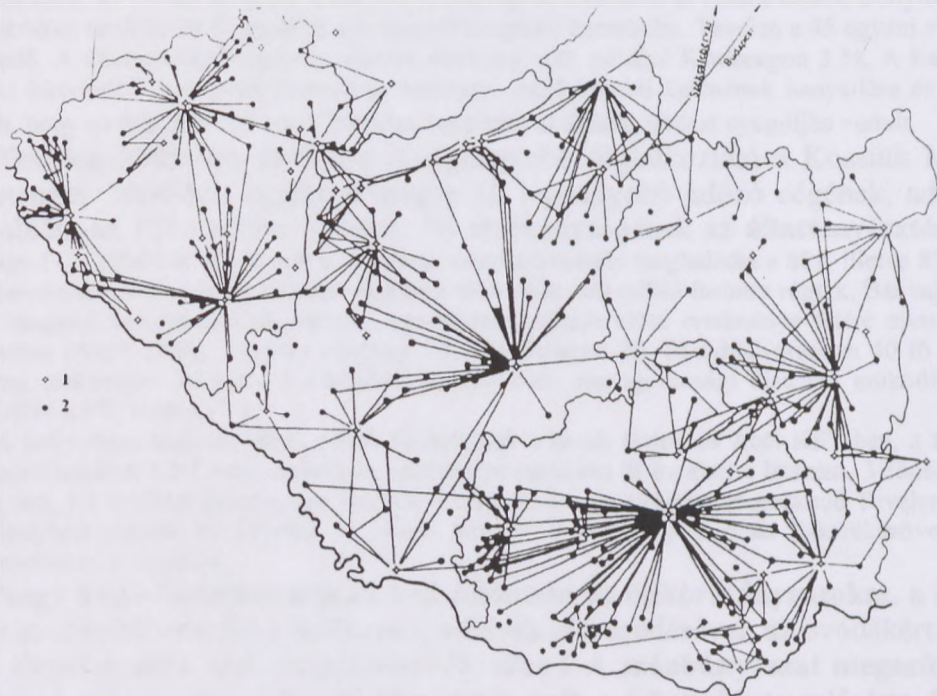
Az MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete 1993-ban felmérte a régió vonzáskörzeteit. A községek önkormányzatának kiküldött kérdőívek kitöltési aránya éppen Tolna megyében volt a legmagasabb, elérte az 50 %-ot. A 21 völgyiség kistérségi településből 10 küldte be kitöltve az ívet, a mintánkból csak 4: Tevel, Závod, Kisvejke, Lengyel, de kedvező a tény, hogy Zomba és Baranyából Mecseknádasd is (HAJDÚ Z.1994). Ez ugyan a teljes körű elemzéshez valóban kevés, de a problémák és sajátosságok megállapításához elegendő. Kétségtelen, hogy a megye- és vonzáskörzet határon fekvő települések vonzódása több irányú. Ha nem is teljesen egyértelmű, de jól látszik, **a bonyhádi ipari vonzáskörzet még őrzi szerkezetében a történelmi tradíciót, és kiterjed a nyugati és keleti agrárfalvakra és a közeli baranyai falvakra is (34. ábra).**

A privatizáció nemcsak az ipari termelésben, hanem a mezőgazdaságban is új viszonyokat teremtett. A régióban Tolna megyében volt a legmagasabb a földek aranykorona értéke, ami a magas szántóterületi arányokkal volt összefüggésben. Domsági táj lévén Völgyiség - Hegyhát tájkörzetben valamivel kisebb (20,1–28) volt, mint Kelet-Tolnában (28 felett). A tsz-határos mezőgazdaság átalakulása a szövetkezeti vagyonfelosztásokkal

24. táblázat A gazdasági aktivitás változása 1980-2001
Table 24 The changing of the economic activity 1980-2001

Terület	Összes			Foglalkoztatott (Employees)			Munkanélküli (Unemployed)		Inaktív (Inactive)		
	1980	1990	2001	1980	1990	2001	1990	2001	1980	1990	2001
	fő	%	%	fő	%	%	fő	%	fő	%	%
Tolna county, városok (Towns)	132664	102,2	101,6	66664	94,1	38,9	1439	362,8	23199	129,2	30,6
Tolna, községek (Villages)	133609	88,4	86,0	60835	80,3	30,8	1672	318,3	27808	116,08	36,9
Tolna megye (County)	266273	95,3	93,8	127499	87,5	35,2	3111	338,9	51007	122,05	33,5
Bonyhádi kistérség(Small area)	33958	95,7	90,0	15671	91,8	35	339	320,4	5938	128,83	34,5
Bonyhád	14772	103,4	97,3	7054	100,4	38,5	141	346,8	2464	134,98	30,5
Községek (Villages) (K.T Small a.)	19186	89,8	84,4	8617	84,8	31,9	198	301,5	2874	150,45	36,9
Tevel	1810	91,5	91,0	880	87,8	36,8	2	2400	328	126,52	35,8
Bonyhádvarasd	565	93,6	86,9	275	89,8	36,8	3	200,0	88	137,5	37,7
Kisdorog	1028	88,0	86,4	454	92,3	34	9	222,2	181	121,55	36,1
Lengyel	1176	92,1	64,1	394	90,4	29,3	10	360	121	136,36	29,7
Závod	497	73,2	70,2	234	62,4	30,9	5	540	104	100	40,1
Kisvejke	468	89,7	98,3	205	75,6	25,6	15	26,7	102	113,73	39,1
Mucsfa	569	85,4	74,3	283	73,5	29,8	9	222,2	88	131,82	34
Falukörzet (Village region) összesen	6113	89,1	82,0	2725	84,6	33,1	53	303,8	1012	124,21	35,6
Györe	808	95,2	94,9	343	92,7	30,5	3	966,7	175	119,43	39,2
Bátaapáti	488	88,1	87,7	235	78,7	27,6	2	1850	62	138,71	31,1
Ófalu	509	85,3	72,1	242	73,1	35,7	1	800	129	113,18	38,9
Összes	1805	90,5	86,5	820	82,9	30,9	6	1233,3	366	120,49	36,9
Összes (10)	7918	89,4	83,0	3545	84,2	32,6	59	398,3	1378	123,22	35,9

Forrás: KSH 2002

34. ábra: Ipari ingázási kapcsolatrendszerek a Dél-Dunántúlon HAJDÚ Z. (1994. 8)
Fig 34. Commuting connections in industry in South-Transdanubia
By Z. HAJDÚ 1994.

kezdődő folyamatnak bizonyult. A **vagyonfelosztás utáni szétválások a régióban éppen Baranya–Tolna megyék német nemzetiségek által lakott térégében, Bonyhád és Mohács környékének 3-3 kisebb településén, egyénileg kiválók is csak Tolna megyében voltak. Éppen Nagymányok, Mőcsény és Kisvejke a három érintett megszűnő szövetkezet.** A kárpótlásban is az élbolyban volt Tolna megye, az előtérzett földek aranykorona értéke szerint a harmadik a megyék országos rangsorában. Kézzenfekvőnek tűnt akkor KOVÁCS T. (1994) következtetése, a magángazdálkodás csak Tolnában fog teret hódítani a Dél-Dunántúlon.

Melyek azok a munkahelyek, amelyek az aktív lakosság számára helyben megélhetést biztosítanak? Van-e a településen gazdasági szervezet, ha igen milyen ágazatból, önálló-e vagy telephely? A települési pozíciók értékelésében döntő tényező (KOVÁCS K. 1987). A kérdésre keresve a választ, részben kitértem a tulajdonosváltás és a privatizáció aspektusaira. **Terepen végzett empirikus vizsgálataimat telefonos interjúkkal egészítettem ki.** Ennek eredményeit összevettem az 1999-es táji feltárással (BÁLINT A. – FAZEKAS ZS. – HOLLÓ M. s.a.), ami **arra is lehetőséget nyújtott, hogy az elmúlt 15 éven belüli változásokat is megragadjam. A KFT-k és Rt-ék meglelte vagy hiánya mutatja, hogy melyik településen van elegendő tőke a társasági cégek megalapításához.**

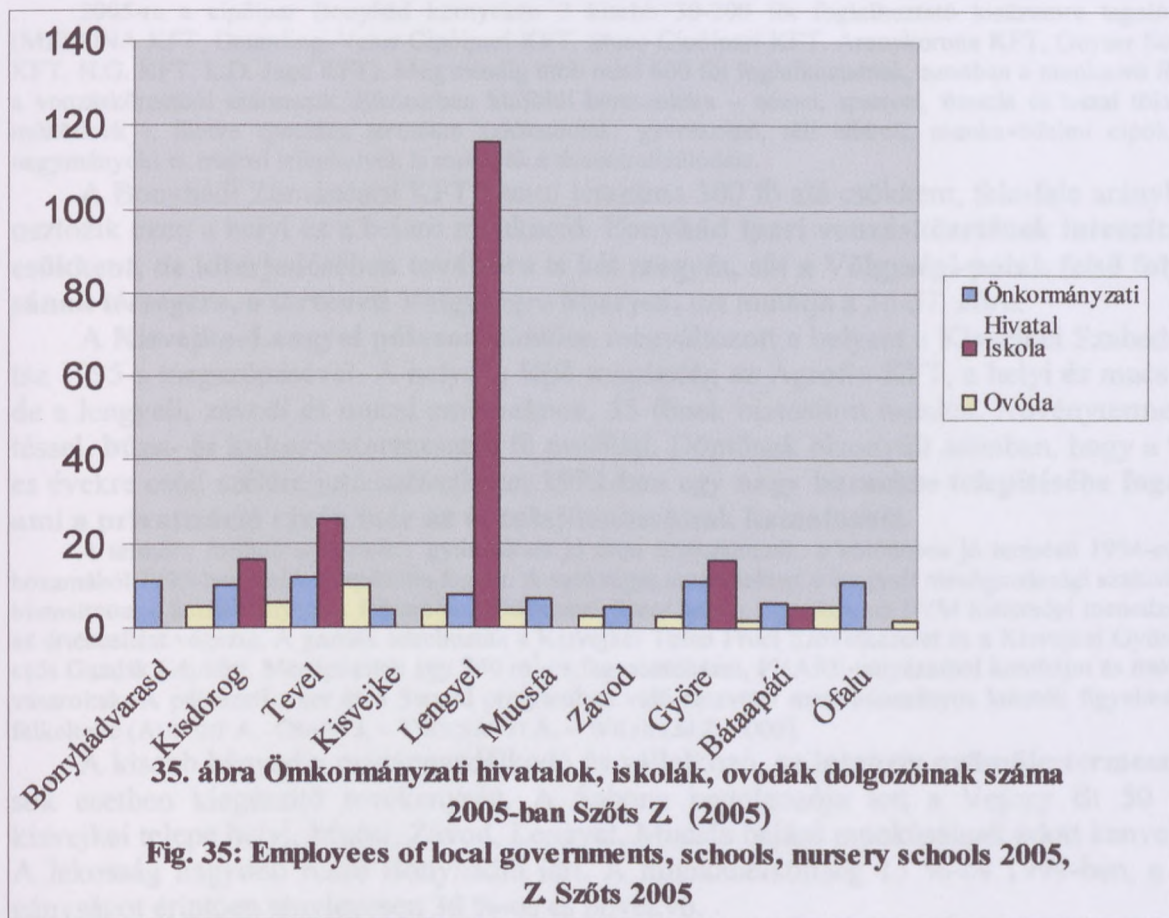
A teveli póluson a 90-es években a legnagyobb foglalkoztató üzem az **átalakuló Kossuth Mezőgazdasági Szövetkezet**, mintegy 90 tulajdonossal, a gazdálkodáshoz értő kiváló agrárszakemberek, a menedzsment meghatározó tulajdonlásával. Tevelen központi irodaháza és gépműhelye, Kisdorogon szarvasmarha telepe és fejőháza, Bonyhádvarasdon tehenészete van. A szövetkezet profilja a **búza–kukorica, ipari növények** (cukorrépa, repce), az állattartásban a **szarvasmarha és a sertés.**

Bár a kárpótlással nőtt a mezőgazdaságból is jövedelmet húzó tulajdonosok száma, a **lakosság nagyobb része továbbra is eljáró, ingázik** Bonyhádra, Szekszárdra és Hőgyészre. A Hőgyézi Állami Gazdaság megszűnése után helyébe a Farm Rt magáncég lépett a munkahelyek egy részének megtartásával. Az ipari üzemek közül megmaradt a Teveli Téglagyár, új üzem a kisdorogi székhelyű Metalbau KFT, amely 1999-ben 70 főt alkalmazott. A Salamander német cipőipari cég bonyhádi vállalata, a Sabona cipőfelsőrész-készítő telepén Tevelen 70 főnek adott munkát, 1-2 férfi kivételével asszonyok, 85 %-ban teveliek, a többiek Kisdorogról, Závodról és Felsőnánáról, Bonyhádvarasdról jártak be. Utóbbiból további 20 fő ingázott a bonyhádi központi üzemükbe. Tevelen a 45 egyéni vállalkozóból 24 a kereskedő. A munkanélküliség még relatíve alacsony volt, például Kisdorogon 3 %. A barna övezetté váló mecseki bányavidék szászvári üzemének bezárása, majd komlói üzemének hanyatlása és megszűnése oda vezetett, hogy az oda járó 100 teveli bányász veszítette el állását, jórészt nyugdíjba vonult.

Tevelen 2005-ben továbbra is legnagyobb foglalkoztató a Kossuth Mezőgazdasági Szövetkezet. 2004-ben egyike a megye 50 legnagyobb adózó cégének, adóteljesítménye meghaladta az 1213 millió forintot. Fő tevékenységének az **állattenyésztést** jelölte meg. 2003-ban 117, 2004-ben 93 fő volt a létszáma, nettó árbevétele meghaladta a 888, illetve 831 millió forintot, exportbevételei nincsenek. Befektetett eszközei több mint 400 millió forintba rúgtak. Bár saját tőkeállománya nőtt, a tárgyévi beruházásainak mértéke egyötödére, adózás előtti eredménye felére esett vissza 2003-hoz viszonyítva (APEH 2005). Tevelen mintegy 100, Kisdorogon 80, Bonyhádvarasdon 40 fő a tsz nyugdíjasa. Kisdorog székhellyel három 4-6 személyt foglalkoztató mezőgazdasági kisüzem működik (Europig Farm KFT, GEW KFT, Vadi KFT).

A helyi ipari üzemek közül 10-20 fő dolgozik a teveli Beton és Acél KFT-ben, a téglagyárban és a kisdorogi Metalbau KFT-ben, utóbbiban egyötödére csökkent öt év alatt a létszám. 3 főnél nagyobb 2 szálitmányozó, 1-1 épületgépészeti, egy mérnöki irodai KFT, egy élelmiszerkereskedő Tevelen, és egy-egy asztalos Bonyhádvarasdon és Tevelen. A „vidék bankja” a Völgyesség-Hegyhát Takarékszövetkezet fiókot tart fenn Tevelen és Lengyelen

Nagy helyi foglalkoztatónak kell tekinteni az önkormányzatokat, a korábbi körzetesítés az iskolák szintjén jelentkezett, a falvak elöregedésével, az óvodákért is meg küzdenek a törpefalvakká váló települések (35. ábra). **A szénbányászat megszűnése, a mezőgazdasági piacvesztés után újabb csapás volt a könnyűipar válsága és hanyatlása.** 2003 tavaszán a Sabona megszüntette teveli, kisvejkei és győrei részlegét, 2003 végén 1000 főt tett az utcára, amikor kivonult Bonyhádról, ezzel a városban és **elsősorban a kistérség ingázó falvaiban átlagon felüli munkanélküliséget eredményezett** (25. táblázat).

25. táblázat Munkanélküliségi adatok 2004

Table 25 Data of unemployment 2004

Település	Lakó népes. (Inh.)	Regiszt. mn. (Regist. unemp.)	Tartós (Lasting) >365 nap	Járadékra jogosult (Allowed)	Rendsz. szoc. seg. (Grant)	Gazd. aktív (Activ)	Mutat ó (Demo nstr.)	Munka-vállalói korú népes. (Pop. from 14 to 60)	Területi mutató ² (Terr. Demonst.)	Relatív mutató ³ (Relative d.)
		fő	fő	fő	fő	2004	2004 ¹	fő	%	
B.varasd	497	24	6	9	0	192	12,5	355	6,8	1,2
Kisdorog	863	30	3	17	3	338	8,9	557	5,4	1
Kisvejké	424	19	9	7	6	128	14,8	244	7,8	1,4
Lengyel	688	20	3	6	7	270	7,4	470	4,3	0,8
Mucsfa	428	20	4	11	5	166	13,1	297	5,6	1
Tevel	1706	75	24	31	5	686	10,9	1028	7,3	1,3
Závod	341	15	4	6	0	142	10,6	219	6,8	1,2
Összesen	4947	203	53	87	26	1922	-	3170	-	-
Bábaapáti	441	47	10	11	22	163	28,8	283	16,61	3,0
Györe	769	34	5	14	1	276	12,3	488	6,97	1,26
Összesen	6157	284	68	112	49	2361	-	3941	-	-

Forrás: Tolna Megyei Munkaügyi Központ Bonyhádi Kirendeltsége

1 Regisztráltak száma/ a gazdaságilag aktív népesség száma %-ban

2 A regisztrált munkanélküliek a munkavállalói korú népesség %-ában

3 A területi mutatónak az országos átlaghoz viszonyított száma

2005-re a cipőipar Bonyhád környékén 7 kisebb 30-200 főt foglalkoztató kisüzemre tagolódott (MEBONA KFT, Daumling–Velur Cipőipari KFT, Stuco Cipőipari KFT, Aranykorona KFT, Goyser Schuh KFT, H.G. KFT, L.D. Jagd KFT). Még mindig több mint 600 főt foglalkoztatnak, azonban a munkaerő főleg a vonzáskörzetből származik. Elsősorban külföldi bémunkára – német, spanyol, francia és hazai tőkével működnek –, illetve speciális termékekre szakosodtak: gyerekcipő, téli lábbeli, munkavédelmi cipők. A nagymányoki és majosi telephelyek is mutatják a decentralizálódást.

A Bonyhádi Zománcáru KFT üzemi létszáma 300 fő alá csökkent, fele-fele arányban osztozik ezen a helyi és a bejáró munkaerő. **Bonyhád ipari vonzáskörzetének intenzitása csökkent, de kiterjedésében továbbra is két megyés, sőt a Völgységi-patak felső folyásának térségére, a történeti Völgységre kiterjed, ezt mutatja a 36-37. ábra.**

A Kisvejke–Lengyel póluson döntően megváltozott a helyzet a Kisvejkei Szabadság tsz 1995-s megszűnésével. A helyébe lépő magáncég az Agrofix KFT, a helyi és mucsfa, de a lengyeli, závodi és mucsfa embereknek, 55 főnek biztosított munkát. Növénytermesztéssel, **búza- és kukoricatermesztés fő profillal.** Döntőnek bizonyult azonban, hogy a 90-es évekre csőd szélére jutó szövetkezet **1992-ben egy nagy barackos telepítésébe fogott, ami a privatizáció révén már az új tulajdonosoknak kamatozott.**

A termőre forduló telepítvény gyümölcsét jó áron értékesítették, s különösen jó termésű 1994-es év hozamából 1995-ben újabb telepítésbe fogtak. A szükséges szakértelmet a lengyeli mezőgazdasági szakiskola biztosította, a kezdeményezést felkarolta a Budapesti Szent István Egyetem, az FVM kistérségi menedzsere az értékesítést végezte. A gazdák létrehozták a Kisvejkei Tolna Fruct Szövetkezetet és a Kisvejkei Gyümölcsös Gazdák Gépkört. Megépítettek egy 240 m²-es fagyasztóházat, PHARE-pályázatból kombájnt és traktort vásároltak. A pályázati siker és a Sapard programban való részvétel más tudományos kutatók figyelmét is felkeltette (AUBERT A. – CSAPÓ J. – TRÓCSÁNYI A. – WILHELM Z. 2000).

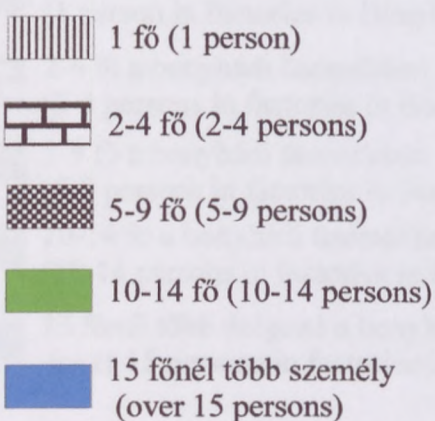
A kisebb hányad a magángazdálkodó és vállalkozó, az **intenzív gyümölcstermesztés** sok esetben kiegészítő tevékenység. A Sabona bedolgozója lett a Vejczy Bt 50 fős kisvejkei telepe helyi, Mucsfa, Závod, Lengyel, Mucsfa bejáró munkásainak adott kenyeret. A lakosság nagyobb része Bonyhádra járt. A munkanélküliség 15 %-os 1999-ben, a cigányságot érintően ténylegesen 30 %-os és növekvő.

Lengyelen a legnagyobb foglalkoztató 1999-ben az Apponyi Sándor Szakképző Intézet, a 120 főből 60–60 pedagógus és alkalmazott, 140 hold földet munkálnak meg (BAI J. *ex verb.* 2005.) Említhető a Borház KFT, a 23 egyéni vállalkozóból 8 a kereskedő. Az ingázók száma itt is jelentős volt, a regisztrált munkanélküli ugyan csak 10 fő, viszont a tényleges 15-20 %. A népesség előrejedésére jellemző, hogy 200 nyugdíjasa van.

Mucsfa és Závodon kevés a helyi munkalehetőség. A lakosság egy része egyéni gazdálkodó a kárpótlással kapott földön. Mucsfa a egyéni gazdák aránya elérte a 65 %-t, a 10 egyéni vállalkozóból 4 szolgáltató, 3-3 kereskedő illetve gazda, a többiek bejárók 20–40 kilométeres távolságra, Hőgyész, Dombóvár, Kisvejke és Bonyhád munkahelyeire, Mucsfáról 20 fő járt a bonyhádi Sabonába. A munkanélküliség mindkét faluban a megyei átlag alatt maradt. A szántókon gabona és kukorica termesztése folyik, egy állattenyésztő telep a Herrfarm marhatartása említhető. Az erdők magánkézbe kerültek, kiméretlenek voltak 1999-ben. Závod új szőlő- és almatelepítése számottevő.

Kisvejkén 2005-ben működik az Agrofix KFT. A **gyümölcsfelvásárlással és értékesítéssel foglalkozó szövetkezet** új nevet vett föl, **mert baranyai gazdák is csatlakoztak** Danubia–Frucht néven 80 taggal dolgozik tovább. A minőségi termelés célozták meg, nincsenek értékesítési gondjaik, termékeik 80 %-t Németországba, Finnországba, Lettországba és Svédországba szállítják, jó hírük van a fogyasztók körében (SZÉNÁSI T. *ex verb.* 2005). Akad még egy mezőgazdasági KFT bejelentett 3 fővel, egy húsfeldolgozó és értékesítő üzlet és egy könyvelő KFT 5-5 fővel. Megváltozott munkaképességűeket alkalmaz az UWITA szőnyegszövő telep 19 fővel, ebből öt kisvejkei, a többi mucsfa, illetve závodi. Kisvejkéről 10–12 az ingázó autóbusszvezető, felfeldolgozó és varrónő. Závodon egy informatikai Kft és egy bútorgyártó Bt működik. A munkanélküliség kezelésére jött létre a Kisvejkei Munkanélküliekért Közhasznú Egyesület 2000-ben, a cigányság helyzetén kívánt javítani egy 2005-ben megalakuló egyesület.

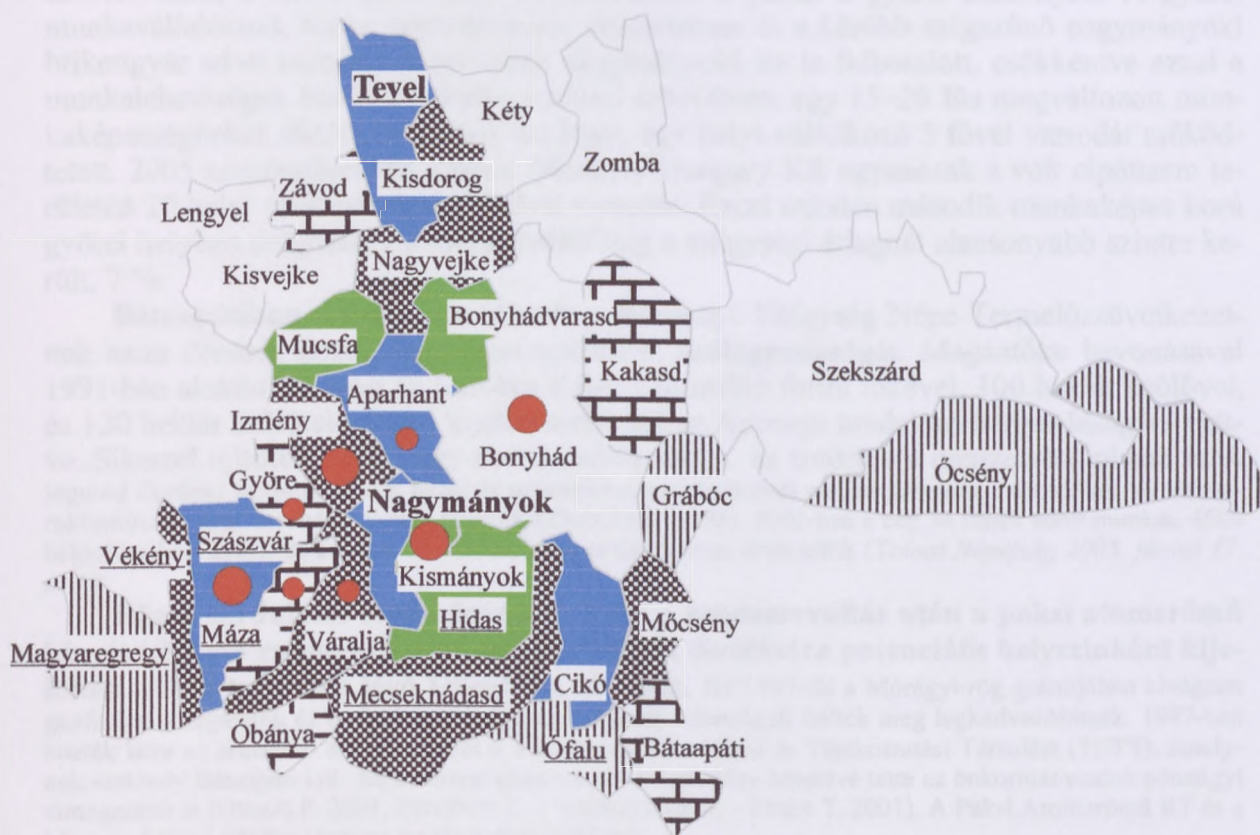
Lengyelen a szakképző intézet 2005-ben már csak 100 főt alkalmaz, hosszas vajúadás után a megyei önkormányzattól átvette az iskolát az FVM. Négy mezőgazdasági családi vállalkozás legalább 10 fős, ebből háromban német származású tulajdonos. A Gyulaji Erdészeti és Vadászati Rt Hőgyéshi Erdészete tart fenn vadász- és erdészházat Anna-fürdőn.

Óbánya = baranyai települések
(Settlements in county Baranya)

36. ábra: A Bonyhádi Zománáru Kft. Ingázási vonzáskörzete 2005. december 31. SZÓTS Z. (2005.)

Fig. 36. Attraction zone of enamelled pot and pan factory in Bonyhád 31. december 2005. By Z. SZÓTS 2005.

- 1 fő a bonyhádi üzemekben
(1 person in factories in Bonyhád)
- 2-4 fő a bonyhádi üzemekben
(2-4 persons in factories in Bonyhád)
- 5-9 fő a bonyhádi üzemekben
(5-9 persons in factories in Bonyhád)
- 10-14 fő a bonyhádi üzemekben
(10-14 persons in factories in Bonyhád)
- 15 főnél több dolgozó a bonyhádi üzemekben
(over 15 persons in factories in Bonyhád)

Tevel = 41 fő
(41 persons)
Nagymányok = 30 fő
(30 persons)

Ófalu = baranyai települések
(Settlements in county Baranya)

- 2-4 fő a nagymányoki üzemben (2-4 persons in factory in Nagymányok)
- 5-9 fő a nagymányoki üzemben (5-9 persons in factory in Nagymányok)

37. ábra: A Bonyhád környéki cipőipar vonzáskörzete 2005. december 31. SZÓTS Z. 2005.
Fig. 37. Attraction zone of shoemaker industry in Bonyhád
31. December 2005. By Z. SZÓTS 2005.

Győrében is 60-70 főt foglalkoztatott a Salamander, de a nagymányoki cipőüzembe és varrodába, a mázai szövödébe és Bonyhádra is jártak a győrei asszonyok. A győrei munkavállalóknak Máza vasútállomása, betonüzeme és a később megszűnő nagymányoki brikettgyár adott munkát. A jól menő nagymányoki tsz is felbomlott, csökkentve ezzel a munkalehetőségek körét. 2004-ben a tolnai szövőüzem egy 15–20 fős megváltozott munkaképességűeket alkalmazó szövő részleget, egy helyi vállalkozó 5 fővel varrodát működtetett. 2005 szeptemberében a pécsi Monique Hungary Kft ugyancsak a volt cipőüzem területén 20 helyi alkalmazottal létesített varrodát. Ezzel minden második munkaképes korú győrei helyben dolgozik, s a munkanélküliség a völgyeségi átlagnál alacsonyabb szintre került, 7 %.

Bátaapátiban a fordulatot először a möcsényi Völgyeség Népe Termelőszövetkezetnek azon döntése hozta, hogy korszerűsítette **szőlőgazdaságát**. Magántőke bevonásával 1991-ben alakították meg az Eurobor Kft-t, 130 millió forint tőkével, 100 hektár szőlővel, és 120 hektár szőlőtelepítésre kijelölt területtel az Apponyi uradalom borgazdaságára építve. Sikerrel újították fel a nagy múltú szőlőkultúrát, és betörtek a nemzetközi piacra is. A jogutód Európai Bortermelő Kft hazai és nemzetközi magántőkével megsokszorozta a törzstőkét, és infrastruktúrális- és gépi beruházásokat is eszközölt (KOLTA L. 1995). 2005-ben a cég 34 főnek adott munkát, 4500 hektoliter bort készített, aminek 65-70 %-t Nyugat-Európában értékesítik (*Tolnai Népiújság* 2005. június 17. p. 4.).

Döntő fordulatot eredményezett, hogy a rendszerváltás után a paksi atomerőmű kis- és közepes radioaktivitású hulladékainak tárolására potenciális helyszínként kijelölték a falu területén lévő Üveghuta térségét. Az 1997-től a Mórággyi-rög gránitjában elvégzett geofizikai vizsgálatok és furások az üveghutai telephely adottságait ítélték meg legkedvezőbbnek. 1997-ben hozták létre az érintett 6 önkormányzat a Társadalmi Ellenőrzési és Tájékoztatási Társulást (TETT), amelynek székhely Bátaapáti lett. Az atomenergiára vonatkozó törvény lehetővé tette az önkormányzatok pénzügyi támogatását is (ORMAI P. 2001, DÖVÉNYI Z. – SCHWEITZER F. – TINER T. 2001). A Paksi Atomerőmű RT és a Magyar Állami Földtani Intézet irodát nyitott a faluban.

2005 februárjában indult hivatalosan az a program, amely a létesítés felszín alatti kutatását szolgálja két 500 méteres lejtőszakna kimélyítésével. A magyar parlament elsőprő többséggel fogadta el novemberben az atomerőmű 20 éves üzemidő meghosszabbítását és az üveghutai tároló létesítését (*Kistérségi Krónikás* 2005. 3. p. 8, 12. p. 1, 5.) Az itt kialakítandó látogató központ is a fellendülőben lévő **idegenforgalmat** fogja erősíteni, mint ahogyan a borturizmus, a 8 főt alkalmazó Naspolya üdülőszálló és az Egresmenti Vadásztársaság vadászháza.

Ófalu is ingázó falu maradt a rendszerváltozás után, Mecseknádasdra, Hidasra, Pécsre, Pécsváradra és Bonyhádra jártak munkavállalói. Helyi munkahelyek is születtek. Ilyen volt a pécsi érdekeltségű bútorgyár, az M-DESIGN Kft, amely 10 főt foglalkoztatott, de 2–3 éve megszűnt. Napjainkban a legnagyobb helyi foglalkoztató ipari üzem, a Treitz és Társa Bt. Autóalkatrészt gyárt német exportra, 20 főt alkalmaz, de ebből csak 6-7 fő helyi, a többiek Mecseknádasról, Hidasról, Bonyhádról toborzódtak. A hagyományos helyi iparnak számító, az erdőre támaszkodó iparok közül említendő a faesztorgályos és két asztalos, 2-2 fővel dolgozik. A Mecseki Erdészeti RT. vadászháza 1 vadőrt alkalmaz. Nagy foglalkoztatónak számít a helyi polgármesteri hivatal 11 főállású dolgozóval és 2 óvónővel. A falusi turizmusban 8-10 vendéglátóval lehet számolni. Felmérésem szerint 24 épületben üdülőt alakítottak ki az itt ingatlant vásárlók, a település német lakosságának nyelvtudása is vonzóerő, hiszen 13 német állampolgár, 1 osztrák, 2 belga és 1 holland tulajdonos is akad. 3 bonyhádi, 2 pécsi egy paksi mutatja az **üdülő-funkció felerősödését**.

Az eljáró dolgozók közül 10–12 Pécsre és Pécsváradra utazik, ezen kívül a pécsi Strabaghoz 6 fő. Bonyhádra a 10 főből 2 még a cipőiparban, a többiek a zománcgyárban és varrodában dolgoznak. Hidas iparának hanyatlása miatt már csak 1–2 fő az ófalusi munkás. Mecseknádasdon Wekler Ferenc szőlészetében 6–7 napszámot fogad. Az inaktívak legszámtovább csoportja a nyugdíjasoké, 90 fős nyugdíjas klubjuk létszáma, 12–14 fős templomi kórusukat ők alkotják. A sajátjogúak mellett 50, illetve 67 %-s rokkantak is vannak. Kevés a gyerek. A német óvodában csak 6–7 az ófalusi gyermek, a *német nyelvűség* miatt Hidasról és Apátvárasdról is idehozzák az óvodáskorúakat. A mecseknádasdi iskolába csak 30-40 fő a bejáró tanuló. Ófalu Baráti Köre lelke 20–25 fiatal felnőtt.

A foglalkoztatottsági szerkezet értékelését **2004-es felmérésem** alapján végeztem el. Ha összevetem a 2001-es népszámlálási adatokkal, azt tapasztalom, hogy a vezetők-

értelmiségiek száma szinte azonos (26–27. táblázat). A vezető beosztású és értelmiségi foglalkozásúak falvankénti megoszlása is sokatmondó. Lengyel kimagasló arányához viszonyítva Kisvejke a fele, a két nagyobb községé is csak 10-10 % alatti. A szakmunkás illetve a szakmával rendelkezők eloszlása kiegyenlítettebb, arányuk 25 %, számuk egyedül Mucsfán csökkent érzékelhetően. A mezőgazdasági foglalkoztatottak részesedése az agrár jellegű térségben csak 10 %-s, sőt Závodon nem éri el a 3 %-t, Ófalun pedig 2 %-t (26. táblázat). A mezőgazdasági dolgozók aránya ugyan méréseiben ugyan magasabb, de az inaktívvá válók egyértelműen helyben maradtak. A szakképzetlen munkások 20 %-os aránya mutatja a korábbi nagyipar és a mezőgazdaság fizikai munka igényét, Bonyhádvarasdon és Závodon átlagon felüli.

A legfeltűnőbb jelenség az önálló iparosok és kereskedők számának növekedése 1980-hoz viszonyítva (21–22, 27. táblázat). A legmagasabb Ófaluban, Tevelen és Bonyhádvarasdon Az önálló mezőgazdasági vállalkozók alacsony száma mutatja, hogy részben rejtett maradt a földprivatizációt követően megjelent új tulajdonos réteg, valószínű a korábbi foglalkozásuk jelenik meg inkább. Annyi látszik, hogy a teveli tsz 3 falujában kevesebb van, mint a feloszlott kisvejkei tsz településeiben. Az egyértelműen hátrányos helyzetű kategóriákban a legszámottevőbb csoport az özvegyi és rokkantnyugdíjasoké. A segélyezett és a jövedelem nélküli munkanélküliek és egyéb eltartottak arányai nem mérvadóak, mert nem jelennek meg felméréseiben a háztartások 3-4. és további keresőképes tagjai. 2001-ben 161 munkanélküli volt, mérés 97 főjével szemben a munkaügyi központ 2004-ben 284-et tartott nyilván (25. táblázat). 2005. decemberi településszintű adatok nem mutatnak lényegesebb változást, a tendencia csökkenő Bonyhádon, a falvakban továbbra is magasabb. Sajnos nagyon alacsony a kisgyereket gondozó anyák száma, ez az alacsony születésszám tünete.

Az ingázás az 1989-90-es rendszerváltás után is jellemzője maradt a mintában szereplő falvaknak. Kiemelkedő közülük a napjainkra egyetlen központi falu, a jó alapellátottsággal bíró Tevel. Megyei szinten is jegyzett a hagyományos intenzív állattenyésztésre építő mezőgazdasági szövetkezete, az építőipari cégei nem ellensúlyozhatják a főleg női munkaerőt lekötő könnyűipar megszűnését. Csökkenő népességű kislefaként váltak, de alapszintű funkciókban ellátottak: Kisdorog mezőgazdasági ipari profilja Teveléhez hasonló, Lengyel gazdasága több lábon álló és bázisa a mezőgazdasági szakközépiskola, Györe a bányászat kiesése után átszervezte-megőrizte könnyűiparát. A törpefalvakká lett kislefák sem egyértelműen funkciószegények. Bonyhádvarasd hagyományos mezőgazdaságú és ingázó falu. Kisvejke bár elvesztette központi szerepét, megújítva, intenzívvá tette gyümölcsstermesztésével mezőgazdaságát. Ófalu ingázó, üdülő település ipari munkahelyekkel. Bátaapáti megújította és nemzetközi hírűvé tette borászatát, idegenforgalma perspektivikusan erre, az erdőre és a hulladékátrolóra építhető. Leginkább funkcióhiányossá Mucsfa és Závod vált.

26. táblázat A foglalkoztatottak végzettsége és megoszlása a fő szektorok között 2001-ben
Table 26 Occupation and social structure of activ population 2001

	Tevel	B.varasd	Kisdorog	Lengyel	Závod	Kisvejké	Mucsfa	Összes T.k.	Györe	Bátaapáti	Ófalu	Össz.	Ösz.10
1. Vezető (Manager), értelmiségi (Intelligence)	63	4	24	54	8	15	-	168	20	9	6	35	203
Vezető, értelm. %-a	10,4	2,3	7,9	24,4	7,4	12,7	-	10,1	8,5	7,6	4,6	7,2	9,5
2. Egyetemi, főisk. Végzettségű (Univ. Quallifield)	49	3	19	50	7	13	1	142	18	4	5	27	169
3. Középiskolai végzettségű szakmai oklevéllel(Skilled worker with Sec. Grammar sch.)	253	87	129	73	54	37	59	692	101	31	64	196	888
3. %-a	41,7	49,2	41,7	33,0	50,0	31,4	46,8	41,7	43,2	26,3	48,8	40,6	41,5
4. Mező- és erdőgazdálkodás (Agricultura)	59	16	31	30	3	13	12	164	30	26	2	58	222
4. %-a	9,7	9,0	10,3	13,6	2,8	11,0	9,5	9,9	12,8	22	1,5	12	10,4
Összes foglalkoztatott	606	177	302	221	108	118	126	1658	234	118	131	483	2141

Forrás: KSH 2002

27. táblázat Foglalkoztatási szerkezet alakulása 2004-ben
Table 27. Structure of occupation groups 2004

Foglalkozási csoportok	Tevel		B. varasd		Kisdorog		Lengyel		Závod		Kisvejké		Mucsfa		Összesen		Győre		Bátaapáti		Ófalu		Össz. 8-10		Össz. 1-10	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Felső- és középvezetők (Managers)	12	1,3	2	0,7	4	0,8	10	2,2	1	0,4	2	0,8	-	-	31	1	4	1,0	-	-	2	0,9	6	0,7	37	0,9
Értelmiségi (Intelligence)	46	4,8	4	1,4	15	2,9	40	9	7	2,9	6	2,3	4	1,2	122	4	16	4,0	3	1,1	3	1,3	22	2,5	144	3,7
Alsófokú és művezető (Foreman)	13	1,4	-	-	8	1,5	5	1,1	1	0,4	7	2,7	-	-	34	1,1	1	0,2	1	0,4	-	-	2	0,2	36	0,9
Irodai, egyéb(Clerk)	66	7	17	5,8	41	7,8	52	11,7	6	2,5	24	9,2	28	8,7	244	8	41	10,2	12	4,4	17	7,6	70	7,8	314	8,0
Őnálló iparos, kereskedő	53	5,6	16	5,4	21	4,0	14	3,1	10	2,2	5	1,9	8	2,5	127	4,2	5	1,2	6	2,2	15	6,7	26	2,9	153	3,9
Szakt munkás (Skilled worker)	248	26,2	69	23,4	121	23	69	15,5	58	23,9	31	11,8	78	24,1	674	22,2	171	42,7	43	15,6	42	18,8	256	28,5	930	23,6
Szakképzetlen munkás(Unskilled worker)	213	22,5	79	26,8	101	19,2	80	18	57	23,5	55	21	60	18,6	635	20,9	54	13,5	70	25,5	95	2,41	219	24,4	854	21,7
Mezőgazdasági dolgozó (Farm hand)	86	9,1	33	11,2	71	13,5	65	14,6	28	11,5	40	15,3	48	14,9	371	12,2	27	6,75	47	17,1	13	5,8	87	9,7	458	11,6
Őnálló mgi. Gazdálkodó(Farmer)	10	1,1	2	0,7	2	0,4	4	0,9	5	2	-	-	6	1,9	29	0,9	3	0,75	7	2,5	-	-	10	1,1	39	1,0
(Other)	8	0,8	8	2,7	3	0,6	1	0,2	-	-	1	0,4	1	0,3	22	0,7	3	0,75	-	-	-	-	3	0,3	25	0,6
Háztartásbeli (Housewife)	23	2,5	10	3,4	23	4,4	14	3,1	14	5,8	27	10,3	21	6,5	132	4,3	10	2,5	10	3,63	10	4,5	30	3,3	162	4,1
Nyugdíjas (Pansioner)																										
özvegy (Widowed), rokkant (Invalid)	112	11,8	35	11,9	63	12,0	57	12,8	31	12,8	30	11,4	39	12,1	367	12,1	44	11,0	30	10,1	21	9,4	95	10,6	462	11,7
Munkanélküli	20	2,1	5	1,7	23	4,4	13	2,9	15	6,2	8	3	13	4	97	3,2	4	1,0	13	4,7	3	1,34	20	2,2	117	3,0
Egyéb eltartott (Other dependend)	9	0,9	-	-	3	0,6	8	1,8	5	2,1	7	2,7	6	1,9	38	1,2	-	-	16	5,8	1	0,5	17	1,9	55	1,4
GYES, GYED (Aided with children)	29	3,1	15	5,1	26	4,9	12	2,7	5	2	19	7,2	11	3,4	117	4,5	17	4,25	17	6,2	2	0,9	36	4,0	153	3,9
Összesen:	948	100	295	100	525	100	444	100	243	100	262	100	323	100	3040	100	400	-	275	-	224	-	899	-	3939	-
Lakónépesség (Inhabitant)	1706		497		863		688		341		424		428		4947		767		428		367		1562		6575	
2004*																										
Gazd. Aktív (Active)	686		192		338		270		142		128		153		1909		276		163		..					

*Forrás: Szóts Z. 2004., Tolna Megyei Munkaügyi Központ Bonyhádi Kirendeltsége

7.5.2. Vegyes házasságok, asszimiláció, modernizációs identitásvesztés

Az etnikai összetétel vizsgálatánál kérdőívemben figyelembe vettem, hogy a Völgy-ség lakossága napjainkban két meghatározó nemzetiségből áll, a magyarból és a németből, a cigány etnikai csoport aránya nem éri el a 3 %-t (28. táblázat). Bár minden falunak jel-legzetes arculata van, az összehasonlítás érdekében a 10 falu településeit az **etnikai össze-tételük alapján 3 típusba** soroltuk.

28. táblázat A nemzetiségi népesség adatai 2001

Table 28 Data of minority 2001.

Község	Nemzetiség (Nationality)				Kulturális kötődés (Cultural needs)				Anyanyelv (Native tongue)				Használt nyelv (Used tongue)				Összes lakó népesség
	Német (German)		Cigány (Gipsy)		Német		Cigány		Német		Cigány		Német		Cigány		
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	
Tevel	114	6,8	6	-	167	10,1	5	-	67	4,1	5	-	40	2,4	4	-	1648
Kisdorog	80	9,0	-	-	142	16,0	1	-	55	6,2	-	-	93	10,5	-	-	888
B.varasd	28	5,7	-	-	36	7,3	-	-	12	2,4	-	-	29	5,9	-	-	491
Lengyel	63	8,4	34	4,6	75	9,9	27	3,7	37	4,9	22	3,7	51	6,8	24	3,3	754
Kisvejké	4	0,9	72	15,6	4	0,9	71	15,4	8	1,8	70	15,4	2	0,4	70	15,2	460
Závod	22	6,3	2	-	21	6,0	1	-	27	7,7	1	-	15	4,3	1	-	349
Mucsfa	27	6,4	-	-	26	6,1	-	-	14	3,3	-	-	11	2,6	-	-	423
Györe	14	1,8	8	1,0	13	1,7	7	0,9	7	0,9	8	1,0	11	1,4	4	0,5	767
Bátaapáti	6	1,4	2	0,5	6	1,4	2	0,5	9	2,1	2	0,5	5	1,2	3	0,7	428
Ófalu	304	82,8	-	-	327	89,1	-	-	286	77,9	-	-	321	87,5	-	-	367
Összesen:	662	6,7	124	9,4	817	9,4	114	2,1	522	4,4	108	1,9	578	4,8	106	2,0	6575

Forrás: KSH 2002

- I. A meghatározóan székely lakosságú községek: Tevel, Bonyhádvarasd (40 %-), Kisdorog, Závod, Mucsfa, Györe (26–33 %). A német lakosság már nem számottevő az utóbbi háromban, legalább 10 %-os német nemzetiség-gel bír a többi.
- II. A meghatározóan magyar lakosságú község: Lengyel és Bátaapáti egyéb magyar és legalább 10 %-os németséggel bír, meghatározóan helyi magyar, de legalább akkora súlyúvá vált a cigány népesség az elaprózott etnikai szerkezetű Kisvejkén.
- III. Német többségű község: Ófalu

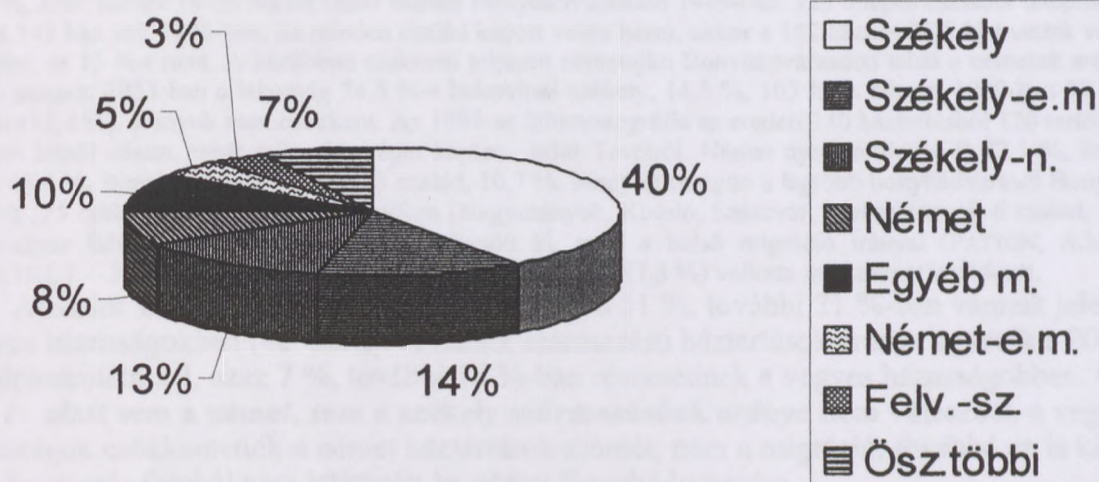
Tevel:

FÜZES M. (1991) levéltári kutatásaira épülő 678 fős kitelepített németjével szemben az 1949-es BM összesítés 114 fős kitelepített adata áll, ez irreálisan alacsonynak tűnik. Ha viszont a KSH kiadvány kitele-pült, kitelepített adatahoz hozzáadom az elköltözött, meghalt, ismeretlen adatát, valamint a hadifogoly, inter-nált, ismeretlen helyen tartózkodó személyekét, akkor 1394 főt vonhatok le a 2380 fős 1941-es német anya-nyelvi adatból. 987 fő német anyanyelvűnek kellett maradnia ezek szerint a faluban, ez a né-met anyanyelvűek 41,5 %-a. Ez az összesítő adat közelíthet a realitáshoz, mert 1948-ig a falu 502 házából összesen 322-t adtak át az új telepeseeknek, az összes ház 64 %-át (CZIBULKA Z. 2004). A kitelepítésre ítélték és a ténylegesen kitelepültek-kitelepítettek kö-zötti *eltérést* viszont jól mutatja a BM összesítés.

Az 1953-as felmérésben még a bukovinai és erdélyi magyarok aránya 56 %, a németeké 33 %, 577 fő. Az 1980-s társadalmi minősítés már csak 295 németet említ. A teveli elszármazottak szervezete 1987-ben pedig az eredeti 319 általa számon tartott házból csak 22 teveli német család leszármazottait rögzíthette hely-ben, 80 %-t német nyelvterületen találta, a többi Magyarországon. EPEL, J. (1988) a nemzetiségi összetétel mérlegét megvonva kétségeit hangoztatta a falu német jellegének magmaradására, hiszen 1500 székely, 200 felvidéki magyar és 4-500 német lakosról tudott. Az 1999-s tájfelmérés a falut 70 % -ban székely-

nek, 5 %-ban szórvány magyarnak tartja, ezek szerint a fennmaradó 25 % lehet német. A 2001-es népszámlálás legmagasabb értéke a kulturális kötődés 167 fője, azaz 10,1 %. Kérdőívem alapján székely a háztartások 40 %-a, és a további legalább 30 %-ban részesednek a vegyes házasságokban. A 46 német háztartás ugyan csak 8 %, de további 18 %-ban az egyik fél német. Ha nem veszem figyelembe, hogy a faluban elszórtan, illetve a külterületen él 6 cigány háztartás és 14 cigány-vegyes háztartás, német identitásúnak 10–16 %-ban, német származásúnak 26 %-ban tekinthetem Tevel népességét (38. ábra). **60 év elteltével újra reális képet adott egy magyarországi népszámlálás a nemzetiségi viszonyokról.** Mivel a németek esetében a nemzetiségi származást és nem a szülőhelyet kérdeztem, becslésem szerint, a 167 német kulturális kötődésű egyharmada lehet eredeti teveli német, a többi 1945 után került ide.

38. ábra: A teveli háztartások etnikai összetétele 2004 Szóts Z. 2004
Fig. 38. Ethnic division of households
Tevel Z. Szóts 2004

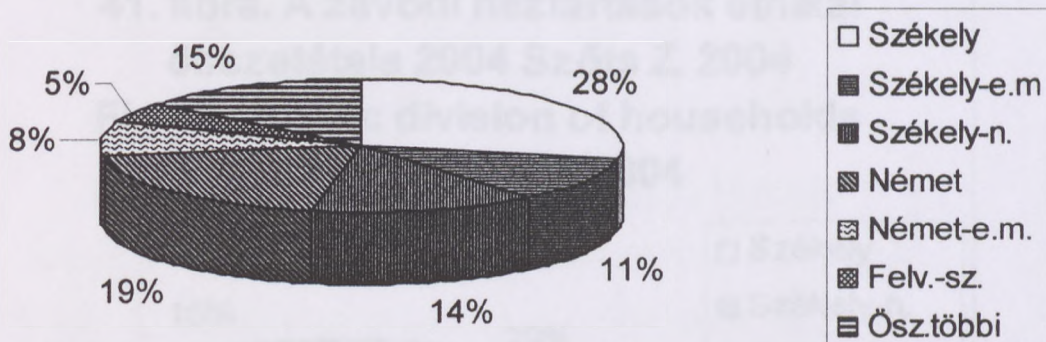

Kisdorog:

1953-ban a székelyek aránya 29,9 %, az erdélyiekkel együtt egyharmados, a németek többségben voltak 776 fővel (52,1 %). 1980-ra a németek 362 fővel 35 %-kal részesedtek. 1999-ben „30 % német, kisebb hányad székely, legnagyobb részt magyar”-nak értékelték a helyzetet (BÁLINT A. – FAZEKAS ZS. – HOLLÓ M. s.a). Ez a kölcsönös identitásvesztés tüneteént értékelhető. 2001-ben már csak 142 fő (16 %) a német kulturális kötődésű. 2004-ben az adatközlők 60/40 német-székely arányról szóltak. Kérdőívünk minősítése alapján 28 % székely további 30 % székely a vegyes házasságokban, a németek 19 % és további 25 % a vegyes háztartásokban, tehát megfordult az arány ötven év alatt, habár ez a köztudatban nem így csapódott le (39. ábra)

39. ábra: A kisdorogi háztartások etnikai összetétele 2004 Szóts Z 2004

Fig. 39. Ethnic division of households Kisdorog Z Szóts 2004

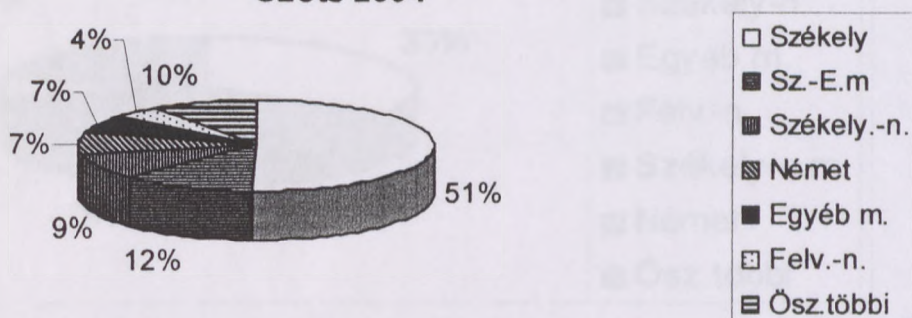
Bonyhádvarasd:

FÜZES M. (1991) 265 fős (37,5%) kitelepítésre kötelezett németjével szemben az 1949-es BM összesítés 155 fős (23%) kitelepült-kitelepített adata áll. A többi távollévő németet hozzáadva 514 főt kapunk, ez 72,9 %, ezek szerint 191 fő német lakos maradt Bonyhádvarasdon 1949-ben. 123 telepese családot telepítettek be, és 142 ház volt 1945-ben, ha minden család kapott volna házat, akkor a 142 házból 86,5 %-t vettek volna igénybe, és 15 %-t nem. A korábban csaknem teljesen németajkú Bonyhádvarasdon tehát a németek aránya 15 % maradt. 1953-ban a lakosság 74,5 %-a bukovinai székely, 14,5 %, 103 lélek német. 1980-ban 87 fő a német (15,4 %), arányuk nem csökkent. Az 1994-es falumonográfia az eredeti 140 háztartásból 120 tartózkodásáról közöl adatot, tehát teljesebb képet kaptam, mint Tevelről. Német nyelvtérületen él 42,1 %, itthon lakik 43,6 %. Bonyhádvarasdon csak 15 család, 10,7 %. Magyarországon a legtöbb bonyhádvarasdi Bonyhádon élt (25 család, 17,9 %), a bányavidéken (Nagymányok, Komló, Szászvár, Mecsekjánosi) 6 család, és a színmagyar falvak (Öcsény, Sióagárd) emelhetők ki, mint a belső migráció irányai (PATTON, A.M. – PUTSCHLI, J. – SCHWING, J. s.l., s.a.). 2001-ben már csak 36 fő (7,3 %) vallotta meg német kötődését.

Adataim szerint a székely háztartások aránya 51 %, további 21 %-ban vannak jelen a vegyes házasságokban (40. ábra). A német származású háztartások aránya egyezik a 2001-es népszámlálással, azaz 7 %, további 16 %-ban részesednek a vegyes házasságokban. **Ötven év alatt sem a német, sem a székely származásúak aránya nem változott**, a vegyes házasságok csökkentették a német háztartások számát, nem a migráció, továbbá az is kiderült, hogy más faluból nem költözött be német Bonyhádvarasdra.

40. ábra: A bonyhádvarasdi háztartások etnikai összetétele 2004 Szóts Z 2004

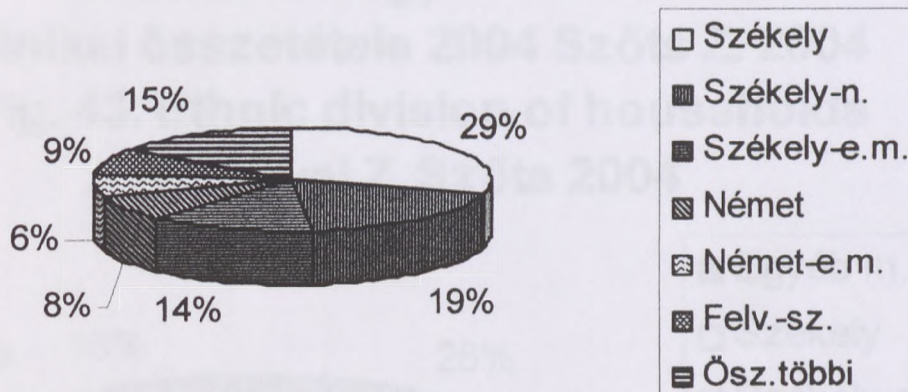
Fig. 40. Ethnic division of households Bonyhádvarasd Z Szóts 2004

Závod:

1953-ban a székelyek aránya 62,7 %, a németeké 158 fővel 23,1 %, felvidéki magyar 13,6 %. 1980-ra lényegesen nem csökkent a németek aránya 101 fő, 20,3 %. 2001-re 27 német anyanyelvű maradt, 7,7 %. Kérdőívem alapján 29 % a székely háztartás, további 28 %-ban vegyes, a németek 8 % pontja a 2001-es adatnak felel meg, viszont a vegyes házasságokban további 25 %, összesen eléri az egyharmadot. A székelyek és németek aránya szinten maradt, a felvidéki magyarok aránya csökkent az elvándorlással (41. ábra).

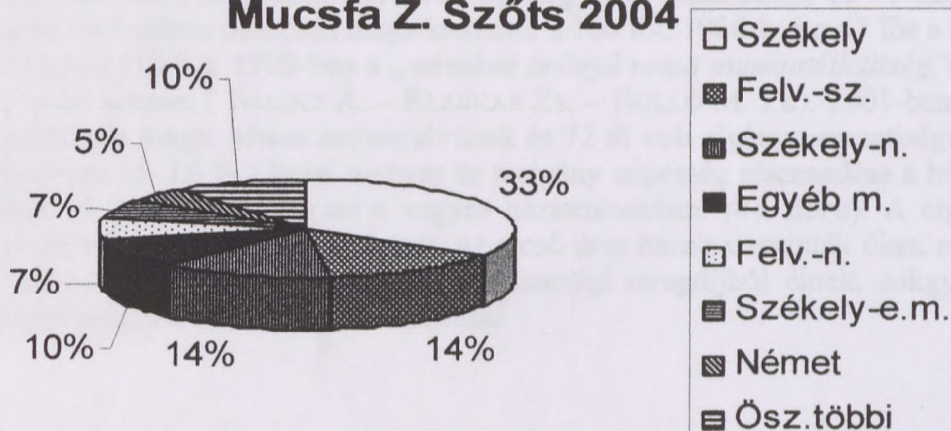
41. ábra. A závodi háztartások etnikai összetétele 2004 Szóts Z. 2004
Fig. 41. Ethnic division of households Závod Z. Szóts 2004

Mucsfa:

1953-ban a székelyek a lakosság 43,3 %-t alkották, a németek 232 fővel a 32,2 %-t, a felvidéki magyarok 24,4 %-t. 1980-ban a németek, minősítés szerint 101 fő 17,8 %, 2001-re már csak 27 német nemzetiségű volt (6,4 %). 2004-ben 33 %-t tartottak székely háztartásnak, további 35 % a székely vegyes háztartás, a németek 5 %-kal és további 21 %-kal a vegyes háztartásokban. A németek és a felvidékiek aránya felére csökkent ebben az asszimiláció és az elvándorlás egyaránt tényező (42. ábra).

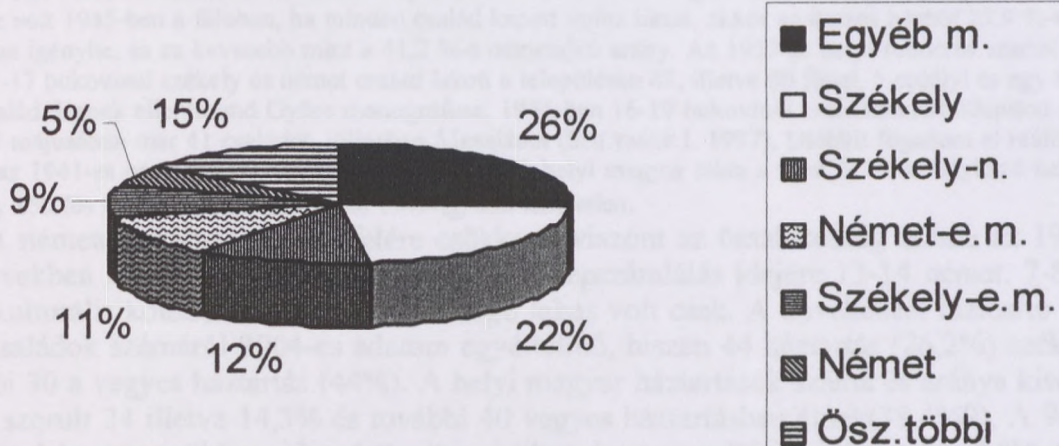
42. ábra: A mucsfai háztartások etnikai összetétele 2004 Szóts Z. 2004
Fig. 42. Ethnic division of households Mucsfa Z. Szóts 2004

Lengyel.

1953-ban többségben voltak a székelyek (55,5 %), 43,8 % a német. 1980-ra 206 főt, 17,5 %-t minősítettek németnek. 1999-ben 40–40 %-ra tették a székely-német arányt, 20 %-t magyarnak tartottak és említették a roma kisebbséget. 2001-ben a nem magyar népesség: 75 fő német (9,9 %), 27 fő cigány (3,6 %). 2004-ben az egyéb magyarok aránya 26 % a háztartások közül, további 20 % a vegyesben, a székelyeké 22 %-ra csökkent, további 21 % a vegyesben, a németek visszaestek 5 %-ra, további 21 % a vegyesben, 6 cigány háztartás és 3 cigány-vegyes háztartást minősítettek (43. ábra). A székelyek, németek és a cigányok elköltözése és az egyéb magyarok bevándorlása, a népesség fogyása és keveredése alakította széttagoltá a falu etnikai szerkezetét

43. ábra: A lengyeli háztartások etnikai összetétele 2004 Szóts Z. 2004
Fig. 43. Ethnic division of households
Lengyel Z. Szóts 2004

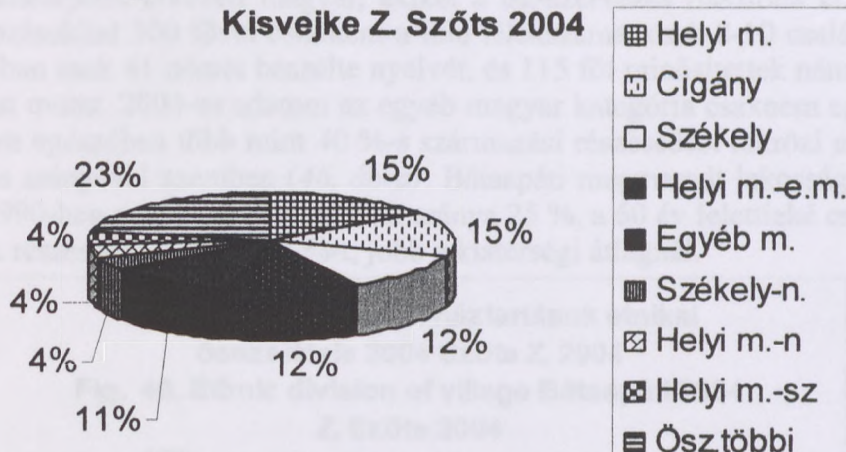
Kisvejske:

1953-ban kb. 40 % -a volt a helyi magyarok aránya, 120 fő, mintegy a népesség egy-ötöde a német, a felvidéki magyarok elérték az egynegyedes részesedést, 10-10 bukovinai és erdélyi család lélekszáma összesen megközelítette a 100 főt. 1980-ban a 47 fős a németnek minősített lakos (10 %). 1999-ben a „növekvő arányú roma munkanélküliség” (30%-os tényleges) szúrt szemet (BÁLINT A. – FAZEKAS Zs. – HOLLÓ M. s.a). 2001-ben mind-összesen 8 fő vallotta magát német anyanyelvűnek és 72 fő volt cigány nemzetiségű (15,7 %)! Felmérésben 15–15 % a helyi magyar és a cigány népesség részesedése a háztartásokból, további 16 % a helyi magyar a vegyes háztartásokban. (44. ábra). A cigányok Lengyelről települtek át, megtöltve egy utcát, az olcsó üres házak vonzották őket, elsősorban inaktív háztartások, szociális segélyből, rokkantsági nyugdíjból élnek, sokgyerekes családok, relatíve magas a GYES-en lévők száma.

44. ábra: A kisvejkei háztartások etnikai összetétele 2004 Szóts Z 2004

Fig. 44. Ethnic division of households

Kisvejke Z Szóts 2004

Györe

FÜZES M. (1991) 64 fős (20,1%) kitelepítésre kötelezett németjével szemben az 1949-es BM-összesítés 132 fős (41,4%) kitelepült-kitelepített adata áll. A többi távollévő németet hozzáadva 215 főt kaptam, ez 67,4 %, ezek szerint 104 fő német lakos maradt Győrében 1949-ben. 1948-ig 51 telepese családot telepítettek be, és 183 ház volt 1945-ben a faluban, ha minden család kapott volna házat, akkor az összes házból 27.9 %-t vettek volna igénybe, és ez kevesebb mint a 41,2 %-s németajkú arány. Az 1953-as helyi felmérés szerint még csak 17-17 bukovinai székely és német család lakott a településen 88, illetve 60 fővel, 5 erdélyi és egy felvidéki család. Ennek ellentmond Györe monográfiája, 1945-ben 16-19 bukovinai családszámot állapított meg, és 1947 májusában már 41 családot, júliusban 51 családot (SOLYMÁR I. 1997). Utóbbit fogadom el reálisnak, hiszen az 1941-es népszámlálás adatai szerint csak 451 helyi magyar lakta a falut és ez az egykéző helyiek mintegy 150 fős növekedését feltételeznél 1949-ig, ami lehetetlen.

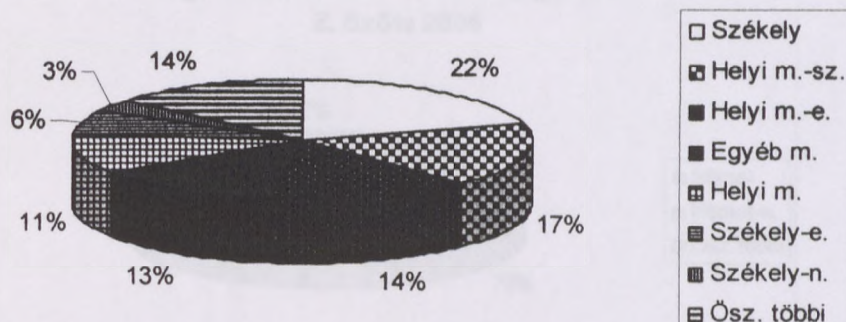
A németek száma 1980-ra felére csökkent, viszont az összlakosság száma az 1970–80-s években meghaladta a 850 főt. A 2001-s népszámlálás idejére 13-14 német, 7-8 cigány kulturális kötődésű, illetve nemzetiségű lakos volt csak. A növekedést biztosító székely családok számáról 2004-es adatom egyértelmű, hiszen 44 háztartás (26,2%) székely, további 30 a vegyes háztartás (44%). A helyi magyar háztartások száma és aránya kisebbségbe szorult 24 illetve 14,3% és további 40 vegyes háztartásban élnek (38,4%9). A 90-es évekre a lakosság csökkenni kezdett, előregedik, sok az egyedülálló idős ember, különösen jelentős a deficit az 50-es 60-as éveiben lévő férfiak tekintetében, ami a bányászok nagyfokú egészségkárosodásával magyarázható (45. ábra).

45. ábra: A győrel háztartások etnikai összetétele

2004 Szóts Z 2004

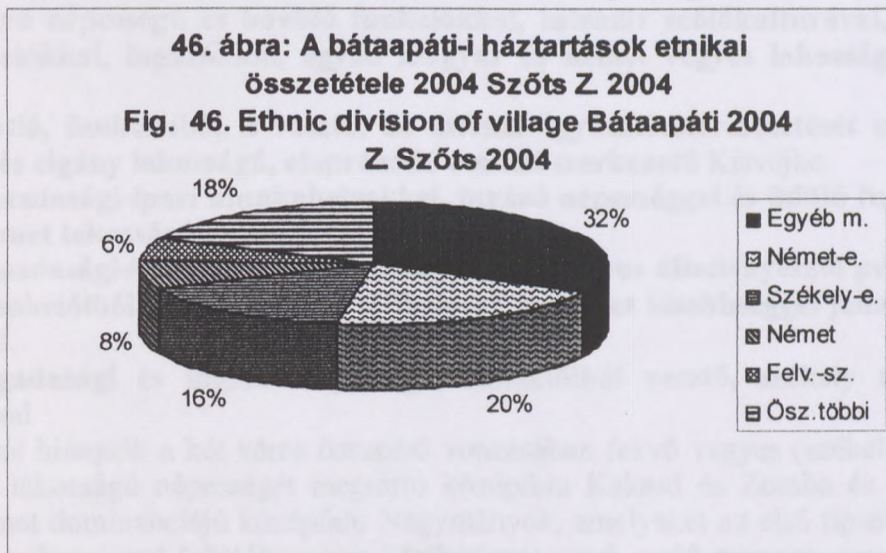
Fig. 45. Ethnic division of village Györe 2004

Z. Szóts 2004

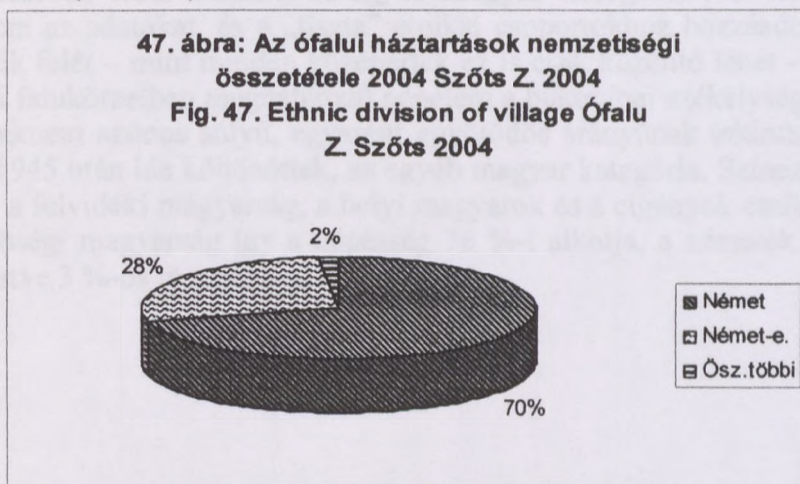
Bátaapáti

1953-ban 236 fő, 66 család volt német, a falu monográfusa szerint ebből csak 18-20 család volt helyi német, a többi mőcsényi és bonyhádi. A 76 felvidéki (14 család), és a 43 erdélyi (10 család), mellett a falu lakosságának a másik fele mintegy 350 fő lehetett a Heves megyei Istenmezejéről érkezett magyar, akiket a tsz-szervezés riasztotta el. 1956 és 1960 közötti távozásukkal 300 fővel csökkent a falu lélekszáma, csak 8-10 család maradt itt belőlük. 1980-ban csak 41 német beszélt nyelvét, és 115 főt minősítettek németnek, ez 50 %-s csökkenést mutat. 2004-es adatom az egyéb magyar kategória csaknem egyharmados arányát, illetve egészében több mint 40 %-s származási részesedést tükrözi a németek 7,5 % és 21 %-os arányával szemben (46. ábra). Bátaapáti megmaradt lakossága viszont nem előregedő, 1990-ben a 14 évnél fiatalabbak aránya 25 %, a 60 év felettieké csak 14 %, s az aktív keresők részesedése eléri a 43 %-t, jobb a kistérségi átlagnál.

Ófalu

Az 1949-s népszámlálás szerint a faluban a lakosok 65 %-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, holott az 1941-es népszámlálás idején 97,3 % német anyanyelvű volt. Kitelepítés itt nem volt, a népesség száma 50 fővel nőtt. Félelmeiket a 80-as évekre vetkőzték le. 1980-ra azonban a lakosság csaknem 40 %-kal csökkent az elvándorlás következtében, egyedül Bonyhádra 100 fő költözött. Az itt maradók 82,9 %-a vallotta magát német anyanyelvűnek. HOÓZ I. – KEPECS J – KLINGER (1985) szerint a 496 lakos nemzeti-ségét tekintve német, ebből egyértelműen német 82,2 %, a többi német nemzetiségű, de nyelvileg nem asszimilálódott. 2001-s adatok szerint a mutatók mindegyike legalább 80 %-s német arányt ért el. 2004-es felmérésem háztartások szintjén 70 %-s, illetve 84,3 %-s német arányt mutat ki (47. ábra).

Napjaink völgyeségi etnoszociális falutípusait a települési funkciók, a helyi társadalom jellege, összetétele és specifikumai alapján alkotom meg.

I. A jó alapellátottságú **központi falu Tevel**, amely **hagyományos állattenyésztő, ipari és részben ingázó foglalkoztatottságú, domináns bukovinai székely és számottevő német nemzetiségű lakossággal.**

II. Csökkenő-előregedő, de **alapszintű funkciókkal ellátott mezőgazdasági-ipari-oktatási munkahelyekkel, ingázó keresőkkel is jellemezhető vegyes etnikai szerkezetű kisfalvak**, a székely-német **Kisdorog**, egyéb magyar-székely és német lakosságú **Lengyel**, illetve a székely -helyi magyar népességű **Györe**.

III. Korábban kisfaluból **törpefaluvá váló települések alkotják a legjellemzőbb falutípust a mintában. Az eltérő adottságok és települési esélyek miatt több altípusra bonthatók.**

1. **Növekvő népességű és bővülő funkciókkal, intenzív szőlőkultúrával, idegenforgalmi pozíciókkal, ingázókkal, egyéb magyar és német vegyes lakossággal bíró Bataapáti.**

2. **Hanyatló, funkcióiból is veszítő, de intenzív gyümölcsstermesztését megújító, helyi magyar és cigány lakosságú, elaprózódó etnikai szerkezetű Kisvejke.**

3. **Mezőgazdasági-ipari munkahelyekkel, ingázó népességgel és üdülő funkcióval rendelkező német lakosságú Ófalu.**

4. **Mezőgazdasági-ipari munkahelyekkel, hagyományos állattenyésztő profillal és ingázókkal, funkcióiból veszítő, székely többséggel és német kisebbséggel jellemezhető Bonyhádvarasd.**

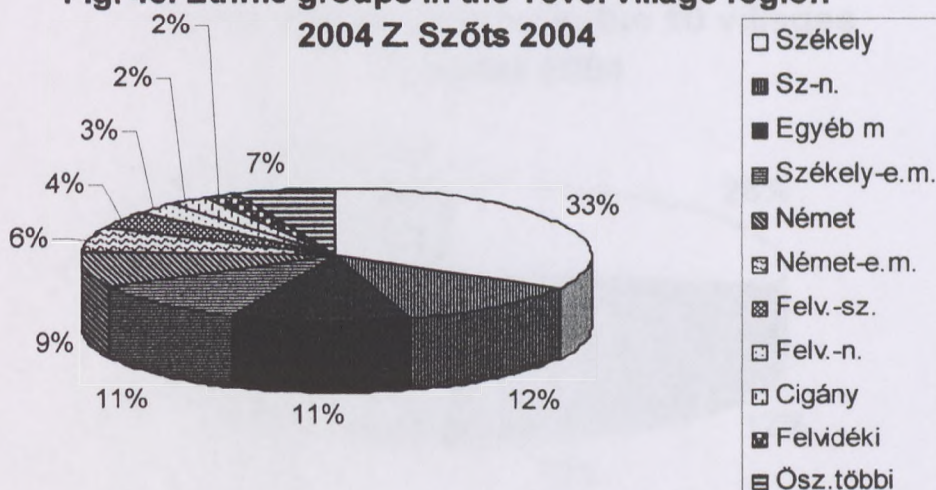
5. **Mezőgazdasági és ingázó népességű, funkcióiból veszítő, székely többségű Mucsfa és Závod**

A mintából hiányzik a két város összeérő vonzásában fekvő vegyes (székely-német-helyi magyar) lakosságú népességét megtartó középfalu Kakasd és Zomba és az ipari-szolgáltató német dominanciájú középfalu Nagymányok, amelyeket az első típusba sorolnám. **A minta valamennyi falujában van közösségsszervező erejű csoport, amely képes az érdekeik artikulálására, a települések jövője azon áll vagy bukik, hogy a fiatalokat mennyire tudják megtartani, illetve odacsábítani.** Sok múlik a vegyes házasságokban élő fiatal generációk döntésén. Talán csak egy típus maradt ki, ez a funkcióhiányos, sem helyi német, vagy magyar, sem a betelepülők közül markáns közösséggel nem rendelkező törpefalu, mint amilyen lehet a középfaluból lehanyatló Mucsi. A kimaradt falutípus ellenére vizsgálatunk eredményes, hiszen megállapításaink többé-kevésbé az egész kistérségre jellemzőek, és alkalmat adnak az itt élő etnikai-nemzetiségi csoportok helyzetének illetve együttélésének értékelésére is.

Ha a **vegyes etnikai összetételű háztartásokat** elkülönítem a **teveli falukörzetben, többségbe éppen ezek kerülnek (39%) a legnagyobb etnikai csoport a székelyek és a másik két meghatározó elem a német és egyéb magyar kategória (48. ábra).** Ha mechanikusan kezelem az adatokat, és a „tisztá” etnikai csoportokhoz hozzáadom a vegyes háztartásokban élők felét – mint minden középérték ez is csak közelítő lehet – megállapítható, hogy a teveli falukörzetben meghatározó népelem a bukovinai székelység, csaknem a népesség fele. Csaknem azonos súlyú, egyaránt egyötödös arányúnak tekinthető a német nemzetiség és az 1945 után ide költözöttek, az egyéb magyar kategória. Színezi az etnikai-nemzetiségi képet a felvidéki magyarság, a helyi magyarok és a cigányok etnikai csoportja (49. ábra). A többségi magyarság így a népesség 76 %-t alkotja, a németek és a cigány nemzetiség 21, illetve 3 %-os részesedésű.

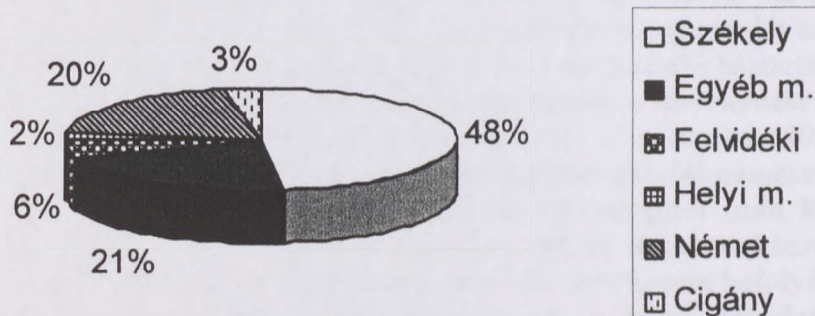
48. ábra: Etnikai csoportok a teveli falukörzet háztartásaiban 2004 Szóts Z. 2004

Fig. 48. Ethnic groups in the Tevel village region 2004 Z. Szóts 2004

49. ábra: Etnikai-nemzetiségi viszonyok a teveli falukörzet háztartásaiban 2004

Fig 49. Ethnic groups in the village region Tevel 2004

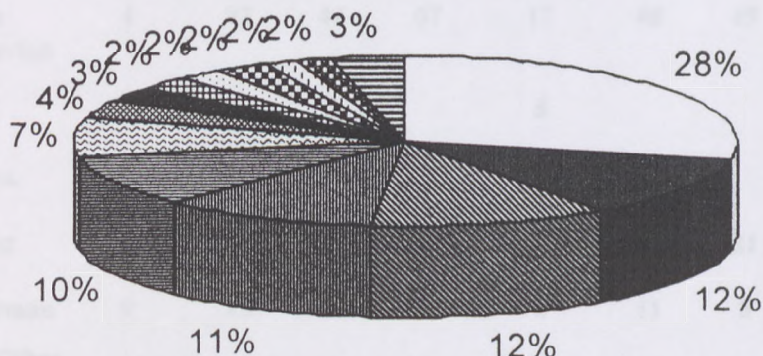
Ha a 10 falu etnikai összetételét vizsgálom a háztartások szintjén, valamelyest módosul a kép, többségben vannak itt is a vegyes házasságok (39%), ha arányuk valamelyest kisebb is, a legnagyobb etnikai csoport a székelyek, és a másik két meghatározó a német és egyéb magyar kategória (50. ábra, 29. táblázat). Az idősebbekben még él a nemzetiségi elkülönülés, a vagyoni különbségek és a hajdani hierarchia emléke. A fiatal generációkban a magyar identitás erősödött az asszimilációval, a vegyes házasságokban akadnak identitászavarok, az etnikai identitás kölcsönös elvesztésére is sok példa van, de a többféle identitás megélése is előfordul. A felvidéki magyaroknak a betelepítéskor eleve kisebb aránya miatt, kénytelenek voltak másokkal házasodni fiataljaik, a legnagyobb a vegyes házasságból való részesedésük abszolút számukat messze meghaladó arányban. Kik voltak a fejlődés hordozói, az etnikai csoportok közül? A kérdésre keresve a választ a házak típusait összevetem egy kereszt táblázatban a tulajdonosok etnikai hovatartozásával. A hagyományos parasztházak alkotják a mintabeli házak kétharmadát.

50. ábra: A tíz falu etnikai összetétele 2004

Szóts Z. 2004

Fig 50. Ethnic groups in the 10 villages

Z. Szóts 2004

- Székely
- Egyéb m.
- ▨ Német
- ▩ Székely-n.
- ▧ Székely-e.
- ▦ Német-e.
- ▤ Felv.-sz
- ▣ Helyi m-e.
- ▢ Helyi m.
- Felv.-n.
- ▣ Helyi m- sz
- ▢ Cigány
- ▣ Felvidéki
- ▢ Ösztöbbi.

Érdemi átalakítás nélkül maradtak legnagyobb arányt képviselnek az egyéb magyar és a székely–egyéb magyar háztartásokban. Átépitésükben relatíve a németek és a helyi magyarok jártak az élen, őket követték a német–egyéb magyar, felvidéki–székely és helyi magyar–székely, helyi magyar–egyéb magyar vegyes háztartások. Az úgynevezett „kockaházak”, a 70–80-as évek sátoztetős títusterveinek megfelelően épült új házak tekintetében az átlagot kétszeresen meghaladó a helyi magyar–székely és a helyi magyar–egyéb magyar vegyes háztartások arányán belül, átlag feletti még a székelyek építkezése. Az egyedi tervezésű lakóházak többsége a 90-es évek után épült, részesedésük legmagasabb az átlagot meghaladó a felvidéki–székely, átlag feletti a székely–német összetételű háztartásokban. Az időbeli sor is mutatja a vegyes házasságok elterjedtségének a növekedését, hiszen a min- denkori aktív korosztályok építkeztek, illetve költöztek lakóházaikra (30. táblázat).

Összefoglalva, a kiskörzet falvainak eltérő fejlődéspályáit nemcsak települési státuszuk, hanem a több évszázados, a 18. századi újraterelítés után kialakult sajátos birtokstruktúra és a gazdaság helyi üzemszervezeti és infrastrukturális fejlődése, a népesség, a helyi társadalom nemzetiségi és szociális szerkezete befolyásolta.

A második világháborút követő népességcsere a helyi társadalmat alapjaiban rengette meg. A németiség abszolút többségét megszüntette, az itt maradókat szétszórta, helyükre a zömében paraszti társadalmú bukovinai székely 5 falu népét szétagolva telepítette, kiegészítve a felvidéki, erdélyi magyarság töredékeivel. S így a töredezettséggel jellemezhető helyi társadalmat a modernizációs iparosítással struktúraváltást és új üzemszervezeti formákat hozó, felülről építkező proletárdiktatúra a maga képére formálta, úgy, hogy a korábbi üzemszervezeti-infrastrukturális és gazdasági feltételekre épített. A döntően agrárjellegű teveli falukörzet az ipari fejlesztésre kijelölt bányavidék és helyi kistérségi központ Bonyhád ipari munkaerő ellátója lett. A kedvezőnek mondható közlekedési viszonyok eredményeként nem elsősorban az állandó vándorlás, hanem az időszakos, vagyis az ingázás lett a meghatározó. Az 1989–90-es rendszerváltásig a falvak többségében relatíve kis mértékű népességcsökkenés demográfiai alapja a bukovinai székelyek magasabb természetes szaporulata volt, amely ellensúlyozta bizonyos mértékig az elvándorlási veszteséget. Ahova nem került számottevő székely elem, ott előfordult, hogy a helyi német és magyar egykező

29. áblázat A háztartások etnikuma 2004-ben

Table 29 Ethnic structure of households

Etnikai cs.	Bátaapáti	Bvarasd	Györe	Kisdorog	Kisvejke	Lengyel	Mucsfa	Ófalu	Tevel	Závod	Összesen
Helyi m. Local Hungarian	2		24		21				2		49
Felvidéki Hungarian	4		2	7	5	1	6		7	2	34
Székely Hungarian from Bukovina	4	82	44	67	17	46	49		220	41	570
Helyi m.-f.	1		5		5						11
Helyi m. -sz.		1	37		6				1		45
Felvidéki-sz	7	3		12	1	6	21		19	7	76
Német German	9	13	2	46	4	11	8	82	46	11	232
Egyéb m. Other Hungarian	39	11	28	25	12	55	12		46	6	236
Helyi m.-n.	1		6	2	6	4					19
Felvidéki-n.	4	7	3	6	5	7	10		4	3	49
Székely-n.	4	15	10	36	7	26	20	2	71	20	211
Helyi m.-e.			33		16	2			1	1	53
Felvidéki-e.	1	1	1	3	1	2	2		3		14
Székely-e.	19	20	14	26	2	18	8		75	18	200
Német-e.	24	4	3	20	1	24	7	32	23	8	146
Cigány Gipsy	1		1	1	20	6			8	1	38
Cigány-n.			1		1				2	1	5
Cigány-e.				1	3	1	2		7		14
Cigány-sz.						1	2		1	1	5
Cigány-h.					1						1
C.-n.-sz.									1		1
Összesen	120	157	214	252	134	210	147	116	537	122	2009

Forrás: Szóts Z. 2004

f.: felvidéki; sz.: székely; m.: magyar; n.: német; e.: egyéb magyar

magatartás vált meghatározóvá, és még a települési státuszhelyzet kedvező volta is csak a stagnáló népességet biztosította (Kisvejke). A növekvő népességű falvakban emellett szerepet játszott a bevándorlás és a korábbi tőkés fejlődés mezőgazdasági csúcstechnológiájának és eredményeinek átöröklése egy innovációs központba (Lengyel). Sikeresnek bizonyult a német–székely–felvidéki magyar együttélés, a helyi

30. táblázat A háztartás etnikuma - lakóház típusa kereszt-táblázat
Table 30. Ethnic division of Households and the type of houses crosstabulation

		Hagyom. (Peasant house)	Átépitett (Rebuilt P. house)	"Kocka" ("Cube"- form)	Egyedi új (New)	Átépitett (Rebuilt Sevant H.)	Egyéb (Other H.)
		parasztház	parasztház	ház	lakóház	cselédház	lakóház
Székely-Hungarian	Count	168	177	113	106		3
	% within	29,6	31,2	19,9	18,7		0,5
	% Total	8,6	9,1	5,8	5,4		0,2
Egyéb-m. (Other Hungarian)	Count	100	77	16	32	12	5
	% within	41,3	31,8	6,6	13,2	5	2,1
	% Total	5,1	4	0,8	1,6	0,6	0,3
Német(German)	Count	40	115	30	34	2	5
	% within	17,7	50,9	13,3	15	0,9	2,2
	% Total	2	5,9	1,5	1,7	0,1	0,3
Székely-n.	Count	30	79	32	62	1	2
	% within	14,6	38,3	15,5	30,1	0,5	1
	% Total	1,5	4,1	1,6	3,2	0,1	0,1
Székely-e.	Count	70	56	31	43	1	2
	% within	34,5	27,6	15,3	21,2	0,5	0,1
	% Total	3,6	2,9	1,6	2,2	0,1	0,1
Német-e.m.	Count	28	67	15	35	2	2
	% within	18,8	45	10,1	23,5	1,3	1,3
	% Total	1,4	3,4	0,8	1,8	0,1	0,1
Felv.-sz. (H. from Highland- Székely H.)	Count	7	32	5	31		
	% within	9,3	42,7	6,7	41,3		
	% Total	0,4	1,6	0,3	1,6		
Helyi m.-e.m.	Count	7	21	17	7		
	% within	13,5	40,4	32,7	13,5		
	% Total	0,4	1,1	0,9	0,4		
Helyi m. (Local H.)	Count	13	29	6	3		
	% within	25,5	56,9	11,8	5,9		
	% Total	0,7	1,5	0,3	0,2		
H. m.-sz.	Count	1	19	22	3		
	% within	2,2	42,2	48,9	6,7		
	% Total	0,1	1	1,1	0,2		
	Count	490	728	308	381	18	21
	% Total	25,2	37,4	15,8	19,6	0,9	1,1

Forrás: Szóts Z. 2004

német és magyar, a kialakuló új székely, a bevándorló egyéb magyar értelmiség irányításával. A háztáji gazdálkodás és a nagyüzem szimbiózisa a 70-es és 80-as évek falusi sikertörténete.

A rendszerváltás utáni makrogazdasági változások negatív következményeit már nem volt képes ellensúlyozni a helyi társadalom. A mezőgazdaság piacvesztése, a decentralizálással térségbe került ipari leányvállalatok megszűnése, a privatizáció nehézségei, a vidék hagyományos iparágainak, a bányászatnak, majd a piacát elvesztő könnyűiparnak és a vas- és fémiparnak válsága és összeomlása túl sok volt. A vidék osztozott a régió, a Dél-Dunántúl falusi térségeinek sorsában, a népesség fogyása egyértelművé vált. Autópályák hiányában és a délszláv-háború fenyegetettsége miatt nem települt ide a külföldi tőke. A változás tragikusnak tűnik, hiszen egy agrártérségben a befűvesítés-parlagosítás, a termőterületek csökkenése, a földek forgalomképtelensége a leépülés tünetének látszik. Valójában Nyugat-Európában is lejátszódott a művelés alól kivont területek visszaadása a természetnek (Natural development area). 15 év helyi infrastruktúrájának fejlődése, a minőségi gyümölcsstermesztés, a falusi turiz-

8. ÖSSZEGZÉS

Dolgozatom fő célkitűzése az etnikai csoportoknak, mint közösségeknek vizsgálata volt. Azt kutattam, hogy milyen az egymáshoz és a nagyközösségekhez, a társadalomhoz való viszonyuk, vagyis hogyan érvényesül a társadalmi-gazdasági-infrastrukturális és politikai makrostruktúra és a helyi társadalom mikrostruktúrájának kölcsönhatása egy kistáj-kistérség-vonzáskörzet esetében. Az egyik kulcskategória tehát a közösség, a másik a mozgás, s mivel alapvetően a megközelítem társadalomföldrajzi, a változások nemcsak időbeli, hanem térbeli rögzítésére-elemzésére törekedtem. Mivel a hivatalos statisztikák 1949 és 1980 között érdemben nem tükrözik vissza a német nemzetiség létszámadatait, és egyetlen statisztika sem foglalkozik a magyar etnikai csoportok viszonyaival, levéltári kutatással, empirikus vizsgálatokkal, kérdőívek felvételével bővítettem a forrásbázist, ez a bővítés módszertani következményekkel is járt. Az összefoglalásban a fő szempontom az, hogy megpróbálom kiemelni, mit sikerült megvalósítanom céljaimból. Mi az, amiben új megközelítéseket, vagy eredményeket hozhattam, milyen területen sikerült továbblépnem, melyek azok a kérdések, amelyek megválaszolása további kutatást kíván.

1. Kiindulópontom az oly sok fájdalommal egyéni és családi tragédiával járó völgyeségi népességcsere. Értékelésem sok tekintetben megerősítette a korábbi tudományos eredményeket. Egyértelművé vált, hogy a radikális népességinverzióban résztvevő csoportok egy többirányú, több vetületű, bonyolult, és nehezen modellezhető mozgást végeztek. Helyi sajátosság, hogy a legnagyobb volumenű mozgó népesség a helyi németek mellett a délvidéki menekültek többségét alkotó bukovinai székely etnikai-néprajzi csoport a Völgyességben. Mindkettőnek és felvidékieknek, részben az erdélyieknek a migrációja külső hatalmi kényszeren alapult. A beltelepesek, az alföldi és Zala megyei bevándorlók nem számottevőek itt. A létszámadatok összevetéséből az is kitűnt, hogy a kitelepítésre ítélt németek és a kitelepítettek száma eltérő, hogy esetenként a kitelepítésnél lényegesen nagyobb számú a vagyonelkobzással sújtottak vagy elmenekültek, kényszerszermunkára hurcoltak száma. Tehát a kimozdítottak –elköltözők – elmenekülők együtt, illetve az ideérkezők összességében mutatják, hogy sokkal mélyebben érintették a változások a helyi társadalmat, mint azt eddigi kutatások feltételezték.

2. A háború és az általa keltett népességmozgás következménye a dombsági tájhoz három évszázad alatt alkalmazkodó intenzív gazdálkodásra építkező munkamegosztás felbomlása. A telepes csoportok parasztságának eltérő gazdálkodási ismeretei, helyismeretük hiánya megnehezítették gazdasági beilleszkedésüket. A népesség nemzetiségi összetételében lejátszódó fordulattal párhuzamosan a földreform a helyi társadalom szerkezeti viszonyait is megváltoztatta, hiszen a tulajdonviszonyok átrendezésével a kis- és középparaszti tulajdont tette meghatározóvá, ez a parasztpolgárosodás lehetőségét rejtette ugyan magában, de az újabb politikai rendszerváltás a társadalmi-gazdasági folyamatokat másfelé terelte.

3. A kényszerszermigrációt kényszer-mobilitás követett az ötvenes években. A mindenható hatalom gazdasági és gazdaságon kívüli eszközökkel a helyi társadalmat a sztálini „két osztály egy réteg” struktúra felé terelte. Ebben nincs eltérés a helyiek és a telepes csoportok között a Völgyességben sem. Ugyanakkor ez egy felfelé irányuló és erőteljes társadalmi mobilitást eredményezett. Az iskola lett az a mobilizációs csatorna, amely a hátrányos helyzetű völgyeségi telepes-csoportok számára is a felemelkedést biztosította. Első mobilitás-vizsgálatom módszertani okokból nem terjedt ki az 1960-tól kezdődő két évtized társadalmi mobilitására. Kézenfekvőnek tűnt, hogy új módszerrel kell folytatnom.

4. A helyi szervezetekre vonatkozó szakirodalomra – részben saját kutatásra – támaszkodva kíséreltem meg az etnikai közösségek törekvéseinek megragadását. A magyarországi németiség magterületét képező Völgyességben a világháború alatt önálló gazdasági-kulturális célokat megfogalmazó német szervezetek működése a kor ellentmondásos viszonyait tükrözte. A rövid koalíciós időszakban a régi szervezeti keretek részben felszámolódtak, részben

megmaradtak, viszont a német kisebbség számára az önálló szervezkedés lehetősége megszűnt. Míg a telepesek gyermekei számára az iskola elsősorban a mobilizáció csatornájává vált, a német nemzetiségű tanulók számára a kényszerű asszimilációt hozta, hiszen 1945-től egészen 1957-ig nem volt német nemzetiségi oktatás.

A székely vármegye-koncepció alapja a német vagyoni kisajátítása és a telepesek koncentrált telepítése és területi autonómiájának megteremtése volt. A telepesek markáns érdekvédelemérti fóruma a székely szövetkezet lett, amely gazdasági és kulturális célokat is megfogalmazott. Eredményei a beilleszkedést szolgálták, hiszen a vegyes összetételűvé vált falvak az együttlakás–együttélés szinterei lettek minden ellentét és nehézség ellenére. Itt jelenítettem meg a helyi németek és a bukovinai székelyek eltérő gazdasági-gazdálkodási kultúráját.

5. Mivel az 1989/90-es rendszerváltás idején egy kérdőívvel felmértem az etnikai tagolódást tükröző völgyeségi hagyományörző együtteseket, ezeknek a napjainkig terjedő civil szervezetté formálódása, majd a nemzetiségi önkormányzatok megalakulása lehetőséget adott a tájegységi etnikumok népi kultúrájának összehasonlítására. A népi kultúrák kiegyenlítődése a települések szintjén játszódott le. Az urbanizációs folyamat eredményeként a beáramló falusi népesség különböző etnikai-nemzetiségi csoportjai sajátos több kultúras centrummá tették Bonyhádöt. Napjainkra a völgyeségi hagyományörző csoportok számukat és sokszínűségüket tekintve kiemelkednek a megyében. A német nemzetiségi, helyi magyar és a bukovinai székely népi kultúra spontán megélése a modernizáció után megszűnt. Megőrzése szervezetté és intézményessé vált, a helyi és kisebbségi önkormányzatok kulturális intézmények, civil szervezetek és múzeumi létesítmények hálózatával. A népi kultúra sokszínűsége kamatoztatható gazdasági lehetőség az idegenforgalomban.

6. Korábbi célkitűzésem a völgyeségi magyar telepesek–csoportok beilleszkedési folyamatának vizsgálata volt, ez fokozatosan a helyi többkultúras társadalom viszonyainak feltárása felé is elmozdult. A 2004-ben felvett, 10 falura kiterjedő szociálgeográfiai kérdőívem feldolgozásával lehetővé vált – az addigi eredményekre építve – hosszú távú folyamatok áramába illeszteni tárgyalt korszakunkat. A dunántúli volt török hódoltsági területek 18. századi feudális társadalmi-gazdasági és sajátos nemzetiségi viszonyait tükröző Völgyesség a német nemzetiségi többségi parasztfalvakkal és a nagybirtokokkal jellemezhető. Röviden összefoglaltam a tőkés korszak fejlődését egészen a második világháborúig.

7. A fordulat évét követő másfél évtizedben a szocialista iparosítás és szövetkezetesítés idején, az együttélés terei az iskola, a település és határa, és a munka világa, a földeken és az ipari üzemekben. A termelő jellegű mezőgazdasági szövetkezetek még szűk terepei az együttélésnek, mert az agrárszektorban megmaradt az egyéni gazdálkodás túlsúlya a korszak végéig. A második tsz-szervezés, az „egy falu egy tsz” centralizáció, majd a tsz-összevonások, a mezőgazdasági nagyüzemek kialakulása az etnikai alapú gazdasági elkülönülés végét jelentette.

8. Az extenzív iparosítástól a felpuhuló diktatúra idejéig terjedő korszakban a kedvezőnek mondható közlekedési viszonyok eredményeként a Völgyesség falvai számára elsősorban az ingázást, illetve részben a kistérségi és más centrumokba költözködést is jelentette. Azonban ez a folyamat egy lassú népességcsökkenést hozott, s a gazdasági fejlettséget tekintve a megyei átlaghoz közelítettek, s ezzel is magyarázható, hogy többségükben megmaradtak a kistalvak népességének szintjén. Az etnikai viszonyok alapvetően befolyásolták a népesedési képet. A korábbi üzemszervezeti–infrastrukturális gazdasági feltételek és a települési státusz-helyzet mellett az egyes falvak népességének összetétele, az etnikai csoportok mentalitása és mintái is érvényesültek. A második világháború előtt „egykező” helyi németekkel és magyarokkal szemben a bukovinai székelyek egészen a 80-as évekig biztosították a népesség reprodukcióját, lelassították az elvándorlás folyamatát azokban a falvakban, amelyben meghatározó elemmé váltak.

9. A különböző származású csoportok együttélésének egyre inkább legjellemzőbb tüne-

tévé vált az 1960-as évektől kezdve a vegyes házasságok elszaporodása a falvakban. A fiatal generációkban az asszimilációval a magyar identitás erősödött, a vegyes házasságokban az etnikai identitás kölcsönös elvesztésére is sok példa van, de a többféle identitás megélése is előfordul. A völgyeségi telepes-csoportok gazdasági integrációja után az 1970-es évek végére a kulturális integrációjuk is bekövetkezett. Sikeresnek bizonyult a német – székely – felvidéki magyar együttélés, a helyi német és magyar, a kialakuló új székely, a bevándorló egyéb magyar értelmiség irányításával. A gazdaságilag megrokknó hanyatló diktatúra egyre inkább teret engedett az egyéni és közösségi kezdeményezéseknek. A háztáji gazdálkodás és a nagyüzem szimbiózisa a 70-es és 80-as évek falusi sikertörténete. A Völgyesség nem lett egyértelműen olvasztótégelye a különböző etnikumoknak, és az együttélés egy színes szövetű sajátos kultúrát eredményezett. Az általam felvázolt etnikai viszonyokkal összehasonlíthatónak az 1980-as társadalmi minősítés és 2001-es népszámlálás nemzetiségi adatai bizonyultak

10. Az 1989–90-es rendszerváltás új struktúrákat teremtett a magánosítással, a termőföldek és az ipari üzemek privatizációjával. A tsz-határos mezőgazdaság átalakulásában a szövetkezeti vagyonfelosztás utáni szétválásokban is tükröződtek a helyi etnikai viszonyok. A régióban éppen Tolna–Baranya megyék német nemzetiségek által lakott térségében, Bonyhád és Mohács környékének 3–3 településén, a Völgyességben Nagymányokon, Mőcsényben és Kisvejkén szűnt meg a szövetkezet. A kárpótlásban az élbolyban volt Tolna megye, az elárverezett földek aranykorona értéke szerint a harmadik a megyék országos rangsorában. Erőteljes volt tehát a magángazdálkodás térhódítása Tolnában és a Völgyességben. Felmérésemben ez nem jelentkezett olyan markánsan, a vállalkozások szerepének további tisztázását szükségesnek tartom.

11. A rendszerváltás utáni makrogazdasági változások negatív következményeit már nem volt képes ellensúlyozni a helyi társadalom. A szerkezetváltás nehézségei, a mezőgazdaság piacvesztése, a vidék hagyományos iparágainak, a bányászatnak a megszűnése, majd a piacát elvesztő könnyűiparnak és a vas- és fémiparnak a válsága túl sok volt. A vidék osztozott a régió, a Dél-Dunántúl falusi térségeinek sorsában, a népesség fogyása egyértelművé vált, az aprófalvas szerkezet felé tolta a vonzáskörzet településeit. A korábbi közepes fejlettségi szint, az elmúlt 15 év helyi infrastruktúrájának fejlődése, ezzel párhuzamosan az atomerőmű hulladék-elhelyezése, környezetbarát szelektív hulladékhasznosítás, a minőségi gyümölcs- és szőlőtermesztés, a falusi turizmus, az erdő- és tógazdaság még csak inkább lehetőségnek számító – a sokszínű népi kultúrára, a sajátos településszerkezetű zsákfalvakra, a dombsági táj szépségeire, műemlékeire, múzeumi létesítményeire építhető – idegenforgalom, mintegy kijelölte az ipar utáni korszak kitörési pontjait. A 21. század elején, az uniós csatlakozással az etnicitás, az etnikai és kulturális identitás, a régiók Európájában a kistérségek szerepe erősödött fel. Megindult egy olyan folyamat, amely a megyehatárokat bontja le új fejlesztési társulásokkal, amely utat enged az objektív terek, a vonzáskörzetek régiójának.

Abstract

The landscape is the type of territory, created by geographical, ethnographical – cultural factors. Both physical and social geographical factors play important role in the formation of landscapes. The Völgység small landscape located in south-western Transdanubia in Tolna and Baranya county next to the Mecsek Hill. The name of Völgység means in English, hilly locality characterized by valleis. The small area's characteristic is not only the tradition of agriculture, but a significant local industry. There were villages of collier in Nord-East Mecsek. There are enamelled pots and pans, and shoe factories in the small town of Bonyhád, wich is the centre of attraction zone and district. At the same time this locality is part of an area which has the most versatile ethnic composition in Hungary. Part by Germans, Croatians, Serbians and Roma live here showing a particular concentration in the middle of Tolna county and on the Eastern and Southern stripe of the Baranya.

This study attempts to reconstruct the changing multicultural profile of the local society. The author tries to work out the historical-geografic features of Völgység, based on historical statistics, and sources of archives. He proves the ethnic composition and structure of the local society in the 18th and 19th century. By the 1930s the ratio of German minority reached 75% in district Bonyhád. The organic self-development was brought to an end by the military political events of the 20th century: The Volksbund-movement, the census of 1941 with ethnic declaration, World War II, the practice of collective crime. Its consequences transformed the ethnic picture of the region. The forced ethnic migration of Central Europe eroded the local society between 1945–1948. In this time the Székely-Hungarians were settled here ethnic groups from Bukovina, the Hungarians of „Felvidék”– it means English Highland, the former Northern Hungary in present time Slovakia – and Germans were settled out to Germany.

Which were the functions as organising principles in the life of local society after that? The author, using the examplpes of ten selected settlements of the small region – Bátaapáti, Bonyhádvarasd, Györe, Kisdorog, Kisvejke Lengyel. Mucsfa, Ófalu, Tevel, Závod – follows the formation of the local societies of villages from the repopulation in the 18th century until today. The latter can only be explored partly by local research and interviews, like the author tries to show it in the case of the society of the ten villages. The Székely-Hungarians from Bukovina, the local Germans and Hungarians, the Hungarians of Highland took place with different styles and different achievements in every village. During the decades of socialism, determining to great extent the economic succes of villages based in the common property. The assimilation of certain ethnic groups– in various extent– is greatly advanced, but the small landscape have not been becaming melting pot. After 1989–90, the change of regime created new relationship in the ownership. The coal mines were closed, the traditinal industry is on the decline. The ethnic groups of local society all together look for the answer of new challenges.

9. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az értekezést a Pécsi Egyetem TTK Doktori Iskolájában a „Társadalmi gazdasági aktivitás területi problémái” alprogram keretében részben szervezett, részben egyéni felkészülés során készítettem el. Létrejöttéhez a Tolna Megyei Önkormányzat és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram (T 046540) adott anyagi támogatást. Itt mondok köszönetet a Pécsi Tudományegyetem Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszékének, Tóth József korábbi tanszékvezető egyetemi tanárnak és rektor emeritusnak és programvezetőnek, hogy befogadtak. Külön köszönet illeti témavezetőmet, Dövényi Zoltánt, bölcs tanácsaiért és türelméért, Szenyéri Zoltán tanár kollégámat, immár több éves együttműködésünkért. Köszönet Majdáné Mohos Máriának és Füzes Miklósnak, akik a házi védekezés opponenseiként hasznos tanácsokkal szolgáltak, Ekéné Zamárdi Ilonának és néhai Szita Lászlónak, akik biztattak a megmérettetésre. A Tolna Megyei Önkormányzat Levéltárának munkatársai közül, Kárpáti Andrásné, Ruzsa Évát, és Cserna Annát emelem ki. Kritikusan értékelte munkámat László Péter történész, ezzel sokat segített. Itt terjedelmi okoknál felsorolhatatlan adatközlőimnek is megkülönböztetett köszönet jár. Az adatbázis számítógépre vitelében Miklós Csaba és Tátrai Patrik, SPSS programmal való kiértékelésében Michalkó Gábor működött közre. Az ábrák megrajzolásáért nyújtott munkájával nélkülözhetetlennek bizonyult Szenyéri Zoltán és kedves felesége Szenyeriné Szabolcska Julianna. Köszönöm kollégámnak Csibi Krisztinának és fiának Szóts Leventének a táblázatok és grafikonok elkészítésében nyújtott munkáját. Családom, feleségem és fiam türelmét, hogy elviselték időigényes munkámat.

10. MELLÉKLETEK

10.1 Irodalom

- ALBERT G. 1983: *Emelt fővel*. Budapest, pp. 195-506.
- ANDOR M. 1980: *Dolgozat az iskoláról I*. Mozgó Világ, 6. p.12, pp.5-21.
- ANDOR M. 1981: *Dolgozat az iskoláról II*. Mozgó Világ, 7. 1. pp. 16-31.
- ANDORKA R. 1975: *A társadalmi mobilitás kutatása*. Budapest, In: Kulcsár K. (szerk.): *A szociológia ágazatai*. pp. 95-113.
- ANDORKA R. 1982: *Társadalmi mobilitásunk tendenciái és jelentősége*. Valóság 25. 8. p.1.
- ANDORKA R. 1997: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, 662 p.
- ANDRÁSFALVY B.1972: *Néprajzi jellegzetességek az Észak-Mecseki bányavidék gazdasági életében*. In: Ruzsás L. (szerk.): *Az Észak-Mecseki bányavidék regionális vizsgálata*. Budapest, pp. 123-167.
- ANDRÁSFALVY B. 1973: *A bukovinai székelyek kultúrájáról*. In: Ortutay Gy. (főszerk.): *Népi kultúra- népi társadalom* 7. pp. 7-23.
- ANDRÁSFALVY B. s.a, *Néprajzi alapismeretek*. Budapest, pp. 81-82.
- ANDRÁSFALVY B.1977: *Településszervezet és a táji munkamegosztás a baranyai Hegyhát példáján*. In: T. Mérey K.(szerk.): *A Dunántúl településtörténete 1767-1848*. II. 1. Pécs, pp. 85-89.
- ANDRÁSFALVY B.1978: *A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata*. Ethnographia 89. 2. pp. 231-241.
- ANDRÁSFALVY B.1980: *Néprajzi csoportok, kistáj és régió*. Népi kultúra - népi társadalom. 11-12. pp. 39-58.
- ANDRÁSFALVY B. 1984: *Honismeret, helytörténet, tájházak tudományos és közművelődési értékei a Dél-Dunántúlon*. In: VADAS F. (szerk.) 1984: *Honismeret – helytörténet – tájházak*. Szekszárd, pp. 4-15.
- ANTAL Á. – INCZE L. – SZABÓ J.(szerk.) 2004: *FÖLDI I: Századelő az udvartereken*. Kolozsvár, 236 p.
- ANTAL B. 2000: *Emlékek a hadikfalvi székelyek életéből*. 235 p.
- APEH 2005. *Top 50. Adatok, elemzések Tolna megye gazdaságáról és az itt működő legjelentősebb vállalkozásokról*. Szekszárd 48 p.
- ARATÓ E. 1977: *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918-1945*. Budapest, 443 p.
- AUBERT A.1994: *Etnikai csoportok a helyi társadalomban*. Földrajzi Közlemények, 58.(42.) pp. 131-144.
- AUBERT A. 1995: *A kisebbségek és kutatásuk társadalomföldrajzi áttekintése*. In: Golobics P. – Tóth J. (szerk.): *Válogatott fejezetek a társadalomföldrajz köréből*. Pécs, pp. 221-250.
- AUBERT A. 1997: *Die Auswirkungen der Industrialisierung und des Systemwechsels auf die Siedlungs- und Lebensformen der Deutschen in Südosttransdanubien* – In: M.Fata (Hrsg.): *Die Schwäbische Türkei, Lebensformen der Ethnien in Südwestungarn*. Sigmaringen, pp. 159-184.
- AUBERT A. – CSAPÓ J. – TRÓCSÁNYI A. –WILHELM Z. 2000: *Strategisches Programm im Sapard-Programm: Entwicklung der Humanressourcen des Kleinraumes Völgység*. http://www.pef.zev.cz/pef/kge/veda_konference/priskevky/jeden/aubert.htm. -45 k-
- ÁDÁM L. – MAROSI S. – SZILÁRD J. (szerk.) 1981: *A Dunántúli-dombság – Dél-Dunántúl*. Budapest, 704 p.
- ÁDÁM L. – MAROSI S. – SZILÁRD L. 1990: *Völgység*. In: Marosi S. – Somogyi S. (szerk.): *Magyarország kistájainak katasztere II*. Budapest, pp. 555-557.
- BABBIE, E 1998: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, p. 122, pp. 201-210

- BÁCSKAI V. – NAGY L. 1984: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest 402 p.
- BADE, K.J. (Hrsg.) 1990: *Neue Heimat im Westen: Vertriebenen, Flüchtlinge, Aussiedler*. Münster, 160 p.
- BAI J. 1996: *Az ország első földműves szövetkezete – Lengyel-Terézmajor*. In: Szita L. – Szöts Z. (szerk.): *A Völgyesség ezeregy száz éve*. Bonyhád pp 116–124.
- BAI J. 1997: *Kisvejke község hat évszázada*. Kisvejke, 74 p.
- BALASSA I. – ORTUTAY GY.(szerk.) 1979: *Magyar Néprajz*. Budapest, p.7.
- BALASSA I. ined ex litt. (1995): *Székely Múzeum, Bonyhád, Tolna megye, 1947–1950. (Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum második világháború utáni történetéhez*. (WWW.cosys.ro/acta/cikkek/hu_balassa.htm–39.k.)
- BÁLINT A. – FAZEKAS ZS. – HOLLÓ M. s.a: *Innovatív kistérségek* <http://www.edenkert.hu/zoldovezet=kertgazd/innovativ/html> 2005. Május 19
- K. BALOG J. 1988: *Múltunkból*. Tolnai Megyei Népiújság, 1988. Augusztus 6.
- K. BALOG J. 1990: *A gazdasági élénkülés évei. Tolna megye 1934-1941 között*. In: K. Balog J. (szerk.): *Évszázadokon át 3. Szekszárd*, pp. 401–423, 546–547, 604–605.
- BALOGH S. 1982: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig*. Budapest, pp. 77–132.
- BELÉNYESSY M. 1958: *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél*. Budapest, 174 p.
- BELLÉR B. 1975: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest, 290 p.
- BELUSZKY P. 1975: *Nyíregyháza vonzáskörzete*. Budapest, 117 p.
- BELUSZKY P. 1981: *A városi vonzáskörzetek (városkörnyékiség) vizsgálatának elvi módszertani kérdései*. Budapest, 97 p.
- BELUSZKY P. 1999: *Magyarország településföldrajza*. Budapest-Pécs, pp. 208–489
- BERÉNYI I. 1997: *A szociálgeográfia értelmezése*. Budapest, 14. p.
- BIBÓ I. 1986: *A Kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In.: Bibó I: *Válogatott tanulmányok II*. Budapest, pp. 185–265.
- BOBEK, H. 1948: *Stellung und Bedeutung der Sozialgeographie*. Erdkunde 2. pp. 118–119.
- BODA F. 1975: *Tolna megye fogyasztási szövetkezetei 1945–1972*. Szekszárd, pp. 7–82.
- BODOR GY. 1975: *Székely honfoglalás 1945-ben. I-II*. Forrás, 3. pp. 70–83, 4. pp. 59–68.
- BODOR GY. 1975a: *A honismereti munka kezdetei a dunántúli székelyek körében*. Honismeret 5–6. pp. 90–95
- BORAI Á. 1960: *A bonyhádi járás ipara*. Pécs, pp. 36–45, 106–124, 130–152.
- BÚJDOSÓ Z. 2003: *Vonzáskörzet vizsgálatok a hazai és nemzetközi szakirodalomban*. In. Süli-Zakar I. (szerk.): *Társadalomföldrajz és területfejlesztés I-II*. pp. 147–170.
- BULLA B. 1962: *Magyarország természeti földrajza*. Budapest, pp. 113–118.
- CSERNA A. – KACZIÁN J. 1986: *Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről*. Szekszárd, 281 p.
- CSUPOR T. 1979: *Bukovinaiak*. Valóság 22. 5. pp.58–68. p.
- CSUPOR T. 1987: *Mikor Csíkból elindultam*. Budapest, 399 p.
- DANKÓ I. 1982: *Szlovákiai magyarok Délkelet-Dunántúlon*. In: Kanyar J.(szerk.): *A Dunántúl településtörténete 1867–1900*. IV. Veszprém, 1982, p.347.
- DOBOS GY.(szerk.) 2001: *A Perczelek*. Szekszárd, pp 45–50.
- DÖVÉNYI Z. 1997: *Zeitliche und räumliche Aspekte der Migrationswellen in Ungarn 1918–1945. Sonderdruck aus Migrationen und ihre Auswirkungen Das Beispiel Ungarn 1918–1945*. In: G. Seewann (Hrsg.) München, pp. 7–33.
- DÖVÉNYI Z. – SCHWEITZER F. – TINER T. 2001: *A kis- és közepes aktivitású hulladékok elhelyezésének társadalomföldrajzi problémái*. In. Szita L – Szöts Z. (szerk.): *A Völgyesség huszadik százada*. Struktúrák és konfliktusok. Bonyhád, pp 181–192.

- DURGONICSNÉ MOLNÁR E. 1992: *Tolna vármegye agrárkultúrájának eszmei veszteségei a második világháború következtében*. In: Dobos Gy.(szerk.): Tanulmányok 3. Szekszárd, pp. 83-107.
- EKÉNÉ ZAMÁRDI I. 1995: *A migráció és nemzetközi kutatása*. Acta Geographica Debrecina – Közlemények a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből Debrecen, 33. 207. pp. 300-301.
- EKÉNÉ ZAMÁRDI I. 1997: *A belső vándorlások alakulása Magyarországon*. In: Fülek Gy.(szerk.): A táj változásai a Honfoglalás óta a Kárpát- medencében. Gödöllő, pp. 315-324.
- ENYEDI GY. 1983: *Földrajz és társadalom. Tanulmányok*. Budapest, 8.p.
- EPPEL, J. 1988: *Tevel – Zweienhalb Jahrhunderte swäbische Ortsgeschichte in Ungarn 1701-1948*. Budapest, 527 p.
- ERDÖSI F. 1983: *Adatok Tolna megye tömegközlekedési hálózatának kialakulásához*. In: K. Balog J. (szerk.) Tanulmányok Tolna megye történetéből 10. pp 275-360.
- ERKER, P 1988: *Vom Heimatvertriebenen zum Neubürger. Sozialgeschichte der Flüchtlinge in einer agrarischen Region Mittelfrankens 1945-1955*. 233. p.
- FARAGÓ T. 1987: *A falusi társadalom rétegződéséről*. Szociológia 3. pp. 395-418.
- FEHÉR I. 1983: *A bonyhádi hűségmozgalom történetéhez*. Budapest, pp. 10-11.
- FEHÉR I. 1988: *A magyarországi németek kitelepítése 1945-1950*. Budapest, 231 p.
- FEOR – Foglalkozások egységes osztályozási rendszere. In: KO (szerk.): s.a.,s.l.
- FERGE ZS. 1980: *Társadalompolitikai tanulmányok*. Budapest, pp. 105-129.
- FORRAI I (szerk). 1986: Gáspár Simon A., *Az én szülőföldem a bukovinai Istensegítség* Budapest, 164 p.
- FORRAI I.1989: *Népi írásbeliség a bukovinai székelyeknél*. Budapest 1989. 218 p.
- FÖLDI I. 1987 *Madéfalvától a Dunántúlig*. Szekszárd, 247 p.
- FÜZES M. 1986: *A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők a Délkelet-Dunántúlon 1941 és 1949 között*. In: Szita L.(szerk.): Baranyai helytörténetírás 1985-1986. Pécs, 1986, pp. 715-772.
- FÜZES M. 1979: *A nemzetiségi oktatás szervezési problémái a baranyai népiskolákban az 1923/24 – 1943/44. tanévben*. In: Szita L.(szerk.): Baranyai helytörténetírás 1979. Pécs, pp. 385-437.
- FÜZES M. 1985: *A nemzetiségi oktatás fejlődése a Délkelet-Dunántúlon 1949-1972*. In: Szita L.(szerk.): Baranyai helytörténetírás 1983-1987. Pécs, pp. 575-602.
- FÜZES M. 1988: *A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Délkelet-Dunántúlon 1941-1949 között. II*. In: Szita L.(szerk.): Baranyai helytörténetírás 1987-88. Pécs, pp. 489-543.
- FÜZES M. 1990: *Az alsó- és középfokú nemzetiségi oktatás története Délkelet-Dunántúlon 1945-1985*. Pécs, 119 p.
- FÜZES M. 1991: *Völgyeségi forgószél. Népességi viszonyok változásai a régióban*. In: Szita L. – Szöts Z.(szerk.): A Völgyesség két évszázada. Bonyhád, pp. 33-44.
- FÜZES M 1999: *Valami Magyarországon maradt. – Etwas blieb daheim in Ungarn. A kitelepített magyarországi németek beilleszkedése Németországban. – Einliederung der vertriebenen Ungarndeutschen in Deutschland*. Pécs 195 p.
- GÁBRIEL A. 1973: *A baranyai Hegyhát*. Földrajzi Értesítő, 2-3. pp. 321-325.
- GÁSPÁR G. 2001: *Hat falu hat sorsa. A helyi társadalom szerkezeti jellemzőinek vizsgálata hat település példáján*. Pécs, pp. 48-110.
- A. GERGELY A. 1997: *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. Budapest, p.175.
- HAJDÚ Z. 1983: *Tolna megye központi szerepkörű településeinek vonzáskörzetrendszere az 1920-as években*. In: K. Balog J. (szerk.): Tanulmányok Tolna megye történetéből 10. Szekszárd, p.365, pp. 361-380.

- HAJDÚ Z. 1987: Településhálózat és közigazgatási területszervezés a Dél-Dunántúlon. Budapest, p. 23.
- HAJDÚ Z. 1994: *A Dél-Dunántúl középfokú vonzáskörzeteinek területi rendje*. Tér és Társadalom 8. 1-2. pp. 5-23.
- HALÁSZ P. 1973: *A vöröshagyma termesztése a bukovinai székelyeknél*. Agrártörténeti Szemle, pp. 507-524.
- HALAY T. – KOLOSI T. (szerk.) 1982: Társadalomszerkezet és rétegződés. Budapest, pp. 145-164.
- HAVAS G. – KEMÉNY I. – KERTESI G. 1998: *A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren*. Kritika 1997. 12. pp. 3-6
- HOÓZ I. – KEPECS J. – KLINGER A. 1985: *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. Pécs, p.155, 433 p.
- HRUBI L. 1994: *A Dél-Dunántúl gazdaságszerkezet és ipara*. Tér és Társadalom 8. 1-2. pp. 83-107.
- ILLYÉS GY 1985: *Honfoglalók között*. Budapest, 1945. p.12. Hasonmás kiadás
- JELENSZKYNÉ FÁBIÁN I. 1996: *Lengyel térbeli fejlődése és gazdálkodása a németek betelepítésétől kitelepítésükig*. In: Szita L. – Szóts Z. (szerk.): *A Völgyesség ezeregy száz éve*. Bonyhád, pp 86-100.
- JUHÁSZ D. 1988: *A hazai tájnévadás*. Budapest, 9. p.
- JUNG, C.G. 2005: *Gondolatok az álmorról és az önismeretről*. Budapest, p.83.
- KACZIÁN J. 1991: *A Völgyesség német nemzetiségi egyesületei*. In: Szita L. – Szóts Z. (szerk.): *A Völgyesség huszadik százada*. Bonyhád, pp. 71-77.
- KACZIÁN J. 1991a: *Adatok a koalíciós évek egyesületeinek történetéhez*. In: Dobos Gy. (szerk.) *Tanulmányok* 2. pp. 121-156.
- KACZIÁN J. 1992: *Bátaszék története 1944-1962*. Bátaszék, 207 p.
- KÁDÁR L. 1941: *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei*. Budapest, pp. 5-24.
- KÁDÁR L. 1975: *Landscapes, zones, and their regional energy – Tájak, zónák és földrajzi energiájuk*. Közlemények a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből. 114. pp. 35-80.
- KALÁSZ M. 1986: *Téli bárány*. Budapest, 376. p.
- KÁLLAI E. 2005. *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest, 204 p.
- V. KÁPOLNÁS M. 1996: *Székely múzeumok hányattatásai*. Limes, pp. 127-144.
- V. KÁPOLNÁS M. 1997: *Téjfeldolgozás Tolnában 1882-1996*. Szekszárd, pp. 112-113.
- KEMÉNYFI R. 1999: *Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömöri cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához*. Régió 1. pp. 137-155.
- KEMÉNYFI R. 2003: *A kisebbségi tér változásai*. Budapest, pp. 9-41.
- KENDE F. 1978: *A tankötelezettség teljesítésének alakulása Tolna megyében*. Pedagógiai Szemle 28. 6. pp. 523-536.
- KERTESI G. – KÉZDI G. 1998: *A cigány népesség Magyarországon*. Budapest, p.120, pp. 128-129, 168-169.
- KIS-VÁRDAY GY. 1933: *A bukovinai székely falvak*. Ethnographia. pp. 131-139.
- KOCSIS K. 1991: *A Kárpát-Balkán régió etnikai-vallási arculata*. Földrajzi Közlemények 3-4. pp. 165-189.
- KOCSIS K. 1993: *A kárpát-medencei etnikai konfliktusok hátteréről*. Juss 1.2. pp. 200-211.
- KOCSIS K. 2002: *Etnikai földrajz*. In: Tóth J. (szerk.) *Általános társadalomföldrajz*. I. Budapest-Pécs, pp. 313-335.
- KOGUTOWICZ K. 1936: *Dunántúl és Kisalföld írásban és képen 1-2*. Budapest, pp. 147-162.
- KOLTA L. – SOLYMÁR I 1994: *Válogatott dokumentumok a Hűséggel a hazához mozgalom történetéhez*. Bonyhád, p.68, 157 p.

- KOLTA L. 1956: *A bonyhádi Petőfi Sándor Gimnázium története 1806-1956.*(s.l.) pp.6-9, 25-27.,32-36.
- KOLTA L. 1991: *A bonyhádi Petőfi Sándor Gimnázium.* Budapest, pp. 52-93
- KOLTA L. 1995: *Bátaapáti.* Bátaapáti 10 p, 104 p.
- KOLTA L. 2000: *Bonyhádi arcképek.* Bonyhád, pp. 85-86.
- KOMANOVICS J. 1966: *A földreformmal és a potsdami egyezmények végrehajtásával kapcsolatos telepítések Baranyában.* Agrártörténeti Szemle 8. pp. 378-395.
- KOMANOVICS J. 1970: *Szlovákiai magyarok betelepítése Baranyába 1947-48-ban.* Agrártörténeti Szemle 12. 1-2. pp. 181-197.
- KONCZ I. 1947: *A Völgységi Telepések Központi Szövetkezetének közgyűlése. VTKSZÉ 1947. március 12. 3.*
- KÓSA L. – FILEP A. 1975: *A magyar nép táji-történeti tagolódása.* Budapest, pp. 74-75, 230 p.
- KÓSA L. 1980. *Nemzet.* In: Ortutay Gy. (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 3, Budapest, 706. p.
- KÓSA L. 1998. „*Ki népei vagytok?*” Budapest, p.5.
- KOVÁCS K. 1987: *Integráció vagy széttöredezés? Társadalomszerkezeti változások egy dunántúli aprófalun, Magyarlukafa példáján.* Pécs, 103 p.
- KOVÁCS T. 1994: *A mezőgazdaság privatizációja a Dél-Dunántúli régióban.* Tér és Társadalom 8. 1-2. pp. 109-128.
- KOVACSICS J. 2003. *Baranya megyei népességtörténeti lexikon.* Pécs, p.543-544
- KOZMA T. 1979: *Hátrányos helyzet.* Egy oktatásügyi probléma társadalmi vetületei. Budapest, pp. 15-28, 101-105.
- KÖHEGYI M. – TÓTH Á. 1994: *Bodor György összefoglaló jelentése a Bonyhád környéki telepítésekről (1945).* In: Dobos Gy.(szerk.): Tanulmányok 5. Szekszárd, pp. 173-195.
- KÖSZEGFALVI GY. – TÓTH J. 2002: *Általános településföldrajz. I.* In: Tóth J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz. I.* pp. 424-484.
- KÖVÁGÓ L. 1978: *Kisebbség – nemzetiség.* Budapest, 1978. pp. 49-50.
- LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. 1997: *Ki a cigány?* Kritika 26. 12. pp. 3-6.
- LÁSZLÓ P. 1987: *Népességcsere Bonyhádon 1944-48-ban.* In: Bábel E. – László P.(szerk.): *Tanulmányok Bonyhád történetéből.* Bonyhád, pp. 163-213.
- LÁSZLÓ P. 1996: *Az 1945 utáni életmódváltozások hatása a Völgység településszerkezetére.* In: Szita L. – Szöts Z. (szerk.): *A Völgység ezeregy száz éve.* Bonyhád, pp. 191-195.
- LÁSZLÓ P. 2002: *A Bonyhád-környéki Székelytelepes községek Szabadművelődési Hivatala.* In: Dobos Gy. (szerk.). *Tanulmányok 10.* Szekszárd, pp. 201-208, p. 225.
- LÁSZLÓ P. 2003: *Fehérlaposok – Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezményhez.* Bonyhád, 238 p.
- LEHMANN A. 2001: *A Völgység környezeti állapotának változásai 1865 és 1984 között.* In: Szita L. – Szöts Z. (szerk.): *A Völgység 20. százada.* Bonyhád, pp. 169-180.
- LELKES GY. (szerk.) 1998: *Magyar helységnév-azonosító szótár.* Baja, 928 p.
- LOVÁSZ GY. 1977: *Geomorfológiai körzetek. Völgység.* In: Lovász Gy. (szerk.): *Baranya természeti földrajza.* Pécs, pp. 330-333.
- LŐRINCZ I. 1986: *A Bukovinai Istensegítstől a völgységi Majosig.* Budapest, 624 p.
- M, WEBER 1992: *Gazdaság és társadalom.* Budapest, 373 p.
- MERK ZS. 1997: *A katolikus egyház és a bukovinai székely telepítés a Délvidéken (1941-1944)* In: Báth J. (szerk.) *Cumania 14.* Kecskemét, pp. 41-64.
- NAGY J. T. – SZABÓ G.(szerk.) 1994: *Sebestyén Ádám: Kakasdi stációk.* Szekszárd, pp. 113-134.
- NEMES NAGY J. 1997: *Régió, regionalizmus.* Educatio 6. 3. p. 409.
- NEMES NAGY J. 1998: *Tér a társadalomkutatásban.* Budapest, pp. 86-89.

- NÉMETH K. 1943: *Százezer szív sikolt*. Bácsjózseffalva, 520 p.
- ORBÁN S. 1966: *Egy kérdőíves összeírás feldolgozása a mezőgazdasági népesség 1946. helyzetéről*. Agrártörténeti Szemle, pp. 73-115
- ORMAI P. 2001: *Az Üveghuta térségében folyó kutatások jelenlegi helyzete és eredményei*. Bonyhád, In: Szita L – Szöts Z. (szerk.) a Völgyesség huszadik százada. Struktúrák és konfliktusok. pp 193-200.
- ŐSY-ÖBERDING J. 1967: *A bukovinai székelyek betelepítése a Dunántúlra*. Agrártörténeti Szemle 1-2. pp. 183-194.
- PALÁNKY L. 1962: *A mi cigányaink*. In: Major M. (szerk.): Tíz éves a bonyhádi „Vörösmarty” Járási Művelődési Ház. Szekszárd, pp. 52-55.
- PAPP N. – TÓTH J. 1999. *Theoretical problems of the division into regions in Hungary*. In: Papp N. – Szász I. – Tóth J. (szerk.) *Geographic Issues of Development of Rising Region*. Pécs, pp 9-16.
- PATTON, A.M. – PUTSCHLI, J. – SCHWING, J. s.a.: *Heimathbuch von Bonyhádvarasd/Warasch*. s.l. 314 p.
- PRINZ GY. 1936: *Magyar földrajz – Magyarország tájrajza* –Budapest, p. 316.
- PROBÁLD F. 1995: *A korszerű regionális földrajz módszerei és feladatai*. <http://geogr.elte.hu/RTT-2hu/RTT-2hu.htm>
- RUZSÁS L. 1972: *Az Észak-Mecseki bányavidék regionális kutatásának módszere és eredményei*. In: Ruzsás L.(szerk.): *Az Észak-Mecseki bányavidék regionális vizsgálata*. Budapest, pp. 9-16.
- A. SAJTI E. 1984: *Székely telepítés és nemzetiségi politika a Bácskában*. Budapest, pp. 1-63. Nemzetiségi füzetek 6.
- SÁRI M. 2004. *A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai*. Pécs, p. 134.
- SCHWERTNER J. 1994: *Parázsló munkaerőpiac*. Tér és Társadalom 8. 1-2. pp. 59-82.
- SEBESTYÉN Á. 1972: *A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig*. Szekszárd, 278 p.
- SEBESTYÉN Á. 1976: *Gazdálkodás a bukovinai Andrásfalván*. Szekszárd, pp. 8-267.
- SEBESTYÉN Á. 1989: *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Szekszárd, pp. 191-229.
- SIMON GY. 1965: *A közművelődésügy fejlődésének néhány sajátossága*. In: Simon Gy. (szerk.): *Nevelésügyünk húsz éve 1945-1964*. Budapest, pp. 9-81.
- SIMON K: 1996: *Székelyföld Párizsától a Völgyességig, Földi István életútja*. In: Szita L. – Szöts Z.(szerk.): *A Völgyesség ezeregy száz éve*. Bonyhád, pp. 211-214.
- SOLYMÁR I. 1987: *A történeti Völgyesség*. Bábel E. – László P.(szerk.): *Tanulmányok Bonyhád történetéből*. Bonyhád, pp. 9-37.
- SOLYMÁR I. 1991: *„Hidas akkor szimbólummá vált”. Egy politikai jelkép magyarok és svábok együttélésében a bukovinai székelyek betelepítésében*. In: Szita L. – Szöts Z. (szerk.): *A Völgyesség két évszázada*. Bonyhád, p.85.
- SOLYMÁR I. 1997: *Etnospezifische Merkmale der Entwicklung der Agrarwirtschaft nach 1945 am Beispiel des Kreises Völgyesség im Komitat Tolna*. Mit A. Gelencsér (Szekszárd) In: Fata, M. (Hrsg.): *Die Schwäbische Türkei, Lebensformen und Ethnien in Südwest-Ungarn*. Sigmaringen, pp. 185-197.
- SOLYMÁR I. 1997a: *Györe története*. In: Dobos Gy. (szerk.): *Tanulmányok 6*. Szekszárd, 114 p.
- SOMI B. 1978: *A termelőszövetkezeti mozgalom győzelme Tolna megyében (1959-1961)* In: K. Balog J. (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből 8*. pp 299-371.
- STARK T. 1989: *Magyarország második világháborús embervesztése*. Budapest, pp. 66-70.
- SÜLI-ZAKAR I. 1997. *Régiók a földrajzi térben*. Comitatus 7. 3-4. p.7.

- SZABADOS M.143: *A magyar föld sorsa a Délvidéken.* In: Csuka Z – Ölvedi J. (szerk.): *Magyar föld – magyar nép. A megnagyobbodott Magyarország községségeinek adattára.* Budapest, pp. 178–191.
- SZABÓ L. 1997: *A területfejlesztés középpontjában a kistérségek.* Kistérségi településeggyüttesek Tolna megyében 1–2. Hozam 1–2. pp 11–14, p. 14.
- SZATHMÁRY L. 1941: *A bukovinai magyarság.* Kisebbségi körlevél /A Pécsi egyetemi Kisebbségi Intézet közleményei 5. pp. 304–311.
- SZAUER J 2004: *Fejezetek Tevel történetéből.* Tevel, 167 p.
- SZECSKÓ K. 1982: *A munkás- és parasztszármazású tanulók beiskolázásának történetéből 1948–1956.* Pedagógiai Szemle 33. 7-8. pp. 627–633.
- SZENCZI L. 1983: *A népi demokrácia közoktatási rendszerének kialakítása Tolna megyében 1945–48.* In: K. Balog J. (szerk.) *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 10. Szekszárd, pp. 501–597.
- SZENT-IVÁNYI I. 1988: *Élettörténetek gyűjtése.* In: Máténé Szabó M. – Mohay T.(szerk.): *Néprajzi Útmutató diákoknak és szakkörvezetőknek.* Budapest, pp. 201–205.
- SZENYÉRI Z. 1998: *A Tolna megyei németek sorsa a betelepítésekől napjainkig.* Földrajzi Értesítő 2. pp. 261–277.
- SZENYÉRI Z. 2002: *A Tolna és a Baranya megyei németek sorsa a betelepítésekől napjainkig.* Dombóvár, 240 p.
- SZILÁGYI M. 1992: *Mórág.* Mórág, pp. 91–96.
- SZILÁGYI M. – SCHWEITZER J. 1991: *A Tolna megyei zsidók története 1868-tól 1944-ig.* In: Dobos Gy. (szerk.) *Tanulmányok* 2. Szekszárd, pp. 51–95.
- SZITA L. 1979: *Adatok a baranyai nemzetiségek kulturális törekvéseihez a 19. század második felében.* In: Szita L. (szerk.) *Baranyai Helytörténetírás* pp. 501–536.
- SZITA L. 1980: *A dualizmuskori iskolaállamosítási törekvések nemzetiségpolitikai vonatkozásai Baranyában. (1898, 1906)* In: Szita L. (szerk.) *Baranyai Helytörténetírás* pp. 445–493.
- SZITA L. 1982: *A magyarországi németiség iskolaügyének alakulása a Délkelet-Dunántúlon 1938–1944.* In: Szita L. (szerk.) *Baranyai Helytörténetírás*, pp. 441–556.
- SZITA L. 1985: *A nemzetiségi nyelvtanítás a Délkelet-Dunántúlon a két világháború közötti időszak oktatásügyi statisztikájának tükrében.* In: Szita L. (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás*, pp. 603–645.
- SZITA L. 1991: *A Nemzetiségi népoktatás néhány vonása a dualizmus kori Délkelet-Dunántúlon.* In: Szita L. – Szöts Z. (szerk.): *A Völgység huszadik százada.* Bonyhád, pp. 27–32.
- SZÖTS Z. 1990: *Bonyhád és vidéke kisipara az 1950-s évek küszöbén.* In: Nemes I. (szerk.): *A Dunántúl településtörténete* VIII. Pécs 1990, pp. 205–213.
- SZÖTS Z.(szerk) 1992: *A második világháború bonyhádi áldozatainak emlékére. Lill Mihály naplója.* Völgységi Múzeum, Bonyhád, 90 p.
- SZÖTS Z.: 1992. „Isten áldása kísérje további lépéseket.” *Néhány levél „Méltóságos Perczel Béla úrnak”.* Dunatáj, 2–3. pp. 27–35.
- SZÖTS Z.(szerk) 1992: *Székely kalendárium 1994.* Bonyhád, 106 p
- SZÖTS Z. 1994: *A bonyhádi kisipar szövetkezetesítése az ötvenes években.* In: Fülöp M. – Vonyó J. (szerk.) *Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából* 2. pp. 243–251.
- SZÖTS Z. 1994: *A bonyhádi kisipar szövetkezetesítése az ötvenes években.* In: Fülöp M. – Vonyó J. (szerk.) *Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából* 2. pp. 243–251.
- SZÖTS Z. 1996: *Múzeumok, kiállítóhelyek a Völgységben.* In: Takács Zs. (főszerk.): *Vendégház – Látnivalók Tolna megyében.* Tolna megye útikönyve praktikus tanácsokkal. Miskolc pp. 80–81, 83, 84, 85, 91, 92, 94, 98.
- SZÖTS Z.1998: *Önismeret, hagyományápolás, értékmérés a Völgység hagyományörző kisközségeiben.* In: Krasznai É. (szerk.): *Kakasdi napok 1995–1997.* Pécs, pp. 23–27.

- SZÖTS Z. 1999: *A székely vármegye megszervezésének kísérlete Tolna megyében* In: Fülek Gy. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát- medencében*. Gödöllő, pp. 161–166.
- SZÖTS Z. 1999: *Musem des Völgység Gebiets*. Zu Gast in Ungarn – Band 5: Komitat Tolna, Chefredakteur. Zs. Takács Miskolc, pp. 73–74.
- IFJ. CSISZÉR A. – SOLYMÁR I. – SZÖTS Z. 2000: *A Völgység népének rövid története*. In: Bonyhád és környéke. Bonyhád, pp. 21–48.
- SZÖTS Z. 2000: *A Völgység néprajza*. In: Bonyhád és környéke. Bonyhád pp. 49–82.
- SZÖTS Z. 2000: *Sebestyén Ádám díjasok. A Székely Szövetség 10 éve*. Bonyhád, 92 p.
- SZÖTS Z. 2001: *A bukovinai székelyek migrációjának kérdőíves vizsgálata*. In: Szita L. – (szerk.): *A Völgység huszadik százada – Struktúrák és konfliktusok*. Bonyhád pp. 143–150.
- SZÖTS Z. 2001: *Zsidók, németek, magyarok együttműködése a bonyhádi pénzügyintézetekben*. In: Kisebbségek Együttélése 3. Pécs, pp. 109–114.
- SZÖTS Z. 2003: *Adalékok a bukovinai-, erdélyi és felvidéki telepesek társadalmi mobilitás-vizsgálatához a bonyhádi gimnázium beiskolázási adatai alapján 1945–1960*. In: Lengvári I. – Vonyó J. (szerk.): *Népek együttélése Dél-Pannóniában – Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára*. Pécs pp. 453–470.
- SZÖTS Z. 2003a: *Kistérségi adalékok egy kényszeremigrációs jelenség rajzához (A völgységi népességcsere 1944-1948.)* In: Gaál A. (szerk.): *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 35. Szekszárd*, pp. 351-379.
- SZÖTS Z. 2004: *Múzeumok, tájházak, kiállítások szerepe a nemzetiségi hagyományok ápolásában Tolna megyébe*. In: Kisebbségek Együttélése 6. Pécs, pp. 42–46.
- SZÖTS Z. 2005: *Sociográfia lui Földi István. Földi szociográfiája – Madéfalvától a Dunántúlig*. Gazeta Meghialior ceangăi din Moldova (Moldvai Magyarság Miercurea Ciuc – Csíkszereda) 15. 6. pp.10–11.
- SZÖTS Z. 2005: *Földi István: De la siculeni la Dunántúl. Földi István: Madéfalvától a Dunántúlig*. Gazeta Meghialior ceangăi din Moldova (Moldvai magyarság Miercurea Ciuc – Csíkszereda) 15.7. pp. 16–18.
- SZÖTS Z. 2005: *A Völgység táji elhatárolása*.
- SZÖTS Z. 2005: *A középkori Völgység – Kísérlet egy kistáj kialakulásának rekonstruálására*. Földrajzi Közlemények (Megjelenés alatt)
- SZÖTS Z. 2006: *A népességcsere hatásai a Völgyég társadalmára a 20. század második felében*. Földrajzi Értesítő (Megjelenés alatt)
- SZÖTS Z. 2006: *Az etnikai-nemzetiségi csoportok szerveződése a Völgységben*. Limes Tatabánya (Megjelenés alatt)
- TALPASSY T. 1945: *A föld gazdát cserél*. Budapest, 179 p.
- THIERRY Á. 1971: *Bábel volt Véménd*. Budapest, 271 p.
- TILKOVSKY L. 1978: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoportpolitika és Magyarország 1938–1945*. Budapest, 424 p.
- TILKOVSKY L. 1997: *Német Nemzetiség – magyar hazafiság*. Pécs. 269 p.
- TILKOVSKY L. 1998: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, pp. 142–162.
- TÓTH Á. 1991: *A Bukovinai székelyek beilleszkedési stratégiái Észak- Bácskában 1945 és 1950 között*. In: Varga L. Á. (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom*. Salgótarján 1991, pp. 355–381.
- TÓTH Á. 1993: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között*. Kecskemét 1993, 219. p
- TÓTH Á. 1998: *Nemzetiségi népiskolák Magyarországon az 1943/44-es tanévben*. Forrásközlemények. III. Kecskemét, 257 p.
- TÓTH A: 1991: *Adalékok a hazai németiség „Hűséggel a hazához” mozgalmának utóéletéhez*. In: Szita L. – Szöts Z. (szerk.): *A Völgység huszadik százada*. Bonyhád, pp. 109–120.
- TÓTH J. 1982: *A magyar gazdaság térszerkezeti egységeiről*. In: Beluszky P. – Sikos T. J.

(szerk.) Területi kutatások 5. Budapest, pp. 42–51.

TÓTH J. 2001: *Régiók és kistérségek*. In: Szita L. – Szóts Z. (szerk.): A Völgység 20. százada. Bonyhád, pp. 11–14.

TÓTH J. 2002: *A társadalomföldrajz alapjai*. In: Tóth J. (szerk.) Általános társadalomföldrajz. I. Budapest–Pécs, pp. 16–23.

TÖRTÉNELMI VA 1991 *Történelmi világatlasz*. Budapest 1991, pp. 126–127, p.132.

U, TOLKSDORF 1990: *Phasen der kulturellen Integration bei Flüchtlingen und Aussiedlern*. In: Bade, Klaus J.(hrsg.) Neue Heimat im Westen: Vertriebenen, Flüchtlinge, Aussiedler. Münster, pp. 106–127.

VADAS F. (szerk.) 1984: *Honismeret – helytörténet – tájházak*. Szekszárd, 56 p.

VÉGH J. (szerk.) 1981: *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest, 840 p.

VIDECZ F. (szerk.) 1999: Fejezetek Hidas történetéhez. Hidas, pp. 249–252

WIRTH J. 1988: *Internierungslager in Lendl/Lengyel – A lengyeli internáló tábor*. In:

Hambuch V. (szerk.): 300 Jahre Zusammensleben – Aus der Geschichte der Ungarndeutschen. II. 300 éves együttélés – a magyarországi németek történetéből. II. pp. 222–234.

WIRTH, E. 1979. *Teoretische Geographie*. Stuttgart, pp. 75–86.

ZSÓK B. 2005: *Az andrásfalvi reformátusok két évszázada. Válogatás az egyházközség levéltári anyagából*. Kolozsvár, 212 p.

1996. évi 21. *Törvény a településfejlesztésről és a területrendezésről*. Magyar Közlöny 1996. 26. p.1437.

<http://www.nemzetisegek.hu/kormany/6 mell. kiss.onk.xls>

<http://www.nonprofit.hu/torveny/3.html.-29k.okt.2005>

10.2 Egyéb források

A bonyhádi Petőfi Sándor Gimnázium Anyakönyve 1945–1960. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára (TMÖL)

Bodor György iratai TMÖL

AUBERT A. *ined ex litt*. 1993: *Településformáló folyamatok megyei és kistérségi szintű vizsgálata*. Pécs, 235 p

BÚJDOSÓ Zs *ined ex litt* 2005: *Lengyel község a demográfiai változások tükrében 1769–1953*

CZIBULKA Z. 2004: *A kitelepítési névjegyzékek adatai*. In: Czibulka Z. – Heincz E. – Lakatos M. (szerk.): A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Budapest, pp. 298–300, 324–326

Cikó község iratai: Cikói Körjegyzőség 1945 TMÖL

DIÓSSY J. *ined Egy Felvidékről áttelepült visszaemlékezése*. 89. – 97. Völgységi Múzeum adattára

ILLÉS D. *ex litt*. 1984: *A Tolna megyei Tevel községben működött Székely Tanintézet és Internátus rövid története 1946–49 között*.

Jegyzőkönyv a Bonyhádi Székely Múzeum, valamint a Bonyhádi Táj és Népkutató Intézet szervezése tárgyában 1947. március 5. Völgységi Múzeum Adattára 165/ 2005

Jegyzőkönyv felvétel 1950. június 25-én a megszűnt Székely Múzeum Egyesület /Bonyhád, Sztálin tér 2./ helyiségében Völgységi Múzeum Adattára 165/ 2005:

KACZIÁN J.(szerk.) 1997. *Tolna Megye kézikönyve*. Szekszárd, p.632

Kistérségi Krónikás 2005. 3. p. 8, 12. p.1,5.

KLINGER A. (szerk.) 1969: *A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968*. Budapest, pp. 206–214, 458–467

KSH 1937: *Magyarország földbirtokosai és földbérlői – Gazdacímtár* M.Kir. KSH (szerk) Budapest, pp. 316–318.

- KSH 1944: 1941. évi népszámlálás. *A népesség nemzetiség szerint községenként* KSH (szerk.) Budapest, pp. 126–128.
- KSH 1947: Az 1941. évi népszámlálás. *Demográfiai adatok községek szerint*. KSH (szerk.) Budapest, pp. 634–639.
- KSH 1950. 1949. évi népszámlálás. 3. *Részletes mezőgazdasági eredmények*. Budapest, p. IX–XIV, 293, pp. 300–369.
- KSH 1975 Az 1941. évi népszámlálás. 1. *Demográfiai. Adatok községek szerint*. KSH (szerk.) Budapest, pp. 130–133, 274–277, 373–375.
- KSH 1981: 1980. évi népszámlálás. 17. *Tolna megye*. Budapest, pp. 518–565.
- KSH 1991. Az 1990. évi népszámlálás. *A nemzetiségi népesség száma egyes községekben. (1960–1990)*, Budapest, pp. 80–83, 116–118.
- KSH 1991: Az 1990. évi népszámlálás. *A nemzetiségi népesség száma egyes községekben. (1960–1990)*, Budapest, pp. 80–83, 116–118.
- KSH 1993. Az 1941. évi népszámlálás. *Demográfiai adatok*. Budapest, pp. 634–639.
- KSH 2002. 2001. évi népszámlálás. 4. *A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai*. Budapest, pp. 120–122, 190–192.
- KSH 2002: 2001. évi népszámlálás. 4. *A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai*. Budapest, pp. 120–122, 190–192.
- KSH TMI 1968: *Adatok Tolna megyei Községekről*. KSH Tolna Megyei Igazgatósága (szerk.), Szekszárd, pp. 10–11, 26, 32, 148–149.
- LEHMANN A. *ined ex litt.* 1971: *A Zselic természeti földrajza*. Pécs, pp. 4–5. TMÖL
- MIKLÓS P. (szerk.) 1949: *A Bonyhádi Állami Gimnázium Évkönyve az 1948–49. Iskolai évről*. Bonyhád, pp. 1–16.
- Országos Hitelszövetkezet iratai / OHSZ / 1912–1947* TMÖL
- RÓZSA S. 1945: *A Bonyhádi Evangélikus Gimnázium Évkönyve az 1944–45. iskolai évről*. Szekszárd, pp. 1–39.
- RÓZSA S. (szerk.) 1947: *A Bonyhádi Evangélikus Gimnázium, Kereskedelmi Középiskola, Általános Iskola Évkönyve az 1946–47. iskolai évről*. pp. 1–58.
- SÓNYÁK J. *ined.* 1993. *Telepítések, nemzetközi migráció napjainkban, a társadalmi aláréteg-ződés mikroszintű vizsgálata*. Pécs, 41 p, JPTE Közgazdaságtudományi Kar
- SZ.N. 1947: *Szlovákiai magyarok között a szekszárdi állomáson*. Tolna Megyei Néplap 1947. május 21. p.1. TMÖL
- SZARVAS I. 2002: *Bonyhádi kistérség* In: Czink J. (szerk.): *Tolna megye kulturális kézikönyve* 2002. Szekszárd, pp. 41–60.
- SZAUER J. *ined ex litt.* 1984: *A teveli "Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézet" Állami Általános Iskola és Internátus rövid története különös tekintettel a tehetséggondozásra. Székely Múzeum Egyesület Bonyhád 99. sz. / 1947 felhívása Völgyiségi Múzeum Dokumentumtára, D 2006.1.1.*
- SZÖTS Z. *ined ex litt.* 1980: *Bonyhád ipara*. Debrecen, pp. 51–52.
- SZÖTS Z. *ine dex litt.* 1984: *Székely telepítés Tolna megyében 1945–1948. - Egy baloldali lap cikkeinek tükrében*. TMÖL 336.
- SZÖTS Z. *ined ex litt.* 1992: „*A rongyosmozgalom fő kezdeményezői*”: *a kisdorogiak*.
- SZÖTS Z. *ined. ex litt.* 1998: *Felvidéki magyarokról, egy évforduló kapcsán*. Bonyhád 1998, 9 Szövetkezeti Kompas az 1948–49. évre
- Tanfelügyelői Iratok 2702/1941* TMÖL
- Tanfelügyelőség 1948, 1949. évi mutatók 211, 212* TMÖL
- Tolna Megye Statisztikai Évkönyve (TMSE) 1967–1980*. Szekszárd, 1968–1981
- Tolna Megyei Néplap 1945–1947* TMÖL
- Tolnai Népújság* 1994. december 13. p. 4, 1995. november 20. p.1. 1998. október 30. p. 4, 2002, október 22. p. 6, 2005. június 17. p.4, szeptember 6. p. 1, november 18. p.2,

TÖRÖK A. P. 1947: *A Völgységi Telepesek Központi Szövetkezetének közgyűlése. Völgységi Telepesek Központi Szövetkezete Értesítője /VTKSZÉ/ 1947. január 26. 4.*
 VANYA S. *ined Áttelepülés – áttelepítés.* 88. - 97. Völgységi Múzeum adattára
Váralja Vegyes iratok 1945–1949 TMÖL
 VARGA K. (szerk.) 2002: *Múzeumi Naptár.* Budapest, pp. 184–185
 VÁRÓCZY J. *ined. Életem.* 14. Völgységi Múzeum hangtára
Völgységi járás főjegyzőjének iratai /VJFj/ 1945 TMÖL
Völgységi járás főszolgabírójának iratai /VJF/ 1945 TMÖL
Völgységi Telepesek Központi Szövetkezete Értesítője 1947. 16–18. TMÖL

10.3 Adatközlők névsora

ANTAL F. † <i>ex verb.</i> 1999 Istensegíts /Bonyhád/	FARKAS A. <i>ex verb</i> 2005
BABAI L. <i>ex verb.</i> 2005	FÁSI A. <i>ex verb</i> 2004, 2005
BALASKÓ L. <i>ex verb</i> 2004 Mucsfa	FÁTRA I. <i>ex verb</i> 2005.
BARCZA P. <i>ex verb.</i> 1999 Déva /Bonyhád/	FAZEKAS M. <i>ex verb</i> 2004 Závod
BECHLI Á. <i>ex verb</i> 2004 Ófalu	FERENCZ K. <i>ex verb</i> 2005
BECHLI A. <i>ex verb</i> 2005 Ófalu	FÜLÖP P. <i>ex verb</i> 2005.
BÍRÓ (TURBUK) L. <i>ex verb.</i> 1999	GÉMES B. † <i>ex verb</i> 1988.
Hadikfalva/Tevel/	GERGELY L. <i>ex verb.</i> 1997 Udvard /Bonyhád/
BÍRÓ A. <i>ex verb.</i> 1999 Hadikfalva/Tevel/	GLÖCKNER J. <i>ex verb</i> 1989 Mórággy
BÍRÓ GY. <i>ex verb</i> 2004 Kisdorog	GSCHIEDT J. <i>ex verb</i> 2004, 2005 Kisdorog
BUDAI Z. <i>ex verb</i> 2004, 2005	GYÖNGYÖS I. <i>ex verb</i> 2005.
CSIBI I. <i>ex verb</i> 2004, 2005 Ófalu	HÉRI L. <i>ex verb</i> 2004, 2005 Tevel
CSIBI K. <i>ex verb</i> 2005 Kisdorog	HÖFLER J. <i>ex verb</i> 2004 Kisdorog
CSOMA J. <i>ex verb</i> 2004, 2005 Györe	HÖFLER L. † <i>ex verb</i> 1992
CSORDÁS F. <i>ex verb.</i> 1999 Déva /Bonyhád/	ILLÉS G. <i>ex verb.</i> 1999 Hadikfalva/Tevel/
DALLOS E. <i>ex verb</i> 2004 Kisdorog	ILLÉS I. <i>ex verb</i> 2004 Kisdorog
DARABOS J. <i>ex verb</i> 2005 Bátaapáti	ILLÉS L. <i>ex verb.</i> 1992 Kisdorog
DARADICS F. <i>ex verb.</i> 1999 Déva /Bonyhád/	JÁNDI I. <i>ex verb</i> 1989 Tevel
DÁVID J. <i>ex verb</i> 2004, 2005 Kisvejké	JÁNDI T. <i>ex verb</i> 2004 Tevel
DITTRICH GY. <i>ex verb</i> 2005	JÁNOS J. <i>ex verb</i> 1999 Józseffalva/Bonyhád
DOKOMOS F. <i>ex verb</i> 2004	JÓNÁS GY. <i>ex verb.</i> 1997 Deáki /Bonyhád/,
Hadikfalva/Bonyhádvarasd/	JUHÁSZ J. <i>ex verb</i> 1992
DOMOKOS F. † <i>ex verb.</i> 1999	KITANICS L. <i>ex verb</i> 2004, 2005 Tevel
Hadikfalva/Bonyhád/	KOLEP K. <i>ex verb</i> 1992 Kisdorog
DOMOKOS I. <i>ex verb.</i> 1999 Hadikfalva/ Tevel/	KÖHLERNÉ KOCH I. <i>ex verb</i> 1990
DUNKEL L. <i>ex verb</i> 1989 Lengyel	KRACHUN SZ. <i>ex verb</i> 2004 Bátaapáti
ERŐS J. <i>ex verb</i> 1989	LÁSZLÓ A. <i>ex verb.</i> 1999 Istensegíts /Szekszárd
FÁBIÁN A. <i>ex verb</i> 2005	LÁSZLÓ L. <i>ex verb.</i> 1999 Andrásfalva/ Izmény
Andrásfalva/Lengyel/	LÁSZLÓ P. <i>ex verb</i> 2005
FÁBIÁN F. <i>ex verb.</i> 1999 Andrásfalva/ Izmény	LÉVÁRDI E. <i>ex verb.</i> 1997 Deáki / Bony- hád/,
FÁBIÁN M. <i>ex verb.</i> 1999 Andrásfalva/ Bonyhád/	LOVÁSZ F. <i>ex verb.</i> 1999 Istensegíts /Bonyhád/
FÁBIÁN V. <i>ex verb</i> 2004, 2005 Györe	LŐRINCZ A. <i>ex verb.</i> 1999 Istensegíts /Bonyhád-Majos/
FARAGÓ M. <i>ex verb.</i> 1999 Hadikfalva/Zomba/	

- MÁRTON M. *ex verb.* 1999
Hadikfalva/Zomba/
MÁRTONFALVI P. *ex verb.* 1999 Istensegíts
/Hidas
MIKLÓS G. † *ex verb.* 1999 Istensegíts
/Bonyhád/
MOLNÁR Z. *ex verb.* 1999 Andrásfalva/
Izmény
ORBÁN I. *ex verb.* 2004, 2005 Tevel
ÖMBÖLI P. *ex verb.* 1999
Andrásfalva/Hidas
PALKÓ A. *ex verb.* Andrásfalva/Bonyhád/
PÁLL G. *ex verb.* 2005
PAPP Z. *ex verb.* 1999 Istensegíts
/Szekszárd
PAUSCH M. *ex verb.* 2004 Kisdorog
RÓNAI J. *ex verb.* 1989, 1990, 2005
SALAMON L. *ex verb.* 2004 Kisdorog
SÁRKÖZI K. *ex verb.* 2005.
SCHWEITZER J. *ex verb.* 2004, 2005 Tevel
SEBESTYÉN (BADA) F †.1999 *ex verb.*
Andrásfalva/Kakasd
SEBESTYÉN A. *ex verb.* 2004 Závod
SEBESTYÉN Á. *ex verb.* 1999
Andrásfalva/Kakasd
SEBESTYÉN F. *ex verb.* 1999
Andrásfalva/Bonyhád/
SEBESTYÉN P. *ex verb.* 1999
Andrásfalva/Kakasd
SEBESTYÉN S. *ex verb.* 1999
Andrásfalva/Bonyhád/
SINN J. *ex verb.* 2004 Mucsfa
STEFANOV I *ex verb.* 2005.
SZABÓ E. *ex verb.* 1997, 2005 Deá-
ki/Bonyhád/
SZABÓ N. *ex verb.* 2005
SZÁSZ J. *ex verb.* 2004 Závod
SZAUER J. *ex verb.* 2005 Tevel
SZEMÁK M. *ex verb.* 1999
Hadikfalva/Tevel/
SZEMÁK M. *ex verb.* 1999
Hadikfalva/Tevel/
SZÉNÁSI T. *ex verb.* 2005
SZENTES P. † *ex verb.* 1999
Vajdahunyad/Bonyhád/
SZENTPÁLNÉ JUHÁSZ M. *ex verb.* 2004
Bátaapáti
SZÉPLAKI M. *ex verb.* 1997 Udvard
/Bonyhád/
SZÖCS G. *ex verb.* Hadikfalva/Tevel/
TILLMANN J. *ex verb.* 2004 Mucsfa
TUSA J. *ex verb.* 1999 Istensegíts /Bonyhád/
TUSA J. *ex verb.* 1999 Istensegíts
/Bonyhád-Majos/
VÁRSZEGI A. † *ex verb.* 1999
Józseffalva/Bonyhád/
WAGNERNÉ PÁL Á. *ex verb.* 1990

10. 4 Egyéb mellékletek

1. melléklet: Kérdőív Supplement 1. Questionary

Társadalmi státuszkategóriák feloldása:

A/Aktív:

1. **Felső és középvezetők:** törvényhozók, országos igazgatási, érdekképviselési vezetők; területi, helyi önkormányzati közigazgatási, igazságszolgáltatási, érdekképviselési vezetők; gazdasági, költségvetési szervezetek vezetői (20 főnél nagyobb létszámú szervezetek vezetői), pl.: képviselő, miniszter, államtitkár, pártelnök, szakszervezeti elnök, érsek; polgármester, jegyző, osztályvezető, megyéspüspök, igazgató, elnök, ügyvezető igazgató, menedzser, részegység-vezető stb.
2. **Értelmiségi:** Felsőfokú képzettség, önálló alkalmazását igénylő foglalkozások, pl.: mérnök, orvos, tanár, ügyvéd, pap, tanító, közgazdász, könyvtáros, fizikus, művészek, író-költő stb.
3. **Alsófokú vezető és művezető:** Gazdasági, költségvetési szervezetek részegység-vezetői, termelésirányítói (20 főnél nagyobb létszámú); gazdasági, költségvetési kisseb szervezetek vezetői (3-20 fő) termelésirányító, üzemvezető, művezető, igazgató, elnök, ügyvezető igazgató, menedzser, stb.
4. **Irodai és egyéb:** Egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő és irodai-üzemviteli jellegű foglalkozások. Kiegészítik és kisegítik az értelmiségi főcsoportba tartozó tevékenységeket, pl.: technikus, ápoló, gondozó, asszisztens, rendész, titkár, ügyintéző, adminisztrátor, nyilvántartó, pénztáros stb.
5. **Önálló iparos, kereskedő:** Egyszemélyes és a 3 főnél kevesebb beosztott foglalkoztató egységek, boltok, műhelyek, szolgáltató részlegek stb. vezetői-tulajdonosai. Kereskedő, vendéglős, kisiparos és szolgáltató tevékenységek.
6. **Szaktudás.** Anyagi és nem anyagi szolgáltatások fizikai jellegű foglalkozásai; szaktudás és kézműves tudást igénylő foglalkozások; gépszerelők és kezelők, járművezetők
7. **Szaktudás nélküli munkás.** Szaktudást nem igénylő, korlátozott személyes kezdeményezéssel és döntéssel járó, időnként komoly fizikai erőt igénylő, egyszerű rutinfeladatokat ellátók (takarító, anyagmozgató, segédmunkás)
8. **Önálló mezőgazdasági gazdálkodó.** Mezőgazdasági szaktudást igénylő személyes kezdeményezéssel és döntéssel járó, saját kockázatra termelő.
9. **Mezőgazdasági és erdőgazdasági foglalkozások.** Beosztott növénytermesztő, állattenyésztő.
10. **Egyéb.** Máshová nem sorolható, pl.. fegyveres testületek tagjai

B/Inaktív

11. Háztartásbeli
12. Nyugdíjas (öregségi, rokkant)
13. Munkanélküli:
14. Egyéb eltartott: kereset és nyugdíj nélküli

Jelmagyarázat a táblázatok kitöltéséhez

I. Lakóépület kora az építés éve alapján

1. 1945 előtti
2. 1945-1960
3. 1960-1970
4. 1970-1980
5. 1980-1990
6. 1990-2000
7. 2000 utáni

III. A háztartás gazdasági aktivitása

1. aktív
2. inaktív nyugdíjas
3. munkanélküli

IV. Foglalkozási csoportok

1. Felső- és középvezető
2. Értelmiségi
3. Alsófokú és művezető
4. Irodai, egyéb
5. Önálló iparos, kereskedő
6. Szakmunkás
7. Szakképzetlen munkás
8. Mezőgazdasági dolgozó
9. Önálló mezőgazdasági gazdálkodó
10. Egyéb
11. Háztartásbeli
12. Nyugdíjas(özvegyi, rokkant)
13. Munkanélküli
14. Egyéb eltartott
15. Gyes

VI. Legmagasabb iskolai végzettség

A = alapfokú

K = középfokú

F = felsőfokú

Megjegyzés:

1. A táblázat kitöltésekor a megfelelő rovatban számmal jelöljük a választ, a III. rovatban két számmal a házaspárok aktív foglalkozásainál.

2. Ha a családban (a közös háztartásban) nincs aktív dolgozó, akkor inaktív nyugdíjas vagy inaktív munkanélküli számát kérjük beírni.

3. **Munkanélküli** esetén a legutolsó foglalkozását kérjük figyelembe venni a foglalkozás rovatban. Az **öregségi** nyugdíjasoknál hasonlóképpen járunk el.

II. Lakóház típusa

1. Hagyományos parasztház
2. Átéptített parasztház
3. "Kockaház" (sátortetős)
4. Egyedi jellegű új lakóház
5. Átéptített egykori " cselédház"
6. Egyéb lakóház
7. Középület, gazdasági épület, iroda, vállalkozás
8. Üdülő

V. Családi állapot

1. egyedülálló
2. elvált
3. özvegy

VII. A család etnikuma

1. Magyar: 1945 előtt is a itt éltek a házaspárok tagjai, az ország más vidékeiről költöztek ide
2. Magyar: felvidéki-felvidéki (F)
3. Magyar: székely-székely (Sz)
4. Magyar: helyi-felvidéki
5. Magyar: helyi-székely
6. Magyar: felvidéki-székely
7. Német-német
8. Egyéb magyar-egyéb magyar
9. Magyar helyi-német
10. Magyar felvidéki-német
11. Magyar székely-német
12. Magyar helyi- egyéb
13. Magyar felvidéki-német
14. Magyar székely-egyéb
15. Német-egyéb
16. Cigány házaspár, vagy egyik fél cigány az egyében belül

2. melléklet: Telepítési adatok 1945 -1947 Supplement 2. Data of settlement

Falu	1945							1946			1947		(1958 -1963)	
	V. 16	VI. 30		IX.	IX.	XI-XII.		III.	X. 31	XII. 4	IX.		1947	
	Cs.sz.	H.sz.	L.sz.	Cs.sz.	L.sz.	Cs.sz.	L.sz.	Cs.sz.	Telepesek(kim- ozdítottak) száma		Cs.sz.	H.sz.	Cs.sz.	L.sz.
Simontornyai j.														
Diósberény		28	112			54		72			27	27	27	116
Dúzs		36	144			45		52	67?	74?	44	44	42	186
Felsőnána		52	208			72		148?	194?	186?	89	89	64	294
Hőgyész		76	340		393	90		102	139?	171?	83	83	70	252
Kalaznó	100	107	428			120		124	118+	117	110	110	112	473
Varsád		77	308			83		83	87	119?	65	65	61	294
Összesen		376	1540			464		581	605	667	418	418	376	1615
Központi j.														
Bátaszék	232*	182	900	164		138			438?	505?	145	143	148	740
Tolna összesen		2327	10.212			2705			3709	3617	2605	2567	2322	10936
Pécsváradi j.														
Hidas	202			186		214	856	238			250	247	215	943
Palotabozsok						138		169			101	94	66	334
Véménd					535	126		115			114	114	114	522
Összesen						478		522			465	455	395	1799
Mohácsi j.														
Hímesháza						116		129			82	80	82	400
Somberek						138		169			79	77	97	382
Székelyszabar						80		76			85	85	50	294
Összesen						334		374			246	242	229	1076
Hegyháti j.														
Egyházaskozár											5	5		
Baranya összesen						812		896			716	702	624	2875

2. melléklet: Telepítési adatok 1945 -1947 Supplement 2 Data of settlement

Falu	1945						1946			1947	(1958 -1963)		
	V. 16	VI. 30		IX.	IX.	XI-XII.	III.	X. 31	XII. 4	IX.	1947		
	Cs.sz.	H.sz.	L.sz.	Cs.sz.	L.sz.	Cs.sz.	L.sz.	Cs.sz.	Telepesek(kimozdí-tottak) száma	Cs.sz.	H.sz.	Cs.sz.	L.sz.
Bajai j.													
Csátalja	146		690							180	174	170	664
Gara	163		653							198	186	114	518
Vaskút	73		325							122	92	56	243
Összesen	382**		1668**	400						500	452	340	1425
Bukovinai										3821	3721	3286	15236
Moldvai csángók													
Egyházaskozár						118				101	101		
Szárász						?				40	40		
Összesen										141	141		
Összesen										3962	3862		

A+ jelzésű adatot a földigénylő bizottságok szolgáltatták, bizonytalanok.

A ? jelzésű adat nem hiteles, 1945 évvégi adatoknál a Népgondozó Hivatal nem biztos, hogy mind bukovinai székelyt jelölt. A .. jelzés: nem ismert adat. Családszám (Number of families) Cs.sz

* Talpassy T. 1945 Bátaszék esetében 247 családot és 700 fős lélekszámot is megadott.

(1958-1963) Földi I. 1987 utólagos rekonstrukciója. Házak száma (Number of houses) H.sz.

** A bajai járás adatai 1945 márciusiak. Lélekszám (Number of persons) L.sz.

Forrás: Fűzes M. 1986. 738,763-767, 771-772, Ősy-Oberding J. 1967. 189-190, Talpassy T. 1945. 49-50, Földi I. 1987. 45-48, 50-246, Merk Zs. 1997. 41-47

3. melléklet: Foglalkoztatottság és migráció a bukovinai székelyek körében (1958-1964) Földi I. 1987 50-24.
 Supplement 3. Occupation and migration by the Székely- Hungarians from Bukovina By I. Földi 1987

Falu	Foglalkoztatottság	Migráció	Megjegyzés
Völgységi járás			
Aparhant	80% mg.20 %bányász,13 ipari tanuló,1 vegymérnök		
Bonyhád	Többség: mg.(tsz-tag),KTSZ,bánya,két gyár	Kirajzás:kevés	
Bvarasd	Mind többen bányászok, segéd munkások,sok ipari t.	Kirajzás:volt,van	fiatalok korai kiházasítása
Cikó	tsz-tags,bonyhádi 2 gyár,h. brikettgy,téglagy, 10 ipari t.		
Györe	Minden családból 1-2 bányász		Csak 1 középiskolás !
Izmény	Tsz-község,sok szénbányász és sm		Földrajzi zártság, szülők maradisága
Kakasd	Földművesek,100 bányász		Tanulékonyak, nyitottak
Kéty	Tsz-tagok,3 bányász,15 ipari tanuló		
Kisdorog	Mg.:kevés fiatal, szénbányák, vasúti építkezések		
Kismányok	14 ipari tanuló		
Kisvejte	..		
Lengyel	Tsz: idősebbek, 1bányamérnök bányavidékre ingáznak		
Majos	Fm:zöm, sokan: bányák,1 mérnök		Bonyhád közel, k.iskola kihaszn.
Mócsény	Tsz-tagok,3 ipari tanuló		
Mucsfa	Fiatal generációk: sz. bányászok,2 vágárista,4 ipari m.		
Nmányok	..		
Nagyvejte	Tsz-tagok,kisebb hányad bányász		
Tabód	Állami gazdaság, Bonyhád: 2 gyár	Kirajzás: Nagy, 31 családból 7 elköltözött	
Tevel	Mg:felnőttek,később:bányák,MÁV, gépállomás,téglagy.		
Závod	Tsz-tagok,fiatal-középk.férflak bányászok,sm,7 ipari t.		
Zomba	Tsz: 120 család,10 bányász, 30 kisegítő ip.munkás		

Falu	Foglalkoztatottság	Migráció	Megjegyzés
Simontornyai járás			
Diósberény	2 tsz,2-2 bányász, géplakatos,1 villanyszerelő		
Dúzs	1 tsz,4 ipari tanuló		
Felsőnána	Tsz,2 vājár tanuló		
Hőgyész	Tsz-tagok,1 műegyetemi hallgató,4 géplakatos		
Kalaznó	Tsz-község,10 bányász,20 ipari dolgozó		
Varsád	Tsz-tagok,15 mezőgazdasági gépvezető,gépszerelő		
Központi járás			
Bátaszék	90% tsz-tag,10% bányász ip.munkás MÁV alk.,45 ip.t.	Kirajzás: az ipari munkás fiúk, leányok a tsz-ben	
Baranya			
Pécsváradi járás			
Hidas	Tsz: idősek, 1948 szénbánya, 1953 brikettgyár: fiatalok		Mg.gépesítése. Ipari szakmák
Pbozsok	Tsz-tagok,4 bányász és 21 sm (állami gépállomás)		
Véménd	Tsz: szülők többsége, 52 ipari tanuló		
Mohácsi járás			
Hímesháza	Földművesek, néhány bányász és alkalmi munkás	Pécs, bányavidék közelsége, Feltűnően sok sm	
Somberek	Tsz-tag: zöm	Kirajzás:nem számottevő, általános isk. végzettség jellemző	
Szszabar	Tsz-tagok, 15 ipari szakmát tanult	Kirajzás: számottevő, 10 család 1961-ig	
Hegyháti járás			
Ekozár			
Bács			
Bajai járás			
Csátalja	Tsz, 30 ipari tanuló		
Gara	Tsz		
Vaskút	Tsz, 15 ipari tanuló		

4. melléklet: A bukovinai székelyek iskolai végzettségének alakulása (Földi I. 1987. 48-49)
 Supplement 4. Qualification of the Székely -Hungarians from Bukovina By I. Földi 1987

Falu	A betelepítés idején (1945)				1945-1963				
	Értel- miség	Iparos	Közép- isk.d	ipart tanult ipari tanuló	középisk. diák(adatf.)	egyetemi- főisk. hallg.	egy.főisk végzetts.	Érettsé- gizett	össz. éretts
Völgységi járás									
Aparhant				13	4		3	2	5
Bonyhád	2	8	4	12	11			5	5
Bvarasd				?	4			2	2
Cikó	1	5		19	6		1	8	9
Györe					1			1	1
Izmény	1	7		1	1				
Kakasd		7		50	3		6	4	10
Kéty		6	1	15	2			5	5
Kisdorog	1	2		?	6		2	3	5
Kismányok	2	2	3	14	11			5	5
Kisvejke									
Lengyel		5		?	4	3	5	3	11
Majos		5		?	18		13	8	21
Mócsény		1		5	2			5	5
Mucsfa		3		6	2	2		1	3
Nmányok									
Nagyvejke				8	5			5	5
Tabód				1	1				
Tevel		3		31	6	3	5	4	12
Závod	1	4		7	3				
Zomba		8		30	5		3	1	4
Összesen	8	66	8	212	95	8	38	62	108
Simontor- nyai járás									
Diósberény				5		3	1		4
Dúzs		4		4	2		1	1	2
Felsőnána	2	1		6	2		1	7	8
Hőgyész				13	1	1		2	3
Kalaznó	1	6		14	5		6	4	10
Varsád		4	1	28	3		2	5	7
Összesen									
Központi j.									
Bátaszék	2	8	4	45	40			5	5
Tolna összes	13	89	13	326	148	12	49	86	147

4. melléklet : A bukovinai székelyek iskolai végzettsége (Földi I. 1987)
Supplement 4. Qualification of the Székely-Hungarians from Bukovina By I. Földi

Falu	A betelepítés idején (1945)				1945-1963				
	Értel- miség	Iparos	Közép- isk.d	ipart tanult ipari tanuló	középisk. diák(adatf.)	egyetem- főisk. hallg.	egy.főisk végzetts.	Érettsé- gizett	össz. éretts
Hidas	4	8	2	35	30		4	36	40
Pbozsok		1		12			5	5	10
Véménd	1	4	10	52	16		3	3	6
Mohácsi j.									
Hímesháza		?		5	6		2	4	6
Somberek		3	2	5	1		1	1	2
Szszabar	1	4	3	15	14		2		2
Hegyháti j.									
Egyh.kozár									
Baranya össz	6	20	17	124	67		17	49	66
Bajai j.									
Csátalja		6	5	30	19	16		19	35
Gara	2	1	5	15	25		5		5
Vaskút		1	3	15	2	1	5	1	7
Bács össz	2	8	13	60	46	17	10	20	47
Összesen	21	117	43	510	261	29	76	155	260

Kulturális csoportokról / körök, klubok, egyesületek stb.../

1./ A csoport neve, postai címe, állandó lakhelye:

NÉMETEK BARÁTI KLUBJA TEVEL

2./ Vezetőjének /művészeti vezető, szakkörvezető, vezetőség stb. /

KLUBVEZETŐ: PROPSZT FÁROS

KÓRUSVEZETŐ: DR. ANTAL TAMÁSNÉ

3./ A megalakulás /újraalakulás/ dátuma:

1990. JANUÁR

4./ Létszáma: /alapító tagok, jelenlegi létszám, kor és nemek szerinti megoszlása/

45 fővel alakult meg a klub, az évekkel
létszáma 30 fő. Egyesen találhatók férfiak
és nők a tagok között /félé-félé arányban /
A legfiatalabb tagunk 22 éves, a legidősebb
66 éves.

5./ Tevékenysége:

a./ cél, tevékenységi kör, műsor stb. /

régi német dalok, játékok felidézése, újra
tanulása, hagyományok újra ápolása

b./ A tevékenység gyakorisága /havi, heti alkalom/

felül heti egy alkalom

c./ Eddigi eredményei, sikerei, fellépései, címei, minősítései,
rádió- tv. felvétel kezdeményezése, pályázatok.

Több fellépés a környező településeken,
legjelentősebb ezek közül az 1991. évi
Szekszárdi Püspöki Fesztiválon való
szereplés.

A szövetséghez nyújtottak be sikerrel pályázata

d./ Tervek, elképzelések. tot 1991- ben.

Népszerűsíteni elutaztak a faluban.

Az eddigi ismételté lenni, a megyében
Hagyományossá lenni az eddig két alkalommal
megrendezett tavaszi-bált.

e./ Patronáló személy, menedzser neve, címe.

Római Józsefné /Bonyhád/

f./ Anyagi eszközök, körülmények, bevételi források,
tiszteltdíjas státuszok:

Nincs tiszteltdíjas státuszuk, bevételi forrás
a tagdíjuktól, magán-személyek egyéni
támogatása.

g./ Fenntartók /intézmény, cég, vállalat/ mecénások.

Éves támogatás összege, egyéb támogatás összege.

a. Polgármesteri Hivatal /helyi önkormányzat/
1992- ben 10000 Ft.

b. TESS. helyi - megyei szervezete.

h./ Gondok:

—

i./ Jogállás, szervezettség /egyesület, kör, szakkör/

Nem bejegyzett, csak klubjelleggel működnek

7./ A csoport hatóköre: /saját település, szomszéd települések.../

Saját településen tevékenykednek.

KAT. LELKÉSZI HIVATÁS

Kalaznó

Tolna Megye

275-1947.

Kalaznó, 1947 nov. 1.

Liegler János és László László
eskiü alatt tett nyilatkozatai
házasságkötés előtt.

En alulírott Liegler János esküszöm
az élő Istenre és Istennek minden
mentére, hogy leendő feleségemet László
Lászlókat katolikus vallásának
gyakorlásában soha nem háborgatom és
soha semmi körülmények között őt abban
megnem akadályozom sőt inkább elő-segí-
mezem is igyekszem a kath. vallást jobban
megismerni, megismerve és mielőtt lehet
megajánlani tenni. - Ugy segítem egész
a jó Isten, a mi az igazán ezt igérem
és meg is tartom, és a polgárilag kötött törvén-
is megtartom. En alulírott László László
Esküszöm az élő Istenre bold. Szűz Máriára és minden-
mentekre hogy leendő férjemmel békés keresztény
házasságban akarok élni, őt jó szóval oktatni
ment hitével tanítani és főképp példás kath. életet
által aranom előtte ment házasságát bebizonyítani és

Öt Istenekegyelmével rábírni -
arra hogy szent hitünket, magat
na tegye és annak szent
áldásaiban ő is részesüljön. --

Kalaznó - 1947 november 13
Gergely Bolizsár

Füls Gábor

Füls János
László Lussanna

En Füls János esküszöm
arra, hogy mit itt aláírtam
azt meg is tartom... Füls János

En László Lussanna
esküszöm arra hogy amit itt
aláírtam azt meg is tartom
László Lussanna

